

ნოდარ გასილაძე

**XIX საუკუნის მეორე ნახევრის
ქართველ განმანათლებელთა
ბრძოლა მშობლიურ ენაზე
სწავლებისათვის**

გამომცემლობა „ლა'სარე“
ბათუმი – 2011

მშობლიური ენა ძვირფასი და ახლობელია ყოველი ჯერადი ადამიანისათვის, რადგან იგი ეროვნულობის ძირითადი ნიშანი, ის მთავარი ძარღვია, რითაც ადამიანი თავის ერს უკავშირდება. ენის დაკარგვა ერის გაქრობას იწვევს. ამიტომაც ყველა ერი ცდილობს თავისი ენის შენარჩუნებას და მოზარდი თაობის აღზრდას მშობლიურ ენაზე. ამის ბრწყინვალე მაგალითი გვჩვენებს XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართველმა განმანათლებლებმა.

წინამდებარე ნაშრომში საუბარია ზოგადად განმანათლებლობა და ქართველი განმანათლებლების, სამოციანელების – ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის, იაკობ გოგებაშვილის, გიორგი წერეთლის, სერგეი მესხის, ნიკო ნიკოლაძისა და სხვთა შეუპოვარ ბრძოლაზე ცარიზმის გამარუსებელი პოლიტიკის წინააღმდეგ, რომელიც, უწინარეს ყოვლისა, მიმართული იყო ქართველის მიერ მშობლიური ენის დაღიწევისა და მასში ეროვნული სულის ჩაკელისაკენ.

ნაშრომს, თეორიულ მნიშვნელობასთან ერთად, პრაქტიკული ღირებულებაც გააჩნია, რადგან წარსული შემკვიდრების საფუძველიად შესწავლა და თანამედროვეთა სამსახურში ჩაყენება მომავლის სწორად განტვირთვის საწინდარია. იგი გარკვეულ დახმარებას გაუწევს მეცნიერ-მეშაქებს, ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლების პედაგოგებს, მშობლებსა და ყველა იმას, ვინც აღნიშნული პრობლემათა არის დაინტერესებული.

**რედაქტორი – პედაგოგიკის მეცნიერებათა დოქტორი,
ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი იური ბიბილაშვილი**

**რეცენზენტები: პედაგოგიკის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი ლევან ასათიანი**

**პედაგოგიკის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი შოთა მაღაზონია**

**ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი სერგო დუმბაძე**

ვერსიონი ჩემი ძმების *ოსიკო* და
სულიკო ბასილაძეების ნათელ ხსოვნას

წინასიტყვაობა

მე ისეთ ქართველს რა ვუთხრა,
რა ვუთხრა ისეთ ამხანაგს,
ვინც ვერ ახერხებს ქართულად
წერას, კითხვას და ლაპარაკს.

მ. მაჭავარიანი

დელაენა!..

რა ძვირფასი და ახლობელია ეს ერთი სიტყვა ყოველი
ჭეშმარიტი ადამიანისათვის, რამდენი რამაა ჩაქსოვილი მასში!
წარმოვთქვამთ ამ სიტყვას და თვალწინ დაგვიდგება ჩვენი
ისტორიული წარსული, როცა საუკუნეების მანძილზე „თვალს
გვიხვეუდნენ“, „ენას გვლუჯდნენ“, გვარბუქდნენ და გვაწიოკებ-
დნენ, მაგრამ მაინც გადაურჩით, არ აღვიგავეთ პირისაგან მი-
წისა; ღვთის წყალობით, მაინც ირწეოდა აკვნები ჩვენს ოჯა-
ხებში.

დღეს ჩვენი მრავალჭირგამოვლილი ქართული ენა მსო-
ფლიოს სამი ათასამდე ენათა შორის ერთ-ერთი უნიკალური,
სწორუპოვარი და ქართველთა ხელიხელსაგოგმანებული ენაა.
მაგრამ „ქართული მარტო ენაა? ქართული ქართველთ რწმე-
ნაა“ (მ. მაჭავარიანი). ქართული ენის ბადალი ძნელად თუ მო-
იძებნება მსოფლიოს ენათა შორის. ტყუილა როდი ამბობდა
გრ. რობაქიძე: „ვერც ერთი ენა, ევროპული, ვერ გაუტოლდება...
ქართულს: ვერც ფრანგული, ვერც გერმანული, ვერც რუსული.
მხოლოდ ლათინური თუ შეედრება, ხოლო გატოლებაშია ც
უკანასკნელი პირველობას ქართულს დაუთმობს“ (98)¹.

¹ ნაშრომში წარმოდგენილია ძირითადად ციტირებული ლიტერატურა. ისინი დალაგებულია ანბანური წესით და ყოველი მათგანი ბიბლიოგრაფიაში მხოლოდ ერთხელ არის დასახელებული.

აღბათ, ამიტომ უწოდა ქართულ ენას პოეტმა ლადო ასათიანმა „ხმათა ხავერდების და ღმერთების ენა“.

ამ ენაზე იწყებს ქართველი ბავშვი პირველად ტიტინს, ამ ენაზე უმღერის მას დედა „ნანას ტკბილად“, ამ ენაზე სწავლობს იგი ანა-ბანას და „ეხსნება გონება“, სწავლობს ქართული სიტყვის ხიბლს.

მშობლიური ენა არის ჩვენი სულის ლამპარი, ჩვენი გონების ჩირაღდანი და ყოველგვარი ცოდნის საფუძველთა საფუძველი. ცნობილი ქართველი მწერლის რევაზ ჯაფარიძის სიტყვებით რომ ვთქვათ, მშობლიურ ენაზე გაზრდილი ბავშვისთვის ბუღბული მის ენაზე გალობს, მერცხალი მის ენაზე ჭიკჭიკებს, მამალი მის მშობლიურ ენაზე იძახის „ყიყლიყოს“ (რუსისთვის იგი „კუკარეკუს“ იძახის), ტყე მის ენაზე შრიალებს და მდინარეც მის ენაზე ბუტბუტებს.

ამ რამდენიმე წლის წინ ფრანგმა მეცნიერებმა დაადგინეს, რომ ჩველი ბავშვიც კი უკეთ წოვს ქუქუს, როცა მას მშობლიური ენა და მუსიკა ესმის. ასე ღიღია ღუდაენისა და მშობლიური პანგების როლი პიროვნების ფორმირებაში. ამიტომ აუცილებელია, რომ ბავშვმა სასკოლო განათლება მხოლოდ მშობლიურ ენაზე მიიღოს. წინააღმდეგ შემთხვევაში მისი აზროვნება სრულყოფილად ვერ განვითარდება, მისი ბუნებრივი ნიჭი ისე არ გაიშლება და გაიფუროს, როგორც ეს მშობლიურ ენაზე სწავლების დროს მოხდებოდა. „ვინც ზედმიწევნით არ სწავლობს თავის ენას, – წერდა იაკობ გოგებაშვილი, – ის ვერასოდეს ვერ მიეწევა ჯეროვანს სიღრმეს აზრისა და გრძნობისას და იქნება მეტნაკლებად ფუქსიატი არსება, თუნდაც რომ მთელი ღუგინი უცხო ენები იცოდეს“. იაკობის აზრით, ასეთი ბავშვი, მოგვიანებით რაგინდ საფუძვლიანად შეისწავლოს მშობლიური ენა, თავისი ერისათვის უცხო არსებად იქცევა; იგი ვერასოდეს გაუგებს თავის ხალხს და ხალხი მას.

ენა არის ეროვნულობის ძირითადი ნიშანი, ერის სულიერი ცხოვრების მატთან. ის მთავარი ძარღვი, რითაც ადამიანი თავის ერს უკავშირდება. იგი თავის ერთან კავშირს მაშინ წვევტს, როცა მის ენას იეიწყებს. სწორედ აქედან იწყება მისი გადაგვარება. ამიტომ იყო, რომ ენას ღიღმა იაკობმა „ეროვნების ბურჯი“ უწოდა.

ტეშმარიტ ქართველს, მამულიშვილს, თავისი ერის ისტორიაში კარგად ჩახედულს არ სჭირდება ღუდაენის მნიშვნელობის მტკიცება. მან კარგად იცის, რომ წინაპრები ქალიშვილებს მსითვად ატანდნენ „ეფეხისტყაოსანს“ და თვალისწი-

ნივით უფროსილდებოდნენ ამ საგანძურს. მაგრამ რა ქნას იმან, ვისაც დედისგან ქართული ნანა არ მოუსმენია და ქართულ სკოლაში არ უვლია? ცხადია, ასეთებისთვის ჩვენი 'სწავლევები', ადამ-წესები, ქართველი ერის სასიქადულო მწერლები — შოთა, ილია, აკაკი, ვაჟა, გალაკტიონი და სხვები — ბევრს არაფერს ნიშნავს.

განა შეიძლება, ამაჟობდე შენი ქვეყნის ლამაზი მთა-ბორით, თავს დებდე ქართველობაზე, პატრიოტობაზე და ზედმიწევნით არ იცოდე შენი მშობლიური ენა და ლიტერატურა, არ სწავლობდე შენი ქვეყნისა და ერის ისტორიას, არ იცოდე „ვისი გორისა ხარ?“ „ლენინგრადში ერთმა ფრიად პატივცემულმა ქართველმა მითხრა, — წერს პროფესორი ე. ბოჭორიშვილი: — „აი, მე ქართული კარგად არ ვიცი, მაგრამ ამით არაფერი დამიკარგავს“. გული მეტკინა ამის გამგონეს და ვუპასუხე: „შენი ჭირიმე, შენ არ იცი, რა დაკარგე, რადგან ის საგანძური არა გქონია და დაკარგვაც ამიტომ არ გიგრძნია-მეთქი“ (22).

აქედან გამომდინარე, ყოველი ქართველის უპირველესი მოვალეობაა, სრულყოფილად იცოდეს თავისი მშობლიური ენა, რაც სრულებითაც არ ეწინააღმდეგება სხვა ენების შესწავლას. პირიქით, ხელს უწყობს მათ საფუძვლიანად დაუფლებას. კაცი იმით ფასდება, თუ რაოდენ ღრმად და სრულყოფილად იცის თავისი მშობლიური ენა და ლიტერატურა, თავისი ქვეყნის ისტორია და გეოგრაფია.

ზოგიერთების აზრით, მშობლიური ენის საფუძვლიანი ცოდნა საველდებულოა მხოლოდ ფილოლოგებისათვის, ხოლო რაც შეეხება მათემატიკოსებს, ფიზიკოსებს, ქიმიკოსებს, ბიოლოგებს, ინჟინრებს, ექიმებს, აგრონომებსა თუ სხვა სპეციალობის პირებს, მათთვის მისი ცოდნა აუცილებელი არაა.

ასეთებს ავიწყდებათ, რომ მშობლიურ ნიადაგს და ფესვებს მოკლებული ადამიანი ევრასოდეს ვერ იქცევა ჭეშმარიტ მამულისშვილად. მას არასოდეს შეაწახებს ქვეყნის ბედი, მშობელი ხალხის ჭირ-ვარამი, მისი სატკიპარ-საზრუნავი.

ერისათვის დედაენა მარტო კომუნიკაციის, ადამიანთა ურთიერთობის საშუალება როდია. ენაშია ხალხის ხსოვნა, მისი ისტორია, მისი აწმყოცა და მომავალიც. დედაენის დაკარგვა ერის გადაშენებას, მისი სიკედილს ნიშნავს. „რა ენა წახდეს, ერიც დაეცეს“, — გვმოდგვრავს პოეტი გრიგოლ ორბელიანი. „ხალხს შეუძლია თვით ახალი სამშობლოს შექმნაც, ენისა კი — არასოდეს. მოკვდა ენა ხალხის ბაგეზე და მოკვდა თვით ხალხიც“, — ამბობს კ. დ. უშინსკი.

აბა, ახლა ცნობილ დაღესტნულ პოეტ რასულ გამსათოვს მოვესმინოთ:

დაე, ჰკურნადეს ადამის მოდგმას
ღმერთს რა ენებიც გაუწენია,
თუ ჩემი ენა ხვალ უნდა მოკედეს,
მე რომ დღეს მოგკედე, ის მირწენია.
ენაა ჩემთვის წმინდა ემბაზი,
ჩემი სიცოცხლე და ჩემი ღმერთი,
თუმცა არ გრგვინავს ასამბლეაზე,
მაინც ყველაზე დიდია ჩემთვის.

რაღა შორს მივედივართ. განა დიდების პიმნი არ უმღერა მშობლიურ ენას პოეტმა ირაკლი აბაშიძემ ლექსში „ჩმა კატამონთან“? გავისვენოთ რამდენიმე სტრიქონი ამ ლექსიდან:

ო, ენავ ჩემო,
დედაო ენავ,
შენ, ჩეენო ნიჭო,
სრბოლავ და ფრენავ,
შენ, ჩენი სუნთქვის დიდო ალამო,
შენ, ჭირთა ჩენთა ტკბილო მალამო,
შენ, კირო ჩეენთა ქვათა და კირთა,
შენ ეროს, შენ ვერ გთმობ
სამარის პირთან.

დიახ, ენა არ არის დასათმობი. სხვა ყველაფერს შეიძლება შეეღიოს კაცი, მშობლიურ ენას კი იგი ვერასოდეს შეეღევა. ენა საფიცარი და სათაყვანია ყველა ერისა და ჭეშმარიტი მამულიშვილისათვის. ქართველი კაცი მას დედაენას უწოდებს, რამეთუ იგი დედასავით ნაღი, სათუთი და სააღერსოა. მას ისეთივე შოვლა და გაფრთხილება სჭირდება, როგორც დედას. ენას ყოველთვის უნდა „სულის შებერვა, ცეცხლზე შემდგარ რქესავით“ (ნ. დუმბაძე). „ეროვნულ ენას საიდანაც ქარი მოუბერავს, იქიდან უნდა ჩამოეყარო, – წერს მწერალი ოტია იოსელიანი, – რომ ცივი ნიავე არ მიეკაროს, არ გაგრილდეს, უეჭური არ შეეყაროს... ენას დედა-შვილივით ერთგულება უნდა, როცა გძინავს, მაშინაც აკენის ტარზე უნდა გედოს ხელი და უნანავებდე, რომ არ აგითრდეს და დედა არ გეჭიროს“ (51).

დღეს ჩენი ქვეყანა თითქოსდა დაზღვეულია ქართული ენისადმი იმ შემოტევისაგან, რასაც ადგილი ჰქონდა გასულ საუკუნეებში, „მაგრამ პატარა ერის თუნდაც დიდ ენას განსაცდელი და ფათერაკი მუდმივად თან სდევს, – წერს პროფესორი თამაზ კვაჭანტირაძე. – თანაც – ისტორიიდან ისიც

ცნობილია, გარეშე მტერს წყნეთის იმდენი არ უყნია, რამდენიც წყენმავე თავმა გვაყნო. დღესაც ქართული ენის სახელმწიფოებრიობას თუ რამ განსაცდელი ელის, ელის ისევე წყენი, რომ იტყვიან, ქართული დაუდევრობის გამო. ენას ისევე უნდა უეღლიდეს სასოგადოება, როგორც წყენებური გლეხკაცი ეახს: დედაენასაც სჭირდება ნიადაგის განოყიერება, სარეველის მოცილება, მაკნებელთაგან შუქამელა, გაფურჩქნა, ზრუნვა, დოლიავე და სამსუო¹სე გამოწინება... მაშინ გამოიხატოს ენა იგი საღმრთო მტკვნებს – შოთას, ილიას, აკაკის, ეკას...“ (54, 326)¹.

სამწუხაროდ, ყველას როდი ესმის ეს შეკონება. ზოგიერთები, წერით თუ სუბირ მეტყველებაში, ხშირად ხმარობენ უცხო სიტყვებს, რომელთა გამოყენება აუცილებლობით არაა ნაკარნახევი, რადგან ასეთი ან მათი შემცვლელი სიტყვები ქართულ ენაშიაც მოგვეპოვება. „ქართული ენით ყველაფერი გამოითქმება, რაც დედამიწაზე შეიძლება გამოითქვას რაგინდა რა ენით, – წერდა აკადემიკოსი ნიკო მარი. – ასრი არ მოიძოვება არც ერთ ენაზე რუსეთის ან დასავლეთ ევროპისა, რომ არა თუ ქართულმა საგნებით ვერ გამოთქვას. არამედ მხატვრობით ყალიბში ვერ ჩამოახსას... ასე მდიდარია ქართული, შეიძლება ითქვას, შინაგანი თვისებებით მსოფლიურია“ (116, 104).

მაგრამ ენა, რაგინდ კარგი და მდიდარი იყოს, თუ მას პატრონი არ გამოუჩნდა, შეიძლება მოკედეს და გაქრეს. ეს კარგად იცოდნენ XIX საუკუნის მეორე ნახევრის დიდმა ქართველმა განმანათლებლებმა – ილია ჭავჭავაძემ, აკაკი წერეთელმა, იაკობ გოგებაშვილმა, გიორგი წერეთელმა, სერგი მესხმა, ნიკო ნიკოლაძემ, ვაჟა-ფშაველამ და სხვებმა. ამიტომაც დაიცვეს მათ ქართული ენა გადაშენებისაგან. ნიშანდობლივია ის ფაქტი, რომ ეს მოხდა იმ დროს, როცა მეფის რუსეთის მოხელეთა და ჩინოვნიკთა ანტიეროვნული პოლიტიკის შედეგად ქართულ ენას მოსპობა და გადაგვარება ელოდა. სამწუხაროდ, ამ პროცესს ზოგიერთი ქართველიც კი გარდუილად მიიჩნევდა. მაგალითად, ამას ამტკიცებდა ცარიზმის მოხელე გიორგი მუხრან-ბატონი, რომელსაც საკადრისი პასუხი გასცეს ზემოთ ჩამოთვლილმა და სხვა ქართველმა სამოციანელებმა.

ანალოგიური მდგომარეობა შეიქმნა ყოფილ საბჭოთა კავშირშიც. კომუნისტების მიერ შემუშავებულმა კონცეფციამ,

¹ ფრნხილეკში მოთავსებული პირველი ციფრი გვიჩვენებს ბიბლიოკრაფიაში დასახელებული ლიტერატურის რიგით ნომერს, მეორე კი – გვერდს.

რომლის მიხედვითაც კაცობრიობის განვითარების გარკვეულ ეტაპზე ერები უნდა შერწყმოდნენ ერთმანეთს, შეიქმნებოდა ერთი ენა და ენობრივი ბარიერების პრობლემა საერთოდ მოიხსნებოდა – მცირერიცხოვან ერებს განადგურების აშკარა საფრთხე შეუქმნა და მიიმე საგონებელში ჩააგდო ისინი, ან უნდა გარუსებულიყვნენ, ანდა დამოუკიდებლობისა და ეროვნული თავისუფლებისათვის ებრძოლათ. სხვა გზა არ არსებობდა.

ამავე მიზანს ისახავდა ყოფილი, ეგრეთ წოდებული, მოკავშირე რესპუბლიკების ქალაქებსა და დაბებში რუსული სკოლების სიუხვე. შორს რომ არ წაყიდეთ, ნათქვამის ნათელსაყოფად მარტო ჩუენი პატარა ქალაქის მაგალითიც კმარა. ქალაქ ბათუმში 1990-1991 სასწავლო წელს რუსული სკოლების 7457 მოსწავლიდან 2105, ანუ დაახლოებით 28,2 პროცენტი, ქართველი იყო. ეს ციფრი საკმაოდ დიდია, თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ თვით რუს მოსწავლეთა რიცხვი 2625-ს არ აღემატებოდა. კიდევ მეტი, თბილისის №56 რუსულ საშუალო სკოლაში 1989-1990 სასწავლო წელს რვაასი მოსწავლიდან ექვსასი ქართველი ყოფილა. ყურადსაღებია ისიც, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობამდე ბათუმში 27 ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლიდან 11 რუსული იყო. არ ვიცი, ვინ, როდის და რა მოტივით ხელმძღვანელობდა, როცა ამ პატარა ქალაქში ამდენ რუსულ სკოლას ხსნიდა, მაგრამ ერთი რამ ცხადია: ეს სკოლები თავიდანვე ქართველებისათვის იყო გათვალისწინებული. მათში მოსწავლე ქართველ ბავშვებს ერთობ ბუნდოვანი წარმოდგენა ჰქონდათ ქართულ ენასა და ლიტერატურაზე, საქართველოს წარსულზე, ქართული კულტურისა და ქართველი მწერლების სიყვარულზე ხომ ლაპარაკიც ზედმეტია.

უდვადენოდ არ არსებობს ეროვნული თვითმყოფადობა, ეროვნული კულტურა, ეროვნული აზროვნება და თვითშეგნება. ენაშია ხალხის ხსოვნა, მისი ისტორია, მისი აწმყოცა და მომავალიც. მაგრამ ვაი, რომ მას ვერ ვუვლით და ვერ ვპატრონობთ ისე, როგორც ეკადრება. ენა ცოცხალი ორგანიზმია და იგი, ცხადია, უცვლელი ვერ იქნება. მიხეილ ჯავახიშვილის აზრით, „იგი გამუდმებით განიცდის დუღილსა და ცვლილებას“. ამ ცვლილებებისა და გარდაქმნის მიზეზი ხშირად სხვა ენებთან მჭიდრო კონტაქტია. არ არსებობს მსოფლიოში არც ერთი ენა, რომელსაც მეტნაკლებად არ განეცადოს სხვა ენების გავლენა. ამის გარეშე ენა ვერ განვითარდება. ასე გამდიდრდა და გამრავალფეროვანდა ქართული ენაც. ზოგიერთი უცხოური სიტყვა ქართულმა ენამ ისე გაიშინაგანა და შეი-

სისხლხორცა, რომ მათი უცხოურობა ბევრს შეიძლება გაეკვირდეს კიდეც. ასე, მაგალითად, არაბული წარმოშობისაა ისეთი სიტყვები, როგორიცაა: ადამი, ამანათი, აღბათ, ბარაქა, თუთა, იჯარა, დაღატი, ღარიბი, შარბათი, ჯაბანი, ჯალაბი და სხვა; სპარსული – ავარა, აუზი, თამბაქო, თენგი, ყანჯარა, ქენა; ბერძნული – ავტონომია, ამნისტია, აეროდრომი, ეკლესია, მეღანი, მიკრობი, მონასტერი, სინდისი; ფრანგული – ავანსი, ავანგარდი, ავიაცია, ავტომობილი, ბალადა, ბენზინი, ეკლესიკელი, ლიგა, ლიტრი, პალტო; თურქული – ოჯახი, ქერქი, ნაქენი და მრავალი სხვა. მაგრამ, უნდა აღინიშნოს, რომ ენებს შორის ასეთი კავშირ-ურთიერთობა, ასეთი „აღებ-მიცემობა“ მაშინ არის გამართლებული, როცა მსესხებელ ენას თავის ლექსიკურ ფონდში სანაცვლო სიტყვა არ გააჩნია და უცხო სიტყვისა და გამოთქმის ხმარება აუცილებლობით არის გამოწვეული. მაგრამ, სამწუხაროდ, დღეს სრულიად საწინააღმდეგო მოვლენასთან გვაქვს საქმე. „ჩვენი დასნეულებული ქართული ენა ფეხზე წამოდგომისა და დაწმენდის მაგიერ უარესად დააჟაღდა და ატალახდა“ (155, 285). გასული საუკუნის 20-იანი და განსაკუთრებით, 90-იანი წლებიდან ჩვენს ენაში ფართოდ მოიკიდა ფეხი უცხო სიტყვებმა და გამოთქმებმა. „უკანასკნელ ხანებში ასევე ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა ბილწსიტყვაობა, რამაც, საუბედუროდ, თეატრში, პრესასა და მხატვრულ ლიტერატურაშიც შეაღწია, ხოლო თავისუფალ პრესაში გაბატონებული ადგილი დაიკავა. ასე დანაგვიანდა და დაბინძურდა ჩვენი ენა. ამ საქმეში „სამაგალითონი“ არიან ჩვენი პარლამენტარებიც.

ამჟამად ჩვენს რესპუბლიკაში უამრავი გასეთი და ჟურნალი გამოდის. მათში, ვისაც რა უნდა და როგორ უნდა, ისე წერს. ყოველივე ამას მოჰყვა უცხოური სიტყვების მოსღვავება. სამწუხაროდ, მათ ქართულ ენაში ცარიელი ადგილი კი არ დაიკავეს, არამედ შესატყვისი ქართული სიტყვები განდევნეს და მათი ადგილი დაისაკუთრეს. ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში, რადიო და სატელევიზიო გადაცემებსა თუ ზეპირ მეტყველებაში ხშირად გაისმის უცხო სიტყვები: ალიანსი, რაც კავშირს, გაერთიანებას ნიშნავს, ბარტერი – გაცვლა-გამოცვლა, ბრიფინგი – თათბირი, ბროკერი (მაკლერი) – შუამავალი, დისკრეტიზაცია – ვისიმე ან რისიმე ღირსების შელახვა, ეიფორია – აღგზნებული, მხიარულ განწყობილება, კომპრომისი – დათმობა, კონფიდენციალური – საიდუმლო, კონფორტაცია – ურთიერთდაპირისპირება, ლეგიტიმური – კანონიერი, ნომინა-

ცია - დასახელება, ნონსენსი - უაზრობა, ობსტრუქცია - სხდომის ან ვისიმე გამოსვლის ჩაშლა, ოდიოზური - საძულველი, ოფისი - უწყება, პანაცეა - უებარი საშუალება, პიარი - საზოგადოებრივი აზრი, რეაბილიტაცია - უსაფუძვლოდ შეღახული ღირსების, პატიოსანი სახელის ან დაკარგული ჯანმრთელობის აღდგენა, ტოტალური - ყოელისმომცველი, საყოველთაო და ა.შ. ღრმად ვართ დარწმუნებული, რომ მკითხველთა 90 პროცენტს ამ სიტყვების მნიშვნელობა არ ესმის. თუ ასე გაგრძელდა, ალბათ, მალე უცხო სიტყვათა ლექსიკონის მოუმარჯვებლად ვერც სტატიის დედააზრს გავიგებთ და ვერც საუბრის შინაარსს.

სამწუხაროა, რომ ზოგიერთი ჩვენგანი ამ სიტყვებს ხმარობს ყოველგვარი საჭიროების გარეშე, თავის მოსაწონებლად, დახეო, რა განათლებული ვარო. ერთ-ერთ პოპულარულ გაზეთში ვკითხულობთ: იყო ტოტალური მკვლელობა, რომ ილია ოდიოზურ პიროვნებად გამოეცხადებინათ“ (კურსივი ჩვენი - ნ. ბ.). ავტორს რომ ამ წინადადებაში სიტყვა „ტოტალურის“ ნაცვლად „საყოველთაო“ ეხმარა, ხოლო „ოდიოზურის“ ნაცვლად - „საძულველი“, მაშინ მკითხველისათვის ყველაფერი გასაგები იქნებოდა და უცხო სიტყვათა ლექსიკონის მოშველიება არ დაგვჭირდებოდა. ყველამ კარგად უნდა იცოდეს, რომ დედაენა ერის საუნჯეა და არავის არა აქვს უფლება, დაანაგვიანოს იგი უცხო და უმრავლესობისათვის გაუგებარი სიტყვებით. „ენა ერის სიწმინდეა, წყაროს თვალივით გამჭვირვალე უნდა იყოს, კამკამა და არა მღვრიე, თავკომბალებითა და ღორტაგებით არიალებული“, - წერს მწერალი ოტია იოსელიანი (51). ამიტომ ნებისმიერი ეროვნების პირმა, მით უმეტეს უმაღლესდამთავრებულმა, ჯეროვნად უნდა იცოდეს მშობლიური ენა და დღენიდაგ უნდა ზრუნავდეს მისი სიწმინდისათვის. თითოეულმა ჩვენგანმა დედაენა კულტად უნდა გადაეაქციოთ და უპირველეს ვალად გაეხადოთ მისი საფუძვლიანად დაუფლება. ეს საიმბაო ჭეშმარიტებაა, აქსიომაა, რომელსაც მტკიცება არ სჭირდება.

ცხადია, ჩვენ ყველა უცხოური სიტყვის გამოყენების წინააღმდეგე კი არა ვართ, არამედ მხოლოდ ისეთებისა, რომელთა ხმარება აუცილებლობით არაა გამოწვეული.

უკანასკნელი ორი საუკუნის განმავლობაში ქართულ ენაში ფართოდ მოიკიდა ფეხი რუსულმა სიტყვებმა და გამოთქმებმა. დღეს შესაბამისი ქართული სიტყვების ნაცვლად ყოველდღე უბოდიშოდ იხმარება ასობნიაკი, ანკი, ბასკინი, ბოჭკა, ბულაუ-

კა, დავაი, დაქუ, ვაფშე, ვენნათ, ვიპუსკი, ზაპრავეკა, ზრასტი, იტოგში, კარონე, კრაოტი, კრიშკა, კრუჟკა, ლაფატკა, ლევი, მაროენი, მეშოკი, ნაგლი, ნიშია, ონერელი, პაღაჩა, პავაროტი, პაზორი, პაპკა, პაკრიშკა, პაჟაღუსტა, პერერივი, პესოკი, პრა-ეზდნოი, პრივეტ, რუნიკა, საპოენიკი, სეტკა, სმენა, სოკი, სოჩი-კი, სპიჩკა, სტოლი, სუმკა, ტაბურეტკა, უბორკა, შკაფი, ჩოთქი და მრავალი სხვა. აი, რას წერს არგენტინაში დაბადებული და გაზრდილი ქართველი – მარიამ ჭეიშვილი, რომელსაც ქართული ენა მშობლებისაგან შეუსწავლია: „ერთი რამ არ მომწონს: ზოგიერთი ქართველი საუბარში ბევრ რუსულ სიტყვას ურევს. მე რუსული სულ არ ვიცი და ხშირად ვერ ვიგებ, რას ამბობენ. ქართულს არ სჭირდება სხვა ენის მიშველება. ამას ნამდვილად არ ვეტყვი მამანემს. ვიცი, ძალიან ეწყინება“ (59, 27).

დიახ, ასე ძალიან საწყენად გეაქვს საქმე, რასაც დროზე მიხედვა სჭირდება, თორემ შემდეგ ჩვენი გულგრილობა სანა-ნებელი გაგვიხდება.

ეს ჩემი წინასიტყვაობა მინდა დავასრულო დიდი მემედ-ბეგ აბაშიძის სიტყვებით:

„...ჩვენი ერის მთლიანობის გამომხატველი ენა განიცდის სხვადასხვა უაზრო და უცხო სიტყვათა შემოსევის ხიფათს... თუ ამის საწინააღმდეგო რაიმე ზომა არ მივიღეთ, ჩვენი ენა თანდათანობით დაემსგავსება ალჟირელთა ენას, რომელიც ლათინურის, იტალიურის, ფრანგულის, ესპანურის და მათი მშობლიური ენის ნარევია...“

თუ ჩვენც ალჟირელებივით გულგრილნი ვიქნებით და ჩვენი სიტყვიერების საზღვრების ღიად დატოვებით საშუალებას მივცემთ განუხრელად შემოიპაროს და შემოიჭრას უცხო სიტყვები ჩვენს სიტყვიერებაში, დიახ, ასე თუ იქნება, ალჟირელების ბედის საზღვარზე შევადგებთ ჩვენს ოდესღაც მდიდარს და შინაარსიან მეტყველებას“ (1, 137).

გასული საუკუნის 20-იან წლებში წარმოთქმული ეს სიტყვები დღესაც აქტუალურია და საპროგრამო მოწოდებად გაისმის. მაშ, ყური ვუგდოთ ამ ბრძენკაცის სიტყვებს და ყველა ღონე ვიხმართ „ხმათა ხავერდების და ღმერთების ენის“ სიწმინდის დასაცავად და ჩვენი ეროვნული ცნობიერების გად-სარჩენად.

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

ჩვენს სამშობლოს, ჩვენს სათაყვანებელ საქართველოს თავისი არსებობის მანძილზე არაერთი გასაჭირი აქონია და თავი დაუღწევია. ასე იქნება, ალბათ, დღესაც. დღეს კი საქართველოს უჭირს როგორც პოლიტიკურ-ეკონომიკური და სოციალური თვალსაზრისით, ისე ზნეობის სფეროშიც, სადაც უზნეობის დამანგრეველი, გამანადგურებელი ძალა უკვე აშკარად იგრძნობა. ახლა, ისე როგორც არასდროს, გეჭირდება ჩვენი ქვეყნის ცალკეულ კუთხეთა და ჩვენ შვილთა ერთიანობა, რათა თავიდან ავიცილოთ ზნეობრივი ეროვნული და მომავალ თაობას „სიძნელე გზისა გაგუადვილო“. ამ საქმეში ზნეობრივი თვითგანწყმენდა უპირველეს ამოცანად გვესახება. ეს მთელი ჩვენი საზოგადოების, მთელი ერის ღვიძლი საქმეა, ესაა საიმედო მერმისზე ზრუნვა. დღევანდელმა ყმაწვილმა ხეალ უნდა ზიდოს ის მძივე, საქვეყნო ტვირთი, რომელიც უფროს თაობას აწევს კისერზე, ხეალ უნდა გასწიოს ღონიერულად მაშეულიშვილობის უღელი, რომელშიც დღეს მისი მშობლები არიან შებმულნი. ყოველივე ეს მან უნდა აკეთოს ჩვენზე უკეთ, უფრო მეტი ცოდნითა და შემართებით, წინააღმდეგ შემთხვევაში ქვეყნის წინსვლა-განვითარებაზე ფიქრი ზედმეტი იქნება. ამიტომ ახალგაზრდობის ვალაია, თვალის შეავლოს ჩვენს ისტორიულ წარსულს და მის წინსვლა-გაუმჯობესებაზე იფიქროს. ტყუილა როდი ამბობდა აკაკი წერეთელი – „ვინც წარსულს ივიწყებს, ის მომავალზედაც ხელს იღებს“-ო. ილია ჭავჭავაძე კი ბრძანებდა: ერის დაცემა და გათახსირება მაშინ იწყება, როცა იგი თავის ისტორიას ივიწყებსო. მისი აზრით, „ყოველი ერი, თავისის ისტორიით სულდგმულობს. იგია საგანძვე, საცა ერი პოულობს თავისის სულის ღონეს, თავისის სულის ბგერას, თვის ზნეობითს და გონებითს აღმატებულებას, თვის ვინაობას, თვის თვისებას. ჩვენის ფიქრით, არც ერთობა ენისა, არც ერთობა სარწმუნოებისა და გვარტომობისა ისე არ შეამსკვადებს ხოლმე ადამიანს ერთმანეთთან, როგორც ერთობა ისტორიისა. ერი... ერის ისტორიულ უღელში ბმული, ერთად მებრძოლი, ერთსა და იმავე ჭირსა და ღხინში გამოტარებული – ერთსულობით, ერთგულებით, ძლიერია“ (137, 7).

დიდ ილიას ღრმად სწამდა, რომ „წარსული მკვიდრი საძირკველია აწმყოში, როგორც აწმყო მომავლისა“. აქედან გამომდინარე, „შვილმა უნდა იცოდეს, სად და რაზედ გაიწერა მამა, რომ იქიდან დაიწეოს ცხოვრების უღლის წვეა. შვილს უნდა გამოერკვეული აქონდეს, რაში იყო მართალი და კარგი მისი მამა, რაში იყო შემცდარი, რა ავი მიიჩნია კეთილად, და რა კეთილი – ავიად, რა უმართავდა ხელს, რა აბრკოლებდა, რისთვის ირჯებოდა და მხნეობდა, და რისთვის და რაში უქმობდა. უამისოდ თითონ შვილი, რაც გინდა მხნე და გამრჯელი იყოს, უხორთუმო სპილოს ეგვანება, დავით გურამიშვილისა არ იყოს, და ამ წუთისოფელში ვერას გახდება“ (137, 166).

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ილია აღზრდისა და განათლების ერთ-ერთ მთავარ ამოცანად მიიჩნეოდა მოზარდი თაობის მიერ ჩვენი ისტორიის კარგად შესწავლასა და შეცნობას, რადგან „აწმყო, შობილი წარსულისაგან, არის მშობელი მომავლისა“ (ლაიბნიცი).

ამავე აზრის იყო სერგეი მესხი. იგი საერთოდ კრიტიკულად ეპყრობოდა წარსულ მემკვიდრეობას, მაგრამ ამავე დროს ითხოვდა ყოველივე იმის გამოვლენას და ადამიანთა სამსახურში ჩაყენებას, რასაც თავისი მნიშვნელობა არ დაუკარგავს. ს. მესხმა კარგად იცოდა, რომ წარსულის საუკეთესო გამოცდილების გათვალისწინების გარეშე საზოგადოების წინსვლა შეუძლებელია. „რა ხალხსაც თავის წარსულ, ისტორიულ ცხოვრებასთან, ე. ი. იმასთან, რაც რომ ღირსშესანიშნავია ამ ცხოვრებაში, კავშირი გაუწყვეტია, – წერს იგი, – ის ხალხი მომავალში წარმატებას არ უნდა მოელოდეს.

ყოველი ხალხის აწმყო და მომავალი ცხოვრება იმის წარსულს ისტორიულს ცხოვრებაზე უნდა იყოს დამყარებული“ (65, 37). სხვა ადგილას იგი წერდა: „თუ შვილებს მამებისა და წინაპრების ცხოვრება არ ეცოდინებათ, უამისოდ განა ისტორიული პროგრესი, ხალხის წარმატება შეიძლება? როგორ უნდა დაადგენ შვილები უკეთესს გზას, როგორ უნდა გააუმჯობესოს ხალხმა თავისი ისტორიული ცხოვრება, თუ არ იცის: რა გზაზე მდგარან იმის წინაპრები, რა შეცდომა ან ღირსება მოიპოვება იმათს საზოგადო ცხოვრებაში, რომელი ისტორიული მოვლენა ყოფილა იმათთვის სასარგებლო და რომელი მავნებელი?“ (65, 64).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ქართველი სამოციანელებისათვის ერის ისტორიული წარსულის ცოდნა არასოდეს ვიწრო.

რეალურ ცხოვრებას მოწყვეტილი თვითმიზანი არ იყო. „მათ სელში ისტორიის ცოდნა მედამ საიმედო იარაღად რჩებოდა საქართველოს აწმყოს შეცვლისა და მომავალი უკეთესი ცხოვრების მოპოვებისათვის ბრძოლაში“ (50, 90).

მაგრამ იბადება კითხვა: რა არის საამისოდ საჭირო? როგორ აღეზარდოთ ჩვენი შვილები ერისა და ქვეყნის მოყვარულ, ჭეშმარიტ მამულიშვილებად?

ჩვენი აზრით, ამ კრიისული ვითარებიდან თავის დაღწევის ერთ-ერთი საიმედო გზაა კლასიკური პედაგოგიკური მემკვიდრეობა. მისი კრიტიკული და შემოქმედებითი შესწავლა ხელს შეუწყობს ჩვენი ცხოვრების მანკიერი მხარეების აღმოჩენასა და მათ აღმოფხვრას. მაგრამ ეს არც ისე ადვილი საქმეა, რადგან პედაგოგიკას, აღზრდის მეცნიერებას, ხანგრძლივი და მდიდარი ისტორია გააჩნია. მისი ფესვები შორეულ წარსულშია საძებარი. უხსოვარი დროიდან მოყოლებული იგი თავის საგანძურში აგროვებდა, კრებდა და ინახავდა ეპოქის მოწინავე ადამიანების ნაფიქრალსა და ნააზრევს, რადგან უფროსი თაობის მიერ თავისი ცოდნა-გამოცდილების გადაცემა შთამომავლობისათვის და მისი წესიერად აღზრდა ერის მთავარ საზრუნავად ითვლებოდა ყოველთვის.

პედაგოგიკური აზროვნების მდიდარი მონაპოვრიდან ბევრი რამ დღესაც ინარჩუნებს თავის აღმზრდელობით ძალასა და უნარს. მათ შორის გვხვდება ისეთი აზრებიც, რომლებსაც ზოგადსაკაცობრიო მნიშვნელობა აქვს და დავიწყების ბურუსით არ იფარება. ასეთია, უწინარეს ყოვლისა, კლასიკოსი პედაგოგებისა და მწერლების მოსაზრებანი მოზარდი თაობის სწავლა-აღზრდისა და ყოველმხრივი განვითარების შესახებ.

საზოგადოების ისტორიული განვითარების ყველა პერიოდში მხოლოდ ის ქვეყანა იყო ძლიერი და სიცოცხლისუნარიანი, რომელსაც უკეთ ჰქონდა გადაწყვეტილი მომავალი თაობის აღზრდის პრობლემა. ეს ძალზე კარგად უწყოდა ილია ჭავჭავაძემ. ჯერ კიდევ 1863 წელს „საქართველოს მოამბეში“ იგი წერდა: „...ქვეყნის მეობადი მდგომარეობა დამოკიდებულია იმ მიმართულებაზედ, რომელსაც მისცემენ ახალ თაობას“ (133, 137). ამიტომ დიდი სიფრთხილე გვიმართებს, რომ არაფერი შეგვეშალოს და ჩვენი ერის ინტერესები არ დაეზარალოთ, რადგან აქ დაშვებული შეცდომები ძალზე ძვირად უჯდება ერს, ზოგჯერ კი მისი გამოსწორება შეუძლებელიცაა. ამ მხრივ ყველაზე მეტ ყურადღებას საჭიროებს მშობლიური ენა. მას ყველაგან და ყოველთვის მზრუნველი და სათუთი მოპყრობა

სჭირდება. განუხორციელა მშობლიური ენის როლი და მნიშვნელობა ბავშვის ბუნებრივი ნიჭის გაშლა-გაფურჩქნასა და მის ჭეშმარიტ მამულიშვილად ჩამოყალიბებაში. ამ მეტად მნიშვნელოვან საკითხს დიდი ყურადღება მიაქცევს, უწინარეს ყოვლისა, XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართველმა განმანათლებლებმა, რადგან იმდროისთვის საქართველოს სკოლებში სწავლება ძირითადად რუსულ ენაზე მიმდინარეობდა. ამის წინააღმდეგ ხმალშემართული იბრძოდნენ ილია, იაკობი, აკაკი, ვაჟა და სხვა ქართველი სამოციანელები.

ექსპერიმენტით დადგენილია, რომ ბავშვი, რომელიც სასკოლო განათლებას უცხოურ ენაზე მიიღებს, სრულყოფილად ვერ განვითარდება, მისი ბუნებრივი ნიჭი ისე არ გაიშლება და გაიფურჩქნება, როგორც ეს მშობლიურ ენაზე სწავლების დროს მოხდებოდა. ეს კარგად აქონდა შენიშნული იაკობ გოგებაშვილს. იგი წერდა: „ბავშვი, დაბადებიდანვე მოკლე-ბული დედა-ენის გამაცხოველებელს გაუღენას... ვერას დროს ვერ ავა იმ გონების სიმალემდის, რომელიც შეეყვება მის ბუნებითს ნიჭსა, ვერ მიეწევა, ვერ ელირდება ჯეროვანს სიღრმეს აზრისას და გრძნობისას... და იმის ნახევარსაც ვერ გააქეთებს თავისს სიცოცხლეში, რის გაკეთების ნიჭიც მისთვის ბუნებას მიუცია“ (34, 10).

უცხო ენაზე სწავლა-განათლების მიღების მავნე შედეგების საილუსტრაციოდ ი. გოგებაშვილი იშველიებს ცნობილი გერმანელი პედაგოგის კარლ ფოხტის სიტყვებს: „თუ ხალხი თავისს დედა-ენას სცვლის სხვა ენაზე და ამ უკანასკნელზე იღებს განათლებას, იგი ვერ აიცილებს თავიდგან გონების დანაგერას, დამდაბლებას და მეტ-ნაკლებობით დაკარგავს შემოქმედებითს ნიჭსა“ (34, 15). ამის მაგალითად ფოხტი ასახელებს გერმანიის დასავლეთ ნაწილს – ელზასს, რომელმაც შუა საუკუნეებში მსოფლიოს მისცა არაერთი გამოჩენილი მოღვაწე, მაგრამ შემდეგ, როცა იგი ხელში ჩაიგდო საფრანგეთმა და თავისი ფრანგული ენა გაამეფა, ელზასმა ვერც ერთი მსოფლიო ნიჭის კაცი ვერ აჩუქა კაცობრიობასო.

კარლ ფოხტის ამ დებულების უტყუარობაზე მიუთითებს ამერიკის შეერთებულ შტატებში ამ რამდენიმე წლის წინ ჩატარებული ექსპერიმენტის შედეგები. აქ იაპონელი ბავშვების ერთ ნაწილს პირველდაწყებითი და საშუალო განათლება მიადებინეს ინგლისურ ენაზე, ხოლო მეორე ნაწილს – მშობლიურ, იაპონურ ენაზე. შედეგი კი ასეთი იყო: იმ ბავშვებმა, რომლებმაც მშობლიურ ენაზე მიიღეს განათლება, გაცილებით

უკეთ განავითარეს თავიანთი ნიჭი და უკეთესი სპეციალისტებიც დადგნენ, ვიდრე იმათ, ვინც არამშობლიურ, ინგლისურ ენაზე მიიღო განათლება. ამასთან, რაც მთავარია, მათ ინგლისური ენაც უკეთ შეისწავლეს.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ბავშვის მიზარება უცხოური ენის სკოლაში მისი ბუნების საწინააღმდეგო მოქმედებაა, რაც დიდად ვნებს არა მარტო მის გონებრივ განვითარებას, არამედ ზნეობრივ სრულყოფასაც. ამიტომაც იყო, რომ XIX საუკუნის ზემოთ დასახელებული ქართველი განმანათლებლები სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსვლისთანავე (60-იანი წლები) თავგამოდებით იბრძოდნენ მეფის რუსეთის გამარჯვებული პოლიტიკის წინააღმდეგ და მოითხოვდნენ ქართველი ბავშვების მიერ მშობლიურ ენაზე სწავლა-განათლების მიღებას, რაც იმ დროისათვის მეტად სარისკო საქმე იყო. მაგრამ სამოციანელები, როგორც მათ უწოდებენ, მარტონი როდის იყვნენ. მათ მხარს უმშვენიერდნენ ასევე დ. ყიფიანი, ნ. ცხეველაძე, ი. კერესელიძე, ი. მანაბელი, კ. ლორთქიფანიძე, ბ. ლოლობერიძე, პ. უშიაკიშვილი, დ. მიქელაძე, ი. წინამძღვრიშვილი და სხვები, რომლებმაც მეტად მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს ქართულ განმანათლებელთა საერთო საქმიანობაში. წინამდებარე ნაშრომში სწორედ მათ ჭეშმარიტ მამულიშვილურ მოღვაწეობასა და ამ მიმართებით ბრძოლაზეა საუბარი.

ნაშრომში საუბარია ასევე ევროპულ და რუსულ განმანათლებლობასა და ქართულ განმანათლებლობას შორის მსგავსება-განსხვავებაზე, XIX საუკუნის მეორე ნახევარის საქართველოში არსებულ სოციალურ-პოლიტიკურ ვითარებაზე, „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ მიერ გაწეულ მუშაობაზე და სხვა.

ყოველივე ზემოთქმულთან ერთად, ჩვენ მიერ აღნიშნული პრობლემათა დაინტერესება გამოიწვია იმანაც, რომ დღეს, ისევე როგორც XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნების ყველაზე ნაცადი გზა არის მშობლიური ენის მოვლა-პატრონობა და მისი სიწმინდის დაცვა. ამ მხრივ დღესაც საგადაღლო მდგომარეობა გვაქვს.

ქართული ენა უმოწყალოდ ინაგრება; ინაგრავს მას ყველა: დიდი თუ პატარა, შინაური თუ გარეული, პარლამენტარი თუ მოხელე, ინტელიგენტი თუ ჩარჩი, ინაგრება ყველგან: თბილისსა თუ გაღში, მარნეულსა თუ სამანაბლოში, ნინოწმინდასა თუ ასპინძაში. „ბარბარისმბებით, კალკებით ივსება თავანკარა ქართული და დღეს არავის სჭრის ყურს ისეთი გამოთქმები,

როგორიცაა: „დავაყენოთ კენჭისყრაზე“, „გადავიღოთ ისეთ ქვეყნებზე“, „მიხდა სწორად ვიყო გაგებულნი“ და ა.შ.“ (23, 232).

აქამდე ჩვენი მშობლიური ენის რუსული ენით დანაგვიანების წინააღმდეგ ვიბრძოდით, ახლა კი ინგლისურმა ენამ ლამის წალკოს ჩვენი ენა. თუ ამ მოვლენას დროზე არ მიუხედეთ, შემდეგ ჩვენი დაუდევრობა სიანებელი გაგვიხდება.

ყოველად გაუმართლებლად მიგვიჩნია უცხო ენის, კერძოდ, ინგლისური ენის სწავლება დაწყებითი კლასებიდან და ისიც სხვა უცხო ენასთან ერთად. „თავიდანვე რამდენიმე უცხო ენის სწავლება. – წერს პროფესორი რევა's ბარამიძე, – ყოველად დაუშვებელია. ისე როგორც ჩველი ბავშვი დედის ძუძუთი უნდა საზრდოობდეს და მერე ემატებოდეს ახალი საკვები, ასევე დაწყებით კლასებში მშობლიურს უნდა ეწაფებოდეს, მასზე იწრთობოდეს და მომწიფებულს მიემატოს ერთი ან ორი ენა და არავითარ შემთხვევაში მესამე და მეოთხე ენა“ (86, 207-208).

ანალოგიური აზრისაა მწერალი ოტია იოსელიანი. იგი წერს: „მე არც ბავშვის პატარაობიდანვე ორი ენის სწავლების მომხრე ვარ. არ შეიძლება საკუთარს, მეორის გამო, რაღაც არ დააკლდეს და, მშობლიური კარგადაც რომ იცოდეს, თუ ლექსიკურს არა, ენის ჟღერადობას, გემოს, ფერს, ან სურნელებას სხვა ქარმა არ დაჰბეროს“ (51).

მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ საკუთარ, ეროვნულ ნატურაში ჩავეკეტოთ და უარი ეთქვათ უცხოური ენების შესწავლაზე და იმ პროგრესული იდეების გაცნობაზე, რასაც მოწინავე ქვეყნების გამოცდილება გვთავაზობს. საჭიროა მხოლოდ კარგად გააზრებული ნაბიჯების გადადგმა, რომ რაც შეიძლება ნაკლები ზიანი და მეტი სარგებლობა მივიღოთ შექმნილი ვითარებიდან. კლასიკოსი პედაგოგების გამოცდილებას ბრძადა კი არ უნდა მივბადოთ, არამედ მათი შეხედულებები მოზარდი თაობის აღზრდის შესახებ უნდა შევეხამოთ ქართულ სინამდვილეს და შემოქმედებითად გამოვიყენოთ ის. რაც ეროვნული სკოლის განვითარებას წაადგება. ცხადია, დღეს ჩვენ უარს ვერ ვიტყვით სწავლების სიახლეებზე. ეს აუცილებელია, მაგრამ ეროვნული განათლების ჩარჩოები არ უნდა მოეშალოთ და არ უნდა დაეკარგოთ თვითმყოფადობა არც განათლებისა და კულტურის და არც სულიერ სფეროში. სამწუხაროდ, დღეს ჩვენ ვივიწყებთ საკუთარ მიღწევებს და ვაიდალებთ ყოველივე უცხოურს. ამის გასაჭირი კი ჩვენ ქვეყანას არა აქვს. იგი ხომ უძველესი კულტურის ქვეყანაა. საქართველო 150-200 წლით

წინ უსწრებს ევროპულ რენესანსს. ქვეყანას, რომელსაც ჯერ კიდევ IV საუკუნეში აქონდა ფაზისის აკადემია, სადაც ქართველებთან ერთად ბერძნებიც კი იღებდნენ უმაღლეს განათლებას, სხვაზე წაბაძვა არ სჭირდება.

დღეს მოდაშია ყოფილი საბჭოთა კავშირის განათლების სისტემის აუგად მოხსენიება, მაგრამ ახლა რომ უარესი მდგომარეობა გვაქავს, ამაზე ხმას არაეინ იღებს. ამის წინააღმდეგ უნდა გაილაშქროს ყველამ – დიდმაც და პატარამაც, ქალმაც და კაცმაც, ერმაც და ბერმაც. ჩვენს ქვეყანაში განათლების რეფორმა რომ აუცილებელია, ამაზე დღეს არაეინ დაობს, მაგრამ, სამწუხაროდ, საქართველოს განათლების სამინისტრომ რეფორმის ისეთი პროექტი შემოგვთავაზა, რომელიც ყოველმხრივ ზღუდავს ეროვნული სულისკვეთების საგნების სწავლებას. ჩვენი თანამემამულეების ერთ ნაწილში აშკარად შეიმჩნევა ერთგვარი ნიჰილისტური¹ დამოკიდებულება ყოველგვარი ეროვნული საფუძვლის, საკუთარი ენისა და ისტორიისადმი. სიტყვა „ეროვნული“ თითქმის მთლიანად ამოღებულია ხმარებიდან. „დღეს საზოგადოებრივი ცხოვრების რომელი სფეროც არ უნდა ავიღოთ, – წერს პროფესორი რევაზ ბალანჩივაძე, – ყველგან იგრძნობა, რომ მიდის ტოტალური შეტევა ეროვნულ ტრადიციებზე, მისი დანგრევის, მოშლის გზით“ („დილის გაზეთი“, 2003 წლის 14 იანვარი). ამის ნათელი მაგალითია ის, რომ ქართულ სკოლაში უკვე ცალკე საგნად აღარ ისწავლება საქართველოს ისტორია და გეოგრაფია, „მშობლიური ენა“ ქართული ენითაა შეცვლილი იმ მოტივით, რომ არაქართველი მოსწავლეებისათვის ქართული მშობლიური არ არის. ყოველივე ეს იქითკენაა მიმართული, რომ ახალგაზრდობის ფსიქიკიდან სამუდამოდ ამოიშალოს ცნებები „სამშობლო“ და „ყოველგვარი“ „მშობლიური“.

გლობალიზაციის მსახერალი თეორიის თანახმად, – წერს პროფესორი რ. მიშველაძე, – 2010 წლის ეროვნული გამოცდების პროგრამიდან ამოღებულ ექნა ისეთი ნაწარმოებები, რომლებზეც აღიზარდა ქართველ მამულიშვილთა არაერთი ეროვნული თაობა. „კერძოდ: ამოღებულია გრიგოლ ორბელიანის „საღლეგრძელო“ (ისტორიული შეძახილისათვის „სხვა საქართველო სად არის“), ამავე ავტორის „პასუხი შვილთა“ (მიზეზი? „რა ენა წახდეს, ერიც დაეცეს“), ამოღებულია აკაკი წერე-

¹ სიტყვა „ნიჰილიზმი“ წარმოსდგება ლათინური სიტყვისაგან *nihil* და ნიშნავს ყველაფრის ხელაღებით უარყოფას.

თლის „ბაში-აჩუკი“, რადგანაც თავისუფლებისათვის სრულიად საქართველოს ერთიანი ბრძოლის იდეას ქადაგებს... ამოღებულია ნიკო ღორთქიფანიძის „იყიდება საქართველო“ (ამ ჩანახატის დედააზრის თანადროული ჟღერადობის გამო), ამოღებულია მიხეილ ჯავახიშვილის „ჯაყოს ხიზნები“ (რადგან იგი ქართველ ერს დროულად აფრთხილებს: ნუ გაიმრავლებ შენს მიწასე უნებართვოდ შემოხეტებულ სტუმარს, თორემ ერთ მშვენიერ დღეს შენვე გაგასახლებს საკუთარი სახლიდან), ამოღებულია გალაკტიონის „მამული“ (სტრიქონისათვის „სხვა ხალხის ისმის აქ კრიაშული“), პროგრამიდან ამოღებულია ალექსანდრე ყაზბეგის „ხევისბერი გონა“ (თურმე ნუ იტყვით, გლობალ-პროგრამისტებს ხელს არ აძლევთ ხევისბერის მიმართვა: „იცოდე, სადაც შენი მამა-პაპა გაჩენილა და დამარხულა, სადაც მათი ძვლებია ჩაფლული, იმ მიწას გედავებიან და არ დაანებო“) და ბოლოს, ჩვენს ცოცხალ კლასიკოსს, ჭაბუა ამირეჯიბს, მისი ოპოზიციური განწყობისათვის იმით გაუსწორდნენ, რომ პროგრამიდან ამოიღეს „დათა თუთაშხია“ (ცალკეული თავები იყო შეტანილი). „დათა თუთაშხიას“ იდეები ხომ... აბსოლუტურად მიუღებელია გლობალიზაციის მსოფლიო პოლიტიკისათვის“ (72).

თავი ვინ მოგჭრაო და – ძმამო, სწორედ ასეა ჩვენი საქმის, რაც ვერ გააკეთეს ჩვენმა მტრებმა, ჩვენი ერის შვილებმა იკისრეს.

უპირველესი, რაც ჩვენი ცხოვრების ამ ეტაპზე უნდა მოვიმოქმედოთ, არის ეროვნულ ფასეულობათა დაცვა, რომელთა შორის უპირველესი ადგილი ენას უჭირავს, რადგან მასში მუდამედება ჩვენი ეროვნული თვითმყოფადობა, ჩვენი ეროვნული სული, მეობა. ძნელი წარმოსადგენია, რომ ისეთი დიდი კულტურისა და წარსულის მქონე ქვეყანა, როგორიცაა საქართველო, შეუღიოს ერის უპირველეს ფასეულობებს, მაგრამ საამისოდ დროზე უნდა ვიზრუნოთ. თორემ შემდეგ წამხდარ საქმეს არაფერი ეშველება. ეს კარგად უნდა შეიგნოს ყველა იმან, ვისთვისაც ძვირფასია ჩვენი ერისა და ქვეყნის მომავალი.

ჩვენს საკვლევ პრობლემაზე არსებობს ცალკეულ მეცნიერთა და პედაგოგთა (ვ. ასათიანი, ი. ბასილაძე, ნ. ბასილაძე, ა. ბაცანაძე, ი. ბიბილაშვილი, ი. ბოცვაძე, ვ. გაბუა, მ. გაფრინდაშვილი, აღ. გობრონიძე, დ. გუგუნიძე, ვ. ზამბახიძე, გ. თავაშვილი, დ. ღორთქიფანიძე, უშ. ობოლაძე, ტ. სარიშვილი, გ. საყვარელიძე, გ. სიხარულიძე და სხვათა) შრომები, მაგრამ მათ მონოგრაფიული ხასიათი არა აქვთ. გარდა ამისა, არის

მოელი რიგი საკითხებისა, რომელთა გამოჩეუერებას აეტორები, სხედასხეა მიზეზების გამო, თაქს არიდებდნენ. ასევე არის საკითხები, რომლებსაც დროის მოთხოვნათა კეალობაზე ახლებურად გააზრება და წარმოდგენა სჭირდება. ამიტომ ჩვენ შეეცადეთ უფრო ვრცლად, მონოგრაფიულად დაგეკმუშაებინა ზემოთ აღნიშნული პრობლემა და მიგვეწოდებინა მკითხველისათვის. თუ რამდენად შეეძელით ამ რთული ამოცანის შესრულება, ამის განსჯა პირუთენელი მკითხველისათვის მიგეინდვია. ყველა სამართლიან შენიშვნასა და წინადადებას, რომლებიც ამ პრობლემის შესწავლის საქმეს წაადგება, ჩვენ ყურადღებით მოვეკიდებით და მადლიერებით მივიღებთ, მით უმეტეს, რომ „სხვისა სხეამან უკეთ იცის სასარგებლო საუბარი“. ამასთან, აქვე გეინდა აღენიშნოთ, რომ აეტორს არა აქვს პრეტენზია ნაშრომში წარმოენილ საკითხთა ამომწურავად გაშუქებასა და რაღაც უცელობელი, ხელშეუვალი დასკვნების გამოტანაზე. ამის შესაძლებლობას არც ნაშრომის მოცულობა იძლევა და არც ჩენი კომპეტენცია. მიუხედავად ამისა, ვფიქრობთ, ჩენი ნაშრომი რამდენადმე მაინც შეავსებს იმ ხარვესს, რაც XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართველ განმანათლებელთა პედაგოგიკური მემკვიდრეობის შესწავლის საქმეში არსებობს.

ნაშრომზე მუშაობის დროს გაწეული დახმარებისათვის მადლობას ეუხდით აკაკი წერეთლის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკის დირექტორს, ბატონ გენო მახარაძეს და მის ყველა თანამშრომელს, განსაკუთრებით კი ძირითადი წიგნსაცავის მუშაკებს — ნინო ვაშაყმაძეს, ნანელი ვაშაკიძეს, ნატო გიორგაძესა და მზია ლაბაძეს, ასევე რედაქტორს, პროფ. იური ბიბილეიშვილს და რეცენზენტებს — პროფ. ლევან ასათიანს, პროფ. შოთა მალაზონიასა და პროფ. სერგო ღუმბაძეს.

თავი I

ცოტა რამ განმანათლებლობასა და ქართველ განმანათლებლებზე

განმანათლებლობა, როგორც სა'სოგადოებრივ-პოლიტიკური მიმდინარეობა, ჩამოყალიბდა XVIII საუკუნეში, ევროპაში, რომლის წარმომადგენელთა აზრით, დრომოჭმული საზოგადოებრივი წყობილება, ზნეობა, პოლიტიკა და ყოფა შესაძლებელია შეიცვალოს სიკეთის, სამართლიანობის იდეებისა და მეცნიერული ცოდნის გავრცელებით. ამასთან, ეს ცვლილებები უნდა მოხდეს მშვიდობიანი რეფორმების გზით.

განმანათლებლები საზოგადოებაში არსებულ მანკიერ მხარეებს ხსნიდნენ უეცოებით, უცოდინარობით და არ ითვალისწინებდნენ ამ საქმეში ეკონომიკური ფაქტორის მნიშვნელობას. ამიტომ ისინი ცდილობდნენ ხალხთა მასების განათლებას, მათი შეგნების ამაღლებას; განათლება მათ მიაჩნდათ საზოგადოებრივი ცხოვრების გარდამქნელ, რევოლუციურ ძალად, ბოროტებიდან თავის დაღწევის ერთადერთ გზად და საშუალებად.

განმანათლებლობამ, როგორც ანტიფეოდალური იდეოლოგიის გამომხატველმა მიმდინარეობამ, განსაკუთრებით გაიღვა ფესვი საზოგადოებრივი წყობილების ფეოდალიზმიდან კაპიტალიზმზე გადასვლის პერიოდში, რაც ფართოდ აისახა ევროპის მრავალი ქვეყნის ლიტერატურასა და ხელოვნებაში. „მთევრამეტე საუკუნის თითქმის მთელი მეორე ნახევრის მანძილზე დიდი ფრანგი განმანათლებლები იყვნენ ფიქრთამყვრობელნი იმ ადამიანთა, რომელნიც გაბედულად გამოდიოდნენ ფეოდალიზმისა და მისი ნაშთების წინააღმდეგ სა'სოგადოებრივი ცხოვრების ყველა დარგში“ (26, I).

განმანათლებლები „აღიარებდნენ გონებისა და განათლების ყოვლისშემძლეობას... მოითხოვდნენ პიროვნების, სა'სოგადოების, ეროვნების ყოველმხრივ განვითარებას, განათლებას, თავისუფლებას, თანასწორობას, თვითმმართველობას; ...გამოდიოდნენ მთელი ხალხის, მთელი ერის სახელით წოდებათა (კლასთა) განურჩევლად და სწამდათ, რომ ბატონყმობისა და

მით განპირობებული ყოველმხრივი ჩამორჩენილობის მოსპობას საყოველთაო კეთილდღეობის დამყარება მოჰყვებოდა“ (99, 657).

ევროპაში ცნობილი განმანათლებლები იყვნენ: ვოლტერი, მონტესკიე, დ'ალამბერი, დიდრო, პოლბახი, ლესინგი, შილერი, გოეთე, ფრანკლინი და სხვები.

XVIII საუკუნის ევროპის განმანათლებლობამ დიდი გავლენა მოახდინა საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ შეხედულებებზე. მისი იდეების გავლენა იგრძნობა XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართველ მოღვაწეთა შემოქმედებაშიც. ესენი იყვნენ სამოციანელები, ეგრეთ წოდებული „თერგდალეულები“ – ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი, გიორგი წერეთელი, სერგეი მესხი, ნიკო ნიკოლაძე და სხვები, რომლებმაც ახალი იდეები და ახალი აზროვნება შემოიტანეს საქართველოში. „თერგდალეულები“, – წერს *ხომლეკი* (რომანოზ ფანცხავა), – იყვნენ ჩვენში პირველი პიონერნი, პირველი მერცხლები, რომელნიც ბედნიერად და სასიხარულოდ მოველინენ ქართველთა ახალ ცხოვრებას და ლიტერატურას, ღრმად, ნიჭიერად ჩაიხედეს ქართველი კაცის გულში, მშვენიერი სიტყვებით ხელოვნურად აღწერეს მისი ცხოვრება, სურვილები და სამერმისო მისწრაფებანი, და, ამნაირად, სამართადისო სახსენებლად გახადეს თავიანთი კალმით ნახატი სურათები, თავისი საკუთარი ნააზრები და ნაფიქრალნი...“ (147, 257). ისინი თავისი დროისათვის ფართო განათლებისა და დიაპაზონის მქონე მოაზროვნეები იყვნენ და ეხმაურებოდნენ ეპოქის მიერ აღძრულ ყველა საჭიროებო საკითხს. მართალია, ყველა მათგანი მოწოდებით პედაგოგი არ იყო და არც საამისო პრეტენზია ჰქონდათ, მაგრამ ამას ხელი არ შეუშლია მათთვის თავიანთი წონადი სიტყვა ეთქვათ მოსარდი თაობის სწავლა-აღზრდის საკითხებზე. მათ უმაღლესი განათლება მიიღებული ჰქონდათ რუსეთისა და ევროპის უნივერსიტეტებში და ძირითადად შეიარაღებული იყვნენ რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატების – ბელინსკის, გერცენის, დობროლიუბოვის, ჩერნიშევსკის, პისარევის, მიხაილოვისა და სხვათა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეებით, მაგრამ რუსეთის რევოლუციონერ-დემოკრატების იდეებთან ერთად, ისინი კარგად იცნობდნენ ევროპის მოწინავე საზოგადოებრივი აზროვნების მიღწევებსაც, კერძოდ, იცნობდნენ ფრანგ განმანათლებლებს, აღორძინების ხანის მოღვაწეებს, მათ იდეებს, გერმანულ ფილოსოფიას. ილია ჭავჭავაძე კარგად იცნობდა სოციალისტ-უტოპისტების პედაგოგიკურ იდეებს, რომელთა მიმდევ-

რად გვევლინება როგორც მხატვრულ ნაწარმოებებში („ანრდო-ლი“), ისე თავის ერთ-ერთ უკანასკნელ წერილში „მეცხრამეტე საუკუნე“ (37, 51). მოუხედავად აღნიშნულისა, სამოციანელებს „არც ერთი მოწინავე ასრი და შესედულება... მექანიკურად არ გადმოვლიათ და ბრმად არ უწამებიათ. ი. ჭაჭავაძე, ა. წერეთელი, ი. გოგებაშვილი, გ. წერეთელი, ნ. ნიკოლაძე, ს. მესხი და მათი ღირსეული თანამებრძოლები ღრმად ეროვნული მოაზროვნეები იყვნენ. ისინი აღიზარდნენ იმ თვითმყოფადი ქართული კულტურის მდიდარ მემკვიდრეობაზე, რომლის შესახებ გასეთი „პრავდა“ წერდა: „მრავალი საუკუნის განმავლობაში იქმნებოდა და მდიდრდებოდა ქართველი ხალხის კეთილშობილი და დემოკრატიული მხატვრული ტრადიციები. ამ ძეგლისძველმა, მაგრამ გასაფხულივით აყვავებულმა კულტურამ საუკუნეებში გამოატარა და შეინარჩუნა თავისი ხალხის ახადგაზრდობა და სულის სიმსხვე, მისი დიდი სიკაცხლის-მოყვარეობა, რომელიც ვერ გატეხა მძიმე განსაცდელის ეამმა, მკაცრმა ბრძოლებმა თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის, მან გამოატარა თავისი ხალხის ნათელი ოცნება ბედნიერებაზე“ (41, 5).

სამოციანელებმა ნათლად დაინახეს, რომ ძველი ცხოვრების ფორმები, ძველი საზოგადოებრივი ურთიერთობა არ შეესაბამებოდა საზოგადოებრივ მოთხოვნებს, პირიქით, აფერხებდა ქვეყნის წინსვლას. ამიტომ მათ, უწინარეს ყოვლისა, დაიწყეს ბრძოლა ქვეყნის დამოუკიდებლად განვითარების, ცარიზმის კოლონიური უღლისაგან საქართველოს გამოსხნის, ეროვნული ცნობიერების გამთლიანების, თვითმყოფადობის შენარჩუნებისა და მშობლიურ ენაზე სწავლების განხორციელებისათვის. „ამასთან მათ შეგნებული პქონდათ, — წერს პროფესორი დ. გამეზარდაშვილი, — რომ არც ერთი გაბატონებული კლასი, არც ერთი გაბატონებული წყობილება უბრძოლველად არ დათმობს ძალა-უფლებას. ამიტომ ისინი არ უარყოფდნენ რევოლუციურ გარდაქმნებს. მაგრამ მათი რევოლუციურ-დემოკრატიული მსოფლმხედველობა მაინც დაჰძიმებული იყო განმანათლებლური შესედელებით; ისინი ხშირად ქანაობდნენ რევოლუციურ-დემოკრატიულ და განმანათლებლურ პოზიციებს შორის. ეს იყო იმის მიზეზიც, რომ ხშირად გადაჭარბებულ როლს აკისრებდნენ განათლებას, ცოდნას, მეცნიერებასა და ხელოვნებას“ (25, 203).

პროფ. დ. გამეზარდაშვილის მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ ქართველი სამოციანელები „არ უარყოფდნენ რევოლუ-

ციურ გარდაქმნებს“, ადასტურებს ასევე *ალექსანდრე მიქაბერიძე* თავის მოგონებაში – „მოამაგე და წინამძღოლი“. 1905 წლის 11 დეკემბერს მეფის მთავრობამ მიიღო კანონი სახელმწიფო სათათბიროს მოწვევის შესახებ, რომელსაც, სხვა ჩაგრულ ერებთან ერთად, ქართველებიც დიდ იმედებს ამყარებდნენ. ამ კანონის განხილვაზე სიტყვით გამოსულა ილია ჭავჭავაძე და უთქვამს: „ – ბატონებო!.. ვფიქრობ, რომ კრების წევრთა ასეთი გატაცება და სიხარული სათათბიროს მოწვევის ახალი კანონის შესახებ ცოტათი ნაადრევია... ჩემი შეხედულება და აზრი რომ სიმართლეს მოკლებული არ არის, ამაში თქვენ თვითონვე მოკლე ხანში დარწმუნდებით, როგორც კი ამ სათათბიროს სხდომები გაიხსნება...“

აბა, ერთი მიბრძანეთ, სად გაგონილა, სად გინახავთ, რომელ ქვეყანაში მომხდარა, რომ თვითმპყრობელური სახელმწიფოს ბატონ-პატრონს, სახელმწიფოს განუსაზღვრელ მბრძანებელს თავისი უფლებები შეეკეცოს, უარი ეთქვას ამ უფლებებზე და ხონიასე დალაგებული თავისუფლებები მიერთმიოს თავის ქვეშევრდომთათვის და გულწრფელად ეთქვას: „თქვენი მოვლა-პატრონობა მე ვერ შეეძელი და აბა ახლა თქვენ იცით, თვითონვე თქვენ მოუზარეთ თქვენ თავს, თვითონ თქვენვე გამოგდეთ თქვენი ბედი!“

...ისტორიამ არ იცის ამის მაგალითი და ასეთი სასწაული, აბა რა საფიქრებელია, რუსეთში მომხდარიყოს!“ (71, 90).

ამრიგად, სამოციანელები არ უარყოფდნენ რევოლუციას, მაგრამ რევოლუცია მათ მიაჩნდათ გამოუვალ, უკიდურეს საშუალებად. „რევოლუცია მაშინ არის მისატყეპელი, – წერდა გიორგი წერეთელი, – როდესაც ხალხს სხვა ღონისძიება აღარა დარჩენიარა, რომ ცუდი წესდებულებისაგან თავი იხსნას“ (126, 252). ილია ჭავჭავაძეს კი „რევოლუცია... სწამდა როგორც ცხოვრების განახლების და განწმენდის საწყისი“ (გ. ქიქოძე). „ღვინე ჯერ უნდა აღუდგეს, აირიოს-დაირიოს და მერე დაწმენდება ხოლმე. ესაა ყველაფერი ამ ქვეყანაზედ“, – წერს იგი „მგზავრის წერილებში“ (135, 9). „განმანათლებელთა მთავარი საბრძოლო იარაღი სიტყვა და აზრი იყო, – ამბობს პროფესორი მ. გაყრინდაშვილი, – და არა ნაჯახი და ხმალი“ – (88, 482). ეს იმას ნიშნავს, რომ სამოციანელებისათვის უცხო იყო ძალაუფლების ხელში აღება და თავისუფლების მოპოვება სისხლიანი რევოლუციის გზით. იაკობს ამის მიღწევა შესაძლებლად მიაჩნდა „ნახტომების, ძალადობისა და რყევათა გა-

რეჟე, მშვიადლობიანი ორგანული რეფორმების საშუალებით“ (36, 590).

ილიას გაგებით, რევოლუცია აქტიურობის სინონიმი. სიცოცხლისა და ქვეყნის წინსვლის ერთადერთ სწორ გზად მას მუდმივი მოძრაობა და მოქმედება მიაჩნდა. ამიტომ ილია მოუწოდებს ახალგაზრდობას, შეეშვას „ტკბილ მაძი-პაპურ ძილს“, თავი დაანებოს სხვისი იმედით ცხოვრებას და საქმეს მოკიდოს ხელი, რამეთუ უმოქმედობას, მოდუნებულ ცხოვრებას, ისე როგორც ზოგიერთ კაცს, ხავსი ეკიდება, მხოლოდ მარადიული მოძრაობა არის „ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის მიმცემი“. თვით გენიალური აზრებიც კი მოქმედებისა და აქტიურობის გარეშე კარგავენ ღირებულებას, რადგან „საქმე ქმნის აზრს, აზრი – საქმეს; აზრი, თუ ის ნამდვილი და სწორი აზრია, – საქმეში უნდა გადავიდეს, საქმედ უნდა იქცეს“ (6, 24). აი, საზოგადოების წინსვლის ურყევი გზა და ფორმულა. მასში საკმაოდ კონდენსირებულად არის მოცემული თეორიისა და პრაქტიკის, სიტყვისა და საქმის ერთიანობის, განუყოფლობის იდეა. თუ აზრი საქმედ არ არის ქცეული, იგი არის განუხორციელებელი საქმე, საქმე პოტენციაში, მისი განხორციელება კი ნიშნავს აზრის საქმედ ქცევას, მის გადაქცევას მატერიალურ ძალად. ამიტომაც ოთარანთ ქერივისთვისაც მხოლოდ აქტიურ ცხოვრებას აქვს აზრი ამ ქვეყანაზე. იგი ამბობს: „...თუ წუთის-სოფელს ერთს ბეწო ხანს თვალი მოუხუჭე, ისე გაგთელავს, როგორც დიდოელი ლეკი ნაბადსა“ (135, 230).

ქართული განმანათლებლური აზროვნების განვითარებისათვის განსაკუთრებით ნაყოფიერი აღმოჩნდა XIX საუკუნის მეორე ნახევარი, თუმცა ამ პერიოდის ქართული სახელმწიფოებრივი ყოფა არცთუ ისე ნაყოფიერ ნიადაგს უქმნიდა განმანათლებლური იდეების ფართოდ გაშლას, მაგრამ რაოდენ პარადოქსულადაც უნდა ჟღერდეს, საბოლოოდ, საქართველოში სწორედ ეს გარემოება მოგვევლინა განმანათლებლობის ხელშემწყობ ფაქტორად. აქ ხაზგასასმელია ისიც, რომ „სწორედ ეკონომიკური და პოლიტიკური ძნელებელობა აიძულებდა იმ დროის მოწინავე ადამიანებს თეორიულადაც ეძებნათ ქვეყნის გამოხსნის საშუალებანი, მით უფრო რომ ასეთი ძიება მიმდინარეობდა მეზობელ რუსეთში, რომლის მაშინდელი საზოგადოებრივი აზროვნება ფრანგული განმანათლებლობის კვალიდაკვალ ვითარდებოდა“ (26, 5).

ცნობილია, რომ XIX საუკუნის სამოციანი წლები როგორც რუსეთში, ისე საქართველოში საზოგადოებრივ-ეკონომიური და

კულტურული ცხოვრების ძირეული ცვლილებებისა და გარდატეხის წლები იყო. საქართველოში სწრაფად ვითარდებოდა ეკონომიკა, სოციალ-პოლიტიკური და კულტურული ცხოვრება, რამაც სათანადო კვალი დააჩნია და ფართო გასაქანი მისცა პედაგოგიკური აზროვნების განვითარებასაც. აღსანიშნავია ისიც, რომ „ამ ეტაპზე ქართულ განმანათლებლობას არ მიუღია ისეთი კლასიკურად დასრულებული ფორმა, როგორიც მას საფრანგეთში ან თუნდაც რუსეთში ჰქონდა. ამის მიზეზი ის იყო, რომ ფრანგული განმანათლებლობა თავისი არსით ანტიფეოდალური, ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული იდეოლოგია იყო. მეტნაკლებად ასეთივე სახე ჰქონდა მას რუსეთში. რაც შეეხება საქართველოს, აქ XIX საუკუნის მიწურულამდე განმანათლებლურ იდეებს უმეტესწილად თავადაზნაურობის წრიდან გამოსული ცალკეული პროგრესული პიროვნებები ავრცელებდნენ“ (3, 49).

აკაკი წერეთელი თავის ავტობიოგრაფიულ მოთხრობაში „ჩემი თავგადასავალი“, ახასიათებს რა იმ საერთო ვითარებას, რომელიც XIX საუკუნის 60-იანი წლების საქართველოში სუფევდა, წერს: „იმ დროს, ესე იგი მესამოცე წლებში, იტალია და უნგრეთი სცდილობდნენ განთავისუფლებას და ებრძოდნენ ავსტრიას. გარიბალდი, მაძინი და კოშუტი გაუხდათ ყველა შეგნებულ მამულიშვილებს იდეალად. სწორედ იმ დროს გამოვიდა სარატოველი სემინარიელი ჩერნიშევსკი, ჩაუდგა სათავეში ჟურნალ „სოვემენნიკს“ და, დობროლიუბოვთან, ანტონოვინთან, ჩეკრასოვთან და სხვებთან ერთად, დასცა რუსეთს კიჟინა. ამოძრავდა რუსეთი“ (122, 781).

რუსეთის ამგვარი ამოძრავება და საზოგადოებრივი აზრის გააქტიურება, ბუნებრივია, გადაედო ქართულ ყოფას. წარმოიქმნა სოციალურ-პოლიტიკური და კულტურული მოძრაობის ძლიერი ტალღა. დაიწყო ქართველი ხალხის ბრძოლა სოციალური და ეროვნული თავისუფლებისათვის. ამ ბრძოლას ხელმძღვანელობდნენ ქართველი სამოციანელები, რომლებიც იყვნენ „ფილოსოფიაში მატერიალისტები, ლიტერატურაში – რეალისტები, პოლიტიკაში კი – დემოკრატები“ (37, 49). მათმა სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსვლამ აამოძრავა ამ დროის ქართველი საზოგადოებრივი აზროვნება. მათ შორის, უწინარეს ყოვლისა, გამოირჩეოდნენ ილია და იაკობი.

„ილია ჭავჭავაძე და იაკობ გოგებაშვილი, – წერს თ. ხაჩოკია, – აი ეს ორი სახელოვანი ადამიანი იყო იმ დროს ქართველი საზოგადოების ნამდვილი პატრონი, მოამაგე და

ჭირისუფალი. თუ რაიმე პოლიტიკის შესახებ წამოიჭრებოდა საკითხი და გაზეთში მტრისათვის პასუხის გაცემა იქნებოდა საჭირო, მაშინვე ყველა იღია ჭაუჭავაძეს მიაპყრობდა თვალებს: ენახოთ, რას იტყვის იღია, მარტო იმას შეუძლია მტერს პირი დააყოფინოსო, ჩვენს თავს აბუნად არავის ააგდებინებსო... როცა სწავლა-აღსრდის შესახებ საკითხი წამოიჭრებოდა, როცა სკოლაში ქართული ენის სწავლების აუცილებლობის შესახებ საქმე იყო გასარჩევი თუ გადასაწყვეტი – იაკობ გოგებაშვილს დაუწყებდით ცქერას: ის იყო ქართველთა საესავი, მისგან მოელოდნენ გაჭირვებისაგან ხსნას“ (90, 388).

ქართველ განმანათლებელთა შეხედულებები, მათი იდეური მრწამსი და მოქმედების პროგრამა ძირითადად ისეთივე იყო, როგორც რუსეთის სამოციანელებისა, რადგან ისინი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში აღიზარდნენ და აქ ეზიარნენ რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატებისა და ევროპის მოწინავე ადამიანთა პროგრესულ იდეებს, რამაც გარკვეული მიმართულება და ელფერი მისცა მათ შეხედულებებს. მიუხედავად ამისა, ისინი რუსული და ევროპული განათლების პირდაპირი მიმბაძველები, ემიგრანტი არ ყოფილან, რადგან მათი ძირითადი მიზანი, განსხვავებით რუსი დემოკრატებისაგან, სულ სხვა იყო. ანდა, ერთიანი როგორ იქნებოდა, როცა საქართველო დაჩაგრულ-დამონებული ქვეყანა იყო, რუსეთი კი – მბრძანებელი, გამარჯვებული და გაღაღებული. მთელი XIX საუკუნის მანძილზე ყველა რუსი მოაზროვნე და საზოგადო მოღვაწე რუსეთის იმპერიის ერთიანობას, ურღვევობას იცავდა და არც ერთ მათგანს არ გამოუთქვამს სურვილი არარუს ხალხთა განთავისუფლებისა და მათთვის დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრივი არსებობის მიანიჭებისა. პირიქით, ყველა მათგანი რუსეთის იმპერიაში შემავალი არარუსი ხალხების დაუყოვნებლივ გარუსებას ითხოვდა. აქედან გამომდინარე, შეუძლებელი იყო რუსეთის იდეების ჩვენში პირდაპირ გადმოტანა.ეს იდეები უნდა გადატყვილიყო საქართველოს მაშინდელი თავისებური ვითარების პრიზმაში და ამის შესაბამისად განმათავისუფლებელ მოძრაობასაც მიეღო შედარებით სხვა მიმართულება და სხვა ფორმები. თუ რუსეთში განმათავისუფლებელი მოძრაობის შინაარსსა და მიზანს სოციალურ უსამართლობათაგან მასების განთავისუფლების საქმე შეადგენდა, ჩვენში ამ პრობლემას დაემატა აგრეთვე ნაციონალური ჩაგვრისა და უუფლებობისაგან ქარ-

თველი ხალხის განთავისუფლების პრობლემა. ასე წარმოიშვა რუსეთის განმათავისუფლებელი მოძრაობის გაელენით საქართველოს *ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა* (კურსივი აეტირისაა – ნ. ბ.), რომლის მთავარი სულისჩამდგმელი და ბელადი ილია ჭავჭავაძე იყო“ (84, 133).

„თურგდალულებმა“ გამოიჩინეს მოწინავე, ორიგინალური იდეები და მასში გამოხატეს ქართველი ხალხის მისწრაფებანი და სურვილები. ილია ჭავჭავაძე ყველაფერს თავისი დროის მოთხოვნებს, თანამედროვეობის საჭიროებას უქვემდებარებდა, რადგან იგი ღრმად იყო დარწმუნებული, რომ „ის მწერლობა უქმი და მკედრად შობილია, რომელსაც საძირკვლად საკუთარის ვითარების შესწავლა არ დაუდგია“ (130, 312).

ბატონყმობის დამხობა და სოციალური უსამართლობის მოსპობა რუსეთის რევოლუციონერ-დემოკრატებისა და საერთოდ პროგრესული მოღვაწეების ნომერ პირველი ამოცანა იყო, საქართველოში კი ეს ამოცანა უკანა პლანზე გადაიწია და ეროვნული ინტერესები სოციალურ ინტერესებზე უფრო პრიორიტეტულად იქნა მიჩნეული. „ეს აიხსნება იმ გარემოებით, – წერს იაკობ გოგებაშვილი, – რომ ჩვენი ეროვნული მდგომარეობა უფრო საშიში იყო, ვიდრე ეკონომიური. ეროვნული მხარე ჩვენის არსებობისა უფრო ძლიერ გეტკიოდა, გვაღონებდა, ვიდრე სოციალური... ქონებით ჩვენი გლეხობა უკან არ ჩამორჩება რუსეთის გლეხობასა; მაგრამ აბა შეადარეთ ჩვენის ენის, ლიტერატურის, ჩვენის მეცნიერების და სხვა ეროვნულ ძალთა უფლებანი რუსეთისასა და თქვენ მათ შორის დაინახათ განუზომელს მანძილსა“ (33, 256).

იაკობის აზრით, ამ „განუზომელი მანძილის“ გადასაღახავად საჭირო იყო ცარიზმის წინააღმდეგ შეუპოვარი ბრძოლა, ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენა და დამოუკიდებლობის მოპოვება.

ი. ჭავჭავაძის აზრით, ერმა, რომელმაც დამოუკიდებლობა დაკარგა და კოლონიური უღლის ქვეშ მოექცა, პირველი რიგის ამოცანად დამოუკიდებლობის მოპოვება უნდა დაიხაზოს. ამიტომაც იყო, რომ მან თანამოსაგრებთან ერთად მაღლა აღმართა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის დროშა და სიცოცხლის უკანასკნელ წუთებამდე არ დაუხრია იგი. საქართველოს დამოუკიდებლობა დიდ ილიას ქართველი ხალხის ეროვნულ ძალთა ერთიანობის, „საერთო ნიადაგზე“ დგომის გარეშე ვერ წარმოედგინა. „...ერის წარმატება, ქონებრივი თუ გონებრივი, შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, –

წერდა იგი, — როცა ერი წოდებათა დაუყოფელად, დიდ-
პატარაობის გაურჩევლად და გამოუკლებლად ერთიანის მეცა-
დინეობითა და გარჯით ჰკდილობს ცხოვრების გზა გაიკვლი-
ოს და ბურთი ბედისა გაიტანოს წუთისოფლის მოედნიდამ...“
(138, 19).

მართალია, ეროვნულ საკითხს სამოციანელები წინა პლან-
ზე აყენებდნენ, მაგრამ მის გადაწყვეტას მშრომელთა ეკონო-
მიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებას უკავშირებდნენ. „...კარ-
გი რამ გახლავთ ეროვნულის პრინციპის დამყარება ყოველს
სფეროში. — წერდა იაკობი; — მაგრამ ეს არ არის საკმარისი
ქვეყნის დაჯენებისათვის წარმატებისა და ბედნიერების გზა-
ზედ. თუ მომეტებულად არა, იმდენადვე მაინც საჭიროა ზრუნ-
ვა სოციალურს (კვლილებაზედ, ხალხის ეკონომიურ მდგომა-
რეობის გაუკეთესობაზედ...“ (33, 255).

ქართველი განმანათლებლების იდეალი იყო მძლავრი, მრავალ-
ეროვნოანი სახელმწიფო, რომელშიც დემოკრატიული თანა-
სწორობის საფუძველზე გაერთიანდებოდა მაშინდელი რუსე-
თის ყველა ერი, დიდი თუ პატარა. ამ იდეალის განხორციე-
ლების ძირითად ძალად მათ მიაჩნდათ ხალხი, რომელიც გან-
მათავისუფლებელი ბრძოლისათვის უნდა მოემზადებინა ინტე-
ლიგენციას.

ეროვნული პრიმატის შესახებ ორიგინალური აზრი აქვს
გამოთქმული სამოციანელთა იდეებზე აღზრდილ გამოჩენილ
ქართველ საზოგადო მოღვაწეს არჩილ ჯორჯაძეს. მაშინ,
როცა სოციალ-დემოკრატები ქვეყნის უმთავრეს პრობლემად
სოციალურ საკითხებს მიიჩნევდნენ, არჩილ ჯორჯაძე, ილიას
მსგავსად, უპირატესობას ანიჭებდა ეროვნულს. იგი წერდა: „იმ
მრავალ საკითხთა შორის, რომელნიც აღძრა ჩვენმა ცხოვ-
რებამ, ყველაზე მეტად ღირს-შესანიშნავი ეროვნული საკით-
ხია, რადგან მისი სისწორით განმარტება და ახსნა ამავე
დროს ახსნა სოციალური საკითხისა, იმ საკითხისა, რომელ-
მაც ასე თვალსაჩინოდ დაჰყო, დაანაწილა ჩვენი ინტელიგენ-
ცია ერთმანეთის მოპირდაპირე დასებად.

...ეს საკითხი სხვა არა არის-რა, თუ არ წესიერად წამო-
ყენებული საკითხი ადამიანთა სიცოცხლისა და თავისუფლე-
ბისა...“ (156, 267).

იცავდა რა ეროვნული პრობლემების უპირატესობას,
არჩილ ჯორჯაძე როდი უარყოფდა სოციალურ პრობლემებს.
იგი წერდა: „რა თქმა უნდა, არავინ არ უარყოფს იმ აზრს,
რომ ადამიანმა უნდა დაიცვას თავისი სიცოცხლე და

იბრძოლოს ცხოვრების გაუმჯობესებისათვის. ადამიანთა უმრავლესობა ამ აზრისაა ხოლმე, უთანხმოება მათ შორის მხოლოდ იმ შემთხვევაში ჩამოეარდება ხოლმე, როდესაც ერთნი ამტკიცებენ, რომ ამა და ამ დასის ანუ მთელის ერის სიცოცხლე განსაცდელშიაო, ხოლო მეორენი კი ამ აზრის წინააღმდეგნი არიან; ან როდესაც ზოგს თავისუფლებად ის მიაჩნია, რაც სხვებს მონობად. მხოლოდ ამგვარს კითხვებს მოჰყვება ხოლმე განუწყვეტელი კამათი და აზრთა წინააღმდეგობა“ (156, 267-268).

ქართველი განმანათლებლები, უწინარეს ყოვლისა, შეუპოვრად იბრძოდნენ ქვეყნის შიგნით არსებული სოციალური უსამართლობისა და ცარიზმის დიდმპყრობელური პოლიტიკის წინააღმდეგ, კერძოდ კი, ეროვნული სკოლის, მშობლიურ ენაზე სწავლების უფლებების დასაცავად. მაგრამ სამოციანელები მარტო ამით როდი კმაყოფილდებოდნენ. გერცენის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ისინი „ცხოვრობდნენ ყველა მიმართულებით“, უყურადღებოდ არ ტოვებდნენ ქვეყნის არც ერთ საჭირობო-საეკონომიკო საკითხს და მშობელ ხალხს სათქმელს ყოველთვის მაშინ ეუბნებოდნენ, როცა ეს საჭირო და აუცილებელი იყო.

განმანათლებლობას, როგორც მოვლენას, ჩვენში მისთვის დამახასიათებელი თავისებურებანი გააჩნდა. ამ თავისებურებებში მნიშვნელოვანი ისაა, რომ იგი პრინციპულად იბრძოდა ქვეყნის დამოუკიდებლობის, თვითმმართველობისა და თავისუფლებისათვის, სწავლების მშობლიურ ენაზე დამკვიდრებისათვის, ბატონყმობის გაუქმებისა და გლეხების განთავისუფლებისათვის, შრომის დახსნისათვის მონობის ბორკილებიდან, ცხოვრების ევროპულ ყაიდაზე მოწყობისა და ბოლოს, განუხრელად იცავდა ხალხის, მეტწილად გლეხობის, ინტერესებს, გულწრფელად სჯეროდა, რომ ბატონყმობის გაუქმებას სულ მალე საყოველთაო კეთილდღეობა მოჰყვებოდა. სოციალურ ცვლილებაში იაკობ გოგებაშვილი, უწინარეს ყოვლისა, ყველა ადამიანის მესაკუთრედ გახდომას გულისხმობდა. 1907 წელს გამოქვეყნებულ თავის პატარა წერილში „მცირე განმარტება“, რომელიც ეძღვნება მისივე ადრე დაბეჭდილ წერილს „ილია ჭავჭავაძის შესხედულება წოდებათა დამკვიდრებაზე“, იგი წერს: „პირადად მთელს ჩვენს სიცოცხლეში გულ-წრფელნი მომხრენი ვიყავით თანასწორობისა, და ყოველგვარი ბატონობა გეძულდა და ეწინააღმდეგებოდა მას; გეძულდა ბატონობა თავად-აზნაურობისა, ბიუროკრატიის, ბურჟუაზიისა... მშრომელი ხალხის სრულს განთავისუფლებას-კი ჩვენ ყოველთვის

წრფელი გულით ენატრობდით და რაც-კი შეგეძლო, ეხმარებოდით... 1881 წელს, აპრილის თვეში გახეთ „დროება“-ში ჩვენ დავსტამბეთ ორი მოწინავე წერილი, სადაც გაავტარეთ ის აზრი, რომ ვიდრე მიწა სავსებით არ გადაეა მსვენელ-მთესველთა ხელში, ზაფხულები და ყაბრიკები მუშათა ხელში, კაცობრიობაში ვერ დამყარდება ვერც საერთო კეთილდღეობა, ვერც თანასწორობა და ვერც თავისუფლება მეტქი, და დარჩება ახლანდელი აუტანელი მდგომარეობა, როდესაც მცირე ნაწილი კაცობრიობისა ჰყარს სიმდიდრისაგან და უმრავლესობა სიღატაკისაგანო..." (35, 130).

ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი და სხვები მოითხოვდნენ ემა-გლეხების განთავისუფლებას მიწიანად, რის წინააღმდეგაც იბრძოდა თავადაზნაურობა. *ქრისტეფორე მამაცაშვილის* გადმოცემით, თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა საგანგებო კრებაზე, სადაც გლეხთა ბატონყმობისაგან განთავისუფლების საკითხს იხილავდნენ და მსჯელობდნენ იმაზე, რომ ისინი მიწიანად გაეთავისუფლებინათ თუ უმიწოდ, წამომდგარა ახალგაზრდა პოეტი ილია ჭავჭავაძე და ხმამაღლა განუცხადებია, რომ „გლეხს მიწა უნდა მიეცესო“. კრების მონაწილეთა უმრავლესობა ამ კადნიერმა განცხადებამ საშინლად აღაშფოთა. ერთმა თავადმა ხანჯალი იშიშვლა და ლანძღვ-გინებით ილიასაკენ გაიწია და ყვიროდა: „გამიშვით, გამიშვით! ახლავე უნდა მოგვკლათ“. გაგიჟებული თავადი შეუკაეებითა და ძლივსძლივობით გაუყვანიათ კრებიდან. მეორე კრებაზე ემების მიწიანად გათავისუფლების წინააღმდეგ გამოსულა გენერალ-ლეიტენანტი ივანე მუხრანსკი. მას უთქვამს, რომ უმიწოდ ემების გათავისუფლებას მთელი თავადაზნაურობა მიემხრობა, მიწიანად კი მხოლოდ ორიოდ კაცუნაო. „ილია ჭავჭავაძემ ორატორს ხელი სტაცა, მოაბრუნა თავისკენ და ჰკითხა: „ეინ არიან ეგ კაცუნებიო?“ მუხრანსკიმ მიუგო, რომ ის შეცდა და „რამდენიმე კაცუნას“ მაგივრად უნდა ეთქვა „რამდენიმე კაცი“-ო... (49, 67).

ქ. მამაცაშვილი თავის წერილს ასე ამთავრებს: „ილია გრიგოლის ძე თავისი მოღვაწეობის დასაწყისშივე ძლივს გადაურჩა სიკვდილს გლეხთა ინტერესების დაცვის გამო და შემდეგშიც არას დროს არ უღალატნია თავის რწმენისათვის. განსვენებული მგოსანი მუდმივი მომხრე იყო წოდებრივ გათანასწოებისა“ (49, 68).

მოგვიანებით XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართველ განმანათლებელთა ჯგუფს შეემატნენ ალექსანდრე ყაზბეგი

და ვაჟა-ფშაველას. ისინიც იგივე პოზიციაზე იდგნენ, როგორც ქართველი სამოციანელები, ხმალშემართული იბრძოდნენ ბატონყმური წყობილების წინააღმდეგ და ოცნებობდნენ საქართველოს დამოუკიდებლობაზე. ალ. ყაზბეგს ყველა მწაგვრელი ბოროტ ძალად მიაჩნდა, ჩაგრული კი – კეთილად. იგი ხალხის სახელით ილაშქრებდა ბატონყმობის წინააღმდეგ და ამაყად აცხადებდა: „მე ვარ მთიელი..., აღზრდილი ხალხში, შობილი, სადაც ყმა და მონობა ძველთაგანვე სამარცხვინოდ ყოფილა ხალხში, სადაც სიტყვას „ბატონ-ყმობა“ ადგილი არასოდეს არა ჰქონია და სადაც კაცს პატივისცემა მხოლოდ პირადის ღირსებით შესძლება“ (15, 209). იგი გაბედულად იბრძოდა ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ და ქართველ ხალხს არიგებდა: „არ დაივიწყო, რომ სადაც შენი მამა-პაპა გაჩენილა და დამარხულა, სადაც მათი ძელებია ჩაფლული, იმას გედავებიან და არ დაანებო“-ო (105, 305).

ალ. ყაზბეგი ოცნებობდა ისეთ საზოგადოებრივ წყობილებაზე, სადაც განხორციელდებოდა პრინციპი – „ყველა ერთი-სათვის და ერთი ყველასათვის“.

ვაჟა-ფშაველას აზრით, „...თავისუფალი უნდა იყოს არა რომელიმე ერთი წოდება, არამედ მთელი ერი. ქვეყანაც მხოლოდ მაშინ იქნება ბედნიერი, როცა მოისპობა წოდებრივი უპირატესობანი, ყველა წოდება იქნება თავისუფალი, ე. ი. ბედნიერი... თავისუფლება და ბედნიერება სინონიმებია.

ნუ ეძებთ იქ თავისუფლებას, სადაც ცხოვრებას ისევ საფუძვლად წოდებრივი განსხვავება აქვს დადებული, საცა ყველას განურჩევლად წოდებისა და გვარიშვილობისა არ ეძლევა საშუალება პატიოსანი შრომით მოიპოვოს პური არსებობისა, საცა შრომა ღირსეულად არ ფასდება, საცა არ არის თანასწორად განაწილებული ცოდნა, ქონება“ (43, 762).

საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში ვაჟა-ფშაველას ყველაზე მეტად ილია ჭავჭავაძის დამსახურება მიაჩნდა, რომელმაც, მისი აზრით, „მევიდრ ნიადაგზე დააყენა ეროვნული საკითხი“. ილიას იგი თვლიდა „მთელი საქართველოს ერის იდეოლოგად“, ყველა დროისათვის საჭირო კაცად, რომელიც „სამარემდის მთლიან ადამიანად დარჩა როგორც ზოდი ოქროსი“.

განმანათლებლობის ერთი ნიშანთვისება ისიც იყო, რომ მისი მიმდევრები საზოგადოების არც ერთ კლასს არ გამოჰყოფდნენ როგორც თავიანთი განსაკუთრებული ყურადღების საგანს. მათი წმიდათაწმიდა მიზანი იყო მთელი ხალხის, მთუ-

ლი ერისაღმე სამსახური. ამიტომ ისინი ყოველთვის სასოგადოების სახელით გამოდიოდნენ. ეს კარგად ჩანს დიდი ილიას სიტყვებში: „ჩვენი საქმე საქართველოს ხალხის ცხოვრებაა; მისი გამჯობნება ჩვენი პირველი და უკანასკნელი სურვილია“ (136, 61). ეს სიტყვები ილია ჭავჭავაძემ წარმოთქვა ჯერ კიდევ 1862 წელს თავის საპროგრამო ხასიათის წერილში „საქართველოს მოამბესად“. მასში ახალგაზრდა მწერალმა გვინიგნა თავისი მომავალი მოღვაწეობის პროგრამა, რომელიც უფრო ადრე (1860 წ.) გამოხატა ლექსში „პოეტი“. ამ უკანასკნელში იგი გაბედულად აცხადებს:

მე ცა მნიშნავს და ერი მსრდის,
მიწიერი ზეციერსა;
ღმერთთან მისთვის ელაპარაკობ,
რომ წარვეუძღვე წინა ერსა.
დიდის ღმერთის საკურთხეელის
მისთვის ღვივის ცეცხლი გულში,
რომ ერისა მოძმედ ვიყო
ჭმუნვასა და სიხარულში;
ერის წყლული მაჩნდეს წყლულად,
მეწოდეს მის ტანჯვით სული,
მის ბედით და უბედობით
ღამედავოს მტკიცე გული...

1906 წელს, როცა ილია სახელმწიფო საბჭოს წევრად აურჩევიათ, მას უთქვამს: „სახელმწიფო საბჭოში თუ თავდაზნაურთა სახელით შეედივარ, ეს მხოლოდ ფორმალური, იურიდიული მხარეა. არ დაეფარავ და ვიტყვი: საბჭოში მთელ საქართველოს და ქართველთა ინტერესების დამცველი ვიქნები“-ო (100, 379).

ამრიგად, დიდმა ილიამ „ეროვნული გემის მესაჭეობა“ (გ. ქიქოძე) იკისრა და მთელი ქართველი ხალხის წინაშე დადებულ ფიცი („ღმერთთან მისთვის ელაპარაკობ, რომ წარვეუძღვე წინა ერსა“, ანდა, „მარად და ყველგან, საქართველოვ, მე ვარ შენთანა...“) პირნათლად შეასრულა. იგი, როგორც თვითონ ამბობს, „სიყრმიდანვე აიყოლია ქართლის ბედმა“ და მის ძიებას შეაღია მთელი თავისი ცხოვრება – ნახევარი საუკუნის მანძილზე იბრძოდა მშობელი ხალხის თავისუფლებისათვის, ადამიანთა საყოველთაო კეთილდღეობისა და თანასწორობისათვის. მისი დევიზი იყო: „მშობა, ერთობა, თავისუფლება“. XIX საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოს ცხოვრებაში არ დარჩენილა თითქმის არც ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი თუ

მოვლენა, რომელსაც მისი მადლიანი კალამი არ შეხებოდეს. ცხადია, იგი უწყურადღებოდ არ ტოვებდა პედაგოგიკის პრობლემებსაც, მუდამ გვერდში ედგა იაკობ გოგებაშვილს და მასთან ერთად ხეყდა და ავითარებდა მოსარდი თაობის სწავლა-აღზრდის საკითხებს, რითაც მან დიდი წვლილი შეიტანა ქართული ეროვნული პედაგოგიკის ჩამოყალიბებასა და განვითარებაში (7, 36).

აღზრდის მიზანს დიდი ილია უკავშირებდა ქვეყნის სოციალურ-პოლიტიკურ ვითარებას, იმდროინდელი საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობებს და მოითხოვდა ისეთი მომავალი თაობის ჩამოყალიბებას, რომელიც შეიძლებდა „ჩვენის დაცემულის ვინაობის აღდგენას“ და „ხალხის სიღარიბიდან გამოყვანას“. ამ ამოცანის გადაჭრა, მისი აზრით, შესაძლებელია მხოლოდ ახალგაზრდობის მიერ მეცნიერული ცოდნის დაუფლებით. „...ამაზედ უკეთესს საგანს, ამაზედ უკეთესს გზას, უკვე სხვაგან გამოცდილს და გამოყენებულს, – წერს ილია, – სხვას ვერას ვუწევნებთ ჩვენს საიმედო ყმაწვილ-კაცობას. ეს საგანი და ეს გზა სახეში უნდა გვექონდეს სულ მუდამ, ვიდრე ესეთი დრონი მეფობენ“ (131, 98).

ილია ჭავჭავაძის სამწერლო მოღვაწეობაში, უპირველეს ყოვლისა, ყურადღებას იპყრობს საზოგადოებრივ ურთიერთობათა განახლების პრობლემა. „ყოველი კაცი, რომელსაც კი თვალეზედ ჩამოფარებული არა აქვს რა, – წერდა იგი, – ხედავს, რომ ცხოვრება რაც გუშინ იყო, ის დღეს აღარ არის, რომ იგი იცვლება, მიდის წინ და მოაქვს განახლება ყოველისფრისა“ (136, 51). განახლების პროცესს ილია განიხილავს ყოველმხრივ, გლობალურად და არა ცალმხრივად, განკერძოებულად. იგი ეხება საზოგადოების განვითარების ყოველ მხრეს – ენას, ჩვეულებას, კულტურას, ტრადიციას, აზრს, გრძნობას და სხვ.

ილია ჭავჭავაძის მსგავსად, სერგეი მესხიც ამჩნევს, რომ ცხოვრება იცვლება, დრო წინ მიდის და ვითარდება, „იმას თან მოაქვს ახალი სწავლა, ახალი ჩვეულებანი. ახალგაზრდები ითვისებენ ამ ახალ სწავლას და ჩვეულებას და მოხუცებულები კი ძველს, მამა-პაპურ ადათს არ შორდებიან...“ (64, 191).

ილია, როგორც ჭეშმარიტი მამულიშვილი, კრიტიკის ქარცეცხლში ატარებდა იმათ, რომელთაც დაევიწყებული პქონდათ, რომ ისინი ერთი საერთო მიწა-წყლის შვილები არიან და ნაცვლად იმისა, რომ ეამაყათ თავიანთი ქართველობით, გურულობით, იმერლობით, კახელობითა და ქართლელობით ამაყო-

დნენ. იგი გულისტკივილით წერს: „...ქართველი ჩვენი ტომის საერთო სახელი აღარ არის, აღარც შინა და აღარც გარეთ, არც მახლობლისათვის და არც უცხოისათვის. იმერელი – იმერელია, გურული – გურულია, მეგრელი – მეგრელია, ქართლელი – ქართლელია, და სულ ყველანი კი ერთად ქართველები არ არიან“ (132, 542). თუ ასე გაგრძელდა, ფიქრობდა ბრძენი მწერალი, მაშინ ქართველები დაკარგავნენ თავიანთ ეროვნულობას და სხვა ერებს შეერწყმიან. განცალკევებული და დათითოებული ერის ბედი ისაა, რომ იგი საერთო, სასოგადო საქმის სიყვარულს კარგავს და საკუთარი მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისთვის იბრძვის მხოლოდ, საბოლოოდ კი ივიწყებს იმ ურყევ ჭეშმარიტებას, რომ თითოეული ქართველის კეთილდღეობა, მისი წინსვლა და განვითარება დამოკიდებულია მოვლიანი საქართველოს კეთილდღეობაზე. ამიტომაც გოდებს ილია: „ვაი იმ ხალხს, რომელსაც საერთო ძარღვი გაუწყდა; ვაი იმ ქვეყანას, საცა საერთო ძარღვში სისხლი გაშრა, საცა ყველაში თითო არ არის და თითოში – ყველა, საცა თვითეული ყველასათვის არ პფიქრობს და ყველა თვითეულისათვის, საცა „მე“ ხშირია, და „ჩვენ“ – იშვიათი.“ (132, 542).

დიდი ილიას აზრით, ჩვენი ხსნა ჩვენს ერთობაშია. „რაც ერთისათვის შეუძლებელია, ის ყველასათვის ადვილია“. ქართველების ცალ-ცალკე სიარული „მწვადსაც წვავს და შამფურსაც“. „ცალ-ცალკე წევა ცხოვრების უღლისა, ცალ-ცალკე ხენა და მკა, ცალ-ცალკე თლა ღხინისა თავისაკენ და ჭირისა სხვისაკენ, მარტო თავის-თავის ხსოვნა და სხვისი დავიწყება მომაკვდინებელია კაცთა საურთიერთო ცხოვრებისა და საცა ეგ ურთიერთობა არ არის, იქ არც იგი კრებულია, რომელსაც ერი ჰქვია“ (138, 19), – დაასკენის საბოლოოდ მწერალი.

ნაციონალური ჩაგვრისაგან საქართველოს განთავისუფლება ილიას მიაჩნდა ერის სიკვდილ-სიცოცხლის საკითხად. ყველა სხვა საჭირობოროტო საკითხი, მათ შორის თავდაზნაურთა და გლეხთა ურთიერთობის საკითხიც, უნდა დამორჩილებოდა ამ ძირითად საკითხს. უნდა გადაწყვეტილიყო ამ უმთავრესი ამოცანის ინტერესების თვალსაზრისით.

ს. მესხის თქმით, ახალი თაობა „შეუდგა ახალი გზის მონახვას და, ამ ახალი თაობის საქებრათ უნდა ესთქვათ, რომ ეს ახალი გზა იმათ მალე მონახეს, ეს გზა დასავლეთი ევროპის გზა არის... ყოველგვარი ცოდნისა, განათლებისა, ცხოვრების გაუმჯობესებისა და წარმატების წყარო ჯერჯერობით დასავლეთი ევროპა არის. ყველა ხალხი და მათ

შორის რუსებიც, ამ წყაროს ეწაფებიან და აქედან გამოაქვთ ყველაფერი, რაც კი საუკეთესოა, კაცის მანუგეშებელია და წინ წამწევი ხალხთა ცხოვრებაში. თავის თავისა და თავის ქვეყნის წინ წაწევა მხოლოდ იმას შეუძლია, ვისაც ევროპის ცხოვრება და მეცნიერება კარგათ და ჭეშმარიტათ გაუცვნიან“ (64, 270-271). ამ „ახალ გზაში“, როგორც დავინახეთ, ს. მესხი გულისხმობს დასავლეთ ევროპის ცხოვრების, კულტურისა და მეცნიერების გაცნობას და მისი მიღწევების ჩვენში გადმოტანას. ამ მხრივ მას სამაგალითოდ მიაჩნია შვეიცარიელი ხალხი. შვეიცარიელი, – წერს იგი, – „გრძნობს, რომ თავის ქვეყნის ბედნიერება იმის საკუთარი ბედნიერებაა, და სამშობლოს დამცირება იმის დამცირებაა. ამის გამო ის... ისე უფლის, ისე უყურებს თავის სამშობლოს, როგორც შვილი თავის მშობელს... ის ამაყობს თავის სამშობლოთი, არავის არ მისცემს იმის დამცირების და შეურაცხყოფის უფლებას; გაჭირვების დროს, როდესაც შვეიცარიას რაიმე შიში მიადგება, მთელი ხალხი, როგორც ერთი კაცი, ისე ადგება ხოლმე და გადის ბრძოლის ველზე მტრის წინააღმდეგ; ყველა ისე იცავს, ისე უყურებს საზოგადო მამულს, როგორც თავისს უპირობადად საკუთარ საქმეს; ყველა მზათ არის, მამულს თუ დასჭირდება, არა თუ თავის შეძლება და ქონება, თავის თავიც შესწიროს“ (64, 380-381).

ევროპისკენ იხრებოდნენ სხვა ქართველი განმანათლებლებიც. ისინი XIX საუკუნის 70-იანი წლების ევროპას რუსეთზე მაღლა აყენებდნენ და უფრო მეტ სასარგებლოს ხედავდნენ თავიანთი ქვეყნის უკეთესი მერმისისათვის. ეს აზრი მათ ძირითადად რუსეთში, სტუდენტობის წლებში ჩამოუყალიბდათ და ბოლომდე არ შეუცვლიათ.

ამით აიხსნება, რომ „თერგდალეულებმა“ რეაქციულად განწყობილი ინტელიგენციის წინააღმდეგ ბრძოლაში მთავარ საგნად აქციეს არა სოციალური, არამედ ეროვნული საკითხი, სახელდობრ: ქართული ენის აღდგენის, მისი სიწმინდისა და ქართველი ხალხის ღირსების დაცვის საკითხი, რითაც ისინი გაბედულად უღობავდნენ გზას ცარიზმის რუსიფიკატორულ პოლიტიკას. დიდმა ილიამ მისთვის დამახასიათებელი სიმძაფრით გასცა პასუხი გაზეთ „მოსკოვსკი ვედომოსტის“ რედაქტორს, შავრაზმელ კატკოვს, რომელმაც თავის გაზეთში გამოაქვეყნა ქართველი ხალხის აბუხად ამგდები სტატია. ამ სტატიის გამოქვეყნების მიზეზი გახდა თბილისში, ქართულ თეატრში დ. ერისთავის დრამის „სამშობლო“ დადგმა, რომელმაც

ხალხი ადრეცებაში მოიყვანა, განსაკუთრებით მაშინ, როცა სცენაზე ქართული დროშა აფრიალდა. ეს ამბავი უმაღლეს მისწვდა კატკოვის ყურს. იგი ურჩევდა ქართველ ხალხს: თავი დაანებეთ წარსულზე ფიქრს, გირჩევთ, თქვენი დროშა ჩააბაროთ გოდფრუას (ცირკს), იქ ჯამბაზები და ტაკიმასხარები უკეთ გამოიყენებენ მას, ვიდრე თქვენი თეატრიო. „ქართული დროშა ორი ათასის წლის განმავლობაში ქართველობას სახელით და დიდებით ხელში სჭერია, – აღნიშნავს ილია წერილში „კატკოვის პასუხად“, – თავის სისხლში ამოუვლია და რუსეთისათვის შეუმწიკვლელად და უჩირქოდ გარდაუცვია; გაჭირვების დროს ქართული დროშა რუსეთის დროშასთან ერთად არა-ერთხელ გამოსულა საომარს ველზედ და მის წინამძღოლობით და სახელით ქართველობას არა-ერთხელ დაუღვრია თავისი სისხლი რუსებთან ერთად.

ეგ დროშა, რომელიც ეგეთის სასოებით და პატივით უტარებია იმოდენა ხანს უწინდელს ქართველს, ეგ დროშა, რომელიც წინ დახვედრია მოსლევებულს თათრობას და მუსლიმანობას და ქრისტეს ჯვარი თამამად წინ წაუშლევარებია, ძლევამოსილებით ომიდან გამოუტანია და დაუმკვიდრებია კავკასიაში... – დღეს ეგ დროშა საცირკოდ გაგვიხდა ერთმა ვილაც კორესპონდენტმა და ბ-მა კატკოვმა ბანი მისცა.

თუ ჩვეულებრივმა გრძნობამ მართებულობისამ არ შეაყენა ბ-ნი კატკოვი, იმას მაინც უნდა მოჰრიდებოდა, რომ უპატიურად ხდის მთელს ერს, რომელიც შეჰფარებია რუსეთს მარტო თავის პატიოსნების და ღირსების დასაცველად. თვით ბარბაროსიც-კი არ იკადრებდა ეგრეთ გაუპატიურებას მთელის ერისას! მაშ, ბარაქალა კატკოვს და მის მომხრეებსა, რომ იკადრეს ის, რასაც თვით ბარბაროსიც-კი ითაკილებდა“ (138, 12-13).

როგორც დავინახეთ, ქართველი სამოციანელების პროგრამა ეროვნული თავისუფლების პრობლემას ექვემდებარებოდა. ამავე დროს ისინი წინ სწევდნენ სოციალურ პრობლემას და ერთი რომელიმე კლასის ინტერესებიდან კი არ ამოდიოდნენ, არამედ ცდილობდნენ ისეთი საზოგადოების აშენებას, სადაც არ იქნებოდა პიროვნების სოციალური თუ ეროვნული ჩაგვრის წარმოშობი პირობები. „ოჰ, რა ბედნიერი და ძლიერი ვიქნებოდით, – წერდა გ. წერეთელი, – ოჰ, რა ერთსულობა გვექნებოდა, რომ ჩვენში ერთს კაცს მეორის დაჩაგვრა არ შეძლებოდა“ (126, 31).

აი, სწორედ ამგვარი ჩაგვრის წინააღმდეგ იბრძოდნენ XIX საუკუნის ქართველი განმანათლებლები. მათ თავისუფლებისა და დემოკრატიზმისათვის მებრძოლი იდეოლოგია ქართველი ხალხის უმთავრეს საჭირობო საკითხებს დაუქვემდებარეს და თვიანთი მოღვაწეობა ეროვნულ ნიადაგზე დააფუძნეს. ამ ბრძოლის ხელმძღვანელი, სულისწამდგამელი და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ბელადი იყო ილია ჭავჭავაძე, რომელმაც მთელი თავისი სიცოცხლე, ძალა და ენერგია ამ საქმეს შესწირა. „ილია ჭავჭავაძე იმ დროს მოღვაწეობდა, – წერს აკად. აკ შანიძე, – როდესაც ქართული ენა უფლებათაყრილი, დევნილი და შევიწროვებული იყო (კარიზმის მიერ. ეს ენა, რუსთაველისაგან მსოფლიოს უკულტურეს ენებთან გათანასწორებული, XIX საუკუნეში განდევნილი იყო ყოველგვარი სახელმწიფო დაწესებულებიდან და, სხვათა შორის, სკოლიდანაც. ენა, რომელზედაც წინა საუკუნეებში შექმნილია მრავალი განძი იშვიათი კულტურული ღირებულებისა, ილიას სალიტერატურო სარბიელზე გამოსვლისას დაძაბუნებისა და დაკნინების გზაზე იყო დამდგარი. ბევრი თავისიანებისაგან ზურგშექცეული, უცხოთაგან ტლანქად გათელილი, ქართული ენა სულს ღაფავდა“ (110, 93).

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ქართველ სამოციანელთა წინაშე სულ სხვა ამოცანები იდგა, ვიდრე რუსეთში და დასავლეთ ევროპაში. ამიტომ სამშობლო მათგან სხვა ხასიათის „მსახურებას“ მოითხოვდა, ვიდრე იქ. „...ჩვენ ქვეყანას სულ სხვა ტკივილი აქვს, სულ სხვა ფათერაკი სდევს, – წერდა ილია ჭავჭავაძე. – ...ჩვენებური დღევანდელი დღე სულ სხვადა თხოულობს, სულ სხვასა ჰდაღადებს...“ (131, 95). ეს „სულ სხვა ტკივილი“ მან ნათლად და გასაგებად ჩამოაყალიბა გაზეთ „ივერიის“ 1881 წლის მაისის შინაურ მიმოხილვაში, რაც ქართველ სამოციანელთა მოღვაწეობის აზრსა და მიზანს წარმოადგენდა.

პირველი:

„ჩვენის დაცემულის ვინაობის აღდგენა, ფეხზედ დაყენება და დაცვა ყოველის მოსალოდნელის ფათერაკისაგან“.

მეორე:

„აქველამ, ვისაც რამ შეუძლიან, ამ მიმართულების ქვეშ უნდა მოიყაროს თავი და ერთად ძმურად იმოქმედოს. ყოველივე საქმე, ყოველივე საგანი, რაც ჩვენის ცხოვრების მიმავლობაში თავისით თუ სხვისით აღმოჩნდება, სულ ყოველისფერი ჩვენს ვინაობის საქმეს უნდა შეუერთნით, ქვეშ დაუყენოთ.

სკოლაა, ბანკია, თუ თეატრი, ყველაფერს სულ მაგისაკენ უნდა მივუბრუნოთ თავი. ვაჟენებთ სადმე კაცს მარშლად, თუ ბანკის გამგებლად, თუ მასწავლებლად, თუ რაღმე სხვად. — მაგ მიმართულების სასწოროზედ უნდა ავწონოთ“.

მესამე:

„ქმარწილ-კაცობა უნდა მომზადდეს ბეჯითის და ზედმიწევნით ცოდნითა, უნდა, რამდენადაც შესაძლოა, ძირეულად შეისწავლოს ევროპიული მეცნიერება, წინ გაიმძღვაროს ევროპის გამოცდილება, და ამ თოფ-იარაღით შეუდგეს ჩვენი ქვეყნის საქმეს. უამისოდ, იმ მოედანზედ, რომელიც ჩვენ ზემოთ ვიგულისხმეთ, კაცი ერთ ბიჯსაც რიგიანად და სამკვიდროდ ვერ წარდგამს, და იმ საგანს და გზას, რომელიც ჩვენ აღვნიშნეთ, ვერაფერს საბოლოოდ ვერ დააჩნევს“ (131, 95, 96, 97-98).

XIX საუკუნის 60-იანი წლების მოწინავე ქართველი საზოგადოების მესვეურთა ეროვნული პოლიტიკის პროგრამა განსაკუთრებული სიცხადით წარმოგვიდგინა ილია ჭავჭავაძემ ჯერ კიდევ 1861 წელს თავის პირველსავე პროზაულ ნაწარმოებში („მგზავრის წერილები“) ცნობილი ფორმულით: „ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუდნეს“-ო, რაც გულისხმობდა საქართველოს „დაცემული ვინაობისა“ და ერთიანობის აღდგენას, მის განთავისუფლებას მეფის კოლონიური რეჟიმისაგან და დამოუკიდებელი საზოგადოებრივ-ეკონომიკური და კულტურული ცხოვრების უსრუნველყოფას. „თერგდალეულები“ (ვარიზმის უღლი-საგან სამშობლოს გამოხსნისა და დამოუკიდებლობის მოპოვებისათვის გაჩაღებულ ამ სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში ხალხს, თუ საჭირო იქნებოდა, ბრძოლისკენაც კი მოუწოდებდნენ. ამაზე მეტყველებს ილია ჭავჭავაძის სიტყვები:

ქართველო ხელი ხმაღს იკარ,

გათენდა დღე დიდებისა,

თოფ-იარაღი აისხი,

დრო მოდის გამარჯვებისა.

60-იანი წლების დასაწყისიდანვე მკაცრი კლასობრივი ბრძოლა გაჩაღდა წარმატალ, მაგრამ ჯერ კიდევ საქმაოდ ძლიერ თავადაზნაურულ არისტოკრატიასა და ახალგაზრდა, პროგრესულ დემოკრატიას შორის. ეს ბრძოლა ძველსა და ახალ თაობას შორის ძირითადად ქართული ენისა და ლიტერატურის საკითხებზე კამათით დაიწყო, რომელიც ქართული ლიტერატურის ისტორიაში ცნობილია „მამათა“ და „შვილთა“ ბრძოლის სახელწოდებით. თუმცა ეს სახელები პირობითია, —

წერს პროფ. აკ. მახარაძე, — მაგრამ „გიორგი წერეთლის მაგალითზე ჩვენ საქმე გვაქვს ისეთ შემთხვევასთან, როდესაც მოწინააღმდეგე ბანაკებში მართლაც მამა და შვილი აღმოჩნდნენ. ძველი თაობის ბანაკიდან იბრძვის ექვთიმე წერეთელი, ხოლო ახალი თაობის ბანაკის ერთ-ერთი ძირითადი წარმომადგენელი და მებრძოლი არის გიორგი წერეთელი. ისინი ერთმანეთს შეებრძოდნენ“ (61, 195).

„მამათა“ ბანაკში, ექვთიმე წერეთლის გარდა, შედიოდნენ: გ. ბაგრატიონ-მუხრანსკი, ალ. სულხანიშვილი, გიორგი ბარათაშვილი, ბარბალე ჯორჯაძე, ივ. კერესელიძე, პლატონ იოსელიანი, გრიგოლ ორბელიანი და სხვები, ხოლო „შვილთა“ ბანაკში — 60-იანი წლების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ზემოაღნიშნული ხელმძღვანელები, „თერგდალეულები“, რომელთა ლიტერატურული ორგანო იყო ჟურნალი „საქართველოს მოამბე“.

თავდაზნაურული კლასის მეთაურები აღიარებდნენ ბატონყმობის ინსტიტუტს, მეფის ხელისუფლებას, ძველი ყოფაცხოვრების ფორმებს და, აქედან გამომდინარე, ძველ კულტურულ ტრადიციებს: ქართული ენის ძველ ნორმებს, ძველ ორთოგრაფიას და ხალხის ინტერესებიდან მოწყვეტილ „ხელოვნებას ხელოვნებისათვის“; სამოციანელები კი მკაცრად ებრძოდნენ არსებულ სინამდვილეს: ბატონყმობას, მონარქიას, ფეოდალურ ყოფაცხოვრებასა და კულტურას, ძველი ქართული ენის ნორმებსა და ორთოგრაფიას, ძველ ხელოვნებას და მეცნიერებას. მათთვის „ენა იყო არა მარტო პირველი ნიშანი ერის ვინაობისა, ...არამედ ხალხის განათლების და სოციალური ბრძოლის იარაღიც“ 88, 467). აკადემიკოს არნოლდ ჩიქობავას აზრით, „ეს იყო ბრძოლა არა ახალი ენის შექმნისათვის, არამედ შექმნილისა და უკვე არსებულის გამოყენებისათვის ლიტერატურაში; ეს იყო ბრძოლა ახალი ქართულის უფლებისათვის ისტორიულს ასპექტში — ბრძოლა (სამი სტილის თეორიის წყალობით) დაკარგული უფლებების აღდგენისათვის“ (115, 7).

ეს ბრძოლა „შვილთა“ გამარჯვებით დამთავრდა, რადგან, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მამები ძველს, წარმავალს ებღუშებოდნენ და იცავდნენ, „შვილები“ კი ახალი, მოწინავე იდეებით იყვნენ შეიარაღებულნი და მოსახლეობის დიდი უმრავლესობის მხარდაჭერით სარგებლობდნენ.

სამოციანელებმა შეცვალეს ანტონ კათალიკოსის დროგადასული ენობრივი დოგმები ხალხურობაზე დაფუძნებული

ერთიანი სალიტერატურო ქართული ენის ნორმატიუებით; დახვეწეს, სრულყვეს და დაამკვიდრეს ახალი ქართული სალიტერატურო ენა. ილიამ ქართული ენა გაწმინდა არქაული ნალექებისაგან, შემოიტანა არაერთი ცნების აღმნიშვნელი სიტყვები და ტერმინები. მაგრამ „მამათა“ და „შეილთა“ ბრძოლა იყო არა მარტო მშობლიური ენის დაცვისა და სრულყოფისათვის, არამედ, უფრო მეტად, პროგრესულ და კონსერვატორულ მიმდინარეობებს შორის. ამ ბრძოლით ფაქტობრივად დაიწყო ახალი პერიოდი ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიაში.

სამოციანელთა მიერ ყურადღების გამახვილება ენასა და ლიტერატურასუ შემთხვევითი როდი იყო. ჯერ ერთი, ყველა მათგანი მოწოდებით ლიტერატორი, პოეტური სიტყვისა და ძალის მქონე მოღვაწე გახლდა და მეორეც, „თერგდალეულ“ სამოციანელებს ჭეშმარიტებად მიაჩნდათ გერცენის სიტყვები იმის თაობაზე, რომ იმ ხალხისათვის, რომელსაც პოლიტიკური თავისუფლება არ გააჩნია, ლიტერატურა ერთადერთი ტრიბუნაა, რომლის სიმაღლიდანაც მას შეუძლია ყველას მიაწოდოს თავისი გულისწყრომისა და სინდისის ხმა (3, 56).

ცხადია, ენისა და ლიტერატურის საკითხებზე გამართული დავა შორს გასცდა ვიწრო საკამათო ჩარჩოებს და იგი არსებითად ძეგლისა და ახლის, დრომოჭმულისა და მომავლის ურთიერთდაპირისპირების პრობლემის ირგვლივ ბრძოლად გადაიქცა. ამ ბრძოლამ თავის ზენიტს 70-იან წლებში მიაღწია, როდესაც აშკარად გამოიკვეთა, რომ მან მთლიანად პოლიტიკური შინაარსი შეიძინა.

აღნიშნული დავა-კამათის ობიექტური 'მედეგი კი ის იყო, რომ გამოიკვეთა ახალი დემოკრატიული იდეები; შემუშავდა „თერგდალეულ“ განმანათლებელთა თეორიულ-ფილოსოფიური, ლიტერატურულ-ესთეტიკური, მხატვრულ-პედაგოგიური და პედაგოგიური კონცეფციები; ჩამოყალიბდა მათი სოციალურ-პოლიტიკური მრწამსი. განსაკუთრებული როლი ამ მიმართულებით შეასრულა 60-იანი წლების ქართულ პრესაში გამოქვეყნებულმა სტატიებმა: ილია ჭავჭავაძის „საქართველოს მოამბეზედ“, აკაკი წერეთლის „რამოდენიმე სიტყვა „წონგურის“ შესახებ“ და გიორგი წერეთლის „ცისკარს რა აკაკანებდა?“ აღნიშნულმა სტატიებმა ქართული საზოგადოებრივი აზრის ისტორიაში მთელი ეპოქა შექმნეს. „მათ საფუძველი ჩაუყარეს და დასაწყისდ მისცეს ახალ, იმდროისათვის რევოლუციურ-დემოკრატიულ მიმდინარეობას“ (37, 59).

„ახალ ახალგაზრდობას“ კარგად ესმოდა, რომ თავადახნა-ურობამ დაკარგა ძველი მნიშვნელობა სა'სოგადოებრივ ცხოვრებაში და მისი განვითარების შემაფერხებელ ძალად იქცა, მაგრამ იგი ვერ ბედავდა თავადახნაურობის წინააღმდეგ აშკარა ბრძოლას და იძულებული იყო კომპრომისის გზას დასდგომოდა. ახალი თაობა წინააღმდეგი იყო აშკარა რევოლუციური ბრძოლისა და მოითხოვდა სა'სოგადოების თანდათანობით, ევოლუციურ განვითარებას მშვიდობიანი, რეფორმისტული გზით. მისი მთავარი საფიქრალი-საზრუნავი იყო ქვეყნის დამოუკიდებლობის აღდგენა, ქართველი ხალხის სოციალური და ეროვნული თვითშეგნების ამაღლება და ქართველთა ტრადიციების, ზნე-ჩვეულებების, ადამ-წესებისა და მშობლიური ენის დაცვა, რადგან ცარიზმის ბატონობის პირობებში ყველაფერ ამას საფრთხე შეექმნა.

აქვე არ შეიძლება ყურადღება არ გავამახვილოთ იმაზე, რომ სამოციანსელები, ადრინდელი ქართველი განმანათლებლების მსგავსად (არჩილ მეფე, ვახტანგ მეექვსე), დადებითად აფასებდნენ რელიგიასა და მის როლს ერის გაერთიანებაში. მათ დევიზად გაიხადეს „გამეცნიერებული სარწმუნოება და გასარწმუნოებელი მეცნიერება“ (მ. გაფრინდაშვილი).

ილია ჭავჭავაძე გაბრიელ ეპისკოპოსის (გერასიმე ქიქოძე) დაკრძალვაზე წარმოთქმულ სიტყვაში ამბობს: „მე არ ვიცი იმისთანა სხვა კაცი, — საერო, თუ სამღვდლო, — რომლის გულშიაც მომეტებული მშვიდობის-ყოფით, მომეტებული დაძმობით ერთად დაბინაებულიყოს სამოქმედოდ მეცნიერება და სარწმუნოება. განსვენებული ღრმად-მიწვენილი მეცნიერი იყო და იმოდენადვე ღრმად-მორწმუნეცა...“

მოელი მოძღვრება აწ განსვენებულის სახელოვანის მღვდელმთავრისა რომ აიღოთ, ძნელად იპოვით მაგალითს, რომ მეცნიერება გაეწიროს სარწმუნოებისათვის, ან სარწმუნოება — მეცნიერებისათვის. პირიქით, იგი სარწმუნოებას ამეცნიერებდა და მეცნიერებას ასარწმუნოებდა...“ (136, 420-421).

ამრიგად, XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართველ განმანათლებლებს ძალზე კარგად ესმოდათ მეცნიერებისა და რელიგიის როლი პიროვნების ფორმირებაში. ამასთან, ისინი სრული განათლების იდეოლოგები იყვნენ. ამ საქმეში დიდ როლს ანიჭებდნენ როგორც საერო, ისე სასულიერო განათლებას. ილია ჭავჭავაძისა და მისი თანაგუნდელებისათვის სა'სოგადოებრივ მოვალეობათა საზომი იყო საღმრთოსა და საეროს, მიწიერისა და ზეციერის ერთიანობა.

ამ საკითხთან დაკავშირებით საგულისხმო მოსაზრებები აქვს გამოთქმული ასევე იაკობ გოგებაშვილს. თავის ერთ-ერთ წერილში გაბრიელ ქიქოძის შესახებ იგი წერს: „...განსვენებული სპეტაკ გულში ღვიოდა, ენთო ძლიერი, შეურყეველი სარწმუნოება და გონებაში – საფუძვლიანი და მრავალ-მხრეანი განათლება, მეცნიერება, და ორნივე – სარწმუნოება და მეცნიერება პარმონიულად იყვნენ შეთვისებულნი, შეზრდილნი, შეთანხმებულნი და შეადგენდნენ ერთს რთულს მომხიბლავს სასულიერო ძალას, ბრწყინვალე ინტელექტსა“ (34, 143-144).

იაკობის აზრით, „სარწმუნოებისა და მეცნიერების მოთავე სება პარმონიულად შესაძლებელია არა მარტო სასულიერო პირთათვის, არამედ უმაღლესად განვითარებულ მეცნიერთათვისაც“ (34, 144). ნათქვამის საილუსტრაციოდ იგი ასახელებს ნიუტონს, რომელიც, მისივე სიტყვებით რომ ვთქვათ, იყო უდიდესი მეცნიერი და ამასთან ჭეშმარიტი მორწმუნე და მაღალ-სწეობრივი პიროვნება.

როგორც დავინახეთ, ქართველ სამოციანელთა მოღვაწეობა ძირითადად მიმართული იყო ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ და მიზნად ისახავდა ჩვენში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გაძლიერებას, მეფის რუსეთის კლანჭებიდან საქართველოს გამოხსნას, ბატონყმობის დამხობას, ქართული ეროვნული კულტურის აყვავებას, მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის განვითარებას, სკოლებში ქართული ენის ფუნქციონირებას და „ახალი ტიპის ქართველების“ აღზრდას. საამისოდ მათ წინა პლანზე დააყენეს ცოდნა, განათლება და სასტიკი ბრძოლა გამოუცხადეს უმეცრებას, ცრუმორწმუნეობას, უსრუნველობას, შურს, მტრობას და საზოგადოებრივი საქმისადმი გულგრილ დამოკიდებულებას. ქვეყნის წინსვლისა და გარდაქმნის ერთ-ერთ აუცილებელ პირობად მათ მიაჩნდათ ხალხის აღზრდა-განათლება და მათში მებრძოლი სულის განვითარება. საამისოდ ისინი ყველა ქართველისგან მოითხოვდნენ მშობლიური ენის საფუძვლიანად დაუფლებასა და მისი მეშვეობით უცხო ენების შესწავლას.

თავი II

სოციალურ-პოლიტიკური ვითარება XIX საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოში

საგანმანათლებლო საქმის განვითარება მთლიანად დამოკიდებულია ქვეყნის სოციალურ, ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ვითარებაზე. ამიტომ XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართულ განმანათლებელთა საქმიანობის სრულყოფილად შეფასებისათვის საჭიროა გავარკვიოთ იმ დროის ჩვენს ქვეყანაში არსებული სოციალურ-პოლიტიკური ვითარება და ნათლად დავინახოთ, თუ რა პირობებში უხდებოდათ მოღვაწეობა ქართულ სამოციანელებს, როგორც მათ უწოდებდნენ, და რამდენად გართევს თავი დასახული მიზნის მიღწევას.

მრავალ ჭირ-ვარამ გამოვლილმა საქართველომ, სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლების მიუხედავად, თავი ვერ დააღწია მუსლიმანურ გარემოცვას და იძულებული გახდა რუსეთის მფარველობაში შესულიყო. 1783 წელს მეფე ერეკლე მეორის ხელმძღვანელობით გეორგიევსკში დაიდო ხელშეკრულება, რომელიც გულისხმობდა რუსეთის მფარველობაში ნებაყოფლობით შესვლას სუვერენული უფლების შენარჩუნებით. იაკობ გოგებაშვილი წერდა: „წარსული საუკუნის დასაწყისში საქართველო რუსეთს იმ პირობით შეუერთდა, რომ იგი საერთო სახელმწიფოს ავტონომიურ ნაწილად დარჩენილიყო და სრული შინაური თვითმმართველობა, ნაციონალური თავისუფლება ჰქონოდა და თავისი თავის ბატონი ყოფილიყო“ (35, 45).

ქართველი ხალხი იმედოვნებდა, რომ ამიერიდან ერთმორწმუნე რუსეთის მფარველობის ქვეშ ქვეყანა შეებით ამოისუნთქავდა, მაგრამ, ნათქვამია, კაცი ბჭობდა და ღმერთი იცინოდაო. მართალია, საქართველო გადაურჩა თურქეთისა და სპარსეთის მონობას, მაგრამ ახლა რუსეთმა დაადგა მას ქედზე თავისი კოლონიური მონობის უღელი. რუსეთის მიერ აღთქმული მფარველობა 1801 წელს მანიფესტის საფუძველზე ანექსიით შეიცვალა. „1801-1802 წლებში რუსეთის იმპერიამ დაიპყრო და შეიერთა ქართლ-კახეთი, მერე თანდათან იმერეთი, გურია, სამეგრელო,

სვანეთი და აფხაზეთი, ისე, რომ 1878 წლისათვის საქართველოს თითქმის მთელი ისტორიული მიწა-წყალი გაერთიანებული აღმონდა რუსეთის იმპერიის მფლობელობაში" (27, 498). მალე მსოფლიო რუკაზე საქართველოს ხსენებაც კი გაქრა. სწორედ ეს პერიოდი ჰქონდა მხედველობაში ჭაბუკ ნიკოლოზ ბარათაშვილს, როცა ამბობდა – „რა ხელს პერის პატივს ნაზი ბუღბუღი, გაღიაშია დატყევეებული“.

ეს იყო ჩვენი სამშობლოს ეროვნული ტრაგედია, რასაც ქართველი ხალხი ვერ ურიგდებოდა და სისტემატურად ჯანყდებოდა, მაგრამ დამპყრობელთა „რკინის საღტეებიდან“ თავის დასხნას ვერ ახერხებდა. 1832 წლის აჯანყება იყო იმის დასტური, რომ ქართული ენის ასიმილაციას და საქართველოს რუსეთის განუყოფელ ნაწილად გადაქცევის მცდელობას განხორციელება არ ეწერა. ამიტომ მეფის რუსეთმა ჯერ იყო და ხმლით ჩააქრო კახეთისა და მთიულეთის აჯანყებები, შემდეგ კი ციმბირს გაამწყესა 1832 წლის შეთქმულების მონაწილენი და ბოლოს, როცა, როგორც იტყვიან, თავი საგულეში იგრძნო, განათლების სრულიად ახალი სისტემის შექმნა დაიწყო, რადგან ქართველების ეროვნული გადაგვარების საიმედო დასაყრდენი ცარიზმისათვის სკოლა იყო, რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის მიზანი კი – ქართველთა ცნობიერებიდან „ქართველისა“ და „საქართველოს“ აღმოფხვრა. ამიტომაც მოუწოდებდა ქართველ ხალხს იაკობ გოგებაშვილი: „დროა, დიდი ხანია დროა, ბოლო მოეღოს ამ ფრიად სათაკილო და დამამხობელს ჩვენს მდგომარეობასა. დროა, მონურს ლაწრობას ზურგი შევაქციოთ და ადამიანური უნარი გამოვიჩინოთ. დროა, ყველამ თავის წრეში უკანონო დაბრკელება ითაკილოს, შეებრძოლოს მას და ადადგინოს თავისი ადამიანური ღირსება. დროა, გაეაჩაღოთ დაუღალავი, ფხიზელი დაცვა ყოველის ჩვენის დათრგუნულის უფლებისა... და დავიბრუნოთ ღირსეული სახელი და ადგილი კავკასიონის ერთა შორის“ (34, 109).

მეფის მთავრობამ მთლიანად უარყო ძველი ქართული ეროვნული სკოლა და დააარსა ახალი ტიპის სკოლები, საიდანაც გამოდევნა ქართული ენა და მისი ადგილი რუსულმა ენამ დაიკავა. ამ სკოლების თავადაზნაურებისგან უნდა მოემსადებინა ცარიზმის ინტერესების დამცველი, ახალი მართვა-გამგეობისათვის საჭირო კადრები და ხელი შეეწყო ამ უკანასკნელსა და მას შორის მჭიდრო კავშირ-ურთიერთობის დამყარებას, უკეთ ფეოდალური არისტოკრატია უნდა გარდაექმნა თვით-მპყრობელობის მონამორჩილ არისტოკრატიად, რომელსაც არ

ექნებოდა დაძოვნილი აზროვნების უნარი და უწყალოდ შეასრულებდა ყოველგვარ ბრძანებასა და მითითებას.

საკითხის ამგვარი გადაწყვეტა ლოგიკურად გამოიძინა-რეობდა ცარიზმის საგანმანათლებლო პოლიტიკიდან, რადგან სწავლა-აღზრდის ეროვნულ პრინციპებზე აგებული ძველი ქართული სკოლა ვერ გადაიქცეოდა მეფის თვითმპყრობელური რეჟიმის ინტერესების დამცველთა და ამ რეჟიმის განმტკიცებელთა საჭირო მოხელეთა კადრების აღზრდის კერად.

ცარიზმის საგანმანათლებლო პოლიტიკის განხორციელება დაიწყო იმით, რომ მეფის ხელისუფლებამ 1801 წელს გააუქმა თელავის სემინარია და თბილისში არსებული ქართული სკოლები. მიუხედავად ამისა, საქართველოს სხვადასხვა ქალაქებსა და სოფლებში ეკლესია-მონასტრებთან ჯერ კიდევ არსებობდა ქართული სკოლები. ამიტომ საჭირო გახდა შემდგომი ნაბიჯის გადადგმა — ქრისტიანული საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის დამორჩილება და მისი კოლონიური ინტერესებისადმი დაქვემდებარება. საქართველოს უძველესი და დიდი ტრადიციების მატარებელი ქართული ეკლესია ცარიზმს არ გამოადგებოდა თავისი კოლონიური მიზნების განხორციელებისათვის. ეს უკანასკნელი მოსახლეობაში ავრცელებდა მშობლიურ ენაზე წერა-კითხვასა და იცავდა დედაენას, რაც ცარიზმის კოლონიურ პოლიტიკას ეწინააღმდეგებოდა. მაგრამ ამ მიზნის განხორციელება ისე ადვილი არ იყო, როგორც ეს სკოლის მიმართ მოხდა. ამიტომ გამოინახა სხვა გზა, კერძოდ, მისი კოლონიური პოლიტიკისადმი დამორჩილებისა და დაქვემდებარებისა (102, 10-11).

საქართველოს საგანმანათლებლო საკითხების გამგებელი იმუშავდა უშუალოდ მთავარმართებელი იყო. მოზარდი თაობის აღზრდა სტიქიურად და უსისტემოდ მიმდინარეობდა. 1840 წელს შეიცვალა განათლების მმართველობითი სისტემა, დაინიშნა ამიერკავკასიის სასწავლებელთა ინსპექტორი. 1844 წელს გარდაიქმნა სახელმწიფო მართვის სისტემა. ნაცვლად მთავარმართებლისა ამიერკავკასიაში მეფის ნაცვალად, ვორონცოვი, დაინიშნა. ეს უკანასკნელი ცდილობდა, გაეშალა კულტურულ-საგანმანათლებლო მუშაობა, გაეფართოებინა განათლების ქსელი და შეექმნა რუსული ორიენტაციის ევლეა პირობა. ეს იყო ნიკოლოზ პირველის რეაქციული მოღვაწეობის მძვინვარე პერიოდი. განსაკუთრებით შევიწროება განიცადეს რუსეთის იმპერიაში შემაჯავღმა არარუსმა ხალხებმა. „...ცარიზმი კოლონიურ ქვეყნებში და მათ რიცხვში რუსეთთან ნებაყოფლობით

შეერთებულ საქართველოშიც თავადაზნაურთა ზედაწევის და ხმარებით (კეცხლითა და მახვილით ახშობდა ეროვნულ კულტურას და ხელოვნურად აფერხებდა მის განვითარებას“ (92, 10). საქართველოში გაუქმდა ქართულ ენაზე სწავლება გიმნაზიის პირველ ორ კლასში და სამაზრო სკოლებში. სასწავლო დაწესებულებები მუშაობდა რუსეთის სამინისტროს სასწავლო გეგმებითა და პროგრამებით. ქართველი მოსწავლე ახალგაზრდობა მოღიწიანად მოექცა რუსულ გარემოცვაში.

იგრძნო რა ადგილობრივი მოსახლეობის უკმაყოფილება, ეთნოცენტრიკი შეეცადა დაბაბუღების შერბილებას და შეამკშა ეებირა ახალი დებულება კავკასიის სასწავლო ოლქისა და მისი დაქვემდებარების სასწავლებლებისათვის. მიუხედავად ამისა, სასწავლებლები მაინც წოდებრივი და დამკერობლური ხასიათის მატარებელი იყო. მათ ძირითად მიზნად დარჩა ადგილობრივი, მრავალრიცხოვანი კადრების მომზადება და მეფის მთავრობის სამსახურში ჩაყენება.

60-იან წლებში რუსეთის იმპერიაში დიდი სოციალური და ეკონომიკური გარდაქმნები მოხდა. ამ გარდაქმნიდან ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო ბატონყმობის გაუქმება და მასთან დაკავშირებული ცვლილებები ყოფა-ცხოვრებისა და კულტურის ყველა სფეროში. ბატონყმობის ინსტიტუტი რუსეთში, ევროპის სხვა ქვეყნებთან შედარებით, ყველაზე გვიან, 1861 წელს გაუქმდა და ისიც არა მეფის ხელისუფლების კეთილი ზრახვებით, არამედ მზარდი პროგრესული ძალების შიშითა და კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარების აუცილებლობით. სამიოდე წლის შემდეგ ბატონყმობის გაუქმება საქართველოშიც დაიწყო, რომელიც შეიდ წელს გაგრძელდა. ქართლ-კახეთის გლეხობა გაათავისუფლეს 1864 წელს; იმერეთის, რაჭისა და გურიისა – 1865 წელს; სამეგრელოს, ლეჩხუმისა და სადადიანო სვანეთისა – 1866 წელს; აფხაზეთისა და სადადეშქელიანო სვანეთისა კი – 1870-1871 წლებში (86, 152 და 154)¹.

ბატონყმობის გაუქმება თავისთავად პროგრესული მოვლენა იყო, მაგრამ ამან გლეხებს დიდი სიკეთე მაინც ვერ მოუტანა, მძიმე მდგომარეობიდან ვერ გამოიყვანა, რადგან ისინი უმიწოდ განთავისუფლდნენ და ისევ მემამულეებსე იყვნენ დამოკიდებული, მიწებს იჯარით იღებდნენ მათგან და მძიმე შრომის მი-

¹ ლ. გორგილაძის აზრით, საქართველოში ბატონყმობა გაუქმდა 1864-1867 წლებში. იხ. ლ. გორგილაძე, ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიიდან, თბ., 1961, გვ. 17.

უხედავად, მაინც მშვიერ-მწყურვალნი რჩებოდნენ. ამიტომაც უწოდა აკაკი წერეთელმა საგლეხო რეფორმას „სახელით კარგი და სახრავად კი უვარგისი“.

კიდევ უფრო უარეს მდგომარეობაში უხდებოდათ ცხოვრება მშრომელების რუსეთის კოლონიურ პროვინციებში. არარუსი მოსახლეობა ქვეყნის 57 %-ს შეადგენდა, რომელთა „...ეროვნული კულტურა სასტიკად იღვენებოდა. ბევრ ხალხს ეკრძალებოდა დედაენაზე გაზეთებისა და წიგნების გამოცემა და ბავშვების სწავლება. აღმოსავლეთის მოსახლეობა მთლიანად წერა-კითხვის უცოდინარი იყო. მეფის მთავრობა არარუს ხალხს განზრახ ამყოფებდა სიბნელეში და მათ შორის აღვივებდა ეროვნულ მტრობას. რუსეთის იმპერიაში შემავალ სხვა ეროვნების ხალხს იგი „ინოროდცებს“ უწოდებდა და ცდილობდა, დაენერგა რუსებში ზიზღი მათდამი, როგორც დაბალი რასისადმი. ცარიზმი არარუს ხალხთა ჯალათი და მწამებელი იყო. ლევ ტოლსტოი „ანა კარენინაში“ წერს, თუ როგორ განიხილავდა მოსკოვის უმაღლესი ინტელიგენცია პოლიონეთის გარუსების საკითხს. რუსული შოვინიზმის მსგავსი ქმედება ყოველთვის აშკარა იყო საქართველოსა და ქართველი ხალხის მიმართ. იგი დაიწყო XIX საუკუნის დასაწყისში და საბჭოთა კავშირის დაშლამდე გრძელდებოდა.

ამრიგად, რუსეთის სხვა არარუს ხალხთა ხვედრს ქართველი ხალხიც იზიარებდა, რადგან ამიერკავკასიაში ყველაზე გვიან გაუქმდა ბატონყმობა. მეფის ხელისუფლების მტკიცებით, ამის პირობები აქ უფრო გვიან მომწიფდა. შესაბამისად დაიგვიანა კაპიტალიზმის განვითარებამ საქართველოში. რუსეთში კი სწრაფად ვითარდებოდა მრეწველობა და სარკინიგზო ტრანსპორტი. ამ საწარმოო აღმავლობას ადასტურებს შემდეგი სტატისტიკური მონაცემები: „თუ 1866 წელს რუსეთის იმპერიაში სამი ათასამდე საწარმო იყო, 1890 წლისათვის ის ერთიორად გაიზარდა და 6 ათასს მიაღწია. ამავე პერიოდში შვიდჯერ გაფართოვდა რკინიგზის ქსელი (4 ათასიდან 29 ათას კილომეტრამდე). სწრაფად იზრდებოდა ქალაქები და მისი მოსახლეობა, იქმნებოდა ახალი საწარმოო რაიონები და ობიექტები“ (24, 6).

სასაქონლო წარმოებისა და მრეწველობის განვითარების მთავარი ფაქტორი რკინიგზა იყო. 1865 წელს დაწყებული თბილისი-ფოთის მაგისტრალი 1872 წელს დამთავრდა, ექსპლოატაციაში კი 1873 წელს შევიდა. 1883 წელს დაიწყო პირდაპირი

სარკინიგზო მიმოსვლა ბათუმ-ბაქოს შორის; 1886 წელს გაყვანილ იქნა ქუთაის-ტყიბულის, ხოლო 1893 წელს – შორაპან-ჭიათურის შტოები. 1894 წლისათვის სარკინიგზო ქსელმა ამიერკავკასიაში 1408 კერსი შეადგინა (24, 7).

განსაკუთრებით სწრაფი ტემპით ვითარდებოდა მძიმე მრეწველობა. წარმოების ზრდის ტემპის შესაბამისად იზრდებოდა ქალაქის მოსახლეობა. 1863-1897 წლებში კავკასიაში ქალაქის მოსახლეობა 350 ათასიდან 900 ათასამდე გაიზარდა. მარტო თბილისში ათი წლის მანძილზე (1886 წლიდან 1897 წლამდე) მოსახლეობა 78 445-დან 160 645-მდე გაიზარდა, ქუთაისში ამავე პერიოდში 22 643-დან 32 492-მდე, ბათუმში – 14 803-დან 28 512-მდე, ფოთში – 4 709-დან 7 666-მდე (37, 29).

მიუხედავად აღნიშნულისა, მოსახლეობის სოციალური მდგომარეობა მაინც მძიმე იყო. ყოველივე ეს იწვევდა ხალხთა მასების უკმაყოფილებასა და მათი თვითშეგნების ამაღლებას. რუსეთის მზარდ პროგრესულ ძალებს უკეთესი მერმისისათვის ბრძოლაში ფასდაუდებელი სამსახური გაუწიეს რევოლუციონერ-დემოკრატების – ბელინსკის, გერცენის, ჩერნიშევსკისა და ლობზოვოვების იდეებმა. ამ იდეებზე აღიზარდნენ ჩვენი სახელოვანი სამოციანელებიც: ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი, ნიკო ნიკოლაძე, გიორგი წერეთელი, სერგეი მესხი, ბესარიონ ლოდობერიძე, კირილე ლორთქიფანიძე და სხვები, რომლებმაც უმაღლესი განათლება რუსეთში, ძირითადად პეტერბურგში, მიიღეს და ეზიარნენ დემოკრატიულ იდეებს, სამშობლოში დაბრუნებულებმა კი დაიწყეს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ცეცხლის გაღვივება.

აკაკი ბაქრაძის აზრით, „რუსეთის ხელისუფლების დამკვიდრებამ საქართველოში, მართალია, ჩვენი ქვეყანა ტერიტორიულად გააერთიანა, მაგრამ ამას არ მოჰყოლია უმთავრესი – ჩვენი ეროვნული ცნობიერების გამთლიანება... რუსეთის მთავრობა ყოველნაირად უშლიდა ხელს მის გამთლიანებას“, რადგან ასეთ ვითარებაში დამკვირობელი ქვეყანა უფრო იოლად და მარტივად ატარებს თავის კოლონიურ პოლიტიკას (13, 168).

სწორედ დაშლილი ეროვნული ცნობიერების შედეგი იყო ის, რაც ივანე ჯავახიშვილი გააკეთა, როცა ჟურნალ „სევერნი ვესტნიკის“ 1889 წლის თებერვლისა და მარტის ნომრებში H. D.-ს ფსევდონიმით გამოაქვეყნა წერილები საერთო სათაურით – «Письма о Грузии».

თავის წერილებში ივანე ჯავახიშვილი ხელალებით, ყოველგვარი მეცნიერული დასაბუთების გარეშე აშკარად უარყოფდა

საქართველოს მდიდარ ისტორიულ წარსულს და ეჭვქვეშ აყენებდა ქართველი ხალხის მომავალი განვითარების პერსპექტივებს. მისი აზრით, ქართველი ერი დაბერდა და მას მომავალი არა აქვს.

თუ ივანე ჯავახიშვილის სიტყვებს კარგად ჩაუფიქრდებით და გაეიაზრებთ, დაერწმუნდებით, რომ იგი იმიტომ აყენებს საკითხს ქართველი ერის დაბერებისა და მისი მოსალოდნელი სიკვდილის შესახებ, რომ დაგეარწმუნოს, თუ საქართველოსა და ქართველ ხალხს სიცოცხლის შენარჩუნება სურს, ძლიერი მფარველი (რუსეთი) არ უნდა დაკარგოს და მისი ფრთების ქვეშ უნდა იყოს მუდამ შეფარებულიო. ამას იგი პირდაპირ არ ამბობს, მაგრამ სტრიქონსა და სტრიქონს შუა ეს იკითხება.

გარდა ზემოთ აღნიშნულისა, ივანე ჯავახიშვილი ამტკიცებდა, რომ ქართველი ხალხი თამარ მეფის ხანაშიც კი მეტისმეტად ჩამორჩენილი იყო და მისი კულტურა სახსენებელიც არ არის, რომ ქრისტიანობისა და ბიზანტიის ზემოქმედება საქართველოზე ზერელე იყო, მას არსებითი კვალი არ დაუტოვებია ჩვენს ქვეყანაში. ამიტომ იგი მუდამ სპარსული კულტურით იყო გაუღნითილი და ამ კულტურის პროვინციულ ჩრდილს წარმოადგენდაო. მისი აზრით, ქართველებს არც ერთი ორიგინალური ნაწარმოები არ გააჩნიათ. განსაკუთრებით თავს ესხმოდა ი. ჯავახიშვილი „ვეფხისტყაოსანს“. ეყრდნობოდა რა რუსთაველის ნათქვამს – „ესე ამბავი სპარსული, ქართულად ნათარგმანები, ...ჟოვე და ლექსად გარდაეთქვი, საქმე ექმენ საჭოჭმანები“ – ჯავახიშვილი ამტკიცებდა, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ სიუჟეტი სპარსულიდანაა გადმოღებული და არ შეიცავს მხატვრულად და აზრობრივად რაიმე მნიშვნელოვანს. იგი მხოლოდ სპარსული ლიტერატურული ნიმუშების გადამღერება-განმეორებააო.

საჭირო იყო ივანე ჯავახიშვილის ამ მონაწილეს მკაცრი და დასაბუთებული პასუხის გაცემა, რადგან მის ნაპილისტურ დასკვნებს დიდი შთაბეჭდილების მოხდენა შეეძლო ჩვეულებრივ რიგით მკითხველზე და ენების მოტანა. ეს, უწინარეს ყოვლისა, ისტორიკოსების საქმე იყო, მაგრამ რადგან ისინი სდუმდნენ, როგორც ყოველთვის, ეს საქმე ამჯერადაც ილია ჭავჭავაძემ ითავა. ი. ჯავახიშვილის ზემოთ დასახელებული წერილების განხილვას დიდმა ილიამ მიუძღვნა წერილების სერია, საერთო სათაურით – „აი ისტორია“. ეს წერილები დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიის“ 1889 წლის აპრილ-ივლისის ნომრებში. მათში ქართველი ერის უგვირგვინო მეფე პუნქტუალურად განიხილა

ი. ჯაბადარის ყოველი მოსაზრება, კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარა ისინი და გააბათილა მისი ყველა „მეცნიერული“ დასკვნა.

„ჩვენს ავტორს (ი. ჯაბადარს – ნ. ბ.) თითქოს გულში ეკლად სცემია, რომ უსლარმა – ამ ყველასაგან ცნობილმა და პატივცემულმა მეცნიერმა, – წერს ილია, – ჩვენი ქართული ანბანი მოიწონა და სთქვა, ამისთანა სრული და სავსე ანბანი არავისა აქვს ქვეყანაზედო. თითონ ჩვენს ავტორს მოჰყავს ეს აზრი უსლარისა (Сев. вест., №3, გვ. 50)...

უსლარს, რასაკვირველია, ჩვენს ავტორზე უკეთ სცოდნია ეს ერთად-ერთი ღირსება ანბანისა, – განაგრძობს ილია, – და ამიტომაც, რაკი ჩაჰკვირვებია ჩვენს ანბანს, დაუნახავს, რომ არ არის არც ერთი იმისთანა ასო, რომ რა ხმის ნიშანიც არის, ის არ გამოითქმეოდეს; არ არის ქართულში არც ერთი იმისთანა სიტყვა, რომ ზედმიწევნით... გამოსათქმელად შესაფერი ასო არა აქონოდესო. ამიტომაც მართლწერა ქართულისა ისე გაადვილებულია, ისე განმარტივებული, რომ სხვა ეგუთი ანბან-სრული ენა ქვეყანაზედ არ მეგულებო“ (137, 70-71).

ილიას გარდა, კამათში ჩაებნენ ნიკო ნიკოლაძე, გ. წერეთელი, დ. კეზელი, ი. გოგებაშვილი, ი. მანსვეტაშვილი და სხვები. ნ. ნიკოლაძემ გაზეთ „ნოვოე ობოზრენიეში“ (1889 წ.) გამოაქვეყნა რამდენიმე წერილი საერთო სათაურით „ბიზანტიური პაექრობა“. იგი ეკითხება ჯაბადარს: თუ საქართველოს ძველად საკუთარი არაფერი აქონდა და ქართველი ხალხი სპარსული კულტურით ცხოვრობდა, თუ მისი ქრისტიანობასთან კავშირი ფორმალური იყო და ქრისტიანული რელიგია არ იყო მტკიცე ეროვნული, მაშ, რით ავსნათ ის გარემოება, რომ ქართველი ხალხი ათასეული წლების მანძილზე თავდაუზოგავად ებრძოდა იმ კულტურის მატარებელ ხალხს, რომლითაც თითქოს გაჟღენთილი იყო საქართველო?

ნ. ნიკოლაძე თავის წერილებში მეცნიერული არგუმენტების მოშველიებით აცამტყერებს ი. ჯაბადარის მტკიცებას იმის შესახებაც, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ სიუჟეტი თითქოს სპარსულიდან იყოს აღებული. მისი აზრით, თუნდაც ასე იყოს, აქ მთავარია არა სიუჟეტის ნასესხობა (ეს იშვიათი მოვლენა როდია ლიტერატურის ისტორიაში), არამედ ის უდიდესი როლი, რაც ამ ნაწარმოებმა შეასრულა ქართველი ხალხის თვითშეგნების განვითარებაში. არტურ ლაისტი წერდა: „ვერავენ ვერ უარყოფს, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ თავისი სუფლით, მსოფლმხედველობით, ზნეობრივი პრინციპებით და შეხედულებით

წმინდა ქართული შემოქმედება არის და, მაშასადამე, გასაგებიც არის ის მნიშვნელობა, რომელიც მან მოიპოვა ქართველთა ცხოვრებაში“ (57, 73).

აქვე არ შეიძლება იმის თქმა, რომ ივანე ჯავახიშვილმა მოხერხებები არ პოოლია. გასული საუკუნის 10-იან წლებში ფილიპე მახარაძე აღიარებდა: იღია ჭაეჭავაძესა და ივანე ჯავახიშვილს შორის «Письма о Грузии»-ს გარშემო გამართულ კამათში „მთელი ჩვენი სიმპათია ივანე ჯავახიშვილისკენ იყო“ (11, 539). ამ სიტყვებშიც კარგად ჩანს, როგორი ქართველი იყო ფილიპე მახარაძე.

ქართველი ინტელიგენციის საუკეთესო ბირთვი, უარყოფით მხარეებთან ერთად, რეალურად ხელაფდა რუსული ორიენტაციის დადებით შედეგებს და გეზს იღებდა რუსეთის კულტურის ცენტრისაკენ, პეტერბურგისაკენ, იქ იტვირთებოდა ცოდნით და დემოკრატიული იდეებით, სამშობლოში დაბრუნებული საშურ შრომას ეწეოდა ერის, ხალხის თავისუფლებისათვის. ამ გზით განვითარდა საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა – არსდებოდა საზოგადოებები, იცმოდა წიგნები, ითარგმნებოდა მსოფლიო შედეგები.

სამოციანელებმა განსაკუთრებული ბრძოლა გააჩაღეს სოციალური უსამართლობისა და კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ. ისინი მოითხოვდნენ ეროვნული სკოლების გამრავლებას და მშობლიურ ენაზე სწავლებას, რადგან მათ კარგად იცოდნენ, რომ ერის აღორძინება და სულიერი აღზევება შესაძლებელია მხოლოდ ენის ერთობით. ამიტომაცაა, რომ ერის გადაგვარების მოსურნეებს იერიში, უწინარეს ყოვლისა, ენაზე მიაქვთ, რადგან მათ კარგად იციან, რომ ენის დაკნინება და დაკარგვა ერის გაქრობას იწვევს. 60-იანი წლების დასაწყისიდანვე მეფის მთავრობა ყოველმხრივ ავიწროებდა ქართულ ენას სკოლებში, 80-იანი წლებიდან კი, ქართულ ენაზე სწავლებასთან ერთად, ქართულად ლაპარაკიც აიკრძალა. მაგრამ ცარიზმი ამითაც არ დაკმაყოფილდა და „1882 წელს ოფიციალურად აკრძალეს ქართველთა სამშობლოს სახელის „საქართველოს“ საჯაროდ ხსენება“ (88, 460).

ეროვნულ სკოლასთან ერთად, იღვენებოდა ქართული პრესა, ქართული თეატრი. ცარიზმის მოხელეები აღნიშნულ დაწესებულებებს ეროვნული გრძნობების გაღვივებაში ადანაშაულებდნენ. ამ პერიოდში იაკობ გოგებაშვილი წერდა: „ენა საგანძვე ხალხის ჭკუისა, ზნეობისა, გრძნობისა, ენა სულია ხალხისა, ენის წარომევა სულთა-ხდაა და მოდი და მერე

იკითხე, ხალხს რატომ არ ეუყვარვარო. ვინ? სულთა-მხდელი? ეგ ბუნების წინააღმდეგია და ამ შემთხვევაში ბუნების ძალა უძლეველია... სულთა-მხდელს კაცი ვერ შეიყვარებს, ვერა, ვერა!..." (33, 147).

მოგვიანებით გერონტი ქიქოძე წერდა: „...შეგნებული ერი არც ერთ თავის სიმდიდრეს არ ეპყრობა ისეთი სიფრთხილით და ყურადღებით, როგორც თავის ენას“-ო (104, 157).

ი. გოგებაშვილს აწუხებდა მაშინდელი სწავლების მძიმე და აუტანელი მდგომარეობა, ქართული ენის უარყოფა, ქართველი მოზარდების უმწეობა და მონურ სულიერ ყალიბებში მოქცევა. მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთის დიდმკვებელური რეჟიმი, მისი დაუნდობელი ცენზურა გამაღებით დევნიდა ქართულ პროგრესულ ასრს, ქართველი სამოციანელები პრესის, პირადი გამოხატულების, მემუარების მეშვეობით მაინც ახერხებდნენ და გამოდიოდნენ ხალხისა და, კერძოდ, ქართველი ადამიანების დასაცავად. ი. ჭავჭავაძე, ი. გოგებაშვილი, ა. წერეთელი, დ. ყიფიანი და სხვები მკაცრად და დაუფარავად იბრძოდნენ იმდროინდელი სქოლასტიკური სწავლებისა და უაზრო 'ხეპირობის წინააღმდეგ, რაც შეულამაზებლად აღწერა ა. წერეთელმა მოთხრობაში „ჩემი თავგადასავალი“. „იმ დროს პედაგოგია მეტად დაბალ ხარისხზე იდგა, - წერს იგი. - ბავშვებს კატაკატებსავით წვრთნიდნენ და არა ადამიანის შეილებად! ყოველი საგანი უნდა მხოლოდ ეზეპირებით მოსწავლეებს, და აზრი ესმოდათ თუ არა, ამას არავინ კითხავდა" (122, 760).

სამშობლოს სვარაკად შეწირული ქართველის - დიმიტრი ყიფიანის შეფასებით, „...მაშინდელი პედაგოგიური სიბრძნე ორი უმთავრესი და ამასთან ერთ-ერთი წესით გამოიხატებოდა: გაკვეთილების სწავლა ზეპირად, ე. ი. შეუგნებლად - მექანიკურად და ყოველი დანაშაულისათვის ხელის გულზე სახაზავით ცემა" (106, 19).

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, აკაკი წერეთელის მოსწავლეობის დროს, საქართველოს სკოლებში ფიზიკური სასჯელი ფართოდ იყო გავრცელებული. ამის შესახებ აკაკი წერს: „იმ დროს შემოღებული იყო საზოგადოდ თუნუქის ფირფიტა, რომელსაც „მარკას“ ეძახდნენ. ვინც ქართულად ხმას ამოიღებდა, მიაჩნებდნენ ხელში და თანაც გრძელ ფიცარს - სახაზავს დაჰკრავდნენ ხელის გულზე. მერე ის უნდა ცდილიყო, რომ სხვისთვის გადაეცა როგორმე იმრიგაღვე, ე. ი. ჩაბარების დროს „ლინეიკა“ დაერტყმია ხელის გულზე. ამგვარად ეს საცოდიაობის ფირფიტა გადადიოდა ხელიდან

ხელში. სწავლის გათავების დროს, ვინც ვერ მოასწრებდა იმ ფირფიტის თავიდან მოშორებას და შერჩებოდა ხელში, უნდა კლასში ღარჩენილიყო მთელი დღით უსადილოდ. ვინც რუსული არ იცოდა ახალშემოსულობის დროს, ხმის ამოდებას ვერ ბედავდნენ და მუნჯდებოდნენ. ამ ჩვეულებას დიდი გამრქენელი ხასიათი ჰქონდა: ყმაწვილები ცდილობდნენ, რომ ერთმანეთი მოეტყუებინათ, გაებრიყვებინათ როგორმე და ცბიერობა ფარისევლობას ეჩვეოდნენ. სულ ერთი კვირის შესული არ ვიყავი, რომ მოვიდა ჩემთან ერთი პატარა ყმაწვილი, ანგელოზის სახის მქონე, და ტკბილის ღიმილით, მეგობრულად მკითხა რაღაც ქართულად: მეც, რასაკვირველია, რადგანაც სხვა ენა არ ვიცოდი, ქართულად ვუპასუხე. ყმაწვილს მშვიდობიანი სახე გადაუსხვაფერდა და სიხარულით მომანჩნა ფირფიტა. ჩამოვართვი, მეტი რაღა გზა მქონდა, მაგრამ „ლინეიკაზე“ ვერ დავეთანხმე. „რა გენაღვლება შენ, მე რომ „ლინეიკა“ არ დავირტყა, მარტო ვართ და ვინ გაიგებს-მეთქი – ვეხვეწებოდი. ჩემმა მოწინააღმდეგემ შორს დაიჭირა: „მე თუ დამარტყეს, შენ რა ჭრელი პეპელა ხარო?“ (122, 751-752).

ამრიგად, დედის კალთას ახლადმოცილებულ ბავშვებს სკოლაში შესვლის დღიდანვე ძალით, ცემით მშობლიურ ენაზე საუბარს უკრძალავდნენ და ერთმანეთს აძულებდნენ, ცბიერებასა და ფარისევლობას აჩვენებდნენ.

„ტყუილა კი არ არის ნათქვამი, – განაგრძობს აკაკი: – „ჩვეულება რჯულზე უმტკიცესიაო!“ იმ დროს მთელი რუსეთი დარწმუნებული იყო, რომ ჭკუა და სიკარგე როზგის ნაყოფიაო. გიმნაზიებშიაც (აკაკი სწავლობდა ქუთაისის გიმნაზიაში – ნ. ბ.), რასაკვირველია, პირველი ადგილი ეჭირა... დღე არ იქნებოდა, რომ ყმაწვილების წივილ-კივილით იქაურობა არ ყოფილიყო გაყრუებული“ (122, 753).

იგივე აზრი აქვს გატარებული გიორგი წერეთელს თავის შესანიშნავ მოთხრობაში „ჩვენი ცხოვრების ყვაილი“. მოთხრობის მთავარი პერსონაჟი დიტო ქველადე სკოლაში შესვლამდე ოჯახში ნებიერად იზრდებოდა. როგორც მებატონის შეილს, მის ნება-სურვილს წინ ვერავინ ელობებოდა, მაგრამ ქუთაისის გიმნაზიაში შესვლის შემდეგ მისი ცხოვრების პირობები დიამეტრალურად შეიცვალა. გიმნაზიაში შექმნილი ვითარებიდან დიტომ დაასკვნა: ეს სასწავლებელი კი არა, საწვლელბელი ყოფილაო და მალე სკოლიდან გაიქცა, მაგრამ ისევ უკანვე დააბრუნეს და გაქცევა ძვირად დაუჯდა. ამიერიდან მისი ხვედრი იყო ცემა და გაროზგვა. ბუნებით მკვირცხლ.

ნიჭიერ დიტოს „უნიტლისაგან“ ლინეიკის ცემით ხელისგულის კანი გასქელებული პქონდა, – წერს გ. წერეთელი, – და ამ კანის გასქელებას ტვინშიაც კი შეეცანებინა უაზრო, გაუგებარი სიტყვების ზეპირობის გამო...“ (128, 40).

გიმნაზიის მძიმე საადმინისტრაციო წესებმა, უაზრო ზეპირობამ და მკაცრმა ფიზიკურმა დასჯამ დიტო სულ გამოაღვინა, დააიღწურა და „ბუნებით ნიჭიერი ყმაწვილი“ კლასში „ყველაზე უნიტო“ შეიქმნა, – დაასკენის მწერალი.

იმდროინდელ ქართულ სასწავლებლებში გაშვებულ მოსწავლეთა მკაცრ ფიზიკურ დასჯასე ყურადღებას ამახვილებს ასევე *სოფრომ მგალობლიშვილი* თავის მოგონებებში. იგი წერს: „აი ამისთანა დროს, როცა „როზგი“ მეფობდა, ჩამომიყვანეს სასწავლებელში (საუბარია გორის სასულიერო სასწავლებელზე – ნ. ბ.). მე, ბავშვსა, წარმოდგენილი მქონდა, რომ მამაშვილურად მომეპყრობოდნენ. პირველ შესვლაზევე ეივრქენ ჯოჯოხეთის ალი: კლასში იდგა გნასი, ყვირილი, ტირილი – ამას როზგს სცემდნენ ტიტველა ტანზე, იმას სახაზავს უტყუპუნებდნენ ხელზე, ან თავზე, ზოგს თმას აწიწკნიდნენ, ზოგს ყურებსა – ეს ორი უკანასკნელი სასჯელი უფრო შეღავათიან სასჯელს წარმოადგენდა.

...ვთი იმას, ვინც თავს აარიდებდა და როზგს აიცილებდა! მაშინვე გაათრევდა (მასწავლებელი – ნ. ბ.) შუაზე და როზგს ქვეშ გველივით გააჭრებდა. იცოდი გაკეთილი, გცემდნენ, არ იცოდი, გცემდნენ, ასე რომ მცოდნე და უცოდნელი ერთს ბარაში გამოდიოდნენ. ამიტომაც იყო, რომ მთელს კლასში, რომელშიაც ხშირად ორმოცამდე მოსწავლე იყო, სულ ორმა-სამმა თუ იცოდა გაკეთილი.

...დღე ისე არ გავიდოდა, რომ ორი-სამი მოსწავლე, ხან ათიც, არ გაპარულიყო სკოლიდან, გარბოდნენ სამშობლო სოფელში კი არა, სხვაგან სადმე, დგებოდნენ მოჯამაგირედ, შინამოსამსახურედ რომელიმე ბატონის ოჯახში, ან რომელიმე მეჯოგესთან. მაშინვე ფეხზე დადგებოდა პოლიცია. გააგებინებდნენ მშობლებს, გაჩნდებოდა ძებნა. მალე გაბაწრულებს მოაბრძანებდნენ სასწავლებელში. აი მაშინ საინკეიზიციო სასამართლო მასწავლებლებისაგან შემდგარი, მიუსაჯავდა ტყვეს 50-100 როზგსა, თავზე დაახურავდნენ ქაღალდის ჩანსა, ზედ ეწერა „ზარმაცი ურიჩი“; შეპკრებდნენ ყველა შეგირდებს დიდს ოთახში, ჩამოატარებდნენ და ყველა შეგირდს ან უნდა მიეფურთხებინა ტყვე-ამხანაგისათვის, ან ეთქვა: „ფუი შენს კაცობასა!“ – როგორც კი გადასწყვეტდა სკოლის ინკეიზიცია;

შემდეგ ამ ცერემონიისა, წამოაქცევდნენ და შიშველა ტანსე ურტყამდნენ მოქნილს წეპელებსა. ხშირად, ძალიან ხშირად სისიხლისაგან იცლებოდნენ და გულშეწეხებულს ძლიეს აბრუნებდნენ ცივის წყლითა“ (62, 37-38).

რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის პირმშო იყო პედაგოგთა შემადგენლობაც, რომელიც სიცოცხლეს უწამლავდა ქართველ მოსწავლე ახალგაზრდობას, ზღუდავდა მის ინიციატივას, თვითმოქმედებას, სწავლის სურვილსა და ხალისს. მექრთამეობა ჩვეულებრივი მოვლენა ყოფილა, განსაკუთრებით გამოცდების წინ. „კლასიდან კლასში ძღვენის შემწევობით გადავდიოდით, – წერს ს. მგალობლიშვილი. – თითო მასწავლებელს... საშობაო, სააღდგომო და საორთვეო ეგზამენების წინ, მოუვიდოდა ოც კოდამდე გარეცხილი და კარგად დაკმასული ხორბლის ფქვილი, ორი-სამი კოკა ღვინო, ნაზუქები, ქათამი, ინდოური, გოჭი. შობა-აღდგომის შემდეგ კიდევ სხვა. რასაკვირველია, გადაყვანა კლასიდან კლასში დამოკიდებული იყო კარგს და მადიან ძღვენზე. საწყალი ერთ ქათმინი, ან ერთ ინდოურიანი მეძღვნე, რიყეზე რჩებოდა; ვინ აღირსებდა გადასვლას. ამიტომ ღარიბი ოჯახის შვილები, ოთხი-ხუთი წელიწადი რჩებოდნენ თითო კლასში...“ (62, 38).

ანალოგიური მდგომარეობა იყო საქართველოს სხვა სასწავლებლებშიც. მაგალითად, თბილისის სასულიერო სემინარიის შესახებ, სადაც სწავლობდა და გარიცხეს არასაიმედოობის გამო, *იონა მეუნარვია* წერს:

„ამდენი ხალხის ბედი რა მაიმუნების ხელშია ჩაყარდნილი, რა კეთილი უნდა გამოვიდეს იმ „ზავედნიიდან“, საცა ასეთი გონებით გლახაკი რექტორი და სულით ღარიბი ინსპექტორი არის. აფსუს ნიჭიერნო ქართლის შვილებო!“, – (69, 215).

ქუთაისის რეალური სასწავლებლის ყოფილი მოსწავლე *გერორტი ქიქოძე* წერს: „სასწავლებელს პატარა ბიბლიოთეკა ჰქონდა, მაგრამ იქ არც ერთი ქართული წიგნი არ მოიპოვებოდა. არ შეიძლება ითქვას, რომ ქართული ენა ოფიციალურად აკრძალული ყოფილიყო, ის უფრო აბუჩად იყო აგდებული. ქართულისათვის კვირაში ერთი ნახევარსაათიანი გაკვეთილი გექონდა დანიშნული, ის არავისთვის სავალდებულო არ იყო. ამიტომ ზოგიერთი ქართველი მოწაფეც კი არ ესწრებოდა მას“ (103, 51-52).

ცარიზმის კოლონიურმა პოლიტიკამ მაღლე მთავრობისათვის სასურველი შედეგი გამოიღო. რუსულ ენაზე წერა და ლაპარაკი ჩვეულებრივ მოვლენად და თავის მოსაწონებელ

საქმედ იქცა. უფრო მეტიც: ქართველი ინტელიგენციის ერთმა ნაწილმა გვარების რუსულ ყაიდაზე გადაკეთებაც იწყო. ბაგრატიონი გრუსინსკად იქცა, მუხრან-ბატონი – მუხრანსკად, ამილახვარი – ამილახვაროვად, დადიანი – მინგრელსკად, ბარათაშვილი – ბარათოვად, მარჯანიშვილი – მარჯანოვად და ა. შ. რუსული ენა გაბატონდა შინ და გარეთ და იმაზეც დაიწიეს მსჯელობა, რომ მცირე ერის ენას კედომა ელოდა, ის უნდა შერწყმოდა დიდი ხალხის ენას და გამქრალიყო. მაგალითად, ამას ამტკიცებდა ცარიზმის მოხელე (სენატორი, საიდუმლო მრჩეველი) გიორგი მუხრან-ბატონი თავის ბროშურაში „О существе национальной индивидуальности и об образовательном значении крупных народных единиц“, რომელიც 1872 წელს გაზეთ „კაეკაზ“-ის დამატებად გამოვიდა.

გ. მუხრან-ბატონის ასეთი რეაქციული თეორიის მიზანი იყო, ხელი შეეწყო ცარიზმის რუსიფიკატორული პოლიტიკისათვის და მახვილი ჩაეცა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისათვის. ამიტომაც იყო, რომ მას საკადრისი პასუხი გასცეს ილია ჭავჭავაძემ, აკაკი წერეთელმა, სერგეი მესხმა, პეტრე უმიკაშვილმა, ანტონ ფურცელაძემ, გაბრიელ ქიქოძემ და სხვებმა. ზოგიერთების აზრით, ილია თავის „პასუხის პასუხ-ში“ გ. მუხრან-ბატონის მისამართით წერდა:

პირველ თქვენგანმა,

იმა ბედშავმა

მას მკედრის სუდარი გადააფარა...

გიორგი მუხრან-ბატონს თავისი ნაშრომი პოეტ დავით ერისთავისათვისაც გაუგზავნია, ამ უკანასკნელს კი იგი უკანვე დაუბრუნებია წარწერით:

О существе ты написал,

Мой друг, более ста страниц,

Но этим только доказал

То, что мы знали без того,

Что ты совсем не существо

И нуль меж крупных единиц (111, 235).

„ადამიანის ბუნებრივი და თანდაყოლილი თვისებაა ლტოლვა სულიერი და მატერიალური სრულყოფისაკენ, – წერდა თავის ნაცოდვილარში გიორგი მუხრან-ბატონი. – იარადი, რითაც სულიერი და მატერიალური სრულყოფა მიიღწევა, არის ცოდნა-განათლება, მისი მიღების საშუალება კი ენაა. მაგრამ მცირერიცხოვანი ხალხების ენებს არა აქვთ უნარი,

ძალა, ღონე, აითვისონ თანამედროვე ცოდნა. ისინი არ გამო-
დგებიან განათლების მიღების საშუალებად. თანამედროვე ცო-
დნას სრული სახით და მთლიანად ფლობს მხოლოდ მრავალ-
რიცხოვანი ხალხების ენები, მხოლოდ იმ ენების საშუალებით
შეუძლია ადამიანს ჭეშმარიტი განათლების მიღება, ცოდნის
შეძენა (ევროპაში ასეთ ენებად გ. მუხრან-ბატონს მიაჩნდა
ინგლისური, ფრანგული, იტალიური, ესპანური, გერმანული,
რუსული). რაკი ასეა, მცირერიცხოვანი ხალხების ენებს სხვა
არაფერი დარჩენიათ, გარდა მრავალრიცხოვანი ხალხების
ენებთან შერწყმისა და გაქრობისა. მართალია, ეს მტკივნეუ-
ლია, მაგრამ აუცილებლობაა. გვინდა თუ არა, უნდა შევეგუოთ
მას. თუ მცირერიცხოვანი ხალხები თავიანთ მშობლიურ ენებს
ჩაებლაუტებიან, არ დათმობენ, მაშინ მათ მარადიული ჩამორჩე-
ნა ელით, რადგან ცოდნა-განათლებით ვერ გაუთანაბრდებიან
მრავალრიცხოვან ხალხებს. მარადიული ჩამორჩენილობა, სუ-
ლიერი და მატერიალური სიდუხჭირე გაცილებით უფრო დიდი
და ხანგრძლივი ტანჯვაა, ვიდრე იმ ენების დაკარგვა, რომე-
ლიც არაფერში გარგიათო“ (13, 113-114). ეს იყო ეროვნულ
კულტურაზე, ენაზე, ზნე-ჩვეულებებსა და ადამიან-წესებზე ხე-
ლის აღებისაკენ აშკარა მოწოდება, რამაც ქართველი ხალხის
დიდი აღშფოთება და გულისწყრომა გამოიწვია. დაიწერა არა
ერთი და ორი საწინააღმდეგი წერილი თუ სტატია. 1872 წლის
30 აგვისტოს ი. ჭავჭავაძე დუშეთიდან პ. უმიკაშვილს წერდა:
„მუხრანსკის ბროშურა წავიკითხე... მაგ ბროშურის პასუხად,
აი, რა დავეწერე და გთხოვ „დროებაში“ დააბეჭდინო, ჩემს
გეარს ნუ მიაწერ“.

მართლაც, ერთი კვირის შემდეგ გაზეთ „დროების“ ფურ-
ცლებზე ხელმოუწერლად იბეჭდება ილიას ლექსი-პამფლეტი
„რჩევა“, რომელშიც მუხრან-ბატონის საპასუხოდ ილია წერდა:

თუ გინდა, ძმაო, იგემო
ამა ქვეყნისა შეებანი,
დიდთა საფეროდ მოჰმართე
შენი გულ-სიტყვის ებანი.
მერე გრძნობით შეიმოსე,
დიდთა უკმიე, სხვათ არა,
და იქადაგე: — „წესია,
რომ დიდმა ყლაპოს პატარა... (111, 235).

გაზ. „დროების“ ფურცლებზე მუხრანსკის წინააღმდეგ ასე-
ვე სასტიკად გაილაშქრეს ს. მესხმა და თერგდალეულთა ბანა-
კის სხვა წარმომადგენლებმა. მუხრანსკის „ერთი კალმის მოს-

მით ქსურს, შეცვალოს ხალხის ხასიათი, ჩვეულება, ცხოვრება, – წერდა ს. მესხი; – ქსურს წაართვას მას მშობლიური ენა, რომელიც ყველაზე უფრო ძვირფასია კაცისათვის და რომლის წართმევა თითქმის სიცოცხლის წართმევას უდრის. მშობლიურ ენას მოკლებული ხალხი ისეთ კაცს პგავს, რომელსაც წაართვეს ყველაფერი, რაც ძვირფასათ და სანუგეშოთ მიაჩნდა და რომელსაც ამის გამო სიცოცხლეში თითქმის არავითარი შესანიშნავი საქმის გაკეთება არ შეუძლია.“ (64, 256).

გიორგი მუხრანსკი ცარიზმის ისეთივე ერთგული მსახური იყო, როგორც იანოვსკი, კატკოვი, ვოსტორგოვი, ლევიცკი და სხვები. მათ წინააღმდეგ ბრძოლაში ქართველ სამოციანელებს არასოდეს უკან არ დაუხევიათ და ხმალი ქარქაშში არ ჩაუგიათ, „თოფისწამლისათვის სინესტე არ მიუკარებიათ“ (50, 311).

მოგვიანებით, კერძოდ, 1875 წელს სერგეი მესხმა „დროებაში“ გამოაქვეყნა პატარა წერილი „ჩვენი მეცნიერები“ (იხ. თხზ., ტ. II, თბ., 1963, გვ. 144-145), რომელშიც აღნიშნავდა, რომ ყოველი კაცი უნდა მოღვაწეობდეს თავის ქვეყანაში, სადაც ის დაიბადა და უნდა ემსახურებოდეს თავის ხალხსო. ეს იყო არა მარტო სერგეი მესხის, არამედ „თერგდალეულთა“ უმრავლესობის აზრი, მათ შორის ილიასი და აკაკისაც. ნიკო ნიკოლაძეს კი ამ საკითხზე სხვა შეხედულება გააჩნდა. მისი აზრით, „...სადაც უნდა იცხოვროს ან იმოქმედოს მამულის მოყვარე პირმა, ...ყველგან სასარგებლო იქნება თავის ყვეყნისათვის, თუ კი, სურვილის გარდა, იმისთვის ბუნებას ნიჭი, ცოდნა და ძალა მიუნიჭებია“ (76, 162). ადამიანთა უმრავლესობა, განაგრძობს ნ. ნიკოლაძე, მხოლოდ საკუთარ თავზე ფიქრობს. ასეთები გინდ შორაპანში ცხოვრებულან და გინდ პარიზში, ისინი ყველგან მუქთამჭამელები იქნებიან და საზოგადოებას ვერაფერში წაადგებიანო. „...მე ოც-და-ათს შინაურს უმეცარს ერთი „გასული“ ნასწავლი მირჩენია, – დასძენს იგი. – სხვა რომ არ იყოს რა, ჩვენებური კაცი, კაცი რუსეთში პროფესორათ გამხდარი, ერთს ჩვენებურ სტუდენტს ხელს მაინც გაუწეობს, ერთს ჩვენს ემაწვილს მაინც დაიფარავს და შემწეობას მისცემს თავის გაველენით...“ (76, 162).

ს. მესხის აზრით, მართალია, „ნასწაველმა და დახელოვნებულმა“ კაცმა რუსეთში შეიძლება ერთ ჩვენებურ სტუდენტს გაუწეოს ხელი, მაგრამ იგივე სწავლულს ჩვენში, „მთელი ქვეყნის სასარგებლო საქმის წაყვანა თუ არა“, ათობით ახალგაზრდის სწორ გზაზე დაყენება ძალუძსო (65, 246).

ასევე განსხვავებული აზრი გააჩნდა ნიკო ნიკოლაძეს იმის შესახებ, თუ რომელ ენაზე წეროს ქართველმა მოღვაწემ. მან ძალზე კარგად იცოდა, რომ „ჩვენი ქვეყნის ბედი რუსეთთან არის შეერთებული“ და იგი მართაეს ჩვენს ქვეყანას. ამიტომ, მისი აზრით, აუცილებელია, რომ რუსეთმა იცოდეს საქართველოს მდგომარეობა, მაგრამ არა მარტო რუსეთმა, არამედ – მთელმა ევროპამაც. ამისათვის კი საჭიროა, ქართველი წერდეს როგორც რუსულ, ისე ევროპულ ენებზე. მაგრამ ეს სრულუბითაც არ ნიშნავს იმას, დასძენ იგი, რომ „მარტო რუსულ ან მარტო ევროპულ ენებზე უნდა ვწეროთო, ქართული კი სრულიად მივატოვოთო, – ეს, რასაკვირველია, სიბრძნე იქნება. ჩვენი მდგომარეობა, ჩვენი ქვეყნის მოყვარეთაგან ორგვარ შრომას მოითხოვს. ერთის მხრით ჩვენ უნდა ვშრომობდეთ თვითონ ჩვენი ხალხის გასანათლებლათ, მისი გონების გასახსნელათ, მისი ხასიათის გასამაგრებლათ. უეჭველია, რომ ამგვარი შრომა მარტო ქართულს ენაზე შეიძლება, მაგრამ ამასთანავე ჩვენვე უნდა ვშრომობდეთ რუსულს და სხვა ენებზედაც, იმ აზრით, რომ სხვებს ჩვენი მდგომარეობა, ჩვენი საჭიროება და სურვილი გაეაცნოთ. ეს უკანასკნელი შრომა ყველასთვის, ვისაც კი ცოტათინათ ესმის პოლიტიკური ცხოვრების მოთხოვნილებები, თითქმის იმდენათვე აუცილებელი და საჭიროა, როგორც პირველი“ (76, 163).

ამ საკითხთან დაკავშირებით ს. მესხი დასძენს, რომ ყოველი ერის შვილი ვაღდებულია წეროს და თავის ხალხს ესაუბროს იმ ენაზე, რომელიც მისთვის გასაგები და მისაწვდომია, მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ „ჩვენი ქვეყანა „ჩინეთის კედლით“ შემოვზღუდოთ, ნურავის ნუ ვაცნობებთ ჩვენის ქვეყნის, ხალხის ხასიათს, ჩვეულებას, საჭიროებასა და სხვ. ჩვენ ყველაზე პირველათ დაუმაძღვრეთ და ტაშს დაუკრავთ იმ პირს, ქართველი იქნება ეს პირი, თუ გერმანელი, თუ პოტენტოტელი, რომელიც ამ ჩვენს ქვეყანას და იმის ხალხის ღვინსა და დარღს, საჭიროებას მთელს დედა-მიწაზედ მოფენს. ამით, თუ არ სარგებლობა, უეჭველია, ენება არ იქნება რა“ (65, 247).

ყველა სოციალურ-ეკონომიკური ღონისძიება, რომელიც საქართველოში ხორციელდებოდა, რუსეთის ინტერესებს ემსახურებოდა, მაგრამ მეფის რუსეთს ეს არ აკმაყოფილებდა. მისი მიზანი იყო ნაციონალური და შიდა ეროვნული წინააღმდეგობების გაძლიერება და საქართველოს სრული კოლონიზაცია. ამას კი ხელს უშლიდა ქართული ენის არსებობა ჩვენს

ოჯახებში, სკოლებში, ეკლესიაში, კინოში, თეატრში, სახელმწიფო და სამწერლო ასპარეზზე. ამიტომ მეფის რუსეთმა დაიწყო ქართული ენის დევნა სკოლებიდან, ეკლესიიდან, ოჯახებიდან, რაც მიზნად ისახავდა ერის დაკნინებას, დეგრადაციასა და საბოლოოდ, გაქრობას. ამ საქმეში მეფის რუსეთი დიდ როლს აკისრებდა განათლების რუსულ სისტემას.

„1879 წელს კავკასიის ოლქში მშობლიურ ენაზე მიმდინარეობდა სწავლება (ისწავლებოდა რუსული ენა(ც) სკოლათა 33,3%-ში, 1888 წლისათვის ასეთმა სკოლებმა სკოლათა საერთო რაოდენობის 28% შეადგინა, 1893 წელს – 20%, 1898 – 9%. სკოლები, რომლებშიც ყველა საგანი რუსულ ენაზე ისწავლებოდა, ოლქში 1879 წელს 49,8% იყო, 1888 წელს 71%-მდე გაიზარდა, ხოლო 1898 წელს 91%-ს მიაღწია“ (4, 8).

XIX საუკუნის ოთხმოციან წლებში, ალექსანდრე მეორის მოკვლის შემდეგ, როგორც რუსეთში, ისე საქართველოში, რეაქციამ უკიდურეს მასშტაბებს მიაღწია, რამაც თავი იჩინა ყველა სფეროში და, ცხადია, სახალხო განათლების სისტემაშიც. სკოლებში გაძლიერდა მოსწავლეთა რეპრესიები, მათი გარიცხვა სასწავლებლებიდან ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა. ამიტომაც იყო, რომ 1886 წლის 24 მაისს თბილისის სასულიერო სემინარიიდან გარიცხულმა იოსებ ლალიაშვილმა სიცოცხლეს გამოასაღმა სემინარიის რექტორი ჩუდეცკი. ეს იყო მოვლენა, რომლის მსგავსი არ ახსოვდა კავკასიაში რუსეთის მმართველობას, მაგრამ ი. ლალიაშვილის მოქმედება არ იყო მხოლოდ პირადი განცდებით გამოწვეული აქტი. იგი მაშინდელი მკაცრი პოლიტიკური რეჟიმისა და მთავრობისადმი საზოგადოების უარყოფითი განწყობილების ნაყოფი იყო. თედო სახოკია გადმოგვცემს: „სემინარიის მოწაფეთა სიხარულს საზღვარი არა ჰქონდა, როცა დაინახეს ჩუდეცკი მკედარი... არავის, სრულიად არავის შებრალებია ეს ჯალათი, რომელსაც ქრისტეს მცნების მოძღვრის სამოსელი ემოსა... და რომელსაც მოუვასის სიყვარულისა, შებრალებისა და შენდობის წილ გულში ედო მარტოოდენ მტრობა, წარწყმენდა და შეილების შეყენება... მთელი საქართველო ზნეობრივად ი. ლალიაშვილს უჭერდა მხარსა, ხოლო ძლიერნი, როგორც პავლე და თეით კავკასიის მთავარმართებელი დონდუკოვ-კორსაკოვი, მოითხოვდნენ დამნაშავის სიკვდილით დასჯას“ (149, 235).

საქართველოს ეგზარქოსმა პავლემ დასწყევლა და შეაჩვენა საქართველო და ქართველი ხალხი, რომელმაც, მისი აზრით, დაბადა ლალიაშვილის მსგავსი ავაზაკი.

ამ ფაქტმა დიდად შეურაცხყო და აღაშფოთა მთელი ქართველი ხალხი. საზოგადოებრიობის აზრი გამოხატა *დღიმიტრი ყიფიანმა*, რომელიც მაშინ ქუთაისის გუბერნიის თავადაზნაურობის მარშალი იყო. 1886 წლის 6 ივნისს მან წერილი გაუგზავნა კადნიერ ეგზარქოსს და მოითხოვა მისი საქართველოდან წასვლა:

„თქვენო მაღალსამღვდელოებაჲ!

მოიღეთ მწყემსმთავრული მოწყალება და თუ, გატაცებული დაუჯერებელის ხმებით, ვცოდავ, შემინდეთ ჩემი დიდი შეცოდება. მაგრამ ამბობენ, რომ თქვენ დასწყევლეთ ის ქვეყანა, რომელშიაც სამწყსოთ ხარო მოწოდებული და რომელიც მართოდენ სიყვარულსა და შეწყალებას მოელოდა თქვენგან, ქრისტეს მსახურისა და წარმომადგენლისაგან... თუ ყოველივე ეს, უფალო, მართალია, თქვენი თანამდებობის ღირსების გადაჩენა მხოლოდ იმით შეიძლება, რომ შემრაცხოფელი შეურაცხყოფილ ქვეყნიდან დაუყონებლივ იქნას გაყვანილი. ამას მოგახსენებთ წრფელის გულით თქვენი სამწყსოისა ერთი წევრი, რომელსაც უნდა თავიდან ააცილოს ქვეყანას რაიმე ახალი დიდი შეცოდება. ხოლო თუ ყოველივე ეს ტყუილია, შემინდეთ და მაკურთხეთ თქვენის მწყემსმთავრულის ხელით“ (149, 248).

საპასუხო სვლამ არ დააყოვნა. იმპერატორის ბრძანებით დ. ყიფიანი ქუთაისის თავადაზნაურობის წინამძღოლობიდან გადააყენეს და 70 წელს გადაცილებული მამულიშვილი სტავროპოლში გადაასახლეს, რადგან იგი მთავრობისათვის მეტად საშიშ პიროვნებად მიიჩნიეს. აქ კი 1887 წლის ოქტომბერში ქართველი ერის დიდი შვილი (ვარიზმის აგენტებმა ვერაგულად მოკლეს, მძინარეს სასწორის ქვით (გირით) თავი გაუტეხეს. „ის ტვინი, რომელიც საქართველოზე აუთიქრობდა, – წერს აკაკი წერეთელი, – თავზე გადანთხიეს. – და იმ გულზე, რომელიც სამშობლოსათვის სძებრდა, ცივი ხელები დააკრფინეს“ (123, 116). სტავროპოლის გუბერნატორი კი თავის მოკლე პატაკში წერდა: „მკვლელობა გაძარცვის მიზნით მოხდაო“. ასე იქცა დღიმიტრი ყიფიანი „საქართველოს მეორე დღიმიტრი თავდადებულად“ (აკაკი წერეთელი).

მართალია, ეგზარქოსი პავლე გადააყენეს, მაგრამ იანოვსკი და დონდუკოვ-კორსაკოვი კვლავ პარპაშებდნენ საქართველოში.

აი, მოკლედ, ასეთი მდგომარეობა იყო საქართველოში XIX საუკუნის მეორე ნახევარში.

თავი III

ქართველი განმანათლებლები სწავლა- აღზრდისა და ცოდნა-განათლების მნიშვნელობის შესახებ

სამშობლოს თავისუფლებისთვის ბრძოლის, ეროვნული აღორძინების, ქვეყნის განვითარების იდეამ, ბუნებრივია, წარმოშვა საკითხი მიზნის მიღწევის გზა-საშუალებების შესახებ. ამ უკანასკნელთა შორის განმანათლებლებმა, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო, ახალი ადამიანის აღზრდის აუცილებლობა წამოაყენეს, რადგან კარგად ესმოდათ, რომ აღზრდა-განათლებასა და ცოდნას მოკლებული ადამიანები სამშობლოს თავისუფლებისათვის მეტბრძოლთა რიგებში ვერ ჩადგებოდნენ და ქვეყანას კრიზისული მდგომარეობიდან ვერ გამოიყვანდნენ. მათ კარგად იგრძნეს, რომ ძველი წყობილება სამუდამოდ მიდის და თან მიაქვს მისი შესატყვისი კულტურული ყოფის ყველა ატრიბუტი, ახალ ცხოვრებას კი ყველაფერი ახლებური დასჭირდება – ეკონომიკაც, ყოფაც, კულტურაც, აზროვნების წესიც და ახლებურად მოაზროვნე ადამიანებიც. ამიტომ „თერგდალეულებმა“ თავიანთი მოღვაწეობა წარმართეს ახალი ადამიანების, „ცხოვრებაში ყოველი მხრით ღირსეული ახალი ტიპის ქართველების“ აღზრდისათვის აუცილებელი განათლების სისტემის შესაქმნელად, ახალი სკოლის დასაფუძნებლად, რომელიც მოზარდებს გაუმდიდრებდა გონებას და ასწავლიდა „ბუნების ძალთა მოხმარებას“, გულს აუვსებდა „მაღალის ადამიანური გრძნობით“, განუვითარებდა მტკიცე ხასიათს, გაზრდიდა ხალხში „თაოსნობას, უნარსა, თავისის თავისს იმედსა, თავაზიანობას, დარბაისლობას და მოამზადებდა სულითა და ხორციით საღს ადამიანებს, შეუპოვარ მეომართ ბუნებისა და უკუღმართის ცხოვრების წინააღმდეგ“ (34, 258).

XIX საუკუნის ქართველ განმანათლებლებს სწორად და ფართოდ აქვთ განხილული განათლებისა და აღზრდის როლი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს განვითარებაში. მათი აზრით, საზოგადოების მორალი და ღირსება განპირობებულია ამ საზოგადოების წევრთა განათლებით, მათი აღზრდით, ზნე-

ობრივი და გონებრივი მდგომარეობით, იდეალუბით. ამიტომ სამოციანელები განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდნენ ხალხის განათლებას, მომავალი თაობის სწავლა-აღზრდასა და ჰარმონიულ განვითარებას.

ილია ჭავჭავაძეს მტკიცედ სწამდა, რომ საქართველოს უკეთესი ხვალისდელი დღის უზრუნველყოფა, მისი განვითარება აღარ შეეძლო ეროვნულად და სულიერად დეგრადირებულ „კეთილშობილ“ და „ბრწყინვალე“ საზოგადოებას. „ცხოვრებამ ჩვენში ცოტად თუ ბევრად ფერი იცვალა, – წერდა იგი. – ახალმა დრომ ახალი მოთხოვნილება დაჰბადა ხალხის ცხოვრებაში. ძველი ცხოვრება თავის ნაკვალევიდამ გამოვიდა და ახალი გზა-კი ჯერ ეერ გაუკვლევიდა, ახალის ცხოვრების კვალი ეერ მიუგნია... აი აქ უნდა მოეშეულოს ის, ვისაც იმოდენა ცოდნა და განათლება შეუძენია, რომ ახალის ცხოვრების მოთხოვნილება ესმის და გზის ჩვენებაც შეუძლიან. აი აქ უნდა გამოვიდეს საქვეყნოდ ის, ვისაც გული შესტკივა თავის უმეცარ მოქმესათვის“ (136, 260). ილიას აზრით, ეს საქვეყნო მისია უნდა შეესრულებინა პროგრესულ იდეებზე აღზრდილ ახალ თაობას, რომელიც თავის საქმიანობაში უპირველესად ეროვნულ საკითხს წამოსწევდა და განავითარებდა, მტკიცედ იბრძოლებდა საქართველოს კულტურული და სულიერი ცხოვრების გადაგვარების წინააღმდეგ, საბოლოოდ კი გარდაქმნიდა ხალხის ცხოვრებას და ახალ ხანას დაუმკვიდრებდა სამშობლოს. 1882 წლის ივნისის „შინაურ მიმოხილვაში“ იგი წერდა, რომ მომავალ საზოგადოებას შექმნის ახალი თაობა, „რომელზედაც მიქცეულია მთელი ჩვენი სასოება და რომელსაც ეკუთვნის ჩვენი მერმისი“... (131, 168).

ი. ჭავჭავაძე თვლის, რომ ცხოვრება მუდმივი მოძრაობა, წინსვლა და განახლებაა. იგი სისტემატურად იცვლება და უფრო სრულყოფილი ხდება. თავის საპროგრამო წერილში „საქართველოს მოამბეზედ“ ილია წერს: „ცხოვრება, როგორც ყოველი მოზარდი, იზრდება, ჰყვავის, მოაქვს ნაყოფი და მერე ჭკნება“, მაგრამ ჭკნება არა იმიტომ, რომ სამუდამოდ დაიმარხო, არამედ იმისათვის, რომ მისგან მოყვანილ თესლზე აღმოცენდეს სხვა, ახალი ცხოვრება და ისე წარიმართოს ცხოვრებისა და განახლების ერთიანი პროცესი (136, 53).

აქ ილია სვამს კითხვას: „რა აახლებს, რა სცვლის და – თუ ცხოვრება ჯანმრთელია – რას მიჰყავს წინ?“ და იქვე, როგორც ჭეშმარიტი განმანათლებელი, პასუხობს: „ცოდნასა,

მეცნიერებასა, რომელნიც თვითვე ცხოვრების ნაყოფნი არიან“ (136, 54).

ყურადსაღებია ილიას შეხედულება ცოდნა-განათლების, მეცნიერების როლისა და დანიშნულების შესახებ. „სწავლა, ცოდნა, მეცნიერება – ღონეა იმისათნა, – წერდა იგი, – რომელსაც დღეს წინ ეერაფერი ვერ უღებთ: ვერც მუშტი, ვერც ხმალი, ვერც ჯართა სიმრავლე. ცოდნა უძლეველი ფარია არსებობისათვის, ბასრი ხმალია მოგერიებისათვის“ (131, 20).

ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებისა და მისი შემდგომი განვითარების საწინდრად ილია ჭაჭავაძეს აღზრდა-განათლება მიაჩნდა. ამის გარეშე მას ვერ წარმოედგინა დასახული მიზნის მიღწევა. ამიტომ იგი განუწყვეტლივ ზრუნავდა ამ პრობლემის მოგვარებაზე, მოსარდი თაობის ცოდნა-განათლებით შეიარაღებაზე. საამისოდ იგი დღენიდაგ იღვწოდა სასკოლო ქსელის გაფართოების, სათანადო პედაგოგიური კადრების შერჩევისა და მათი მატერიალური პირობების გაუმჯობესებისთვის, რაც ხელს შეუწყობდა სასწავლებლებში სწავლა-აღზრდის თანამედროვე მოთხოვნების დონეზე დაყენებას.

ი. ჭაჭავაძის აზრით, მეცნიერებამ უნდა გვიშეელოს ცხოვრების ახსნასა და გაგებაში, მან უნდა მოგვცეს პასუხი ცხოვრებისეულ საკითხებზე. მეცნიერებას იგი უწოდებს უდიდეს საღაროს, სადაც კაცობრიობის გენია, გონიერების საუნჯე დევს, მაგრამ მას ყველა ვერ მოარგებს თავის გასაღებს, იგი ყველასათვის მისაწვდომი არ არის. ამ საღაროში შედიან მხოლოდ მცოდნენი, განათლებულნი, რომელნიც, სამწუხაროდ, ცოტანი არიან. ამიტომ საჭიროა, გაიხსნას სკოლები, რათა ხალხში შევიტანოთ ცოდნა, განათლება, რომ ერმა შეძლოს – „გამოაფინოს საქვეყნოდ კაცის ჭკვის ძვირფასნი მარგალიტები საყოველთაო მოსახმარებლად“. მაგრამ, როცა ცოდნა-განათლების საკითხზე მიდგება საუბარი, დასძენს ილია, გაიძახიან – „ღარიბნი ვართ და წელი არ მოგვდევს სწავლა-განათლებისათვის გამოვიღოთ რამეო“. ასეთების გასაგონად იგი ამბობს: „...ღარიბნი თუ ვართ, სწავლა-განათლების უქონლობის მიზეზია. სწავლა-განათლება თითონ არის სათავე სიმდიდრისა, მაშასადამე, აქ არაფრის დაზოგვა არ უნდა, რომ ამ სათავეიდან სიმდიდრის წყარო მოვადინოთ“ (137, 267).

1887 წელს წერილში – „ქარგი რამ მჭირდეს, გიკვირდეს, ავი რა საკვირველია“ – ილიამ შემდგომ დახვეწა და წარმოგვიდგინა თავისი შეხედულებები მეცნიერებაზე. იგი წერს:

„მეცნიერება საღაროა, საცა აწყევია უკეთესი განძი, ადამიანის უკეთესის ტკეითა და გრძნობით მოპოვებული; იგი უდიდესი ტაძარია, საცა დაყუდებულია დიდებული ხატი კაცობრიობისა, ადამიანის ტკეითა და გულით ძვირფასის თვალებით შეჭედილი, საცა განუქრობლად ანთია უმშვენიერესი ხომლი ადამიანის ტკეითა და სულით ანთებულის ტკეშმარიტებისა“ (136, 330).

უამთა სულამ ილია ღრმად დაარწმუნა, რომ მეცნიერება და ხელოვნება მხოლოდ მაშინ ემსახურება ხალხს, როცა ეს უკანასკნელი განათლების სხივითაა შემოსილი. მეცნიერება, ადამიანის გონება კელავ ძლევა მოსილად განვითარდება, მაგრამ მთავარი ეს კი არაა, არამედ მთავარია, რომ ძლიერსა და უძლურს შორის ზღვარი წაიშალოს და მოხდეს „შრომის ახსნა“, დამყარდეს „შრომის სუფევა“.

ამრიგად, იმისათვის, რომ ახალგაზრდობამ წარმატებით გაართვას თავი მასზე დაკისრებულ მომავლის ურთულეს ამოცანებს, საჭიროა იგი კარგად გაიწერტნას როგორც გონებრივად, ისე ზნეობრივად, რადგან დიდ ილიას ქვეყნის ჩამორჩენის, უღონობისა და უბედურების მიზეზად უმეცრება და უცოდინარობა მიაჩნდა. „მისთვის, როგორც დიდი განმანათლებლისათვის, – წერს პროფესორი გ. თავზიშვილი, – არ არსებობდა არც ერთი ისეთი ძლიერი იარაღი და საშუალება ხალხის კეთილდღეობისათვის – როგორიცაა *საყოველთაო ცოდნა და განათლება* (ეურსივი ავტორისა – ნ. ბ.)... რა თემზეც არ უნდა წერდეს ილია, ყველგან და ყოველთვის, პირდაპირ თუ არაპირდაპირ, უსათუოდ განათლების დიდ მნიშვნელობას ეხება: ერის ეკონომიური სილატაკე – განათლების სიმცირის შედეგია, ერის პოლიტიკური დამონება – განათლების სისუსტის ბრალია, ერის სულიერი დაცემა – განათლების უქონლობით აიხსნება“ (47, 119-120). ამიტომ იგი მოითხოვდა ახალგაზრდობის სწავლა-განათლებითა და მეცნიერებით შეიარაღებას. „ვინ არ იცის, რომ თავი და ბოლო ჩვენის უღონობისა, უკან ჩამორჩომისა, ჩვენის უბედურებისა, – წერს იგი, – უმეცრება და უსწავლელობაა“ (131, 116). აქედან იგი ასკენის, რომ „უმეცრებაა ჩვენი საშინელი მტერი“ და იქვე დასძენს: „უმეცრებასთან ბრძოლა მხოლოდ მეცნიერებას შეუძლიან. განათლება, სწავლა, ცოდნა – აი ერთად-ერთი საშუალება, რომელსაც შეუძლიან წამალი დასდოს ჩვენს ცხოვრებას... ყველა, ვინც კი მეცნიერებით და ცოდნით შეიარაღებულია, ყველა საჭიროა ეხლა. თუ ნამდვილად გული გეტკივა ხალხი-

სთვის, თავი ვიჩინოთ, რომ სიბნელე უმეცრებისა გავეფანტოთ“ (137, 249).

განათლება ილია ჭავჭავაძეს მიაჩნდა საზოგადოებრივი ცხოვრების გარდამქნელ, რევოლუციურ ძალად, რომელიც, მისი აზრით, ბორკილებიდან თავის დაღწევის ერთადერთი გზაა. სხვა „არა ღონე არ ექნება გაუნათლებელ კაცს თავისი ჯაჭვის დასამტრეველად“, – ამბობს იგი.

ილიას სამართლიანი მტკიცებით, საქართველო, ჩვენი ქვეყანა ბევრს სხვა ქვეყანაზედ უფრო საესეა, უფრო მდიდარია, მაგრამ მაინც ღარიბები ვართ, იმიტომ, რომ „არ ვიცით სად რა სიმდიდრე სძევს, სად რა განძია, ...საიღამ რა ამოვიღოთ“, ერთი სიტყვით, გვაკლია ის, რაც ხერხსაც სჯობია და ღონესაც. დიდი მწერლის აზრით, ესაა ცოდნა, განათლება. „ეხლანდელს დროში, – წერს იგი, – ცოდნა ყველაფერია: ფულზედაც უფრო დიდი ბაზრი აქვს, ხმალზედაც უფრო მეტადა სჭრის და ზარბაზანზედაც უფრო ძლიერია“ (137, 253). იგი „დღევანდელ კაცისათვის არსებითი პურია. უამათოდ ადამიანი დღეს ყველაფერს მოკლებულია: ადამიანობასაც, სარჩოსაბადებელსაც, ღონესაც და შეძლებასაც. დღეს უცოდნელად, უსწავლელად კაცი ერთს ნაბიჯსაც ვერ გადასდგამს ცხოვრების მოედანზედ უმარცხოდ და უძლეველად. ცხოვრების მოედნიდამ ბურთი დღეს მარტო მცოდნეს გააქვს, მარტო მცოდნეს აქვს საკმაო და საპატიო კერძი წუთისოფლის სუფრაზედ, და თუ უცოდინარისათვის რჩება რაიმე, ნარჩენი მარტო მცოდნეს ნასუფრალია, მცოდნე კაცის სუფრის ნაბერტყია“ (137, 268). მისი აზრით, „მცოდნე კაცი... ქვასაც წყალს გამოადენს, სიმდიდრის წყაროს იქ ამოახეთქებს, საცა უცოდინარს სიზმარშიაც არ მოეჩვენება“ (137, 269).

ამიტომ იყო, რომ დიდმა ილიამ ცოდნის მნიშვნელობის დასაბუთებას და ამ აზრის ხალხში გავრცელებას მთელი სიცოცხლე შეაღია. თავის მრავალრიცხოვან სტატიებში იგი თავგამოდებით მოუწოდებდა ქართველ ახალგაზრდობას ცოდნის, სწავლა-განათლების დაუფლებისა და ამ ცოდნის ერისა და ქვეყნის სამსახურში ჩაყენებისაკენ. წინააღმდეგ შემთხვევაში მას შეუძლებლად მიაჩნდა „ხალხის სიღარიბიდან გამოყვანა“. ილია ცდილობდა ერის დარწმუნებას, რომ მცოდნე და განათლებული კაცი ყველა სიძნელეს ადვილად დაძლევს. „პატარა ბავშვიც კი, რომელსაც თავისის ასაკის შესაფერი ცოდნა აქვს, ძლიერია უცოდინარს გოლიათზედა და უფრო შემძლებელი ამ წუთის-სოფლის მოედანზედ“ (137, 245). მისი აზრით,

უცოდინარობა თავს იჩენს ჩვენს ყოველდღიურ საქმიანობაში, ამასთან, ადამიანის საქმიანობას ხდის უნაყოფოსა და უშედეგოს, რის გამოც თვით ჯან-ღონით სავსე კაციც კი გულს იცრუებს შრომაზე და მცოდნეობას იწყებს, ზარმაცდება.

განათლებას დიდი ძალა აქვს და ქვეყნის შეგნებული ნაწილი კარგადაც გრძნობს მის მნიშვნელობას, მაგრამ არიან ისეთი გადაგვარებული ადამიანებიც, რომლებიც სრულებით არ გრძნობენ განათლების საჭიროებას. ისინი „ბევრს არ იცემენ თავში, – რატომ სწავლა არა მაქვსო“. სწორედ ასეთი იყო ლუარსაბი, ვისი აზრითაც, ადამიანი ძირგაუარდნილი ქვეურია, რომელშიც ყოველდღე უნდა ყარო ხორაგი და ჩაასხა სასმელი, მაგრამ ეერ უნდა ააესო. აი, როგორ მსჯელობს იგი: „დრო გამოიცვალა. რაც ეს რაღაც ეშმაკური სკოლები შემოიღეს, ბატონო, ქართველ კაცის ხეირი მაშინ წავიდა, ფერი კი აღარ შერჩათ ჩვენს შეილებსა და!.. ჭამით ისინი ეერა სჭამენ, სმით ისინი ეეღარა სმენ, რა კაცები არიან?! წიგნი იციან? მე თუ წიგნი არ ეიცი, კაცი აღარ ვარ, ქუდი არა მხურავს, განა! ხორცი მე არ მაქლია და ფერი. წიგნი რა ეაუკაცის ხელობაა, – ეგ ხომ ქალის საქმა“ (132, 274).

ლუარსაბის სახით ილია ჭავჭავაძემ გვიჩვენა, თუ რა დონემდე შეიძლება დავიდეს უსაქმური და გაუნათლებელი ადამიანი. ლუარსაბისთანა კაცი ცხოველია, რომელიც მხოლოდ ჭამა-სმაში ხედავს თავისი ცხოვრების აზრს. მას ბიოლოგიური მოთხოვნილების გარდა, სხვა რამ უფრო მაღალი, უფრო ღირებული სოციალური მოთხოვნილებანი არ გააჩნია. ამიტომაც იყო, რომ ბრძენმა ილიამ ლუარსაბსა და დარეჯანს შეილი არ აღირსა, რათა მისი ფესვი და ჯილაგი საერთოდ ამოეგდო ჩვენი ცხოვრებიდან. ისინი ისე წავიდნენ ამ ქვეყნიდან, რომ მას თავიანთი კვალი ეერ დააჩნიეს, წავიდნენ ისე, თითქოს არასოდეს უცხოვრიათ ამქვეყნად. ასეთი ადამიანები „არც თავის სიცოცხლით უმატებენ რასმეს ქვეყანასა და არც თავისი სიკედილით აკლებენ“, – დასძენს მწერალი.

დიდ ილიას გული წყდებოდა იმის გამო, რომ ქართველები, განსაკუთრებით თავადაზნაურები, ნაკლებად ეტანებოდნენ სკოლებსა და სასწავლებლებს „ცოდნისა და სწავლა-განათლების კარის გასაღებად“, მაშინ როცა სხვა ეროვნების წარმომადგენლები ამ მხრივ დიდ გულმოდგინებას იჩენდნენ. 1879 წელს იგი წერდა: „წელს... კლასიკურ გიმნაზიაში ოც-და-ერთმა ემაწვილმა კაცმა დაასრულა კურსი. ამ ოც-და-ერთში, ჩვენ სამწუხაროდ და, უკეთ ესთქვათ, საუბედუროდ, არც ერთი

ქართველი არ ურევია. ბევრი რამ არის საოცარი ამ ჩვენს ქვეყანაში, მაგრამ იმაზედ საოცარი, რომ შუაგულს საქართველოში წელიწადები გადის და ერთი ქართველი არ ასრულებს კურსსა, ამაზედ საოცარი-მეთქი არა მგონია სხვა რამ იყოს“ (133, 183).

უკეთესი მდგომარეობა არც შემდგომ წლებში ყოფილა. თბილისის რეალურ სასწავლებელში, – აღნიშნავს ილია, – „...გასულ წელს (იგულისხმება 1888 წელი – ნ. ბ.)... ყოფილა სულ 358 შეგირდი და ამათ შორის ქართველი მხოლოდ 27, მაშინ როდესაც რუსი ყოფილა 138, სომეხი – 136, გერმანელი – 24, პოლშელი – 16, თათარი – 10, ბერძენი – 4 და ებრაელი – 3. მოდით და გული ნუ დაგეწვით მწუხარებით ამისთანა ამბის გაგონებისაგან! 358 შეგირდს შორის მარტო 27 ქართველია მაშინ, როდესაც სომეხი 136-ია, რუსი 138-ი და გერმანელი – 24! მერე სად? საქართველოს დედა-ქალაქის, საქართველოს შუაგულის სასწავლებელში...“ (132, 626-627).

ილიას აზრით, ამის მიზეზი ქართველთა უმეცრებაა და არა სიღარიბე, როგორც ამას ზოგიერთები ამტკიცებენ. „ჩვენ ჩვენს ქვეყანაში ღარიბნი ვართ და გუშინდელი მოსული გერმანელი-კი იმოდენად მდიდარია, რომ შვილების გაზრდის ხარჯსაც კშოულობს და სახლობსაც გაუჭირებლივ კეცებას. რათა?... იმიტომ, რომ გერმანელს და სხვას მისებრ მიხედვრილს კაცს ცოდნა და სწავლა-განათლება სამკაულად-კი არა აქვს მიჩნეული, როგორც ბუზმენტი ჩოხისათვის, ან ძეწკვი გულ-მკერდისათვის. იგი ცოდნასა და განათლებას უყურებს, როგორც აუცილებელს საჭიროებას, როგორც არსებითს პურს...“ (132, 627-628). ამიტომ გერმანელი ყველაფერს დაიკლებს, შიმშილსა და წყურვილს არაფრად ჩაადგებს, ოღონდ შვილი მცოდნე კაცად გამოიყვანოს. მან, ჩვენგან განსხვავებით, კარგად იცის, რომ ენახსა და ხოდაბუნს, რომლითაც ჩვენ თავს ვიწონებთ, თვითონ აჯობებს „იმ ფაქიზისა და წმინდა იარაღით, რომელსაც ცოდნა ჰქვია და რომელიც ცხოვრების მოედანზედ ყოველთვის უძლეველია და გამარჯვებული“ (132, 628). ამიტომ გერმანელი მაძლრად ყოფნასაც ადვილად ახერხებს და შვილების უკეთ გამოზრდასაც. ჩვენ კი შვილების აღზრდა მთავრობისათვის მიგეინდია, „...შვილი მიგეყავს სკოლაში მარტო იმისათვის, რომ თავიდაც მოვიშოროთ, ან სახელმწიფოს მოვახეიოთ კისერზედ, ან სხვას ვისმე კეთილმოყოფილს...“ (132, 629).

სხვა ადგილას ილია თბილისის სახელმწიფო სასწავლებლებში ქართველ მოსწავლეთა სიმცირის ძირითად მიზეზად მიიჩნევს იმას, რომ „...ქართველები უფრო სოფლად მცხოვრებნი არიან, სასწავლებლები კი ქალაქებშია, მაშასადამე სასწავლებელზედ ქართველები შორს არიან და მოკლებულნიც ღონისძიებას შვილების განათლებისას. რუსები – როგორც მოხელეობის მქონენი და სომხები – როგორც ვაჭრები, სულ სხვა ყოფაში არიან ამ მხრით. ესენი სულ თითქმის ქალაქებში სცხოვრობენ, ესე იგი სასწავლებელზედ ახლო, ამიტომაც ეადვილებათ შვილების აღზრდა და შენახვა“ (131, 108-109).

ამავე აზრისაა *სკით იაშვილი*. „ქართველობა, გლეხებიცა და გაღარიბებული და დაკნინებული თავადაზნაურობაც მეტწილად სოფლად ცხოვრობდა, – წერს იგი, – სადაც არავითარი შესაძლებლობა (სკოლები და მასწავლებლები) არ მოიპოვებოდა, რომ ქართველობას თავის შვილები მოემზადებინათ და სახელმწიფო სასწავლებლებში მიეღებინებინათ“ (48, 99), თავადაზნაურობა კი, როგორც ილია აღნიშნავს, სწავლისათვის თავს არ იწუხებდა.

ცოდნა და სწავლა-განათლება თვითმიზნად კი არ უნდა გავიხადოთ, გეასწავლის ილია, არამედ მას უნდა ეუყურებდეთ როგორც ცხოვრების გაუმჯობესების ერთ-ერთ მთავარ საშუალებას. ამასთან, დიდი ილია საზოგადოების ყურადღებას მიაქცევს იმ გარემოებას, რომ „საკმაო არ არის, რომ კაცი მეცნიერი იყოს, დიდი სწავლა მიეღოს, ბევრი ცოდნა შეეძინოს, ამასთანავე იგი კაი კაციც უნდა იყოს და კაი-კაციობის შემძლებლობაც პქონდეს... ავი კაცი რამოდენადაც მეცნიერია და დიდად სწავლული, იმოდენად უფრო ძლიერ საშიშარია, უფრო დიდად მავნებელია“ (137, 208). ილიას სამართლიანი მტკიცებით, „ჯეშმარიტი განათლება განვითარებულ გონების და გაწურთენილის ზნე-ხასიათის ერთმანეთთან შეუღლებად განუყრელად. თუ კაცს ან ერთი აკლია, ან მეორე, იგი განათლებული არ არის და... ისევ გონებაგანუვითარებელი და ზნე-ხასიათ გაწურთენილი კაცი სჯობია, ვიდრე გონებაგანვითარებული და ზნე-ხასიათ გაწურთენილი“ (137, 209). აქედან გამომდინარე, ილია აყენებს სწავლებისა და აღზრდის ერთიანობის საკითხს, მოითხოვს აღმზრდელობითი სწავლების პრინციპის გატარებას. იგი წერს: „...სკოლა ერთსა და იმავე დროს უნდა სწურთენიდეს კიდევ ბავშსა და ასწავლიდეს კიდევ. წურთენა და სწავლა ხელიხელს გადაბმული უნდა ვიდოდეს სკოლაში“ (137, 208).

ამასთან, დიდმა ილიამ შესანიშნავად იცოდა, რომ „წურთენა სხეაა და სწავლა სხეა. ერთს ერთი საგანი აქვს და მეორეს – სხეა. წურთენა მიმართულია ზნე-ხასიათის ზრდასა და განვითარებაზე და სწავლა-კი – გონების გახსნასა და მსჯელობის გაძლიერებაზე“ (137, 208).

ილიას გადმოცემით, იმდროინდელ სკოლებში ბავშვის „ზნე-ხასიათის წერტნა“ მთლიანად მიეყენებოდა იყო და მთელი ყურადღება მისი ცოდნით შეიარაღებაზე იყო გადატანილი. „ეხლანდელი სკოლა, – წერდა იგი, – მარტო იმის ცდა-შია, რომ პატარა ბავშვის თავში, რაც შესაძლოა, ბევრი ცოდნა დასტიოს, ყმაწვილს ბევრი რამ ასწავლოს მარტო ცოდნისა და სწავლისათვის და არა კაცის გაადამიანებისათვის“ (137, 213).

ეს პრობლემა დღესაც მწვავედ დგას, დღევანდელი სკოლის სატიკივარიც არის. ამ მხრივ, ილიას შემდეგ, ჩვენს სკოლებში თითქმის არაფერი შეცვლილა, რასაც განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს.

„კაცის გაადამიანება“ ჭეშმარიტი აღზრდის გარეშე შეუძლებელია. აღზრდამ უნდა განავითაროს ბავშვის სულიერი და ფიზიკური ძალები, შეათანხმოს ისინი ერთმანეთთან ჰარმონიულად და მოამზადოს მოზარდი ცხოვრებისათვის, აქტიური საზოგადოებრივი მოღვაწეობისათვის. საამისოდ ილია, აღზრდასთან ერთად, დიდ როლს ანიჭებს იმ გარემოს, „იმ წრეს, სადაც ბავში პირველი ხანიდანვე ტრიალებს“.

განათლებული, მცოდნე კაცი დიდ ძალას ფლობს, მაგრამ სახეიროს ყერაფერს შექმნის, თუ მისი ხასიათი, ზნეობრივი სახე სრულქმნილი არ არის. უზნეო ადამიანს თუ შევაიარაღებთ ცოდნით, იგი შეიძლება უფრო საშიში აღმოჩნდეს საზოგადოებისათვის, ვიდრე სასიკეთო. ცოდნა და განათლება საქმოდ ბასრი იარაღია და თუ ეს იარაღი ხელში ჩაუვარდა უზნეო კაცს, იგი მას ბოროტად გამოიყენებს. ამიტომაც არის აუცილებელი, რომ „გონების აღმატებულობას შეწონილ ჰქონდეს აღმატებულობა ზნე-ხასიათისადა“.

ამრიგად, ცოდნა, სწავლა-განათლება თავისთავად დიდი ძალაა, მაგრამ იგი რეალურ ძალად მხოლოდ მაშინ იქცევა, როცა ქვეყნის შეგნებისა და გარდაქმნის საქმეში გამოიყენება. წინააღმდეგ შემთხვევაში კაპიკია ასეთი ცოდნის ფასი. ამიტომაც იყო, რომ ილია ყველგან და ყოველთვის, როცა განათლების საკითხებს ეხებოდა, მტკიცედ იცავდა თეორიისა და პრაქტიკის ერთიანობის იდეას. იგი დღენიდავ იბრძოდა იმდროინდელ სკოლებში გამეფებული ფორმალური, დოგმატუ-

რი სწავლების წინააღმდეგ, რომელიც მოსწავლეთა ჭეშმარიტი ცოდნით შეიარაღების ნაცელად, ხელს უწყობდა მათ გადაგვარებასა და დამახინჯებას, რადგან ბავშვები ვერ ახერხებდნენ სკოლაში მიღებული ცოდნის პრაქტიკაში გამოყენებას. ამის მთავარ მიზეზად ილიას მიაჩნდა ის, რომ სკოლებში სწავლება ძირითადად მიმდინარეობდა ბავშვებისათვის გაუგებარ რუსულ ენაზე.

მართალია, ი. ჭავჭავაძე პიროვნების ფორმირებაში დიდ როლს ანიჭებდა თეორიულ ცოდნას, მაგრამ, ამასთან ერთად, აუცილებლად მიაჩნდა ამ ცოდნის პრაქტიკაში გამოყენების უნარის აღზრდაც, რაც მარტო წიგნების კითხვით არ მიიღწევა. „არც უწიგნობა ვარგა, – წერდა იგი, – და არც მარტო წიგნებიდამ გამოხედვა. უწიგნოდ თვალთახედვის ისარი მოკლეა და მარტო წიგნითაც საკმაოდ გრძელი არ არის“ (132, 487).

დიდი ილიას ამ მოსაზრებაში მეცნიერული სიღრმითა და კონდენსირებულად არის გადმოცემული თეორიისა და პრაქტიკის, სიტყვისა და საქმის ორგანულად შერწყმის იდეა, რომ საქმე ქმნის აზრს, აზრი კი – საქმეს. ილიას მიხედვით, თუკი აზრი ნამდვილი და სწორია, საქმეში უნდა გადავიდეს, საქმედ უნდა იქცეს და თუ იგი საქმედ არ ქცეულა, წარმოადგენს განუხორციელებელ საქმეს, ანუ საქმეს პოტენციაში.

აქედან გამომდინარე, ილია მომხრე იყო რეალური განათლების, რომელიც იძლევა ცხოვრებაში გამოსადეგ და ხალხის ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის საჭირო ცოდნას. ამიტომ იგი მოითხოვდა სასოფლო-სამეურნეო და პროფესიულ-ტექნიკური სკოლების ქსელის გაფართოებას. ამასთან, მას მიაჩნდა, რომ სამეურნეო სკოლას მხოლოდ მაშინ ექნება დიდი მნიშვნელობა, თუ მასში აღზრდილი მოსწავლეები სხვადასხვა სოფელში იცხოვრებენ და თავიანთ ცოდნა-გამოცდილებას სხვებს გაუზიარებენ.

გაზეთი „მოსკოვის უწყებები“ («Московские ведомости») კი მხარს უჭერდა კლასიკურ განათლებას. მისი რეაქციონერი რედაქტორი მიხეილ კატკოვი წერდა: „ვისაც ჩვენი ქვეყნის სიკეთე სურს, ის კლასიკური სისტემის მომხრე უნდა იყოს; ვინც კი რეალურ სისტემას უდგება, იმას მამულისა და საზოგადოების სიკეთე არ ესმის, იმასთან ბაასი არ ღირსო“ (77, 408).

„მოსკოვის უწყებების“ წინააღმდეგ გაილაშქრა და რეალური გიმნაზიების დაცვა იკისრა მხოლოდ გაზეთმა „ხმაშ“ («Голос»), მაგრამ ერთმა გაზეთმა საქმეს ვერ უშველა, „მოსკოვის უწყებების“ აზრმა გაიმარჯვა და ყველგან უპირატე

სობა მიენიჭა კლასიკურ გიმნაზიებს, რომლებიც უნივერსიტეტში პირდაპირ შესვლის უფლებას იძლეოდნენ.

ახალი ადამიანის, „ახალი ტიპის ქართველის“ აღზრდის, მისი პარმონიული განვითარებისა და საზოგადოებრივი ცხოვრებისათვის მომზადების აუცილებლობაზე მიუთითებდა ასევე XIX საუკუნის მეორე ნახევრის გამომჩენილი ქართველი საბავშვო მწერალი, განმანათლებელი და საზოგადო მოღვაწე, იაკობ გოგებაშვილი. ქართველმა ხალხმა განმანათლებლის სახელი ყველაზე ადრე სწორედ მას მიაკუთვნა. ასეთი აღიარების პირველი დადასტურება იყო ზაქარია ჭიჭინაძის მონოგრაფია „იაკობ გოგებაშვილი“ (1900 წ.), შემდეგ კი კრებული „იაკობ გოგებაშვილის სახსოვრად“, რომელიც 1913 წელს ლუარსაბ ბოცვაძის რედაქტორობით გამოსცა ჟურნალ „განათლების“ რედაქციამ.

იაკობ გოგებაშვილმა, ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლისა და სხვათა მსგავსად, ნათლად შეიგრძნო, რომ ძველი დრომოჭმული წეს-წყობილების საბოლოოდ დასამარცხებლად საჭირო იყო მოზარდი თაობის მომზადება ცხოვრებისათვის, რაშიც გადამწყვეტ როლს იგი აღზრდასა და სწავლა-განათლებას ანიჭებდა, ხოლო ეს უკანასკნელი მას მიაჩნდა ქვეყნის წინსვლა-განვითარების ძირითად პირობად. ახალგაზრდობის ცხოვრებისათვის მომზადებას კი იაკობი სახალხო სკოლას, მასწავლებელს აკისრებდა. სწორ გზაზე დაყენებული სახალხო სკოლა მას მიაჩნდა „დიდ და გამაცხოვებელ საუნჯედ“, რომელსაც, მისი აზრით, „სწრაფად შეუძლიან ფეხზედ დააყენოს თვით დაწარგული და მკაცრ მდგომარეობაში ჩაყარდნილი ხალხი“ (33, 165). სხვა ადგილას იაკობი ისევ უბრუნდება ამ საკითხს და დასძენს: „კარგად მოეცხსენებათ, რომ ხალხის განათლება დედა ბოძია, მთავარი ბურჯია ქვეყნის კეთილდღეობისა, ბედნიერებისა. ისიც კარგად აქვს შეგნებული ყველა მოაზრე ქართველსა, რომ სკოლა არის უპირველესი და უძლიერესი წყარო ხალხის განათლებისა“ (34, 138).

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, სკოლაზე ზრუნვას, რომელიც ახალგაზრდობის ცხოვრებისათვის მომზადებას ემსახურება, იაკობი მიიჩნევდა ხალხის, ერის მომავალზე ზრუნვად.

დიდ პედაგოგს გული წყდებოდა იმდროინდელი სკოლის უვარგისობის გამო, რომელიც არ იძლეოდა იმ ცოდნასა და განათლებას, რაც ხალხს ესაჭიროებოდა. „სწაველამ და ცოდნამ იგი (ხალხი — ნ. ბ.) უნდა მოაზადოს ერთის მხრივ ბუნებასთან ბრძოლისათვის, მეორეს მხრივ სოციალ სანატრელს

ცვლილებებისათვის. ამასთან, თუ ამ ორგეარს მოქმედებისათვის მოემზადება მხოლოდ მცირედი ნაწილი ხალხისა და უმრავლესობა კი სიბნელეში დარჩება, მაშინ ეს ბნელი უმრავლესობა ნათელის უმცირესობის ყოველ ცდას ფუჭად ჩაატარებს. მაშასადამე, საჭიროა ისეთი ხელმისაწვდომი ღამრები ცოდნისა დაეანთოდ თვით ხალხს შორის, რომ მთელს ერში მოფინოს გონებრივი ნათელი“ (32, 87).

ახალგაზრდობისათვის ჭეშმარიტი ცოდნისა და სწორი გზის მიცემა იმის გარანტიაა, რომ იგი ფეხს აუწყობს ახალ ცხოვრებას, დაამხობს „უკუღმართ და ავადმოყოფურ რეჟიმს“ და იპოვის სამომავლო გზებს. განათლებული ქართველი, გეასწავლის იაკობი, ვერ შეეგუება „სათაკილო და დამამხობელ ჩვენს მდგომარეობას“, „უკანონო დაბრიყვებას“ და აღიდგენს დაკარგულ ადამიანურ ღირსებას. მისი აზრით, სწავლა-განათლება გაუკვალავს გზას ქართველს „რომ თავი დაახწიოს კანცელარიის ყმობას, გახდეს ბატონი ჩვენის მდიდარი ბუნებისა, გადააქციოს იგი დაუშრობელ წყაროდ ქონებისა და იცხოვროს ღირსეულად, დამოუკიდებლად და სასარგებლოდ ქვეყნისათვის“ (34, 258).

იოსებ სრესელის გადმოცემით, ერთხელ იაკობს სწვევიათ თანასოფლელი ვარიანელი გლეხები. მათთან საუბარში ღიდ პედაგოგს უთქვამს: „...უსწავლელი კაცის ფასი — ჩალის ფასია. თუ გინდათ, რომ თქვენი შვილები თქვენსავით ბენავები არ გამოვიდნენ, წიგნი უნდა ასწავლოთ. სწავლა, განათლება, ყველაზე ძვირფასი განძია, იგი ამაღლებს ადამიანს და გზას უნათებს ჩირაღდანივით. სწავლა ძალა და იარაღია. როგორც უღონო ლაშქრობის ღროს ხდება მსხვერპლად ძლიერისა, დაიარაღებულისა, — ისე უსწავლელმა უნდა დაუტოვოს ცხოვრებაში თავისი ადგილი, გზა დაუთმოს სწავლულსა, ჩამოუდგეს უკან და გახდეს მისი შემაცქერალი“ (93, 43).

იაკობ გოგებაშვილი ხალხისათვის სწავლა-განათლების შეძენის აუცილებლობას მჭიდროდ უკავშირებს საზოგადოების განვითარების კანონზომიერებებს. მას ღრმად სწამს, რომ სოციალური პროცესების მიმდინარეობას საფუძვლად უდევს მეურნეობის მოწყობის წესი. სწორედ ეს უკანასკნელი განაპირობებს განათლებისა და კულტურის აუცილებლობას. განათლება, თავის მხრივ, უკუხეგავლენას ახდენს მეურნეობის წესზე. ეს კი, იაკობის აზრით, იმიტომ ხდება, რომ განათლებისათვის საჭიროა ქონება, ქონებისათვის კი — განათლება.

ნამდვილი სახალხო სკოლა, რომელიც აიგება საღ პედაგოგიურ პრინციპზე, ღვთისა და კაცის სიყვარულზე, მაღალ გრძნობებსა და მისწრაფებებზე, გვასწავლის იაკობი, მოამზადებს ყმაწვილებს ახალი ცხოვრებისათვის, ხელს შეუწყობს მათ გონებრივ და ფიზიკურ განვითარებას, ზნეობრივ სრულყოფას.

დიდი პედაგოგის აზრით, ყველგან, სადაც კი სახალხო სკოლა სწავლებას სრული შეგნებულობისა და გონიერების საფუძველზე აგებდა, იზრდებოდა შრომის ნაყოფიერება, უმჯობესდებოდა ხალხის ეკონომიკური მდგომარეობა, მცირდებოდა ბოროტმოქმედება, მაღლდებოდა კანონიერებისადმი პატივისცემა და ხალხი ვითარდებოდა გონებრივად, ზნეობრივად და სარწმუნოებრივად.

როცა განათლების როლსა და მნიშვნელობაზე საუბრობდა, იაკობი უპირატესობას ანიჭებდა რეალურ განათლებას. „მე ყოველთვის ვიყავი, ვარ და ვიქნები მომხრე რეალური სისტემისა“, – წერდა იგი (34, 56). რეალური განათლება მას მიაჩნდა ხალხისათვის, მეტადრე ქართველებისათვის, უფრო სატიროდ და სასარგებლოდ, ვიდრე კლასიკური განათლება. „ზურგი უნდა შევაქციოთ ყალბ ცოდნას, – წერდა იაკობი, – ფორმულების ზეპირობას და შევეუდგეთ შეძენას ნამდვილის, ჭეშმარიტის ცოდნისას. ხოლო ამ გვარს ცოდნას იძლევა ესრედ წოდებული რეალური სისტემა განათლებისა. ამ სისტემას ყველა უპირატესობა აქვს კლასიკურ სისტემის წინაშე... ამას აღიარებენ ახლა საუკეთესო პედაგოგები, მათ შორის დიდი პედაგოგი რუსეთისა უშინსკი...“ (34, 72-73).

რეალური განათლების სასარგებლოდ კლასიკურის ხელაღებით უარყოფა მთლად სწორი არ იყო, მაგრამ იმ დროს ამას პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა. ამით იაკობი სახალხო მეურნეობისათვის ეროვნული კადრების მომზადების საკითხს აყენებდა. „თუ ქართველი ხალხი თვითონ არ მიხედავდა თავის მიწა-წყალს და არ ისწავლიდა ბუნებრივი სიმდიდრეების გამოყენებას, მას სხვა ეროვნების მცოდნე ხალხი იკისრებდა, ისინი დაიჭერდნენ ჩვენს ადგილს, შემდეგ კი ჩვენს სამოსახლოსაც და ხელიდან გამოგვაცლიდნენ მიწა-წყალს, რასაც ქართველი ერის გაქრობა მოჰყვებოდა“ (7, 73). იაკობის აზრით, „მიწა-წყალი ნამდვილი ფესვებია ერის ცხოვრებისათვის, და როგორც ხე, მოშორებული ფესვებს, ხშება, ისე ერი იღუპება, როცა ხელიდგან ეცლება მიწა-წყალი, ტერიტორია“ (34, 74 –

კურსივი იაკობისაა — ნ. ბ.). ასე ასაბუთებს იაკობი რეალური განათლების უპირატესობას კლასიკურთან შედარებით.

იაკობი განსაკუთრებით დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ახალგაზრდობის გავარჯიშებას საბუნებისმეტყველო დისციპლინებში. მიაჩნდა, რომ „დაწინაურებულს განათლებულს ქვეყნებში კარგად აქვთ შეგნებული, რომ ბუნების ცოდნა და მისი ძალთა დამოორილება შეადგენს ერთს უმთავრეს ბურჯს ერისა და კაცობრიობის ბედნიერებისას. ამის გამო იქ ბუნების შესწავლას დიდს ადგილს უთმობენ ბავშვის განვითარებაში როგორც ოჯახები, ისე სკოლები. სწორედ ამისთანა აღზრდის მეოხებით მოხდა ის, რომ ევროპიელმა კაცობრიობამ თანდათან გაიხადა უმორჩილეს მოსამსახურედ მძლავრნი ძალნი ბუნებისანი და დღითი დღე ზრდის თავისს კეთილდღეობას მათ შემწეობით“ (36, 667).

დიდ იაკობს გული შესტკიოდა იმის გამო, რომ ქართველი ხალხი ამ მიმართებით საგრძნობლად ჩამორჩებოდა ევროპას, მაშინ, როცა „საქართველოს ბუნება ისეთი მდიდარია და მრავალ-ფეროვანი, რომ ევროპის ბუნება მასთან ნარცხადაც არ მოვა. მაგრამ ჩვენ ამ მდიდარის ბუნებისა არაფერი გავგეგება, უკუღმართი აღზრდის წყალობით. ამის გამო ჩვენს ბუნებას ეპატრონებიან უცხოელნი, შეიარაღებულნი რეალური ცოდნით, იძენენ აუარებელს ქონებას და ჩვენ კი ხახა-მშრალები ვრჩებით“ (36, 667). ამის ძირითად მიზეზად იაკობს მიაჩნდა ქართველი ხალხის მიერ განათლების როლის შეუფასებლობა. „ჩვენ, ქართველებს, — წერს იგი, — ჯერედ არა გვაქვს გამორკეპული დიდი მნიშვნელობა ხალხის განათლებისა. სწავლას ჩვენ ეუყურებთ, როგორც სახსარს ჩინებისა, ორდენებისა და ჯამაგირიან ადგილების მიღებისას; და რადგანაც სახალხო სკოლა არ ასაჩუქრებს თავის მოწაფეთ არც პირველის სიკეთით, არც მეორითა და არც მესამითა, ამიტომ ბევრს იგი თითქმის უსარგებლოდ მიაჩნია“ (33, 287), მაშინ, როცა განათლება „იმდენადღე საჭიროა ერის არსებობისა და წარმატებისათვის, რამდენადაც პაერი სუნთქვისა და სიცოცხლისათვის“ (34, 231).

ი. გოგებაშვილს საყურადღებო მოსაზრებები აქვს გამოთქმული ასევე ზოგადი და სპეციალური განათლების ურთიერთობის საკითხებზე. იგი მართებულად შენიშნავდა, რომ ზოგადი განათლება წინ უნდა უსწრებდეს სპეციალურ განათლებას, რადგან ნებისმიერი სპეციალობის სრულყოფილად დაუფლება შეუძლებელია ზოგადი განათლების გარეშე.

მოზარდი თაობის ჭეშმარიტ მამულიშვილებად ჩამოყალიბებაში აღზრდა-განათლების მნიშვნელობასა და ცოდნის როლზე საყურადღებო მოსაზრებები აქვს გამოთქმული ასევე გამოჩენილ კლასიკოსს, განმანათლებელ აკაკი წერეთელს. იგი იყო დიდი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე, საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი მდგომარეობი და სულისჩამდგმელი. დიდ ილიასავე, აკაკისავე ერის წყლული საკუთარ წყლულად მიაჩნდა და დღენიდავ ზრუნავდა მისი განკურნებისათვის.

„...აკაკი წერეთელმა დაუფასებელი ამაგი დასდო ჩვენი ახალგაზრდობის აღზრდა-განათლების საქმეს, არა მარტო როგორც ბუმბერაზმა პოეტმა და ბელეტრისტმა, როგორც დიდმა საბავშვო მწერალმა, – წერს პროფესორი უშანგი თბილაძე, – არამედ როგორც აღმზრდელმაც, ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით. მართალია, აკაკი პროფესიონალი პედაგოგი არ ყოფილა, მაგრამ იგი, ილია ჭავჭავაძესთან ერთად, უშუალოდ სწავლობდა აღზრდის პრობლემებს, ორგანულად იყო დაინტერესებული ამ საქმით, რადგან მის ქვეყანას, ქართველ ხალხს ეს სჭირდებოდა. სამოციანი წლებიდან სიკედილამდე აკაკი ჩვენი ქვეყნის პედაგოგიური მოძრაობის ცენტრში იდგა. ეხებოდა საკითხი დედაენის უფლებებს, აღზრდა-განათლების შინაარსს, ქალთა განათლებას, მასწავლებლის მომზადებას და ღირსებას, სკოლაში გამეფებულ სიმახინჯეს, მეფის მოხელეთა თავგასულობას... აკაკი მოქალაქეობრივ მოქალაქედ თვლიდა, საქმეში აქტიურად ჩარეულიყო, გაბედულად ეთქვა თავისი სიტყვა და ხალხის ინტერესების სასარგებლოდ გადაეწყვიტა საკითხი“ (81, 4–5).

დიდ აკაკის ღრმად სწამდა, რომ ცოდნას, განათლებასა და სათანადო აღზრდას მოკლებული ხალხი თავს ვერ დააღწევდა ჩამორჩენილობას, ვერ იპოვიდა იმ სავალ გზას, რომელიც ხელს შეუწყობდა მის აღმავლობასა და ქვეყანას მოწინავე ევროპული აზროვნებისაკენ წაიყვანდა. „ერთხელ კიდევ გავიმეორებ, – წერს იგი, – რომ დღევანდელი ჩვენი უვარგისობა – დამახინჯებული აღზრდის ბრალია, რომელსაც მომავალში ბოლო უნდა მოეღოს“. ზნეობრივი სიმახინჯე, რომლის მაგალითებისაც აკაკი ბლომად ხედავდა ჩვენს საზოგადოებაში, მისი აზრით, ისევე „დღევანდელი ცუდი გაზრდის ბრალია“. მოზარდი თაობის ყოველმხრივი განათლების აუცილებელ პირობად აკაკი, სრულიად სამართლიანად, მიიჩნევს სწავლას. იგი მოთხორობაში „პატარა ტარიელი“ მასწავლებლის პირით

ჩააგონებს ბავშვებს, რომ წინათ ჩვენში გონებრივი განათლება ნაკლებად ფასდებოდა, სამაგიეროდ ბურთაობა, ჯირითი, ნადირობა და სხვა სანახაობანი საპატიო და სანაქებო საქმედ ითვლებოდა. „დღეს კი სწავლა-მეცნიერებასა ყველაფერი დამოკიდებული, მკლავის ძალა გრძნობა-გონების ძლიერებით შეიცვალა, ფარ-ხმალის ადგილი ენამ დაიჭირა და მშვილდ-ისრისა – საწერ-კალამმა... თქვენი სანადირო ტყე-ველი, თქვენი საბურთაო მოედანი სასწავლებელია. როგორც (რუსთაველის) პატარა ტარიელი იჭერდა და ერეოდა სხვადასხვა მხეცებს, ისე თქვენც უნდა დაიჭიროთ ხოლმე ხელში და სძლიოთ, მოერიოთ სხვადასხვა წიგნებს“ (123, 372-373).

სწავლა-განათლების ფართოდ გაერცვლება აკაკის ხალხის ბედნიერების აუცილებელ პირობად მიაჩნდა. მას ღრმად სწამდა, რომ უსწავლელად და გაუნათლებლად შეუძლებელია ცხოვრების გაუმჯობესება, განვითარება და, საერთოდ, წინსვლა და პროგრესი. მეცნიერულ ნიადაგზე დაფუძნებულ განათლებას იგი თვლიდა ცხოვრების განახლებისა და ერის აღორძინების მნიშვნელოვან საშუალებად. „...მხოლოდ განათლება იყო და არის წყარო ყოველგვარი ხალხის ბედნიერებისა და კეთილდღეობისა“, – წერდა იგი (118, 156). ამასთან, დიდმა აკაკიმ კარგად იცოდა, რომ მმართველი, გაბატონებული კლასები საკუთარი სურვილით არ მისცემდნენ ხალხს განათლებას, რადგან ეს ამ კლასების ინტერესებს ეწინააღმდეგება. „ქურდს რა უნდა და ბნელი ღამეო“, – ამბობს აკაკი. ბნელ ღამეში კი იგი გაუნათლებლობას, უცოდინარობას, სიბნელეს გულისხმობდა, ხოლო ქურდად მეფის ხელისუფლებას თვლიდა, ხელისუფლებას, რომელიც მშრომელთა შვილებს განზრახ უხშობდა გზას განათლებისაკენ, რათა მისი ჩაგვრა და დამონება გაადვილებოდა. ამიტომ აკაკი დაუნდობლად ამხელდა მეფის მოავერობის სწავლა-აღზრდის რეაქციულ სისტემას.

აკ. წერეთელს კარგად ესმოდა, რომ განათლება ხალხისათვის გამოსადეგია მხოლოდ მაშინ, თუ იგი რეალურ საწყისებსა და მყარებულს, თუ სკოლა ახალ თაობას აძლევს ყოველდღიურ ცხოვრებაში გამოსაყენებელ ცოდნას. სწორედ ასეთი განათლება არის „ნამდვილი, ჭეშმარიტი“. აკაკის რწმენით, მხოლოდ ასეთი განათლების მქონე ახალგაზრდობა დაამკვიდრებს ქვეყანაში ძმობას, ერთობას, თავისუფლებას. დიდ მწერალს გული წყდებოდა იმის გამო, რომ იმდროინდელი სკოლა მოწყვეტილი იყო ცხოვრებას, ხალხს და ბავშვებს თუთიყუშებად აქცევდა.

ხალხის განათლების მნიშვნელობის შესახებ ძალზე საინტერესოა აკაკის მიერ 1884 წლის 1 ოქტომბერს ხელთუბნის სასოფლო სკოლის გახსნაზე წარმოთქმული სიტყვა. ამ სიტყვას იგი ქართველი ხალხის წარსულის დახასიათებით იწყებს და დასძინს: ჩვენს პატარა ქვეყანას თავისი დღე და მოსწრება მტრებისაგან მოსვენება არ აქონდა, ჩვენს მამა-პაპებს ცალ ხელში სამუშაო იარაღი ეჭირათ, მეორე ხელში კი მტრის მოსაგერიებელი იარაღი და ასე მოიტანეს მათ ჩვენამდე ჩვენი ქვეყანა. დღეს გარეშე მტერი არ გვაწუხებს, მაგრამ იმ ძველ მტრებსე უფრო საშიშია ახალი, უჩინარი მტერი, რომელზედაც თვალი ახვეული გვაქვსო. „ეს უჩინარი მტერი, – განაგრძობს მწერალი, – არის უმეცრება და უსწავლელობა. – სანამ ამას არ მოვიშორებთ, თვალი არ აგვეხილება. თვალის ასახელად კი სულ სხვა გვარი იარაღებია საჭირო და ის იარაღები აი ამისთანა სახლებიდან უნდა გამოიტანონ თქვენმა შვილებმა, რომ თქვენი ხედრი აიცილონ, თორემ ხომ ხედავთ რა გემართებათ დღეს: გიყვართ თქვენი მიწა-წყალი და ვერ უვლით! – შრომობთ და ბარაქა არ არის!.. თუ გინდათ, რომ თქვენ შვილებსაც თქვენისთანა დღე არ ადგეს, ამ სასწავლებელს მოსჭიდეთ ხელი, ეს არის ერთად ერთი თქვენი გამომხსნელი, აქ გამოზარდეთ შვილები და ისინიც სიყვარულით მოგიხსენებენ“ (119, 258). ამიტომაც იყო, რომ აკაკი წერეთელი ილია ჭავჭავაძესთან, იაკობ გოგებაშვილთან და სხვა ქართველ სამოციანელებთან ერთად, დღენიდავ ზრუნავდა ქართული სკოლების გახსნასა და დაფუძნებაზე. იგი კარგად ხედავდა, რომ სკოლების სიმცირისა და ცარიზმის პოლიტიკის შედეგად ახალგაზრდების უმრავლესობა უსწავლელი რჩებოდა. ბევრი მათგანი სწორ გზას სცდებოდა და ქვეყნისა და ხალხისათვის გამოუსადეგარი იყო. ამ მდგომარეობით აღშფოთებული პოეტი წერდა: „ვინ არ ხედავს, რომ ჩვენი ხალხი სწავლას თხოულობს, მაგრამ სასწავლებლების უქონლობით სამი წილი მეტი უპატრონოთა რჩება?.. ყოველწლივით ასობით და ათასობით აბრუნებენ ყმაწვილებს უკანვე, რომ „ადგილი არ არისო“. ვის არ უნახავს ის საზარელი და გულისგასახეთქი სურათი, როდესაც პატარა ყმაწვილები ტირილითა და მოთქმით ბრუნდებიან უკანვე, თავიანთ სახლებში?.. ისინი რჩებიან საუკუნოდ უსწავლელნი, ოხერ-ტიალად და უმეტესი მათგანი ბოლოს, როგორც ქვეყნის, ისე თავის-თავის მტრებიცა ხდებიან და ნაცვლად უნივერსიტეტებისა სხვადასხვა საპყრობილეებს ავსებენ. არა! ან სულ მტკნარი გიჟი უნდა იყოს კაცი და ან ყოფ-

ლად ბოროტი, რომ ჩვენში სასწავლებლის გამრავლება არ ისურვოს“ (53, 160).

აკაკის კარგი აღზრდა საზოგადოების წინსვლის ძირითად საშუალებად მიაჩნდა. მან ძალიან კარგად იცოდა, რომ აღზრდა-განათლება მხოლოდ მაშინ შეასრულებს თავის დანიშნულებას, თუკი ეყრდნობა ხალხურობის პრინციპს, გამოიმდინარეობს ხალხის ყოფა-ცხოვრებიდან და ითვალისწინებს ხალხის ზნე-ჩულებებსა და ადამ-წესებს. „არ შემიძლია არ გამოვეტყდე, - წერს იგი მოთხრობაში „ჩემი თავგადასავალი“, - რომ, თუ კი რამ დარჩა ჩემში კარგი და კეთილი, უფრო იმის წყალობით, რომ მე სოფელში ვიყავი გაბარებული და გლეხების შეილებთან ერთად ვიზრდებოდი“ (122, 708).

აღზრდის შემადგენელ ნაწილთა შორის პიროვნების ფორმირებაში აკ. წერეთელი განსაკუთრებით დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ზნეობრივ აღზრდას, რაც ადამიანის სრულყოფის, მასში ერისა და ქვეყნისადმი ერთგულების, კაცთმოყვარეობის, კეთილშობილი გრძნობების, ზრდილობის, პატიოსნებისა და სხვა თვისებების ჩამოყალიბების მძლავრი საშუალებაა. აკაკის სამართლიანი შეფასებით, „ყოველი კაცი განსხვავდება პირუტყვისაგან ზნეობის უზენაესობით, რომელიც უმეტეს ნაწილად სინდისში გამოცხადდება ხოლმე. მაგრამ თუ კაცმა... სინდისი წაიწყმიდა, მაშინ ის ყოველ პირუტყვზედაც უპირუტყვესი შეიქმნება ხოლმე“ (123, 211).

ახალგაზრდობის ზნეობრივ აღზრდასა და განათლებაში აკ. წერეთელი დიდ როლს აკუთვნებს მშობლებსა და მასწავლებლებს. მისი აზრით, უკეთეს მომავალზე რომ ვიფიქროთ, საჭიროა ახალგაზრდობას მიეცეს „...განათლება ნამდვილი, ჭეშმარიტი და არა ისეთი ცრუ, რომელიც ჩვენ მიგვიღია“ (118, 148).

ხალხის სწავლა-განათლების მნიშვნელობისა და ახალი თაობის ჭეშმარიტ მამულიშვილებად ჩამოყალიბების შესახებ საინტერესო მასალას იძლევა ასევე ცნობილი მწერლის, პუბლიცისტისა და საზოგადო მოღვაწის გიორგი წერეთელის შემოქმედებითი მემკვიდრეობა. იგი, ქართველ განმანათლებელთა მსგავსად, მაღალი პასუხისმგებლობით ეკიდებოდა მოზარდი თაობის სწავლა-აღზრდის საკითხებს. ამას იგი არ ივიწყებდა არც პრესაში და არც თავის მხატვრულ ნაწარმოებებშიც. 1870 წელს გ. წერეთელი „სასოფლო გაზეთში“ წერდა: „ჩვენ ამჟამად სხვა მტერი გვყავს სახლში. ის მტერი კაცთაგანი არ არის, მაგრამ თავის მაცნებლობით სულდგმულს მტერზე უარე

სია. იმას ქვიან სახელად გაუნათლებლობა, უგუნურება (კერ-სივი ავტორისაა – ნ. ბ.) ეს ადამის წლის ჩვენი მტერი იმდენს ზარალს გვაძლევს, რომ არც თათარს და არც ლეკს იმისი მეთადი ზარალის მოცემა არ შესძლებია თავის დღეში. მით უფრო საშიშოა ეს შინაური მტერი, რომ თვალთ ვერ ეხე-დავთ, ყურით ვერ ვისმენთ, გონებით ვერ მივმხედარვართ, დღე და ღამე კი ნიადაგ განუშორებლად თან დაგვდექვს: იმის გამო იხოცება ასე უწყალოდ ჩვენი ახალგაზრდობა, იმის გამო კუტ-დებიან ჩვენი ქალები, იმის გამო უფრო თანდათან ღარიბდება და გლახაკდება ჩვენი ხალხი“ (61, 213).

არსებული წყობილების გარდაქმნის, ქვეყნის წინსვლისა და განვითარების ძირითად პირობად გ. წერეთელს მიაჩნდა განათლება, ცოდნა და შეგნება, რადგან იგი ღრმად იყო დარ-წმუნებული იმაში, რომ „...რამდენათაც უფრო გონებით გახსნი-ლია კაცი, იმდენათ იმის შრომას მომეტებული ნაყოფი მო-აქვს“ (126, 227). მისი აზრით, განათლების გავრცელებას ბუნე-ბრივად მოჰყვება მშრომელთა ეკონომიკური გაძლიერება და პოლიტიკური ბრძოლისუნარიანობის ამაღლება. უნდა ვიფიქ-როთ არა მარტო იმაზე, თუ რა ვასწავლოთ მოზარდ თაობას, არამედ იმაზეც, როგორ ვასწავლოთ. მაგრამ იმდროისათვის ამას ნაკლები ყურადღება ექცეოდა, რის გამოც მწერალი გულისტკივილით დასძენს: „ჩვენი ახლანდელი აღზრდა ჩვენი გონებისა და მეხსიერებისათვის ისეთივე საპყრობილეა, რო-გორც მეტეხის ციხე ყაჩაღებისათვის“ (128, 43).

განსაკუთრებული ყურადღებით ეკიდებოდა გ. წერეთელი უბრალო მშრომელი ხალხის განათლებას. ყოველი საზოგადო-ების მამოძრავებელი „მდაბიო ხალხია და ვერაფერი მისცემს რომელიმე ერს ისეთ ძალას, – წერს იგი, – როგორსაც მის-ცემს განათლების გავრცელება ამ მდაბიო ხალხში“ (3, 104). მაგრამ იმდროისათვის, აღნიშნავს გ. წერეთელი, საქართველო-ში ძალზე ვიწრო წარმოდგენა ჰქონდათ განათლებასზე. „ქარ-თველებში განათლებულს იმას ეძახდნენ, ვინც ქართულს ენაზე წერა-კითხვა იცოდა, სპარსულად ლაპარაკობდა და ცხენზედ კარგად იჯდა. რუსულის ცოდნა მაშინ შეიქნა უფრო საჭირო ქართველებისთვის, როცა საქართველო სრულებით შეუერთდა რუსეთსა“ (126, 11).

საზოგადოება, გ. წერეთლის შეხედულებით, ვერასოდეს გახდება სრულყოფილი, თუ ამ პროცესში აქტიურად არ ჩაერთო ხალხის ფართო მასები. მისი მოსაზრებით, გაუნათლე-ბელი, ჩამორჩენილ-დაბეჩაყებული, მორალურად და მატერია-

ლურად დამონებული ხალხი ვერ ამალგდება იმის შეგნებაშიღ, რომ ცხოვრების უკეთ მოწყობისათვის საჭიროა ერთიანი, შეთანხმებული მოქმედება, მაგრამ გაუნათლებელი და შეუგნებელი ხალხი ამას ვერ გრძნობს. ამიტომ, გ. წერეთლის აზრით, გონიერული წყობილების დასამყარებლად საჭიროა ხალხის განათლება და მათი თვითშეგნების ამალგება. ამით იგი არა მარტო მატერიალურ კეთილდღეობას მიადწევს, არამედ უკეთ მომზადება მომავალი ცხოვრებისათვის. „ჩვენი ქვეყანა ისეა აგებული, – წერს იგი, – რომ აქ უბრძოლოთ არ გარიგდება რა. კაცი მაშინ მოიპოვებს ბედნიერებას, როდესაც ის ებრძვის თავის დამჩაგრულს ძალას. მარტო ბრძოლა და ღვაწლი დაადგავს კაცს უკუდავების გვირგვინს“ (126, 124). მაგრამ ბრძოლისათვის საჭიროა საკუთარი თავის კარგად შეცნობა, ჩვენი ხალხი კი, აღნიშნავს გ. წერეთელი, „თავის თავს ვერ სცნობს“. ამიტომ საჭიროა განათლების მეშვეობით საკუთარი თავის შეცნობა და ბრძოლისათვის მომზადება. გ. წერეთელს სჯერა, რომ ცოდნის გავრცელებით ცხოვრება შეიცვლება და უკეთესი გახდება. ვერავითარი რევოლუცია ხალხს ვერ გაათანაბრებს, თუ მათ სათანადო განათლება არ ექნებათ.

გ. წერეთელი დარწმუნებულია, რომ განათლების უზრუნველყოფის პირობებში მცირეოდენ რჩეულთა კეთილდღეობა მთელი ერის კეთილდღეობაში გადაიზრდება, რითაც გაადვილდება და მოახლოვდება „იდეალური“ საზოგადოების აშენება. მშრომელი და განათლებული ადამიანების საზოგადოებაში აღარ იქნება „დავა, აღარც ავაზაკობა, აღარც ქურდობა და კაცის კვლა“. აქ გ. წერეთელი აშკარად განიცდის ფრანგი განმანათლებლების გავლენას. ისინიც საზოგადოებაში არსებული მანკიერი მხარეების აღმოფხვრას ფიქრობდნენ ხალხში განათლების შეტანით და მათი შეგნების დონის ამალგებით. ამ საქმეში გ. წერეთელი დიდ როლს აკისრებს ინტელიგენციას. „ჩვენ უნდა ვიყოთ მხოლოდ მოწინავე კაცები ჩვენს ქვეყანაში, – წერს იგი თავის „მგზავრის წერილებში“ („კიკოლიკი, ჩიკოლიკო და კუდაბზიკა“). – ჩვენ უნდა ვიყოთ გაზაფხულის მომასწავებელი მერცხლები და მანამ ვიჭიკჭიკოთ, სანამ ეს გაზაფხული კარზე არ მოგვადგეს, სანამდის ჩვენი დედაკაცობა არ შევსძრათ უმაღლეს განათლების მისაღებად. თუ ჩვენ ამას შევასრულებთ, ჩვენი უმთავრესი ბედნიერებაც ეს უნდა იყოს“ (127, 200).

გ. წერეთლის აზრით, სამშობლოს ბედი, მისი მომავალი, უშუალოდ არის დაკავშირებული ახალგაზრდობის აღზრდას-

თან. „ჩვენი იმედი ახალგაზრდობაა, – წერს იგი. – რამდენადაც უფრო კარგი საფუძველი მიეცემა ჩვენს ახალგაზრდობას, იმდენათ უფრო ნაყოფიერი და განათლებული ცხოვრება მოგველის მომავალს დროსა... ცხოვრების სიკეთე და განათლების წარმატება დამოკიდებულია აღზრდაზე; არც კარგი წესდებულება, არც სწავლა, არც სიმდიდრე მთელი სახელმწიფოსა არ დაამყარებს ხალხში კეთილ მდგომარეობას, თუ რომ ხალხია გონებით გაუხსნელი და მდაბალის ზნისა. ხოლო თითოეული კაცის სიკეთეზე დამოკიდებულია მთელი სახელმწიფოს კეთილმდგომარეობაც და ბედნიერებაც“ (126, 230). ამიტომ იგი აღზრდისა და სწავლა-განათლების საქმის მოგვარებაში ეროვნული ინტერესებიდან, ქართველი ხალხის კეთილდღეობის პოზიციებიდან ამოდის. ამ საქმეში იგი გადამწყვეტ როლს ანიჭებდა ოჯახს, შშობლებს, რადგან „თავდაპირველი წრე ჩვენი ახალგაზრდობისა იმათ ხელშია“. გ. წერეთლის სამართლიანი აზრით, „ყმაწვილი თუ თავიდგანვე დედ-მამისაგან ცუდათ არის გაზრდილი, მერმე თუნდ ათ ნაირ შკოლაშიაც რომ გაზარდო, მაინც ცუდი კაცი გამოვა“ (126, 232).

გ. წერეთელი, ისე როგორც ილია ჭავჭავაძე, მოითხოვდა პიროვნების ყოველმხრივ, პარმონიულ განვითარებას. მისი აზრით, „ჭეშმარიტი განათლება მდგომარეობს სრული ადამიანის ბუნების წარმატებაში და გახსნაში; იმან უნდა იმოქმედოს როგორც სულზედ, ისე სხეულზედ. თუ ერთი რომელიმე მხარე დავიწყებულია, მაშინ ვერ ვიტყვი, რომ კაცი სრულიად განათლებული იყოს“ (126, 150). ამასთან, აღზრდის ყოველი მხარე პიროვნებაში ისე უნდა იყოს განვითარებული, „რომ არც ერთი მხარე არ სძლევდეს მეორეს“. მიუხედავად ამისა, აღზრდის შემადგენელ ნაწილთა შორის იგი მაინც ზნეობრივ აღზრდას ანიჭებს უპირატესობას. ეს კარგად ჩანს მისი სიტყვებიდან: „რაც უნდა ნიჭიერი, მხნე და შესანიშნავი საზოგადო მოღვაწე იყოს კაცი, – წერს იგი „კვალში“ (1893, №4), – თუ რომ მას ზნეობა არ უვარგა... მისი მოქმედება სიკეთის მაგივრად ბოროტს შეამთხვევს ქვეყანას...“

პიროვნების „გონების გახსნის“ საუკეთესო საშუალებად გ. წერეთელს მიაჩნდა თვითგანათლება, თავის თავზე დამოუკიდებელი მუშაობა. „ის სწავლა, რომელიც გვეძლევა შკოლებში და სხვა სასწავლებლებში, – წერდა იგი, – არის მხოლოდ დასაწყისი ჩვენი თვით განათლებისა; ის უნდა მხოლოდ დაგვეხმაროს ჩვენს საკუთარს განათლებაში“ (126, 57).

ამრიგად, გონიერი სწავლება, თვითგანათლება და გულ-
მოდგინე, შეყაითი შრომა – აი, რა არის განათლების მაღალი
დონის უსრუნველყოფის ძირითადი პირობა.

გიორგი წერეთელს, იაკობ გოგებაშვილის მსგავსად, ახალ-
გაზრდობისათვის აუცილებელ საჭიროებად მიიჩნდა საბუნე-
ბისმეტყველო მეცნიერებათა შესწავლა და ბუნების კანონების
შეცნობა. მისი აზრით, „ადამიანი ბუნების ნაწილს შეადგენს“.
მისი არსებობისა და განვითარების კანონები ისეთივეა, რო-
გორც ბუნებისა. ამიტომ ბუნების კანონების შეცნობით ადამი-
ანი თავის თავსაც შეიცნობს. „სწავლა არის ბუნების კანო-
ნების ცოდნა, – წერს იგი; – სწავლა არის გამოკვლევა იმისი,
თუ რა მიზეზებიდან რა შედეგი წარმოსდგება; თუ რა კანო-
ნები ჰმართავენ სხვა და სხვა მოვლენებს. მაშასადამე, თუ
კაცი ნამდვილათ ნასწავლი და განათლებულია, იმან იცის
(რამდენადაც ეხლა ამის ცოდნა შეიძლება) ბუნების კანონები;
მაშასადამე იმას აქვს ბუნების ცოდნა, და რადგანაც თითონაც
ბუნების ნაწილს შეადგენს, იმას აქვს თავის თავის ცნობაც...
კარგათა სცნობს თავის სიცოცხლის კანონებს, და თავის
მოთხოვნილებებს – იმას უყვარს თავისუფლება, თავისი მამუ-
ლიც...“ (126, 130).

გ. წერეთლის აზრით, ბუნების კანონების ცოდნა წინ
სწევს კაცის ცხოვრებას, აუმჯობესებს და ახალ სიმაღლეზე
აყავს იგი. ადამიანის ბედნიერება ბევრად არის დამოკიდე-
ბული ბუნების კანონების თავის სასარგებლოდ გამოყენების
შესაძლებლობაზე. ამისათვის კი საჭიროა ამ კანონების კარ-
გად შეცნობა და ბუნებაში არსებული მიზეზ-შედეგობრივი
კავშირების დადგენა.

ამრიგად, გ. წერეთელი მოითხოვდა ბუნებისა და საზოგა-
დოების განვითარების ობიექტური კანონების შეცნობას და
ადამიანთა სამსახურში ჩაყენებას, რასაც „უდიდესი მნიშვნე-
ლობა ჰქონდა XIX საუკუნის 70-იან წლებში, როცა მწერალს
დემოკრატიზა უფრო მოეთხოვებოდა, ვიდრე პოეტობა“ (26,141).

განათლების, სწავლებისა და აღზრდის მნიშვნელობა ახა-
ლი საზოგადოების მშენებლობისათვის ღრმად ჰქონდა გააზრე-
ბული თვალსაჩინო პუბლიცისტს, ცნობილ ჟურნალისტსა და
საზოგადო მოღვაწეს, ქართული განმანათლებლობის ერთ-ერთ
სახელოვან წარმომადგენელს, „სიმართლისა და ჭეშმარიტების
უანგარო მსახურს“ (ე. მჭედლიძე) სერგეი მესხს. იგი თითქმის
ყველა თავის სტატიაში, სადაც კი საზოგადოებრივი ცხოვრე-
ბის ცალკეული მხარეების დახასიათებაა მოცემული, ყურა-

დღეებს ამახვილებს განათლების საკითხებზე, საზოგადოების განვითარებაში მის როლსა და მნიშვნელობაზე. მესხი ღრმად იყო დარწმუნებული იმაში, რომ „მომავალი ყოველთვის ახალგაზრდებს ეკუთვნის“. ამიტომ ყველა ღონეს ხმარობდა იმისათვის, რომ ჩვენი ახალგაზრდობა ყოფილიყო მომავალი ცხოვრებისათვის ყოველმხრივ მომზადებული, უწინარეს ყოვლისა, შეიარაღებული ცოდნითა და განათლებით. ჩაება რა „მამათა“ და „შვილთა“ ბრძოლაში, ს. მესხი ცდილობდა, ერთგვარი პარმონია შეეცანა მათ ურთიერთობაში, რადგან ღრმად იყო დარწმუნებული, რომ ასეთი ვითარება საქართველოში მტრის წისკვილზე წყლის მიშვებას ნიშნავდა. სტატიაში „ჩვენი მამები და შვილები“ იგი წერს: „ჩვენი მამები ბრალად სდებენ შვილებს, რომ თქვენ ურწმუნონი, უსაქმონი და ლიბერალები ხართო, ენა წაგვიბილწეთო და სხვა ამისთანებს. შვილებიც თავის მხრით სხვადასხვა მრუდე საქმეებს, საზოგადო სიკეთეზე დაუდევრობასა და მხოლოდ თავის საკუთარ თავზე ზრუნვას აბრალებენ მოხუცებულებს. ამას გარდა, ორივე მხრივ ბევრი გასამტყუნარი პუნქტია წარმოდგენილი; მაგრამ ყველა რომ ჩამოვთავალოთ, რაშია ც ეს ორი მხარე ერთმანეთს ამტყუნებს, ერთობ შორს წავა. დღეს ჩვენ გეინდოდა მხოლოდ გეიწვენებინა მკითხველისათვის, რომ ჩვენი საზოგადოების ორ ნაწილს შორის, მოხუცებულებსა და ახალგაზრდებს შორის უკმაყოფილება და დაუნდობლობა სუფევს და რომ ამ გარემოებას ხეირის დაყრა არ შეუძლია ჩვენთვის“ (64, 191). ასეთი მდგომარეობა, ს. მესხის აზრით, „მწეადაც წეავს და შამფურსაც“, რადგან „ჩვენი მტრები არის: უმეცრება, სიღარიბე და სხვა ათასი და თუ ერთმანეთში შური და დაუნდობლობა არ მოვსკეთ, უეჭველია, ეს მტრები სრულიად დაგვიმორჩილებენ და დაგვჩაგვრავენ...“ (64, 192).

მიუხედავად აღნიშნულისა, ს. მესხი „მამათა“ და „შვილთა“ შორის ბრძოლაში უპირატესობას მაინც ახალ თაობას ანიჭებდა.

ცხოვრების ასპარეზზე გამოსვლისთანავე ს. მესხმა მიზნად დაისახა დაცემული და მიძინებული სამშობლოს გამოფხიზლება, მისი ეკონომიკური აღორძინება, კულტურული აყვავება და კოლონიური ჩაგვრისაგან განთავისუფლება.

ქვეყნის ასაღორძინებლად, თავისუფლების მოპოვებისათვის ბრძოლის ძნელ გზაზე სერგეი მესხს უპირველეს იარაღად მიაჩნდა ხალხში ფართო განათლების გავრცელება და მოზარდი თაობის მეცნიერების მოწინავე, უახლესი მიღწევებით,

მაღალი ზნეობრივი იდეალებითა და სამშობლოს მსახურების მტკიცე შეგნებით აღზრდა. ერი სიდუხჭირეს თავს ეერ დააღწევს მანამ, ფიქრობდა იგი, სანამ სწორი მიმართულებით გზასაივალს ეერ იპოვისო. ამ „გზა-საივალს“ ს. მესხი ჭეშმარიტ აღზრდასა და განათლებაში ხედავდა. „ჩვენი ხალხისათვის, როგორც საზოგადოდ ყოველთვის, უპირველესი საშუალება ცხოვრების გაუმჯობესებისა არის განათლება“, – წერს იგი (64, 113). სხვა ადგილას მესხი ისევ იმეორებს ამ აზრს: „...განათლება არის ერთი უპირველესთაგანი საშუალება ყოველი ერის კეთილ-ცხოვრებისა და წარმატებისათვის“ (64, 149). აღნიშნული მოსაზრების გასამტკიცებლად ს. მესხი იშველიებს ევროპისა და ამერიკის მოწინავე ქვეყნების გამოცდილებას. სტატიაში – „ამერიკის შკოლები“ – იგი წერს: „ამერიკელები... პფიქრობენ, რომ კაცის კეთილდღეობა და წარმატება სწავლისაგან არის დამოკიდებული და ამისათვის, რაც უნდა ღარიბი და გაჭირვებული კაცი იყოს, შვილს მაინც მისცემს რასმე სწავლის საშუალებას; ისინი ამბობენ, მირჩენია, რომ ახლა ცოტა გავიჭირო, ვასწავლო ჩემს შვილს რამე და მერე კი ორი იმოდენა ვისიამოვნო და ვისარგებლო – ვიდრე მეც უგნურად და ღარიბად დავრჩე და ჩემი შვილიც აშნაირ მდგომარეობაში დაეგდოვო. რალა ლაპარაკი უნდა, რა ხალხსაც ამისთანა აზრი აქვს, ის არაფერს არ დაზოგავს შკოლების გასამართავად და თავის შვილების გასანათლებლად. მართლაც არცერთ სახელმწიფოში არ არის იმდენი შკოლები, საშუალო, უმაღლესი და სხვადასხვა სახელოსნო სასწავლებლები, რამდენიც არის ამერიკის შეერთებულ შტატებში და არსად არ ხარჯავენ ხალხის განათლებისათვის იმდენ ფულს, რამდენიც იხარჯება ამერიკაში: ამის გამო, რასაკვირველია, არსად არ არის იმდენი განათლებული და წერა-კითხვის მცოდნე კაცი, რამდენიც ამერიკაში; ამის გამო არსად არ არის იმდენი სიმდიდრე, არსად არ ცხოვრობენ ისე კარგად, როგორც ამერიკაში“ (64, 19).

ს. მესხი თვლის რომ, დღეს სწავლა-განათლებას, „მეცნიერებას ისე უყურებენ, როგორც ცხოვრების გაუმჯობესების სახსარს“, რადგან განათლებული კაცი უკეთ ამჩნევს ცხოვრების მანკიერ მხარეებს და საზოგადოებას უჩვენებს ამ მანკიერების აღმოფხვრის გზებს. მაგრამ განათლება მხოლოდ მაშინაა ეფექტური, როცა ის თანაბრად არის განაწილებული საზოგადოების ყველა ფენაზე და მარტო ელიტისათვის არაა მისაწელომი. ამ მიმართებით განსაკუთრებული ზრუნვის გამო-

ჩენაა საჭირო უბრალო ხალხისადმი, რიგითი მოქალაქეებისადმი. „ჩვენ ყველას გეესმის, – წერდა ს. მესხი, – რომ რომელიმე ერის ბედნიერებისათვის და კეთილდღეობისათვის მდებრივ ხალხის განათლება და ზეირიანი აღზრდა აუცილებელი საჭიროებაა“ (64, 37). მისი აზრით, თითო-ორი მძალი განათლებისა და განვითარების ფილოსოფოსი ან სხვა სწავლული საზოგადოებას მარტოოდენ თავისი რჩევებით წინ ვერ წასწევს. საჭიროა საზოგადოების შეგნების ამაღლება. ამისათვის კი აუცილებელია, ვიზრუნოთ ყველა მოქალაქის, გლეხის, მშრომელის განათლებისათვის, მათი ცოდნით შეიარაღებისათვის.

ს. მესხი განსაკუთრებული ყურადღებითა და ინტერესით ეკიდებოდა სოფლად მცხოვრები ქართველებისათვის განათლების მიცემის საკითხს, რისთვისაც იგი მოითხოვდა სასოფლო სკოლების გახსნას და ისეთი სახალხო წიგნების გამოცემას, რომელთა გაგება და შექმნა უბრალო ღარიბ ხალხს არ გაუჭირდებოდა. ს. მესხის აზრით, სასოფლო სკოლა დიდ როლს შეასრულებს ხალხში განათლების შეტანაში. ის წერა-კითხვას შეასწავლის გლეხის შვილებს, გონებას გაუხსნის მათ, გაუღვიძებს სწავლის სურვილს და ამით საფუძველს მოუზადებს ქვეყნის ეკონომიკურ აღორძინებას. „ჩვენ ერთსა და იმავე დროს მდიდარიცა ვართ და ღარიბიც, – წერდა იგი, – ბუნებით მდიდარი, ცოდნით, საშუალებით ღარიბი“ (66, 113).

როცა ს. მესხი სწავლა-განათლების მნიშვნელობაზე ლაპარაკობს, ერთმანეთს ადარებს ინგლისსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს და უპირატესობას ანიჭებს ამ უკანასკნელს, „სადაც, – მისი აზრით, – იშვიათად ნახავთ ისეთს კაცს, წერა-კითხვა მაინც არ იცოდეს და ამ ცოდნას თავის ცხოვრების გაუმჯობესებისათვის არ იყენებდეს“ (65, 166).

სახალხო სკოლებისა და წიგნების გვერდით, ს. მესხი ხალხისათვის განათლების მიცემაში დიდ როლს აკისრებს პრესას, რომელიც, მისი აზრით, უნდა იყოს პედაგოგიური, დიდაქტიკური ხასიათის; ის უნდა იყოს ხალხის დამრიგებელი, სწორი გზის მაჩვენებელი, აღმზრდელი, გაუნათლებელ ხალხში ჭეშმარიტი აზრებისა და მიმართულების გამავრცელებელი.

XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართველ განმანათლებელთა შორი ერთ-ერთი ნათელი ფიგურა იყო ნიკო ნიკოლაძე, რომლის პედაგოგიკური შეხედულებები მჭიდროდაა დაკავშირებული მის საზოგადოებრივ-ფილოსოფიურ მსოფლმხედველობასთან, ჩვენი ქვეყნის იმდროინდელი განვითარების იმ ძირი-

თად პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ ამოცანებთან, რომელთა განხორციელებისათვის ბრძოლას იგი თავისი სიცოცხლის მთავარ დანიშნულებად თვლიდა.

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებები სწავლა-აღზრდისა და ხალხის განათლების შესახებ მჭიდროდაა დაკავშირებული იმდროინდელ სოციალურ-პოლიტიკურ ვითარებასთან და გამომდინარეობს ქართველ განმანათლებელთა მსოფლმხედველობიდან. აღზრდა-განათლება ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნდა ქვეყნის განვითარების მთავარ პირობად. მისი ღრმა რწმენით, განათლების შინაარსსა და მიმართულებას განსაზღვრავს მიზანი. ამიტომ სწავლა-აღზრდის შინაარსში, მიმართულებაში და ხასიათში გასარკვევად საჭიროა სწორი და ნათელი წარმოდგენა გვექონდეს იმ მიზანზე, რომლის განხორციელებასაც ეს აღზრდა და განათლება ისახავს.

პიროვნების ჩამოყალიბებაში ნიკო ნიკოლაძე გადამწყვეტ მნიშვნელობას ანიჭებდა აღზრდას, მაგრამ იგი აღზრდასა და განათლებას განიხილავდა როგორც ერთიან, მთლიან, ერთმანეთისაგან განუყრელ პროცესს და მოითხოვდა, რომ სწავლა-აღზრდის პროცესი აგებული ყოფილიყო თეორიისა და პრაქტიკის ერთიანობის საფუძველზე. იგი წერს: „...ახალგაზრდობის აღზრდას ყველაზე უფრო ის უნდა პქონდეს მხედველობაში, რომ აღზრდილ ყმაწვილს ხეირიანად ესმოდეს, რა ბუნება არტყია იმას გარშემო, რით და როგორ შეიძლება ამ ბუნებით სარგებლობა და ამ საზოგადოების გაუკეთესება. ამას გარდა, აღზრდა იმას ამ შრომისათვის საკმარის ღონისძიებას, მოხერხებას და ცოდნას უნდა აძლევდეს“ (46, 79).

ნ. ნიკოლაძის აზრით, „არც ერთი ცოდნა არ აძლიერებს კაცის გონებას ისე, როგორც ბუნების ცოდნა... ბუნება ერთია, ყოველი მისი მოვლინება ერთ და იმავე უმთავრეს ბუნების კანონს ემონება; კაცის ცხოვრებაც ერთი ამ ნაირი მოვლენათაგანი არის, რომელიც ყველაფერში ბუნების კანონს მისდევს. ბუნება არც მტერია კაცის, არც მეგობარი, არც სიკეთე უნდა მისთვის არც სიავე“ (77, 392).

ამრიგად, ადამიანი ბუნების ნაწილია და მის კანონებს ემორჩილება, მისგან იღებს თავის ძალასა და სიცოცხლეს. აქედან გამომდინარე, იგი თავისი იმედით, საკუთარი ძალითა და შრომით იარსებებს მხოლოდ მაშინ, თუ კარგად შეისწავლის ბუნების კანონებს და სრულყოფილად დაეუფლება ამ მეცნიერებას. ამისათვის საჭიროა ცოდნა, ამ ცოდნას კი ევროპული განათლება იძლევა. „ევროპული წესი და ცხოვრება,

ვეროპული მეცნიერება ჩვენ სამაგალითოდ უნდა მიგვაჩინდესო“, — წერდა ნ. ნიკოლაძე ქართველი ხალხის საყურადღებოდ.

აღზრდისა და განათლების შემოაღნიშნულ ამოცანათა შუქზე განიხილაკდა ნ. ნიკოლაძე რეალური და კლასიკური განათლების საკითხს. იგი რეალური განათლების მომხრე იყო, მაგრამ, ამასთან ერთად, არ უარყოფდა კლასიკური განათლების საჭიროებასაც და მოითხოვდა მათ სწორ შერწყმას.

ნ. ნიკოლაძე სავესებით სამართლიანად აღნიშნავს, რომ აღზრდა ზედნაშენური კატეგორიაა და იგი იცვლება საზოგადოებრივი ცხოვრების ცვალებადობასთან ერთად. იყო დრო, როცა გაბატონებული წოდებანი და საზოგადოებრივი კლასები აღზრდა-განათლებას განიხილავდნენ როგორც მემკვიდრეობით მიღებული პრივილეგიების განმტკიცების იარაღს და ცდილობდნენ, ის მხოლოდ თავის საკუთრებად ექციათ. ნ. ნიკოლაძე წერს: „თავდაპირველად... აღზრდა და განათლება წარჩინებულ გვარიშვილთა და მეფის მემკვიდრეებისათვის არსებობდა... და იმ დროს, მთელი პედაგოგიკაც, მათი აღზრდა-განათლების ხელოვნებით იფარგლებოდა“ (46, 80).

აღზრდა-განათლების წოდებრივი პრინციპი ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნდა დიდ ბოროტებად, რომლის წინააღმდეგ მან გაილაშქრა ჯერ კიდევ სტუდენტობის პერიოდში ჟურნალ „სოვრემენიკის“ (1864 წ. №8) ფურცლებზე გამოქვეყნებულ მოთხრობაში „პროვინციული სურათები“, ხოლო ამის შემდეგ სულ მალე (1866 წ.) უფრო საფუძვლიანად შეეხო მას ცნობილ ბროშურაში „მთაერობა და ახალი თაობა“.

გარდა ამისა, ნ. ნიკოლაძე მწვავედ აკრიტიკებდა იმ ყალბ შეხედულებას, რომლის თანახმად არისტოკრატიული და ბურჟუაზიული წრის ბავშვები, თავიანთი სოციალური წარმოშობის უპირატესობის გამო, როგორც წესი, თითქოს გონებრივად უფრო მაღლა უნდა მდგარიყვნენ დემოკრატიული წარმოშობის ბავშვებსე და ამიტომ ცოდნის შეძენაც მათთვის უფრო გაადვილებული ყოფილიყოს.

წინააღმდეგ ამ ყალბი შეხედულებისა, ნ. ნიკოლაძის რწმენით, აღზრდა და განათლება „შესაძლებელია გამოუკლებლივ ყველა ბავშვისა, გარდა კრეტინებისა, რომლებიც ისევე იშვიათად იბადებიან ქვეყანაზე, როგორც ფენომენები“ (75, 239). მაგრამ ბავშვის მაღალ ღონესე აღზრდისა და განათლებისათვის, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, საჭიროა, რომ სათანადო ინტელექტუალურ და ზნეობრივ სიმაღლესე იმყოფებოდეს გარემომცველი საზოგადოებაც, რადგან, მისი სიტყვებით, ნიჭი-

ერები და გენიოსები იბადებიან ყველა საზოგადოებაში, ყველა ხალხში, კაციჭამია ველურებს შორისაც, მაგრამ მათი ნიჭის გამოვლინება დამოკიდებულია თვით ამ საზოგადოების განვითარებაზე (46, 81).

ნ. ნიკოლაძე, აღზრდასთან ერთად, პიროვნების ჩამოყალიბებაში დიდ როლს ანიჭებდა იმ გარემოს, იმ პირობებს, რომელშიც უხდებოდა ბავშვის ცხოვრება. ამიტომ იგი საჭიროდ მიიჩნევდა ამ პირობების შეცვლას, მეორე მხრივ კი, თვითონვე იმ აზრს იცავდა, რომ აღზრდა ყოველისშემძლეა და ამიტომ სოციალური გარემოს შესაცვლელად საკმარისია აღზრდის საშუალებით ადამიანის შეცვლაო.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ნ. ნიკოლაძე, ფრანგი განმანათლებლებისა და სოციალისტ-უტოპისტების მსგავსად, აღზრდის ყოველისშემძლეობას აღიარებდა, ხოლო თანშობილ ნიჭს უარყოფდა. მოგვიანებით იგი თვითონ მივიდა თავისი შეცდომის გაგებამდე და წერდა: „თანახმად ჟან-ჟაკ რუსოსა და რობერტ ოუენისა, ჩვენ მტკიცედ გეჯეროდა, რომ ადამიანი თიხაა, რომლისგანაც რასაც მოისურვებ იმას გამოაქანდაკებ“.

აკრიტიკებდა რა თავის ადრინდელ მცდარ შეხედულებას პიროვნების ფორმირებაში აღზრდის გადაჭარბებულ მნიშვნელობაზე, ნ. ნიკოლაძე მოითხოვდა, რომ პედაგოგიკას მხედველობაში მიეღო და არ უგულებელყო ნიჭი, რომლის გამოვლინების ერთადერთ საშუალებად მას მიაჩნდა სწავლა-აღზრდა და ვარჯიში. მისი აზრით, სათანადოდ დაყენებული აღზრდა-განათლება ავითარებს მოზარდის გონებრივ ნიჭს, მაგრამ იმას, ვისაც თანდაყოლილი ბუნებრივი ნიჭი არ გააჩნია, ეყრავითარი პროგრამები და სასწავლებლები ვერ უშველის.

ამრიგად, ნ. ნიკოლაძეს აღზრდა მიაჩნდა პიროვნების ფორმირების ძირითად ფაქტორად, მაგრამ ამასთანავე, იმ აზრსაც იცავდა, რომ აღზრდა ყოველისშემძლე არ არის. თუ გარემოსა და აღზრდასთან ერთად, პიროვნებას არ გააჩნია ბუნებრივი, მემკვიდრული მონაცემები, მაშინ მარტო აღზრდა ვერა გახდება მის კაცურკაცად ჩამოყალიბებაში.

ხალხის ინტერესების დამცველი და ხალხურობის იდეით გამსჭვალული ნ. ნიკოლაძე პრინციპულად იცავს იმ აზრს, რომ აუცილებელია ცოდნა-განათლებამ ქვეყანას, ხალხს მორალურ-ინტელექტუალური დონე აუმაღლოს და ამით ხელი შეუწყოს საზოგადოებრივი პროგრესის საქმეს. იგი, როგორც ჭეშმარიტი განმანათლებელი, ხოტბას ასხამს ცოდნა-განათლე-

ბის მნიშვნელობას და წერს: „...ვის არ სჭირია საზოგადოებაში ცოდნა, ვის არ სურს, რომ თვითონ იმას და მის შეილებს, ნათესავებს ცოდნის შეძენის შეძლება ჰქონდეთ? ვინ არ ცდილობს ამ ცოდნის ადვილათ შეძენას... ვის ბედს არ დაეტყობა ცხოვრებაში ცოდნის შეძენა, ვის არ გაუადვილებს ის ცხოვრების სიმძიმეს, ვის არ წაუშწარებს სიცოცხლეს უმეტარი და ეელური მახლობლების ყოლა და ვინ არ იგრძნობს თავის საკუთარ ტყაუზე, თავის ბედზე და მდგომარეობაზე ყოველ წარმატებას ან უკუდახვევას, რომელიც ახალგაზრდობის აღზრდაში მოხდება ხოლმე? ჩვენ დროში ერთი იმისთანა კაციც არ მოიძებნება, რომლის ცხოვრებას არ ეტყობოდეს ამ საქმის გავლენა და ძალა“ (77, 402). მაგრამ იგი გულისტკივილით აღნიშნავს, რომ „საუბედუროთ, ბევრი ახალგაზრდა, და განსაკუთრებით ჩვენები, სულ სხვა თვალებით უყურებენ უნივერსიტეტის სწავლას: მათთვის უნივერსიტეტის სწავლას ერთი მიზანი აქვს – ეგზამენი და დიპლომის აღება“ (77, 371) და არა ცხოვრებაში გამოსაყენებელი ცოდნის შეძენა.

თავის წერილებში ნ. ნიკოლაძე ყველგან და ყოველთვის იმეორებს, რომ ცხოვრება ბრძოლაა, უწინარეს ყოვლისა, საკუთარ თავთან და ამ ბრძოლაში იმარჯვებს ის, ვინც ცოდნითაა შეიარაღებული და იცის ამ იარაღის ხმარება, ანუ ცოდნის პრაქტიკაში გამოყენება. მისი აზრით, ყმაწვილმა კარგად უნდა იცოდეს „რა ბუნება არტყია იმას გარშემო, რა საზოგადოება, რით და როგორ შეიძლება ამ ბუნებით სარგებლობა და ამ საზოგადოების გაუკეთესება“ (77, 404).

ნ. ნიკოლაძე განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა სახალხო სკოლების დაარსება-გაძლიერებას. მას მიაჩნდა, რომ მხოლოდ მასობრივი სახალხო სკოლის საშუალებით იყო შესაძლებელი საზოგადოებაში აუცილებელი და სასარგებლო ცოდნის შეტანა: „ჩვენ მუდამ იმის ცდაში უნდა ვიყოთ, – წერდა ნ. ნიკოლაძე, – რომ სახალხო სკოლები წარმოადგენდნენ არა მარტო წერა-კითხვის უბრალო ფაბრიკებს, არამედ ნამდვილ განმანათლებელ ისეთ სკოლებს, რომლებიც გავლენას მოახდენენ ხალხის გონებრივ და ზნეობრივ განვითარებაზე“ (3, 114-115).

ქართველი სამოციანელების იდეებს იზიარებდა ასევე *კაჟაფშაველა*. მისი იდეალი იყო ეროვნულად და სოციალურად თავისუფალი საქართველო. ამ იდეალის განხორციელების უპირველეს საშუალებად კი მას განათლება მიაჩნდა, რადგან იგი ღრმად იყო დარწმუნებული, რომ „გაუწივითარებელი, გაუ-

“სდელი ხალხი, როგორიც უნდა დემოკრატიული მმართველობა დაარსდეს, მაინც მმართველთა სათაშო ბურთი და სათლელი დუმა იქნება. საიმედო პოლიტიკური მოქმედებისათვის მხოლოდ მომზადებული თვალხილული ხალხია... მაგრამ ჩვენდა საუბედუროდ ხალხის გათვითცნობიერებას მხოლოდ დღესდა შეუდექით“ (42, 255).

ამრიგად, XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართველი განანათლებელები, არსებული ვითარებიდან გამომდინარე, ილაშქრებდნენ აღზრდა-განათლების ბატონყური სისტემის წინააღმდეგ და იბრძოდნენ დემოკრატიზმის, ჰუმანიზმის, თავისუფლებისა და კაცთმოყვარული იდეების დამკვიდრებისათვის. ისინი იდეალად მიიჩნევდნენ ისეთ საზოგადოებას, სადაც გამეფდებოდა საყოველთაო შრომა, თანასწორობა, თავისუფლება და კეთილდღეობა. მათ სწორად გაარკიეს და შეაფასეს სწავლა-აღზრდის დიდი მნიშვნელობა ახალი საქართველოსათვის ბრძოლის უაღრესად რთულ ვითარებაში. ისინი აქტიურად ებრძოდნენ გამარჯვებულ პოლიტიკას, მოითხოვდნენ ახალგაზრდობის სწავლა-განათლების წარმართვას მშობლიურ ენაზე და მომავალი თაობის ყოველმხრივ, ჰარმონიულ განვითარებას.

თავი IV

სამოციანელები და „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“

XIX საუკუნის მეორე ნახევარის საქართველოში დიდი მოვლენა იყო 1879 წლის 15 მაისს „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ დაარსება¹. ეს მოხდა თბილისის საადგილმამულო ბანკის დარბაზში, სადაც შედგა საზოგადოების პირველი ყრილობა.

საზოგადოება იწოდებოდა წერა-კითხვის გამავრცელებლად, მაგრამ მისი მიზანი ძალზე ფართო იყო, კერძოდ, იგი ითვალისწინებდა ხალხში განათლების შეტანას, ეროვნული და სოციალური თვითშეგნების ამაღლებას, ცრუმორწმუნეობისა და მანენე ადამ-წესების აღმოფხვრას, ენისა და ლიტერატურის აღორძინებას, სკოლებში მშობლიურ ენაზე სწავლების დამკვიდრებას, დაშლილ-დაქსახსული ერის გაერთიანებასა და სხვა (139, 129-130).

საზოგადოების დაარსებას ჯერ კიდევ XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდანვე ცდილობდნენ პეტერბურგიდან ახლადდბრუნებული „თერგდალეულები“ ილია ჭავჭავაძის თაოსნობით, მაგრამ განზრახვის შესრულებას დიდი დრო დასჭირდა.

იაკობ გოგებაშვილის გადმოცემით, საზოგადოების შექმნის იდეა დაიბადა საქართველოში ბატონყმობის გადავარდნის შემდეგ იოსებ მამაცაშვილის ლიტერატურულ სალონში, რომელშიც, სხვებთან ერთად, თავადაც აქტიურად მონაწილეობდა. „შემდეგ ბატონ-ყმობის გადავარდნისა, – წერს გოგებაშვილი... – ქართველ საზოგადოებაში დაიბადა და აღიზარდა ის აზრი, რომ ეს რეფორმა მხოლოდ მაშინ მოიტანს სანატრელს ნა-

¹ მ. კეკელიძე ამ საზოგადოების დაარსების თარიღად ასახელებს 1879 წლის 31 მარტს, რადგან ამ თარიღითაა დამტკიცებული ოფიციალურად საზოგადოების წესდება (იხ. სახალხო განათლების ქართველი მოღვაწეები და სახალხო მასწავლებლები, კრებული II, თბ., 1955, გვ. 10), ხოლო ალ. გომბრონიძე – 25 მაისს (იხ. ა. გომბრონიძე, იაკობ გოგებაშვილი და აჭარა, ბათუმი, 2000, გვ. 209).

ნაყოფს, როცა გლეხობა განთავისუფლდება სიბნელისა და უმეცრებისაგანაო... ამ მოსაზრებამ დაბადა წადილი „წერაკითხვის საზოგადოების“ დაარსებისა. მაგრამ წადილის განხორციელებას ესაჭიროებოდა პროპაგანდა საზოგადოებაში, მოძრაობის დაბადება და გაძლიერება. ამას ხელი მოუმართა იმ გარემოებამ, რომ მაშინ, სამოციან წლებში, ზოგი ქართული ოჯახები ნამდვილს ცენტრებს წარმოადგენდნენ, სადაც იკრიბებოდნენ ძველის და ახლის თაობის საუკეთესო წამომადგენელნი.

ამგვარ ოჯახთა შორის თვალსაჩინოდ განირჩეოდა ოჯახი იოსებ მამაცაშვილისა. აქ, მესამოცე წლების მეორე ნახევარში, იკრიბებოდნენ, ქართველ ინტელიგენტთა გარდა, პროგრესიული რუსები და ზოგი გაქართველებული სომხებიცა“ (35, 251-252).

სწორედ აქ დაიბადა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ დაარსების იდეა. ამ იდეას უფროდ გამოეხმაურა იმდროინდელი ქართული პრესა და მოითხოვა მისი რაც შეიძლება მალე განხორციელება. გაზეთი „დროება“ (1874 წ., №424) წერდა: „უნდა ვისიღოთ ჩვენი დაკარგული, უნდა ვუშველოთ ჩვენს აწმყოს თუ არა, მომავალს მაინც. რასაკვირველია, ამის პირველი მაღაზრობა არის, რომ უნდა შედგეს წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“.

საზოგადოების დაარსების ინიციატორები იყვნენ: დიმიტრი ყიფიანი, გრიგოლ ორბელიანი, ილია ჭავჭავაძე, იაკობ გოგებაშვილი, ნიკო ცხვედაძე, ბესარიონ ლოღობერიძე, ვახტანგ თულაშვილი და სხვები.

ილია ჭავჭავაძე 1879 წლის აპრილის „შინაურ მიმოხილვაში“ მიესალმა ამ საზოგადოების დაარსებას და იმთავითვე განსაზღვრა მისი მიზანდასახულობა და დანიშნულება: „...საზოგადოება, რომელსაც საგნად აქვს წერა-კითხვისა და სწავლა-განათლების გავრცელება საქართველოში..., ღირსია ყურადღებისა. ეს საზოგადოება თავის დანიშნულობის აღსასრულებლად მოჰკიდებს ხელს არა მარტო სასოფლო შოკოლების გამართვას, არამედ დაარსებს აგრეთვე სახალხო სამწიგნობროებს, მასწავლებლებს გამოზრდის ან თავისგანვე დაფუძნებულს სასწავლებლებში, ან სხვაგან თავისის ხარჯით; გამართავს ლექციებს ხალხისათვის სხვადასხვა ადგილას და სხვ.“ (130, 43).

ქართველთა შორის წერა-კითხვის გავრცელებასთან ერთად, საზოგადოების ერთ-ერთი მთავარი მიზანი იყო ხალხში

განათლების შეტანა და მათი ცნობიერების განმტკიცება. რუსულ სკოლაში კი ქართველი ბავშვი ეროვნული ცნობიერების საზრდოს ვერ იპოვიდა. ამიტომ ქართველმა განმანათლებელმა გამოსავალი წერაკითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების დაარსებასა და ქართული ეროვნული სკოლის გახსნაში იპოვეს.

პირველ ხანებში საზოგადოებას კერძო წრის სახე ჰქონდა, რომლის წევრები აგროვებდნენ ფულს საქველმოქმედო საქმიანათვის, უწინარეს ყოვლისა, დაწყებითი სკოლების გახსნისათვის. პირველი ასეთი სკოლა წრემ მთავრობის ნებართვით გახსნა სოფელ ხოვლეში. მეოთხე კლასამდე სწავლება ქართულ ენაზე მიმდინარეობდა, ხოლო მეოთხე კლასში განათლების ორგანოების დაქინებული მოთხოვნით ყველა საგანი რუსულ ენაზე უნდა ესწავლებინათ. „არაფრად გეპიტანავა, – მოგვითხრობს ი. გოგებაშვილი, – მაგრამ რას ვიზამდით, გაეხსენით სკოლა, გაეამწესეთ მასწავლებელი და გაეაჩაღეთ სწავლა, მაგრამ საქმემ ფრთები ვერ გაშალა, რადგანაც დედანის უფლების შეზღუდვამ ცივი წყალი გადაასხა წრის წევრებს. ჩვენ გესურდა სამაგალითო სკოლა დაგვეარსებინა, რომლისთვისაც უნდა მიებაძნათ ყველა სოფლის სკოლებსა, მაგრამ სამოსწავლო ბიუროკრატია მეტად დააკოჭლა ჩვენი სკოლა, ნაყოფიერება მისი საგრძნობლად შეამცირა და დაუკარგა მიმზიდველობის ძალა. ამიტომ სკოლამ ვერ იბარტყა და დარჩა ობლად. არც ერთი სხვა სკოლა ამ წრეს არ გაუხსნია და მხოლოდ სოფლის ერთს სკოლას აწარმოებდა, ისიც ვაინაჩრობით.

საქმის მდგომარეობამ დაგვარწმუნა, რომ ჩვენის მიზნის და წადილის მისაღწევად კერძო წრე უძლურია, და საჭიროა ფართო საზოგადოება, ჯეროვანი წესდებულებით, რომელიც მთავრობის მიერ უნდა იქნას დამტკიცებული და დაკანონებული“ (35, 253).

ამიტომ იაკობ გოგებაშვილი და ნიკო ცხევედაძე 1876 წლიდან შეუდგნენ „ქართველთა შორის წერაკითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ დაარსებისათვის ზრუნვას. „ორივე მეგობარი გრძნობდა, – წერს არტურ ლაისტი, – რომ მხოლოდ ქართული აღზრდის საშუალებით შეიძლებოდა ქართული კულტურის ამაღლება, ამიტომ ბევრს იბრძოდნენ ქართული სკოლისთვის. ისინი იყვნენ ქართული სკოლის კეთილშობილი ფანატიკოსები და თვით მისივე ნამდვილი შემქნელები. მათი სიცოცხლის მიზანი იყო ბრძოლა ქართული სკოლისთვის“

(57, 38). ამ მიზნით მათ, ხარკოვში მცხოვრებ ეახტანგ თულაშვილის სიმამრის მეშვეობით, მიიღეს „წერა-კითხვის გამავრცელებელი უკრაინის საზოგადოების“ წესდება და მის საფუძველზე დაიწყო ჩვენი საზოგადოების წესდების შემუშავება. ი. გოგებაშვილის ავადმყოფობის გამო, წესდება ძირითადად დ. ყიფიანმა და ნ. ცხედაძემ შეიმუშავეს, მაგრამ ი. გოგებაშვილმა იგი სრულყოფილად არ მიიჩნია, რადგან მასში არ იყო გარკვევით ნათქვამი, რომ სწავლება საზოგადოების მიერ დაარსებულ სკოლებში მხოლოდ მშობლიურ, ქართულ ენაზე იწარმოებდა. „წესდებულების დამთავრების შემდეგ იგი გამოვართვი ცხედაძეს და გულდადებით გადავიკითხე, – წერს იაკობ გოგებაშვილი. – აღმოჩნდა, რომ მუხლი დედ-ენაზედ საგნების სწავლების შესახებ არ შეეტანათ შიგა. როცა მიზეზი ეიკითხე, ცხედაძემ მითხრა, რომ დიმიტრი ივანეს-ძეს (დ. ყიფიანი – ნ. ბ.) აზრით მაგ მუხლს მთავრობა არ შეიწყნარებს, წესდებულებას არ დაგვიმტკიცებს და საზოგადოებას ვერ დაეაარსებოთ მე ვუპასუხე: „თუ ეგ მუხლი არ იქნება მოქცეული წესდებაში, საზოგადოების დაარსება ამოიქნება, რადგანაც ბიუროკრატია უფლება მიეცემა სწავლება საზოგადოების სკოლაში რუსულ ენაზე მოითხოვოს და მაშინ ჩვენი საზოგადოება ქართველის ხალხის განათლებას კი არ გაუწევს სამსახურს, არამედ მის გადაგვარებას და მის გონების დაბნელებას. დაეხმარება მეთქი“. და მაშინვე ჩემი ხელით წესდებულებაში, რომელიც დაწერილი იყო ცხედაძის მიერ შავად, ჩავერთე შემდეგი პარაგრაფი:

«Общество достигает своей просветительной цели посредством организации всего начального обучения на родном, понятном детям, языке, и способствует обучению русскому языку» (35, 255).

წესდება, რომელსაც ხელს აწერდა 126 დამფუძნებელი, მათ შორის ისეთი ცნობილი პიროვნებები, როგორიც იყვნენ გრიგოლ ორბელიანი, ლევან მელიქოვი, ლორის მელიქოვი, ეახტანგ ორბელიანი და სხვები, 1878 წლის 20 ივნისს დასამტკიცებლად წარედგინა კავკასიის მეფისნაცვალს და დიდი ბრძოლის შემდეგ დამტკიცდა მხოლოდ 1879 წლის 31 მარტს. ამ საქმეში ქართველი მოღვაწეებისათვის ქმედითი დახმარება გაუწვია ილია ჭავჭავაძის ქვისლს – გენერალ დიმიტრი სტაროსელსკის, რომელიც მაშინ მეფისნაცვლის მთავარმმართველობის უფროსი იყო. დამფუძნებელთა პირველი ყრილობა შედგა 1879 წლის 15 მაისს თბილისის საადგილმამულო ბანკის შენობაში დ. ყიფიანის თავმჯდომარეობით. ყრილობაზე საზო-

გადოების ნამდვილ წევრად არჩეულ იქნა 60 კაცი. დაისვა საკითხი საზოგადოების გამგეობის არჩევის შესახებ. დასახელებულ 35 კანდიდატიდან კენჭი უყარეს 19-ს, რომელთაგან ხმის უმრავლესობით არჩეულ იქნენ: ილია ჭავჭავაძე, ნიკო ცხევედაძე, იაკობ გოგებაშვილი, ივანე მაჩაბელი, ალექსანდრე სარაჯიშვილი (მდივანი - მალე იგი ამ თანამდებობაზე იონა მეუნარგიამ შეცვალა) და რაფიელ ერისთავი (ხაზინადარი), საზოგადოების კანდიდატებად კი არჩეულ იქნენ - ნ. ქანანოვი (ქანანაშვილი), დ. ავალიშვილი და გ. უთურგაული¹.

საქმე მიდგა საზოგადოების გამგეობის თავმჯდომარის არჩევაზე. ამ საპატიო მოვალეობის შესრულება პირველად გრიგოლ ორბელიანს შესთავაზეს, მაგრამ მან უარი განაცხადა და მისივე წინადადებით ერთხმად იქნა არჩეული დიმიტრი ყიფიანი, მდივნად - ალ. სარაჯიშვილი და მოლარედ - რ. ერისთავი (151, 7).

დიმიტრი ყიფიანის შემდეგ საზოგადოებას სხვადასხვა დროს თავმჯდომარეობდნენ: ივანე ბაგრატიონ-მუხრანსკი (1882-1885 წწ.), ილია ჭავჭავაძე (1885-1907 წწ.), გიორგი ყაზბეგი (1907-1921 წწ.) და ალ. ჭყონია (1921-1927).

დამფუძნებელ წევრებს საზოგადოების სასარგებლოდ წელიწადში უნდა შეეტანათ 20 მანეთი, ხოლო ნამდვილ წევრებს - 6 მანეთი, დამხმარე წევრებს ფულის შეტანა არ ევალებოდათ. ისინი მხოლოდ გარკვეულ დახმარებას უწევდნენ საზოგადოებას.

საზოგადოების დამაარსებლებმა იმთავითვე მიზნად დაისახეს ქართული ნაციონალური სულის აღზევება, რაც მათ, მიუხედავად დიდი წინააღმდეგობისა, ბრწყინვალედ შეასრულეს. საზოგადოების წესდებაში ი. გოგებაშვილის ინიციატივით, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, შეიტანეს პარაგრაფი: „საზოგადოება თავის მიზანს მიაღწევს იმით, რომ სახალხო სკოლებში სწავლებას შემოიღებს ბავშვებისათვის გასაგებ მშობლიურ ენაზე და ხელს შეუწყობს რუსული ენის სწავლებას“.

საზოგადოების წევრთა უმრავლესობა (ბესარიონ ლოლობერიძე, ნიკო ცხევედაძე, ვახტანგ თულაშვილი და სხვები) ეჭეკეშ აყენებდა აღნიშნული პარაგრაფის შენარჩუნებას. ეგონათ, რომ ცარიზმის მოხელეები არ დაუშვებდნენ წესდების ასეთ მოთხოვნას, მაგრამ ი. გოგებაშვილი ეყრდნობოდა მეფე ალექს-

¹ სია იმის მიხედვით არის დალაგებული, თუ ვინ უფრო მეტი ხმა მიიღო. ი. გოგებაშვილს, მაგალითად, რვა წინააღმდეგი ჰყავდა, ი. მაჩაბელს - ცხრა, რ. ერისთავს კი - ცამეტი (139, 130).

ანდრე მკორის 1864 წლის 30 აგვისტოს რესკრიპტს, რომელიც ეხებოდა პოლონელი ახალგაზრდების სწავლების საქმეს. ამ რესკრიპტის 49-ე პარაგრაფში ეწერა: „ყოველს პირველდაწყებითს სასწავლებელში სწავლა უნდა იყოს იმ ენაზედ, რა ენაზედაც ლაპარაკობენ იმ ქალაქისა და სოფლების მცხოვრებნი, სადაც სკოლაა გამართული“ (33, 277).

ამრიგად, რუსეთის იმპერიაში შემავალ არარუს ხალხს უფლება ჰქონდა, სწავლება წარემართა მშობლიურ ენაზე. ამიტომ ეს პუნქტი უცვლელად დაუტოვებიათ. მიუხედავად ამისა, მეფის რუსეთის მოხელეები საქართველოში მაინც აშკარა რუსიფიკატორულ პოლიტიკას ატარებდნენ. იანოვსკები, სტრელეცკები, დარსკები, ზახაროვები და სხვები ეროვნული კულტურისა და სწავლა-განათლების ყოველ ნასახს ძირშივე სმოზდნენ. 1881 წლის 21 აპრილს ნიკო ცხევედაძე დიმიტრი ყიფიანს წერდა: „უ. იანოვსკიმ ხელმეორედ დაამტკიცა, თუ რა ცუდი თვალით უცქერის ჩვენი ხალხის განათლებას, თუ რა ცოტა მნიშვნელობას აძლევს საზოგადოების აზრს და მოთხოვნილებას. მგონი ყველასათვის ცხადია, რომ სახალხო სასაწავლებლის ღირებურობა უეჭველად უნდა იცოდეს სკოლის ენა, ხალხის მოთხოვნილებანი, მისი ხასიათი, ზნეობა და ჩვეულებანი. უამისოდ იმას არ შეუძლიან მოუტანოს ხალხს განათლების ჯეროვანი სარგებლობა. მაგრამ ყველა ეს ან არა სწამს უ. იანოვსკის, ან კიდევ სწამს, მაგრამ განგებ სჩადის და სახალხო სკოლების ღირებურობად ნიშნავს იმგვარ კაცებს, რომლებმაც არც სკოლის ენა იციან და არც ხალხს იცნობენ. აი ეხლა უ. სტრელეცკი, ქართული ენის უცოდინარი, დაინიშნა ხონის სამასწავლებლო სემინარიაში ღირებულოად; ამის მაგიერად კიდევ აქ საქართველოს გულში სახალხო სკოლების ღირებულოად გაამწესა უხეირო, გამოუცდელი, ქართული ენის უცოდინარი უ. დარსკი. ამ ათი წლის წინათ ჩვენ განმანათლებლებს შეეძლოთ ეთქვათ: „ძლიერ გვსურს ქართველთაგანი დაენიშნოთ ღირებულოებად, მაგრამ საუბედუროდ ქართველობაში არ მოიპოვებია პედაგოგიის ასპარეზზე გამოცადები კაცები“. ეხლა კი ამის თქმა არ შეუძლიათ. არც ერთი ქართველთაგანი უ. დარსკიზე ნაკლები არ არის. თითოეული მათგანი ჭკუა-გონებით, გამოცდილებით ძლიერ მაღლა დგას ახალ ღირებურობებზე... როდესაც სახალხო სკოლებისათვის ღირებურობებს ეძებენ, იმას კი არ უცქერიან, აღმოაჩინონ მართლაც გამოსადეგნი პირნი, არამედ იმას, რომ ისინი იყვნენ უეჭველად რუსნი და ეს მოვლენა... ყველასათვის, ვისთვისაც

კი ძვირად ღირს ხალხის და სახელმწიფოს კეთილდღეობა, დიდი სამწუხარო მოვლენაა“ (101, 34).

„ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“ არა მარტო საქართველოში, არამედ მის გარეთაც ითვალისწინებდა ქართველი მოსახლეობისათვის დახმარებას, ახალი სკოლების გახსნას, არსებულის შენარჩუნებას, ბიბლიოთეკებისა და სამკითხველოების მოწყობას, წიგნებისა და სახელმძღვანელოების გამოცემას, პედაგოგთა კადრების მომზადებას და სხვა, მაგრამ პირველ ხანებში საზოგადოება დიდ წინააღმდეგობებს აწყდებოდა. სახელდობრ, ნელი ტემპით იზრდებოდა საზოგადოების წევრთა რიცხვი. პირველ წელს საზოგადოებას 245 წევრი ჰყოლია, მეორე წელს – 282, მესამეს – 311, 1883 წელს კი მათი რიცხვი 319 კაცს შეადგენდა. გარდა ამისა, არა მარტო ქართველი ხალხის მოწინავე ნაწილი, არამედ თვით საზოგადოების წევრებიც გულგრილობას იჩენდნენ საზოგადოების მიმართ. მათი უმრავლესობა არ ესწრებოდა არც საზოგადოების მიერ გამართულ კრებებს და არც საწევროს იხდიდა. ასე, მაგალითად, 1882-1883 წელს საზოგადოებას უნდა შემოსვლოდა საწევროს სახით 3. 572 მანეთი, შემოვიდა კი მხოლოდ 370 მანეთი (151, 10-11).

80-იანი წლების მეორე ნახევარში საზოგადოებამ თავისი შემოსავლის გაზრდის მიზნით იწყო სხვადასხვა სახის ღონისძიებების ჩატარება, ასევე ცალკეული პირებისაგან ფულის შეგროვება, სპონსორების გამოწახვა და სხვა, მაგრამ შემოსავალი გასაავალს მაინც ვერ ფარავდა.

საზოგადოება განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა ქართული სკოლის გახსნას ისეთ ადგილებში, სადაც მოსახლეობა, სკოლების უქონლობის გამო, მოკლებული იყო მშობლიურ ენაზე სწავლა-განათლების მიღებას. იმ პერიოდში ერთ-ერთი ასეთთაგანი იყო აჭარა, რომელიც სამას წელზე მეტ ხანს თურქთა უღლის ქვეშ ყოფნის შემდეგ 1878 წელს სამუდამოდ დაუბრუნდა დედასამშობლოს – საქართველოს და ჩაერთო მისი საერთო ცხოვრების ფერხულში, მაგრამ იგი განათლებით, კულტურითა და ეროვნული თვითშეგნებით დიდად ჩამორჩებოდა საქართველოს სხვა კუთხეებს. „დედასაქართველოსთან დაბრუნებულ აჭარაში, – წერს პროფ. ნ. გუგუნივა, – განსაკუთრებით მწვავედ იდგა ეროვნული განათლების პრობლემა. რუს და თურქ მოხელეთაგან ქართული ენის დევნას თან ერთვოდა რელიგიურ ნიადაგზე წარმოშობილი სირთულებიც. მეკეთრად ისახებოდა ორი გზა: ქართული ეროვნუ-

ლობის დავიწყება ან განათლების სისტემის ქართულ ენაზე დაფუძნება და დედასაქართველოსთან სულიერი ერთობა“ (39, 18-19). ამიტომ აჭარაში ქართული სკოლის გახსნა ფრიად მნიშვნელოვანი საქმე იყო. იგი ხელს შეუწყობდა ქართველი მუსლიმანების მიერ მშობლიურ ენაზე განათლების მიღებას და მათი ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებას, მაშინ როცა, ამ სკოლის ყოფილი მოსწავლის მემედ აბაშიძის გადმოცემით, „...ძველმა მეფის ჩინოვნიკებმა მუსლიმანური საქართველოს მცხოვრებლები თურქებად მონათლეს იმ მიზნით, რომ ხელი შეეშალათ მუსლიმანი ქართველებისა და სისხლით მონათესავე ძმების – ქრისტიანი ქართველების შეკავშირებისათვის. ბათუმის ოლქის ყველა მუსლიმანი ქართველი ჩაწერეს თურქად. ვისაც სურს ამაში დარწმუნდეს, – მიუთითებს მემედ აბაშიძე, – ნახოს როგორც ბათუმის თვითმმართველობის, ისე მთელი ოლქის კამილარები, სადაც მითითებულია გვარი და ენა – ქართული, ხოლო ეროვნება – თურქი... მაგრამ ზოგიერთი ჩვენგანი დაეუახლოვდით ქართულ საზოგადოებას, ჩვენს თავს ვთვლიდით ნამდვილ ქართველებად და ნელ-ნელა ვადგივდით მთელი ოლქის მოსახლეობაში ეროვნულ თვითშეგნებას იმისათვის, რომ ისინი არიან ქართველები და არა თურქები“ (18, 23).

აჭარის მოწინავე საზოგადოება შემოერთების შემდეგ დაუყოვნებლივ მოითხოვდა ქართული სკოლების გახსნას. 1878 წელს თბილისში გამართულ სადილზე შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილს უთქვამს: „განათლება სჭირდება, ბატონებო, იმათ (აჭარლებს – ნ. ბ.). ამდენი ახალგაზრდა კაცები ხართ, განათლებულები, წადით, გაიცანით, ზოგიც აქ მოიყვანეთ; სკოლა გამართეთ, ასწავლეთ“ (52, 139). ამიტომ ქართველი განმანათლებლები ჩქარობდნენ აჭარაში ქართული სკოლის გახსნას და ადგილობრივ მკვიდრთა ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებას.

ბათუმის სკოლის ეროვნული მნიშვნელობის შესახებ გაზეთ „დროების (1880 წ. №287) ფურცლებზე ეკითხულობთ: „ამ სკოლამ თავიდანვე, პატარაობიდანვე უნდა ჩაუნერგოს აქაურ მცხოვრებლებს გულში, რომ ისინი და ჩვენ ერთის მიწის შვილინი ვართ, ჩვენ და ისინი ერთს ისტორიულ ბედთან ვართ დაკავშირებულნი, რომ ჩვენ ერთი დედაენა გვაქვს, ერთი სამშობლო..., ერთი ზნე, ერთი ხასიათი...“

იაკობ გოგებაშვილის აზრით, „განზრახეა, რომელმაც გამოიწვია ამ სკოლის დაფუძნება, მდგომარეობდა იმაში, რომ ახლად შემოერთებული მაჰმადიან ქართველთა შვილები მიე-

ზიდნა, პირველ-დაწყებითი განათლება მიეცა მათთვის, გაემართნა ქართულს წერა-კითხვაში, მათის შუამავლობით შემდეგში გაეგრძელებინა აჭარა-ქობულეთში ქართულის წიგნის ცოდნა და ამ გზით განეახლებინა კავშირი ღვიძლთა ძმათა შორის, რომელნიც უღმრთებელმა ბედმა ერთმანეთს გაჰყარა წარსულს საუკუნეებში ათასის წლის ძმურის ისტორიულის ცხოვრებისა და ერთად მოქმედების შემდეგ“ (34, 59).

და აი, ქართველი განმანათლებლების თაოსნობით, 1881 წლის 23 მარტს ბათუმში საზეიმო ვითარებაში გაიხსნა პირველი ქართული სკოლა¹.

პირველ წელს სკოლაში სიით ირიცხებოდა 28 მოსწავლე, აქედან 11 მამადიანი ქართველის შვილი, რომელთა შორის იყო ერთი გოგონა – ხუსეინ აბაშიძის ქალიშვილი ულიე (მემედ აბაშიძის ბიძაშვილი), რომლის ჩარიცხვამ „გიაურების“ სკოლაში უარყოფითი გამოხმაურება პოვა მუსლიმანურ საზოგადოებაში.

აღნიშნულ რეგიონში ქართული სკოლის დაარსების საკითხი პირველად ნიკო ცხვედაძეს წამოუყენებია საზოგადოების გამგეობის 1879 წლის 17 ნოემბრის სხდომაზე: „ჩვენ, ქართველ საზოგადოებას, ბევრი აღოქმა მიგვიცია ამ ახლად შემოერთებული ჩვენი თვისტომებისათვის, მაგრამ საქმით კი ჯერ არა გაგვიკეთებია რაო“, – ამბობდა იგი (101, 36).

ამავე სხდომაზე ქ. ბათუმში ქართული სკოლის გახსნის საკითხის მოგვარება დაუვალდებიათ ი. ჭავჭავაძისათვის, მაგრამ ამ უკანასკნელის მოუცლელობის გამო, ეს ვალდებულება ნ. ცხვედაძეს უკისრია და წარმატებითაც შეუსრულებია. მას მხარში ედგნენ პროგრესულად მოაზროვნე ადგილობრივი მკვიდრნი: იბრაიმ და ხუსეინ აბაშიძეები, ექვთიმე ბერძენიშვილი, ნიკო საბაშვილი (საბაევი), პლატონ გიგინეიშვილი, ქეთევან ჟურული, მაკრინე ღლონტი, გრიგოლ ელიაშვი, სეფე მხეიძე, ილია ფერაძე, ქალაქის თავი ლუკა ასათიანი, წ. კ. გ. საზოგადოების ბათუმის განყოფილების თავმჯდომარე, ქალაქის გამ-

¹ გ. შარაძე ბათუმში პირველი ქართული სკოლის გახსნის თარიღად ასახელებს 12 მარტს (იხ. გ. შარაძე, ილია ჭავჭავაძე, წიგნი I, თბ., 1987, გვ. 293), უმრავლესობის აზრით კი იგი გაიხსნა 23 მარტს. იქნებ გ. შარაძის აზრი უფრო სწორი იყოს, რადგან იგი ამავე წიგნში (გვ. 294) გვთავაზობს ლევან მჭედლიშვილის ინფორმაციას ამ სკოლის გახსნის თაობაზე, რომელიც გამოქვეყნებულია გაზეთ „დროებაში“ 1881 წლის 20 მარტს. თუ სკოლა 23 მარტს გაიხსნა, 20 მარტს მის გახსნაზე ინფორმაცია როგორ გამოქვეყნდებოდა.

გეოპიის წვერი გრ. ვოლსკი, გამგეობის მდივანი ივანე მესხი და აჭარის მოწინავე საზოგადოების სხვა წარმომადგენლები. მათგან ზოგი სკოლის მშენებლობაში ღებულობდა მონაწილეობას, ზოგი მოსწავლეთა მოზიდვაში, ზოგი კი ცდილობდა ხალხის სიბნელიდან გამოიყვანასა და მათში ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებას. იყვნენ ისეთებიც, რომლებიც მატერიალურადაც ეხმარებოდნენ სკოლას. მათგან, უწინარეს ყოვლისა, გამირჩეოდა დურმიშხან და ქეთევან ჟურულების ოჯახი. ეს უკანასკნელი სკოლის სასარგებლოდ მართავდა წარმოდგენებს, რომელშიც მონაწილეობდნენ როგორც ადგილობრივი, ისე თბილისიდან ჩამოსული მოწინავე ინტელიგენციის წარმომადგენლები, მაგრამ ეს წერა-კითხვის საზოგადოების სკოლის მოთხოვნილებას ოდნევადაც ვერ აკმაყოფილებდა. მაშინ გრიგოლ ვოლსკიმ და ივანე მესხმა, გადმოგვცემს დავით კლდიაშვილი, გადაწყვიტეს, ყოველი წლის 14 იანვარს განსხვავებული საღამოს „ნინოების“ გამართვა. პირველ საღამოზე შეგროვებულა სამი ათას მანეთზე მეტი, რაც მაცოცხლებელ წყაროდ ქცეულა სასწავლებლისათვის. მაგრამ ვოლსკი და მესხი ამითაც არ დაკმაყოფილებულან და სკოლისათვის საკუთარი შენობის აგება განუზრახავთ, რისთვისაც საჭირო იყო მიწის ნაკვეთი, რაც ძალზე გაძნელებულა. მაშინ ხუსეინ აბაშიძეს (მემედ აბაშიძის ბიძა) სპეციალური წერილი გაუგზავნია ილია ჭავჭავაძისათვის და უცნობებია: „ჩემი მაჩუქიდან ას საუენ მიწას შეეწირავ სკოლის შენობის ასაგებადო“ (80, 33). მას მალე სიტყვა საქმედ უქცევია და იმ ადგილას, სადაც ახლა ილია ჭავჭავაძის სახელობის ბათუმის № 1 ქართული სკოლაა, გამოუყია მიწის ნაკვეთი. სულ მოკლე ხანში ბათუმის პირველი ქართული სკოლისათვის აუშენებიათ ერთსართულიანი შენობა, რომელიც შედგებოდა ორი საკლასო ოთახისაგან, ერთი დარბაზისაგან, საბიბლიოთეკო და ერთი საშუალო ზომის ოთახისაგან. მოგვიანებით სკოლაზე დაშენდა მეორე სართული. აღნიშნული სკოლის შენობა დაანგრეს 1970 წელს და მის ადგილას აშენდა ქ. ბათუმის ამჟამინდელი № 1 საჯარო სკოლის ოთხსართულიანი შენობა (56, 7-8).

„ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ სხდომაზე ქ. ბათუმის სკოლის პირველ მასწავლებლად ფარული კენჭისყრით აურჩევიათ ალექსანდრე ნანეიშვილი, პეტერბურგის სამხედრო აკადემიის ყოფილი სტუდენტი, რომელიც მესამე კურსიდან ხალხოსნურ მოძრაობაში მო-

ნაწილეობისათვის გაურიცხაეთ. სკოლის გახსნას დასწრება და შთამავლებელი სიტყვა წარმოუთქვამს ილია ჭავჭავაძეს.

ილია, იაკობ გოგებაშვილთან ერთად, დიდად ზრუნავდა ბათუმის პირველ ქართულ სკოლაზე. ამაზე მეტყველებს თუხდაც მიხაკო შარაშიძის მოგონება აღნიშნულ სკოლაში 1891 წელს მისი სკოლის გამგედ გამოგზავნასთან დაკავშირებით. ბათუმში გამგზავრებაჲდუ, იგონებს მ. შარაშიძე, ილია ჭავჭავაძემ მიმიხმო ბინაზე და ასე დამარტავა: „ჩემი პირადი სურვილი და განკარგულება იყო, რომ შენ ასეთ პასუხსაგებ ადგილზე გამგე ზაგნე. იმედია გაამართლებ ჩემს ნდობას... დიდი სიფრთხილით არის მუშაობა საჭირო ქართულ მუსლიმანებს შორის. გახსოვდეს, რომ ქართული მუსლიმანები – ჩვენი ძმები მეტად ნიჭიერი, დინჯი, დაკვირვებული და ზრდილობიანი ხალხია. იხმარე ყოველი ღონე, რათა მათი ნდობა და სიყვარული დაიმსახურო. იარე საყაევებში, ნუ დაერიდეები სარდაფებში, მეჩეთში, და ერთი სიტყვით, იქ სადაც ქართულ მუსლიმანებს ჩვევიათ თავის შეყრა. დიდი მიღწევა იქნება ჩვენი მხრივ თუ წერაკითხვასთან ერთად მათ შეავნებინებ, რომ ისინი ქართველებია, რომლებიც ჩვენგან განირჩევიან მხოლოდ და მხოლოდ სარწმუნოებით“ (114, 36).

ილიას ამ სიტყვებში კარგად ჩანს ბათუმის პირველი ქართული სკოლის მასწავლებელთა მთავარი ამოცანა. მართალია, მოწინავე მაჰმადიან ქართველებს კარგად ესმოდათ, რომ ისინი ქართველები იყვნენ. „მაგრამ მაჰმადიანური რელიგიით დაბანგული ერთი ნაწილი ქართველობას ქრისტიანობასთან აიგივებდა და ორტოფულ მდგომარეობაში იყო. სწორედ აქ იყო დიდი მუშაობა საჭირო, რასაც დიდი მოძღვარი ილია სკოლას აკისრებდა“ (129, 20-21).

ბათუმის პირველმა ქართულმა სკოლამ დიდი როლი შეასრულა ადგილობრივ მაჰმადიან ქართველთა შეილებში ეროვნული თვითშეგნების ამადლებასა და „გონებითა და გულით გაღვიძებული“ (ი. ჭავჭავაძე) მომავალი თაობის აღზრდაში. ამის დასტურია ცნობილი პუბლიცისტისა და საზოგადო მოღვაწის ჰაიდარ აბაშიძის სიტყვები: „მე სრულიად ახალგაზრდამ შევიგნე, რომ „თათარი“ კი არა, ქართველი ვიყავი. ამის შეგნება ყველაზე ადრე შთამინერგა „ქართველთა შორის წერაკითხვის გაშავრცელებელი საზოგადოების“ ბათუმის ქართულმა სკოლამ“ (2). ეს არის ერისკაცის სიტყვები, რომელმაც თავისი ნაყოფიერი საზოგადო მოღვაწეობით დიდი ამაგი დასდო აჭარას და საერთოდ ქართულ ხალხს.

ასე დაიწყო აჭარაში ქართული წერა-კითხვისა და ეროვნული კულტურის აღორძინება, რაშიც უდიდესი დამსახურება ქართველ სამოციანელებს, უწინარეს ყოვლისა კი, ილია ჭავჭავაძესა და იაკობ გოგებაშვილს მიუძღოდათ.

აჭარა არასოდეს დაიეწივნებოდა ალექსანდრე ნანეიშვილის, მოსე ნათაძის, მიხეილ და ერმილე შარაშიძეების, იელიანე გოგოლიშვილის, ალექსანდრე მგელაძის, ისიდორე რამიშვილის, ნიკო ჯაყელისა და სხვათა სახელებს, რომლებიც აჭარაში იმ ძნელბედობის წლებში მოღვაწეობდნენ და, მრავალი წინააღმდეგობის მიუხედავად, თავიანთი უანგარო შრომით ასობით ახალგაზრდას აუხილეს თვალი, ასწავლეს ქართული წერა-კითხვა, შთაუნერგეს სამშობლოს უსაზღვრო სიყვარული და თავდადება, განუმტკიცეს ეროვნული გრძნობები.

„ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ“ ასეთივე სკოლები დაარსა: ქუთაისსა და თბილისში (1880 წ.), წინარესში (1882 წ.), თონეთში (1883 წ.), ძველ სენაკსა და ხელთუბანში (1884 წ.), კაკეაში (1888 წ.), გომარეთში ((1897 წ.) და ყალამშაში ((1904 წ.). ამ სკოლებში 1907 წლამდე მშობლიურ ენაზე სწავლა-განათლება მიიღო 19. 474 ქართველმა ახალგაზრდამ (101, 35).

წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას განზრახული ჰქონია სხვა სკოლების გახსნაც (მცხეთაში, ვაჟაში, დიღომში და სხვ.), მაგრამ მეფის მთავრობას ამის ნება არ დაურთავს და გახსნილი სკოლების გამოც ბრძოლა გაუმართია მისთვის.

გარდა ზემოთ აღნიშნულისა, „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“ დიდ დახმარებას უწედა საუწყებო სკოლებს რუისში, ახალგორში, კავთისხეეში, მეტეხში, ჯავახეთში (ხერთვისი, ხიზაბავრი, ბარალეთი), ახალციხეში, ხეთაში (111, 311).

განსაკუთრებით დიდი დავა და კამათი იმართებოდა რუსული ენის სწავლების დაწყებასთან დაკავშირებით. წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წევრები მიზანშეწონილად მიიჩნევდნენ რუსული ენის სწავლების დაწყებას მესამე კლასიდან, როცა მოსწავლეები მშობლიური ენის წერა-კითხვაში საკმაოდ გავარჯიშებული იქნებოდნენ, 1881 წლის სასწავლო გეგმა კი მის დაწყებას ითვალისწინებდა სწავლების პირლი წლის მეორე ნახევრიდან. ი. გოგებაშვილი საჭიროდ მიიჩნევდა ამ შემთხვევაში დათმობაზე წასვლას, მაგრამ ი. ჭავჭავაძე ამის სასტიკი წინააღმდეგი იყო. „პატიჯს რომ თავი მოარ-

ღეო, ბოლომდის რღვევით წავა, — ამბობდა ის; — თუ ერთ-
ხელ დაუთმეთ, მეორეთაც მოგიხდებათ დათმობა. ჩვენ, იმედია,
გავმართლდებით უმაღლესი მთავრობის წინაშე. ამ შემთხვე-
ვაში ღირეპქციისა და სასწავლო მთავრობის ნება მოქმედებს
და არა კანონი“ (151, 39).

სასწავლო გეგმის გარშემო ბრძოლა ისეე გრძელდებოდა
და აი, 1880-იანი წლების დასასრულს კავკასიის სასწავლო
ოლქის მსრუნველმა მოითხოვა, რომ რუსული ენის სწავლა
მოსწავლეებს დაეწყოთ არა პირველი წლის მეორე ნახევრი-
დან, არამედ პირველი წლის დასაწყისიდანვე, როგორც კი ბა-
შეები შედგამდნენ სკოლაში ფებს. საბოლოოდ ამ ბრძოლაში
გამარჯვებული ის მხარე გამოვიდა, ვის ხელშიც იყო ძალა-
უფლება.

აღნიშნული დაბრკოლების მიუხედავად, „ქართველთა შო-
რის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ“ სკოლე-
ბისა და ბიბლიოთეკების გახსნით, სასწავლო და სახელმძღვა-
ნელო წიგნების გამოცემით და მკითხველთათვის მათი მიწო-
დებით ხელი შეუწყო დაწყებითი განათლების გავრცელებას
ხალხში და ქართული სულის ამოქმედებას როგორც მის მიერ
გახსნილ, ისე საკუთარ და სამრევლო-საეკლესიო სკოლებში.
საზოგადოება განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა სამრე-
ვლო და საკუთარ სკოლებს, სადაც 90-იან წლებამდე გაკეთი-
ლები მხოლოდ ქართულ ენაზე მიმდინარეობდა ი. გოგება-
შვილის „დედა ენის“ მიხედვით. აღნიშნული სახელმძღვანელო
გაიგზავნა საქართველოს ფარგლებს გარეთ მცხოვრები ქარ-
თველებისათვისაც: თურქეთში, ელადიკავკავში, ბაქოში, ნალ-
იკში, მოზდოკში და სხვა ქალაქებში. მაგრამ წერა-კითხვის
გამავრცელებელი საზოგადოება მარტო თავისი უშუალო მოე-
ლეობის შესრულებით — ქართული სახალხო სკოლების გახს-
ნითა და ხალხში წერა-კითხვის გავრცელებით როდი კმაყო-
ფილდებოდა. ამის გარდა, საზოგადოება მართავდა საღამოებს,
წარმოდგენებს, სპორტულ შეჯიბრებებს, ბეჭდავდა სახელ-
მძღვანელოებსა და საკითხავ წიგნებს, აარსებდა სამკითხვე-
ლოებს და სხვა. ამით იგი უპირისპირდებოდა მეფის მთავრო-
ბის პოლიტიკას, რომელიც მოსწავლე ახალგაზრდობას უკრძა-
ლავდა მშობლიურ ენაზე სწავლებას, ბიბლიოთეკით სარგებ-
ლობას, ჟურნალ-გაზეთების კითხვას და სხვ.

ზემოთ აღნიშნულის გარდა, საზოგადოებაში შექმნილი
იყო სხვადასხვა ფონდები, საიდანაც დროგამოშვებით დახმა-
რება ეძლეოდათ ხელმოკლე მწერლებს: აკაკი წერეთელს,

რაფიელ ერისთავს, ალექსანდრე ყაზბეგს, ეგნატე ნინოშვილს, ვაჟა-ფშაველას, იროდიონ ეედოშვილს და სხვებს. საზოგადოება დახმარებას უწევდა აგრეთვე ხელმოკლე სტუდენტებს.

„წ.-კ. საზოგადოებას დამფუძნებელ (გრ. ორბელიანი, ვახტ ორბელიანი, მამია გურიელი და სხვ.), ჩამდვილ და დამხმარე წევრებს გარდა, ჰყავდა საპატიო წევრები, რომელთა შორის იყვნენ პროფ. დ. ჩუბინაშვილი, ნიკო დადიანი-მინგრელსკი, ოლღა გურამიშვილი-ჭავჭავაძისა... ეს უკანასკნელი ხელმძღვანელობდა თბილისში ყოველწლიურად გამართულ დიდ სეირნობას ლატარია-ალეგრით, საიდანაც მიღებულ წმინდა მოგებებს საზოგადოებას სწირავდა“ (111, 311).

„ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ“ იარსება 1927 წლამდე. ჯერ კიდევ 1925 წლის დეკემბერში განათლების კომისარიატის დადგენილებით საზოგადოების წიგნთსაცავი, მუზეუმი და არქივი გადაეცა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტს, ნაწილი კი – საეთნოგრაფიო და საისტორიო საზოგადოებას. 1927 წლის 31 იანვარს საქართველოს განათლების კომისარიატის კოლეგიამ დაადგინა, რომ წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების დანარჩენი ქონება გადასცემოდა სრულიად საქართველოს მწერალთა კავშირს (151, 156-157).

1927 წლის 20 ივნისს სალიკვიდაციო კომისიამ დაამთავრა წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ქონების ლიკვიდაცია და საზოგადოებამ მუშაობა შეწყვიტა. ამიერიდან მისი ფუნქცია იკისრა საქართველოს განათლების სამინისტრომ და საზოგადოების არსებობას საფუძველი გამოეცალა. მიუხედავად ამისა, ქართველი ხალხი არასოდეს დაივიწყებს და მუდამ მადლიერების გრძნობით მოიხსენიებს „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ ხელმძღვანელებსა და მის წევრებს, რომლებიც იმ ძნელბედობის პირობებში თითქმის ნახევარი საუკუნის განმავლობაში სათავეში ედგნენ განათლებისა და კულტურის აღორძინების სასიკეთო საქმეს ჩვენს ქვეყანაში.

თავი V

„თერბალელულთა“ ბრძოლა მშობლიურ ენაზე სწავლებისათვის

მტერობა ენის არს მტერობა ქვეყნის
გვ. იორბელიანი

საქართველოს ოდითგანვე გარს ეხვია ურიცხვი მტერი. ვის არ ხიბლავდა და იზიდავდა მისი წარმტაცი ბუნება – ცამდე აწვდილი მთები და ყვავილებით მორთული ველ-მინდვრები, ანკარა წყაროები და მოწიწებულ ნაკადულები, წყალუხვი მდინარეები და ზათქიანი ჩანჩქერები, მაგრამ თავდამსხმელებს, უწინარეს ყოვლისა, საქართველოს გეოპოლიტიკური, სტრატეგიული მდებარეობა იზიდავდა. საქართველო ყოველთვის იყო ინტერესთა დაპირისპირების უმნიშვნელოვანესი გზაჯვარედინი და ასპარეზი, ევროპისა და აზიის შემაერთებელი ხიდი. „ამას ისიც უწყობდა ხელს, რომ მას შავი ზღვა აკრავდა და იყო მხარე ესე „ჩვენი ქვეყნის ფანჯარა აღმოსავლეთით და დასავლეთით...“ აქ გადიოდა წარსულში საბრძოლო-სტრატეგიული და საეკონომიკური ურთიერთობის გზა აღმოსავლეთის ქვეყნებისაკენ“ (ე. დავითაძე, სოფლის აღმაშენებელი, თბ., 1985, გვ. 4). ამიტომ ბევრჯერ დამდგარა დღის წესრიგში მისი ყოფნა-არყოფნის საკითხი, მაგრამ მაინც არ ჩაუწყდა ბეწვის ხიდი და გადარჩა, არ აღიგავა პირისაგან მიწისა; ზოგჯერ ერთზე ათი მოდიოდა, მაგრამ მაინც არ გაეწირეთ – უფლის ნებით მაინც ედგებოდით ფეხზე, ღვთის წყალობით მაინც ირწეოდა აკვნები ჩვენს ოჯახებში; კვლავ უმღეროდა ქართულის დედა იანანას თავის პირმშოს, ოღონდ ეს სიმღერა იყო უფრო ნაღველიანი და სევდის მომგვრელი, ვიდრე უწინ.

მომხვედურთა მთავარი მიზანი იყო ქართული ეროვნული სულის, ეროვნული ცნობიერების ჩაკვლა. ამ მიზანს ისახავდნენ სპარსელები, არაბები, მონღოლები, თურქ-სელჯუკები თუ სხვა ჯურის გადამთიელები, რომლებიც ჩვენს მიწა-წყალს ეპოტინებოდნენ, მაგრამ მათ ეს ვერ შეძლეს, ქართული სული ვერ მოდრიკეს, ქართული სახელმწიფოებრიობა ვერ მოსპეს. სპარსელთა მიერ მშობლიური მიწიდან აყრილი ქართველები დღემდე ინარ-

ჩუენებენ ფერეიდანში ქართულ ენას, ქართულ ზნე-ჩვეულებებსა და ადათ-წესებს; თურქეთის მფლობელობაში დარჩენილი შავშეთის, ტაო-კლარჯეთის, იმერხევისა თუ სხვა რეგიონების ქართველები დღესაც თავს „გურჯებად“, ანუ ქართველებად თვლიან.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, 1783 წელს გეორგიევსკის ტრაქტატით საქართველო რუსეთის მფარველობაში შევიდა. პირველ ხანებში თითქოს ყველაფერი რიგზე იყო, მაგრამ შემდეგ მეფის რუსეთი აშკარად შეეცადა თავისი სრული გავლენის სფეროში მოქცია საქართველო და თავის ჭკუაზე ეტარებინა იგი, რასაც თავისუფლებისმოყვარე ქართველი ხალხი ვერ ურიგდებოდა და სისტემატურად ჯანყდებოდა, მაგრამ დამპყრობელთა კლანჭებიდან თავის დახსნას ვერა და ვერ ახერხებდა.

მეფის რუსეთმა საქართველოს ხელში საბოლოოდ ჩასაგდებად დაანგრია ქართული სახელმწიფოებრიობა, მოშალა ტერიტორიული მთლიანობა, გააუქმა სამეფო და მისი ტერიტორიები რუსული ყაიდის გუბერნიებად დაყო, ხოლო მეფის მთელი საგვარეულო, ბაგრატიონთა დინასტია, ვისაც კი შეიძლება ეფიქრა ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენაზე, საქართველოდან რუსეთში გადაასახლა, შემდეგ კი ყველაზე უფრო საშიშ და მზაკერულ ხერხს მიმართა – იერიში მშობლიურ ენაზე მიიტანა.

„რადგანაც არსებითი ნიშანი ეროვნობისა, მისი გული და სული – ენაა“ (ი. ჭავჭავაძე), ცარიზმი რუსეთში შემავალი პატარა ერების ეროვნულ გადაგვარებას მათი მშობლიური ენის შეზღუდვითა და შემდეგ სრული გაუქმებით იწყებდა. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ქართული ენის სწავლება საველეებულ იყო არა მარტო ქართველი ბავშვებისათვის, არამედ ყველა ეროვნების მოსწავლისათვის. ამასთან, მთელი რიგი დისციპლინებისა მშობლიურ ენაზე ისწავლებოდა, ორმოცდაათიანსამოციან წლებში კი ქართულ ენაზე სხვა საგნების სწავლება შეწყდა და ქართული ენის შესწავლა საველეებულ გახდა მხოლოდ ქართველი ბავშვებისათვის, ხოლო რაც შეეხება XIX საუკუნის სამოცდაათიან წლებს, კერძოდ, 1973 წლის 22 ნოემბრის დებულებით ქართული ენის სწავლება შენარჩუნებულ იქნა მხოლოდ მოსამზადებელ კლასებში და ისიც, როგორც არასავალეებულო დისციპლინა. რუსეთის იმპერიაში შემავალი ყველა არარუსი ერის, ანუ „ინოროდცების“ ენა ძაღლის ენად იყო გამოცხადებული.

ცარიზმი ყოველნაირად ცდილობდა, ჩაეხშო არარუს ხალხთა ეროვნული კულტურის ყოველგვარი გამოვლინება. ამიტომ რუსეთთან შეერთების შემდეგ „საქართველოში დაიხურა ეროვნული

ნული სკოლები და გაიხსნა რუსული სკოლები“, სადაც სწავლება რუსულ ენაზე მიმდინარეობდა, ქართულ ენას კი ასწავლიდნენ „როგორც ცალკე საგანს“ (34, 384). ქართული ენა თანდათანობით კარგავდა თავის ბუნებრივ დანიშნულებას და მის ადგილს რუსული ენა იკავებდა. ცარიზმის „განათლების მესვეური“ ოცნებობდნენ იმ დროზე, როცა „რადაც ნახევარი საუკუნის შემდეგ ყურს მიაპყრობს მგზავრი კავკასიის ქალაქებში და სოფლებში ლაპარაკს და უკვე აღარ გაიგონებს სხვადასხვა ენას, რაც მას დღეს იქ აოცებს... როდესაც კავკასიის განაპირა მოსახლეობა კულტურით გაუერთიანდება და სულით შეედიება ცენტრალური რუსეთის მოსახლეობას...“ (20, 220).

თუ როგორ ცდილობდნენ რუსი მოხელეები ამ მიზნის სისრულეში მოყვანას, ამაზე მკერმატყველურად მოგვითხრობს დავით კლდიაშვილი. წიგნში „ჩემი ცხოვრების გზაზე“ იგი გვესაუბრება თავისი ნაწილის უფროსზე – პოლკოვნიკზე, რომელსაც, მისი თქმით, მართლმადიდებლობისა და რუსის გარდა არაფერი არ სწამდა. მისთვის „ყოველი არარუსი მხედველობაში მისაღები არ იყო და არ უნდა არსებულიყო“. იგი „გასაოცარი გულმოდგინებით უნერგავდა ყველას, რომ რუსეთის იმპერიაში ყველა რუსია“...

„არ დამავიწყდება, – წერს დ. კლდიაშვილი, – რაც ამ პოლკოვნიკმა ჩაიდინა... გამოცდაზე.

ოთხთვიანი სწავლის დამთავრებული ახალგაზრდა ჯარისკაცები გუნდ-გუნდებად გეყავდა დაყენებული მინდორში. გამოცდელი, ეგზამენატორი – პოლკოვნიკია, რასაკვირველია.

მივიდა პირველი გუნდის ახალ ჯარისკაცებთან. თოფის ვარჯიშობის შემდეგ მისცა სხვადასხვა კითხვა. დაბოლოს ჰკითხა:

– ვინ ხარ შენ?

ებრაელმა მიუგო: – ებრაელიო.

პოლკოვნიკი გაჯავრდა და მიაყვირა: – დურაკ!.. კაკოი ტამ ევრი?! აბა, შენ, ვინ ხარ შენ?

შეეკითხა მეორე ებრაელს. ეს მიუხედა პოლკოვნიკს და ხმამაღლა, თამამად შესძახა:

– რუსი!

– რასაკვირველია რუსი!.. რუსი... ეს კარგად უნდა იცოდე, რომ რუსი ხარ!

ახლა გადავიდა მეორე გუნდის ახალგაზრდების გამოსაცდელად...

მწკრივის მეორე რიგში იდგა ჯარისკაცი როსტომიშვილი.

– ვინ ხარ შენ? – გადაუძახა მას პოლკოვნიკმა.

– როსტომაშვილი!

– დურაკ! მე გეკითხები, შენ ვინ ხარ? გესმის თუ არა? –
მიაყვირა პოლკოვნიკმა.

ჯარისკაცი გაშრა შიშისაგან.

– მე შენ გეკითხები, ვინ ხარ შენ?

– არმიანინ! – მიუგო გაუბედავად როსტომაშვილმა.

– კაკოი ტამ არმიანინ?! გდე ტვოია როდინა, დურაკ?

ბიჭი დაიბნა, ხმას ვერ იღებდა. პოლკოვნიკმა მძლავრად
მიაყვირა:

– ია ტებია, სპრაშივაიუ, დურაკა – გდე ტვოია როდინა?
სლიშიშ ტი!.. გდე ტვოია როდინა?

– გორი! – წაილულულა როსტომაშვილმა.

– კაკოი ტამ გორი? ია ტებია სპრაშივაიუ, გდე ტვოია
როდინა? – არ ეშვებოდა გაჯავრებული პოლკოვნიკი. – ნუ!..

დამფრთხალი როსტომაშვილი იდგა გაშტერებული, გამშრა-
ლი.

– ვინ ეტყვის მას, სად არის მისი სამშობლო, ვინ არის იგი?

– მე შემიძლია! – მოისმა ხმა და პირველი გუნდის ახალგა-
ზრდებიდან წამოიჭრა შევერემანი ჯარისკაცი...

– აბა უთხარი! – კუშტად უბრძანა პოლკოვნიკმა.

– მისი სამშობლო რუსეთია და იგიც რუსია! – თქვა ებრა-
ელმა.

– რასაკვირველია! – წამოიძახა პოლკოვნიკმა. – რასაკვირვე-
ლია.

შენი სამშობლო რუსეთია და შენ, დურაკო, რუსი ხარ,
რუსი!.. შენ შეიძლება მამა გყავდეს სომეხი, დედაც სომეხი
იყოს, მაგრამ შენ რუსი ხარ... დიახ, რუსი, რუსი!..

გამოსაცდელ ჯარისკაცებს დაუარეს ოფიცრებმა და გააფრ-
თხილეს, რომ პოლკოვნიკის შეკითხვაზე, თუ სად არის სამშობ-
ლო, ანდა ვინ ხარ – ეპასუხნათ: რუსეთი და რუსი ვარო.

მეხუთე გუნდის ახალ ჯარისკაცებში მოქცეულიყვნენ რამ-
დენიმე ყირგიზი და ბაშკირი...

– ვინ ხარ შენ? – მიმართა ერთს ამათგანს პოლკოვნიკმა.

– რუსი! – იყო პასუხი.

– რასაკვირველია! – კმაყოფილებით წამოიძახა პოლკოვნიკმა.

– შენ? – შეეკითხა მეორეს.

– რუსი! – ძლივს წარმოთქვა შეშინებულმა ყირგიზმა.

– რა ასე გაუბედავად ამბობ... თითქოს გერცხვინება, თუ
უნდა გიხაროდეს, რომ რუსეთში ხარ და რუსი ხარ!..

ასეთი შეკითხვით მიმართა დანარჩენებსაც და რა მიიღო

მათგან პასუხად, რომ რუსები ვართო, პოლკოვნიკი კმაყოფილი დარჩა და გუნდის უფროსს უთხრა: ეტყობა გიმეცადინიათ და საკმაოდ შეგითვისებიათ მათთვის მათი ვინაობაო“ (55, 106-107).

ასე „არუსებდნენ“ ქართველებს, და სხვებსაც, არა მარტო რუსი მოხელეები, არამედ საქართველოში მოღვაწე სხვა ეროვნების წარმომადგენლებიც. მიემართოთ ისევ დაეით კლდიაშვილს. „რუსობას უნერგავდა გულმოდგინეთ ოლქის მზრუნველიც ზაეადსკი (პოლონელი), ცნობილი იანოვსკის ნაცვალი, – წერს დ. კლდიაშვილი. – ასეთ ინციდენტს ჰქონდა ადგილი ბათუმში მისი ერთ-ერთი ჩამოსვლის დროს (დ. კლდიაშვილი ბათუმში იყო კადრის ოფიცერი – ნ. ბ.). ბათუმის საქალაქო სასწავლებლის ერთ კლასში მან მოიხმო მოწაფე და შეეკითხა:

– ვინ ხარ შენ?

– აჭარელი! – მიუგო მოსწავლემ.

– აჭარელი, აჭარელი... სხვა არაფერი?

ბავშვი დაიბნა.

– თათარი! – თქვა მან გაჩუმების შემდეგ.

– თათარს აქ რა უნდა? – მოღუშვით წარმოთქვა ზაეადსკიმ.

– მუსლიმანი ქართველი! – გაასწორა მოწაფემ.

– შენ არ გცოდნია შენი ვინაობა! – მოიტა ხელი!

მოწაფემ ხელი გაუბედავად გაუშვირა. ზაეადსკიმ მოჰკიდა ხელში ხელი, გადაუბრუნა აღმა ხელისგული და ზედ დაადო მარჯვენა ხელის მანევრებელი თითი. ბავშვი გაშტერებით მისჩურებოდა.

– გაიმეორე ჩემთან: მე ვარ რუსი!.. მე ვარ რუსი!.. რუსი! რუსი! – და ბავშვი რომ თრთოლვით იმეორებდა: მე ვარ რუსიო, ზაეადსკი ხელისგულზე უკაკუნებდა თავის მანევრებელ თითს.

– ახლა ხომ გაიგე ვინცა ხარ?! დამახსოვრე კარგად და სხვასაც გააგებინე!.. ჩასძახა მან შეშინებულ ბავშვს.

ამ გზით „აპლიერებდნენ“ მეფის რუსეთს, მაგრამ ცხოვრება თავისას შეებოდა“, – დაასკვნის მწერალი (55, 108)¹.

მეფის მოხელეებმა კარგად იცოდნენ, რომ მშობლიურ ენას მოკლებული ერის „გარუსება“ ადვილი იყო. ამიტომ მათ როგორც სკოლებში, ისე სახელმწიფო დაწესებულებებში ქართულად სწავლა და ქართულ ენაზე საქმის წარმოება თანდათანო-

¹ ბათუმის სასწავლებელში ზაეადსკის მოქმედების შესახებ საუბრობს ასევე იაკობ გოგებაშვილი თავის ერცელ სტატიაში „შევიწროება ქართულის ენისა და ქართველებისა სწავლა-განათლების სფეროში“ (იხ. რჩეული თხზ. ხუთ ტომად, ტ. IV, თბ., 1990, გვ. 527).

ბით ნულამდე დაიყვანეს და ასე ცდილობდნენ ქართველთა სახსენებლის ძირფესვიანად ამოგდებას. სკოლებიდან დეკადენის გაქვეების გამო ქართველ ახალგაზრდობას დაეხშო ფართო განათლების გზა. ილია ჭავჭავაძის „ივერიის“ თანამშრომელი (პასუხისმგებელი მდივანი) არტემ ახნაზაროვი (ახნაზარაშვილი) იკონებს: „ქართულს ენას თითქმის არსად ასწავლიდნენ, საეკლესიო-სამრევლო სკოლებს გარდა, სადაც უსწავლელი და მოუმზადებული დიაკვნები განაგებდნენ ბავშვების სწავლისა და განათლების საქმეს. გიმნაზიებში ქართულს ენას მხოლოდ რამდენიმე საათი ჰქონდა დათმობილი და ისიც უკანასკნელი გაკვეთილების სახით, როდესაც ბავშვები მთლად მოღალულები იყვნენ და ხალისი სწავლისა აღარა ჰქონდათ. ამის გამო ამ გაკვეთილებს ბავშვები ნაკლებად და უხალისოდ ესწრებოდნენ. ქართულის ენის შესწავლა სავალდებულო არ იყო და ამ ენას ყურადღებას არ აქცევდნენ, მით უმეტეს, რომ მშობელთა შორის, ჩვენდა სამარცხვინოდ, ორიოდე ისეთიც აღმოჩნდა, რომელთაც გიმნაზიის დირექტორს მარკოვს თხოვნა მიაართვეს, ჩვენს შვილებს ქართულს ნუ ასწავლით და ნუ აცდენთ, რადგან ქართული რუსულის ენის შესწავლას ხელს უშლისო“ (5, 293).

1867 წელს კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველმა ნევეროვმა მიიღო ახალი დადგენილება, რომლის მიხედვით არარუს ხალხთა ენების სწავლება სავალდებულო იყო მხოლოდ მოსამზადებელ კლასებში, პროგიმნაზიულ კლასებში კი იგი ისწავლებოდა სურვილის მიხედვით, განსაზღვრული თანხის გადახდის შემდეგ.

ეს პროექტი მეფისნაცვლის საბჭოს 1872 წელს დაუმტკიცებია, მაგრამ ცვლილება შეუტანია პროექტის იმ პუნქტში, რომელიც ადგილობრივი ენების სწავლებას ეხებოდა, კერძოდ, ამ ენების სწავლება სავალდებულოდ მიუჩნეოდა გიმნაზიებში, მოსამზადებელ და პროგიმნაზიულ კლასებშიც, ხოლო თუ რამდენი საათი უნდა დათმობოდა მათ სწავლებას, — ეს პედაგოგიურ საბჭოს უნდა გადაეწყვიტა და სასწავლო ოლქის მზრუნველს დაემტკიცებინა. ამან ნევეროვს სრული გასაქანი მისცა. მართალია, მან ქართული ენა შეიტანა სასწავლო გეგმაში, მაგრამ ამას მხოლოდ ფორმალური ხასიათი ჰქონდა. „მაგალითად, 1874-1875 სასწავლო წელს ქუთაისის გიმნაზიის გაკვეთილების ცხრილში რუსულ ენას 70 საათი ეთმობოდა, ხოლო ქართულს — 6. ამ 6 საათიდან — 2 პირველ კლასში, 2 — მეორეში და 2 — მესამეში. ნევეროვი მარტო ამით არ დაკმაყოფილდა და მისმა თავხედობამ იმ ზომამდეც კი მიადწია, რომ ქართული ენის გა-

კვეთილების მოსასმენად პარალელური კლასები გააერთიანა და ისედაც უმნიშვნელო საათების რიცხვი გაერთიანების შედეგად შექმნილი უდასციპლინობით სრულიად გააბიაბრუა“ (20, 223).

ყოველივე ეს გულს უკლავდა ქართველ სამოციანელებს. ისინი ყველა ღონისძიებას მიმართავდნენ, რათა ეხსნათ მოზარდი თაობა დაღუპვისაგან. ამიტომ მათ ბრძოლის უპირველეს საგანად, ქვეყნის დამოუკიდებლობასთან ერთად, მშობლიურ ენაზე სწავლების საკითხი გაიხადეს, რაშიც დიდი და განუზომელია ილია ჭავჭავაძის ღვაწლი. მშობლიური ენა დიდ ილიას მიაჩნდა ერის ერთიანობის დედაბოძად, მისი წინსვლისა და კულტურის ბალავრად. „ილია ჭავჭავაძის მრავალმხრივ მოღვაწეობაში, – წერს აკადემიკოსი აკაკი შანიძე, – ბრძოლა ქართული ენისათვის ერთი ძირითადი ხაზთაგანია. ეს ბრძოლა სხვადასხვა გარემოებაში სხვადასხვა სახეს იღებს: ორიგინალურ ბელეტრისტულ ნაწერებში ის ქმნის უკედავ სახეებს, წარმტაც სურათებს, ჭედს ქართულ სიტყვას, ნათარგმნ რომანში იძლევა მისაბაძავ ნიმუშს იმისას, თუ როგორ უნდა იქმნეს გადმოქართულებული რომელიმე ნაწარმოები; ცისკრელებთან ბრძოლისას ერთი კალმის მოსმით აუქმებს ახალი სალიტერატურო ენისათვის ზედმეტად გამხდარ ასოებს; იანოესკის წინააღმდეგ ბრძოლაში თავგამოდებით იცავს ქართული ენის უფლებას და სხვა“ (110, 92-93).

არტემ ახნაზაროვის გადმოცემით, ერთხელ დავით ერისთავს ილიასთვის უთქვამს:

„ – ილია, ამ ქართულს გაზეთს ტყუილად აკლავ თავს. ქართველ ხალხს, რაკი იგი რუსეთს ჩაუვარდა ხელში, ვერაფერი იხსნის რა, ეს ას მილიონიანი ხალხი შთანთქავს ერთ მუჭა ქართველობას და ქართული ენა მოისპობაო.

ილიამ უპასუხა:

– ეგ არასოდეს არ მოხდება, საქართველომ საუკუნეთა განმავლობაში გარშემორტყმულ და მოხსლევაებულს სპარსეთსა და ოსმალეებს დაახწია თავი, დღემდე მოიტანა თავისი ენა და კულტურა და დარწმუნებული ვარ, რომ ეხლაც თავს გაიტანს.

ეს მისი დიდებული აზრი ყურში ჩამრჩა და არასოდეს არ დამავიწყდება. განსვენებულ ილიას ეხლა რომ წამოეხედა, დარწმუნდებოდა, რომ იმის წინასწარმეტყველება გამართლდა...“ (5, 299).

ეს ის დრო იყო, როცა გულდაწყვეტილი აკაკი ამბობდა – „ჩვენს ეროვნულ ფიცარზე „ქართული“ აღარ სწერიან“, ხოლო თბილისში მცხოვრები მწერალი, კელიჩო, გაიძახოდა: „ვალე-

რიან გუნია რა ჩააცვივდა ამ ქართულ ენას, თბილისში მენახშირეებიც არ კადრულობენ ქართულ ენაზე ლაპარაკს და სულ „უგლი“, „უგლის“ გაიძახიანო“ (114, 33).

ეროვნული ცნობიერების რღვევის შედეგი იყო ის, რომ გაჩნდნენ კვაჭი კვაჭანტირაძეები და მისი მსგავსი პირები, რომლებიც ჭკუას არიგებდნენ საქართველოს თავისუფლებისათვის მებრძოლებს: „ენა, ეროვნული კულტურა, პოლიტიკური უფლება – ქიმერონია! რას ჩააცვივდით ერთ მტკაველ საქართველოს, ერთ მუჭა ხალხს! ამ ორმოში ჩაეხრჩვებით, ფრთას ვერ გავშლით და სულს ვერ მოვითქვამთ. გადახედეთ დიდ რუსეთს, მსოფლიოს მეექვსედია, ორას მილიონამდე ხალხი ჰყავს! თუ შნო, უნარი და ხალისი გაქვთ, ფრთები გაშალეთ და ამ ულუველ სივრცეში ინავარდეთ“ (154, 249).

ეროვნული ცნობიერების შერყევა და დედაენის შეზღუდვა, უწინარეს ყოვლისა, ხორციელდებოდა დაწყებით სკოლებში, რათა ერის მომავალს – ახალგაზრდობას სკოლაში შესვლისთანავე დაეკარგა თავისი ეროვნული მეობა და მშობლიური ენა – უმთავრესი ძარღვი ჩვენი ეროვნულობისა. სკოლა არარუსი მოსახლეობის გარუსების იარაღად იყო ქცეული. ამ მიზნით მეფის მოხელეებმა ქართულ სკოლებში თითქმის მთლიანად გააუქმეს მშობლიურ ენაზე სწავლება და მის ნაცვლად რუსული ენა გააბატონეს. „სკოლაში ყველაფერს რუსულ ენაზე გვასწავლიდნენ, – წერს ნიკო ნიკოლაძე, – თუმცა ეს ენა მოსწავლეთ სრულიად არ ესმოდათ“, ისე როგორც იმდროინდელ მასწავლებლებს არაფერი გაეგებოდათ მოსწავლეთა მშობლიური ენისაო (75, 11). ამიტომ მოსწავლეები იძულებული იყვნენ საგაკეთილო მასალა სიტყვისაზრებით დაეზეპირებინათ. ყოველივე ეს საგრძნობლად აფერხებდა ქართველი მოსწავლეების წარმატებას სწავლაში. ზოგიერთი მათგანი კლასიდან კლასში გადასვლასაც კი ვერ ახერხებდა და რამდენიმე წელს ერთი და იმავე კლასში იჯდა. ამიტომაც იყო რომ „...ორას ყმაწვილიდან მარტო შეიღმა გაეათავეთ გიმნაზია ცხრა წლის შემდეგ“, – წერს ნ. ნიკოლაძე (75, 14).

კიდევ უფრო შემადრწუნებელი მაგალითს გვთავაზობს სერგეი მესხი. იგი წერს: „ამას წინათ „დროების“ 125 ნომერში დაბეჭდილი იყო შემდეგი პატარა ამბავი: „თფილისის კლასიკურ გიმნაზიაში წელს სულ შეიღმეტ ყმაწვილ-კაცს შეუსრულებია სწავლა; ამათში ცხრა სომეხია თურმე, შეიდი რუსი, ერთი ნემეცი და ქართველი კი... არც ერთი“ (66, 384).

ს. მესხი ამის მიზეზად რუსული ენის უცოდინარობას ასახე-

ლებს, თორემ სხვა მხრივ, დასძენს იგი, „ჩვენ, ქართველებს, არც ნიჭი გვაკლია და არც სწავლის სურვილი“-ო.

დროთა განმავლობაში ქართული ენის უფლებრივი მდგომარეობა ჩვენს ქვეყანაში დღითი დღე უფრო უარესდებოდა. სწორედ „ეს იყო ერთი მთავარი მიზეზთაგანი 70-იანი წლების მოწაფეთა რევოლუციური მოძრაობისა, რომელიც თბილისს გარდა საქართველოს სხვა ქალაქებსაც მოედო. პოლიციური რეჟიმის მხრივ ამ მოძრაობამ სასტიკი რეპრესიები გამოიწვია. მაგალითად, მოძრაობის თვალსაჩინო მონაწილე სტ. ჭრელაშვილი აღნიშნავს, რომ ოთხი წლის განმავლობაში 1874–78 წწ.-ში, „მარტო ტფილისის სემინარიას მოაკლდა 88 საუკეთესო შეგირდი... თითქმის ასეთივე ამბავი დაატყდათ ჩვენებურ დანარჩენ სასწავლებლებსაც“ (47, 217).

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ქართული ენა, ასე თუ ისე, დამაკმაყოფილებლად ისწავლებოდა, მაგრამ არა ეროვნული ინტერესებიდან გამომდინარე, არამედ როგორც რუსული ენის შესწავლა-დაუფლებისა და სკოლების საჭირო კონტინგენტით დაკომპლექტების საშუალება. საყურადღებოა ამ მხრივ თელავის სამაზრო სასწავლებლის ზედამხედველის მტკიცება იმის შესახებ, რომ „თუ ბავშვებს მათი მშობლიური ენა არ ეასწავლეთ, უკმაყოფილო მშობლები ბავშვებს სკოლიდან გაიყვანენ და გარეშე პირებს მიაბარებენ მათი დედაენის შესასწავლადო“ (24, 182).

სამოციანი წლების მოხსენებით ბარათებსა და რუსულ ოფიციალურ პრესაში შეიმჩნევა ქართული ენის სწავლების შეზღუდვის მოთხოვნები. მაგალითად, ასეთი მოთხოვნებით გამოდიოდნენ თბილისის გუბერნატორი ორლოვსკი, ქუთაისის გიმნაზიის დირექტორი ლევანდა, სასწავლო ოლქის ინსპექტორი ილიაშენკო, სასულიერო სემინარიის ინსპექტორი ი. კუეშინსკი, ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების სკოლების ინსპექტორი ი. ლიხაჩევი და სხვები (24, 182).

1871 წელს ჩატარებულ სკოლების დირექტორების ყრილობაზე გამოვიდა თბილისის სამასწავლებლო ინსტიტუტის დირექტორი ზახაროვი და ოფიციალურად მოითხოვა ადგილობრივი ენების შემოფარგვლა მხოლოდ მოსამზადებელი კლასებით, რაც მალე რეალურ სინამდვილედ იქცა.

აღნიშნულის მიუხედავად, ქართველი განმანათლებლები რუსეთის მოწინავე ადამიანებში ხედავდნენ მოსარჩლესა და დამხმარეს ცარიზმის კოლონიური უღლისქვეშ მგმინავ საქართველოს ეროვნული თავისუფლების მოპოვებისათვის ბრძოლაში.

„ეს ჩვენი სიყვარული ჩვენის სამშობლოსი, იგი მაგარი და შუამდგომელი ჯაჭვია, რომელიც აერთიანებს ჩვენს ზრახვებსა და სასოებას უკეთეს რუსთა ზრახვასა და სასოებასთან, სამწუხაროდ ჩვენდა, ეს არ ესმის ყველას... მაგრამ არიან რუსეთში იმისთანა კაცნიცა, – წერდა ილია ჭავჭავაძე, – რომელთაც ნამდვილად გაუგიათ ჭეშმარიტი დანიშნულება რუსეთის მოღვაწეობისა რუსეთის განაპირა ქვეყნებში“ (50, 294).

მართლაც, რუს პედაგოგთა, მოხელეთა და ინტელიგენტთა შორისაც იყვნენ ისეთები, რომლებიც აუცილებლად მიიჩნევდნენ ქართველი ბავშვების მიერ მშობლიური ენის შესწავლას, რასაც ისინი ოფიციალურადაც ადასტურებდნენ იმდროინდელ პრესაში. ერთ-ერთი ასეთთაგანი იყო ა. სტოიანოვი, რომელიც 70-იან წლებში ქუთაისის გიმნაზიის დირექტორად მუშაობდა. 1880 წელს სასწავლო ოლქის მზრუნველისადმი გაგზავნილ თავის ერთ-ერთ ბარათში ის წერდა: „ჩემი აზრით, ქართული ენის სწავლება დაყენებული უნდა იქნეს სათანადო სიმაღლეზე... ქართული ენა მშობლიური ენაა. პირველდაწყებითი განათლება უნდა წარმოებდეს მშობლიურ ენაზე, შემდეგი განათლებაც დედა ენის საშუალებით უნდა მიმდინარეობდეს. ამიტომ მოსამზადებელ კლასებში მასწავლებლებად ქართველები უნდა იყვნენ, ან ისეთი რუსები, რომლებმაც ქართული იციან... საქართველოში მცხოვრები რუსების შვილები ამთავრებენ გიმნაზიას, უმაღლეს სასწავლებლებს, მსახურობენ საქართველოში და არ იციან ქართველების არც ენა და არც ზნე-ჩვეულება. ინგლისელმა მოხელეებმა, რომლებიც ფოთი-თბილისის რკინიგზას აშენებდნენ, 5-6 თვეში ქართული ენა შეისწავლეს. რუსებმა კი, მიუხედავად იმისა, რომ ნახევარ საუკუნეზე მეტია საქართველოში არიან, არც ერთი ქართული სიტყვა არ იციან. აუცილებელია, რომ შემოდგებულ იქნას ქართული ენის საეკლდებულო სწავლება... უფროს კლასებში კი ქართული ლიტერატურის სწავლება“ (88, 653).

უფრო ადრე, კერძოდ, 1879 წელს სტოიანოვმა ქართული ენის სწავლების შესახებ თავისი მოსაზრებები გამოთქვა ასევე გაზეთ „კავკაზში“, სადაც ავითარებდა იმ აზრს, რომ საქართველოს სკოლებში მომუშავე უცხო ეროვნების მასწავლებლებმაც უნდა შეისწავლონ ადგილობრივი ენაო. ამ წერილიდან ირკვევა, რომ სტოიანოვს დაუვალებია თავისი მასწავლებლებისათვის ერთი წლის განმავლობაში შეესწავლათ ქართული ენა, წინააღმდეგ შემთხვევაში ისინი დათხოვნილ იქნებოდნენ გიმნაზიიდან. ასეთი პროგრესული იდეები ოფიციალურ ხელისუფლებას, ცხადია, არ მოეწონებოდა და სტოიანოვს „ამ ცოდვი-

სათვის“ ადგილი გამოუცვალეს, ბათუმის გიმნაზიის დირექტორად გადაიყვანეს.

ანალოგიურ მოთხოვნებს უყენებდა მასწავლებლებს ქუთაისის სახალხო სკოლების ინსპექტორი ვიქტორ ტროე. სკოლების შემოწმების დროს იგი, უწინარეს ყოვლისა, ყურადღებას აქცევდა მასწავლებელთა მიერ ადგილობრივი ენის ცოდნას. „1870 წელს მას ხონის ორკლასიანი სასწავლებელი შეუმოწმებია და რუსული ენის მასწავლებლის ვარკვეის შესახებ აღუნიშნავს, რომ მან ან ქართული ენა უნდა შეისწავლოს, ან აქ მუშაობას თავი უნდა დაანებოსო“ (24, 27).

მოწინავე რუსი პედაგოგების ასეთი მოთხოვნის მიუხედავად, საქართველოს სკოლებში მომუშავე უცხოელ მასწავლებელთა უმრავლესობას ქართული ენა არ ესმოდა და არც მისი შესწავლისათვის იწუხებდა თავს, რადგან ასეთი მოთხოვნა მთავრობის პოლიტიკიდან არ გამომდინარეობდა.

ქართული ენის სწავლების სასარგებლოდ სხვადასხვა დროს თავიანთი მოსაზრებები გამოუთქვამთ აგრეთვე ქუთაისის გიმნაზიის დირექტორს კოცებუს, გორის საოსტატო სემინარიის დირექტორს დ. სემიონოვს, თბილისის სამასწავლებლო ინსტიტუტის დირექტორს დ. ვ. კოლოვინს, თბილისის რეალური სასწავლებლის მასწავლებელს ლ. ზაგურსკის, დ. სტაროსელსკის, ს. სტრელეცკის, და სხვებს.

ქართველ განმანათლებელთა (სამოციანელთა) შორის დიდი სიყვარულითა და ავტორიტეტით სარგებლობდა კავკასიის მთავარმართებლის თანაშემწე, გენერალი დიმიტრი სტაროსელსკი, რომლის დახმარებითაც დამტკიცდა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისა“ და წინამძღვრიანთ-კარის სკოლის წესდებები. ი. გოგებაშვილი მას ასე ახასიათებს: „იგი ნამდვილი სახელმწიფო ჭკუის პატრონია, კაცთმოყვარე გული აქვს, უყვარს საქართველო, რომლის ასულმა მიანიჭა მას ოჯახური ბედნიერება...“ (33, 267-268).

საქმე ისაა, რომ ილია ჭავჭავაძის სიმამრს, თადეოზ გურამიშვილს პირველი ცოლიდან ორი ქალიშვილი ჰყოლია – ოლღა, ილიას ცოლი და ეკატერინე, რომელიც ცოლად გაჰყოლია სტაროსელსკის, „...ამ სტაროსელსკიმ შემდეგში ილიას, ნათესაობის გამო, დიდი შემწეობა აღმოუჩინა, – წერს თავის „მოგონებებში“ ი. მანსვეტაშვილი, – როდესაც წერა-კითხვის საზოგადოების წესდება მთავრობას წარედგინა დასამტკიცებლად. იმ დუხტირ დროს, როდესაც მძევინვარებდა იანოვსკი, რომელსაც განზრახვა ჰქონდა სკოლებში სრულიად მოესპო ქართული ენის სწავლება,

იმ დროს, ემიგრებ, სტაროსელსკის წყალობით, მთავრობა გემტიკიცებს ისეთ წესდებას, რომელიც ქართველ საზოგადოებას უფლებას ანიჭებდა ჰქონებოდა საკუთარი არამც თუ პირველდაწყებითი სკოლები, არამედ საშუალო სასწავლებლებიც“ (60, 136).

საქართველოში მომუშავე პროგრესულ მასწავლებელთა შორის გამოირჩეოდა თბილისის სამასწავლებლო ინსტიტუტის დირექტორი დიმიტრი კოლოვინი, რომელიც სრულიად განსხვავებული ყოფილა თავის წინამორბედ დირექტორ ზახაროვისაგან. ეს უკანასკნელი კმაყოფილებას გამოთქვამდა იმის გამო, რომ მისი სასწავლებელი მხოლოდ რუსებით იყო სავსე და ორიოდ იქ მეოფ ქართველ მოსწავლეს, რომლებსაც ქართული ჟურნალ-გაზეთის ან წიგნის კითხვაში შეაძინებდა, გარიცხვით ემუქრებოდა. მისგან განსხვავებით, დ. კოლოვინი, მასწავლებელ სერგო რობაქიძის გადმოცემით, „იყო ფრიად განათლებული, გულკეთილი და ყველასაგან პატივცემული პედაგოგი. ის შთამომავლობით მოლდავენიელი (მოლდაველი – ნ. ბ.) იყო, წმინდა წყლის მონარქისტი, მაგრამ მისი პედაგოგიური ტაქტი იმდენად პროგრესული და მასთანვე ღიბერალური იყო, რომ ინსტიტუტის მოწაფეობა განუზომელი პატივისცემით ექცეოდა მას. ამ ადამიანის დიდ ღირსებას შეადგენდა ის, რომ მან არ იცოდა არავისი ეროვნული სიძულვილი. პირიქით, ის დიდ პატივისცემით ექცეოდა ინსტიტუტის ქართველ მოწაფეებს“ (89, 323). იგი არა თუ უკრძალავდა მათ ქართული და არარეკომენდებული რუსული ლიტერატურის კითხვას, განაგრძობს ს. რობაქიძე, არამედ ზოგჯერ თვითონაც უკითხავდა ხოლმე აკრძალულ ლიტერატურულ წიგნებს.

თბილისის რეალური სასწავლებლის მასწავლებელი ლ. ზაგურსკი სამსახურიდან გაუთავისუფლებიათ იმის გამო, რომ გეოგრაფიული საზოგადოების კრებაზე შედაგებია ეინმე სმირნოვს, რომელიც ამტიკიცებდა, რომ ქართველები და სომხები არ შეადგენენ ეროვნებასო. ამ საკითხს გაზეთმა „დროება“ 1885 წელს (№58) მიუძღვნა ვრცელი წერილი (24, 184-185).

ქართველი ხალხის მოსიყვარულე და საუკეთესო პედაგოგი იყო ასევე გორის საოსტატო სემინარიის დირექტორი დ. სემიონოვი. მას კარგად ესმოდა მშობლიური ენის როლი და მნიშვნელობა პიროვნების განვითარებაში და ყველა ღონეს ხმარობდა სემინარიაში ქართული ენის სწავლების სათანადო სიმალდეზე დაყენებისათვის. მისი აქ მუშაობის პერიოდში (1878-1883 წწ.) ქართული ენის სწავლება სემინარიაში მაღალ დონეზე იდგა.

ცნობილი სახალხო მასწავლებლის იეანე ავალიშვილის გადმოცემით, ერთხელ დ. სემიონოვს ქართველ მოსწავლეებთან უთქვამს: „დიდი ხანი არ არის, რაც თქვენში ვარ; მაინც მოვალე ვიყავი აქამდე გამეცნო ქართველობა. მხოლოდ წუხელს მომეცა შემთხვევა ეს სურვილი რამდენადმე შემსრულებოდა. ამ რამდენიმე დღის წინ გორის ქართველებისაგან მოსაწვევი ბარათი მომივიდა, ერთ პატივსაცემ ოჯახში მპატივებდნენ... ყოველ საღ-ღერძელოს მოსდევდა „მრავალჟამიერ“, რუსულადაც იმღერეს – „ვნიზ პოსმატუშკი“. ამის შემდეგ ვთხოვე ქართულად ემღერათ რამე... და რა აღმოჩნდა, ქართული სიმღერა ვერ მოაწყეს, არ იცოდნენ. მაშინ მე, რუსმა შემოვძახე ქართული სიმღერა... მაგრამ ევრაეინ ვერ მომეცა. მხოლოდ ერთი სოფრომ მგალობ-ლიშვილი თითქოს ჯერ ამეცა, მაგრამ მერე ვეღარ მოახერხა. უნდა გითხრათ, რომ ამ გარემოებამ ძალიან შემაწუხა.

რა გამოაშკარავდა ვახშამზე? თურმე თქვენ ქართველებს ქართული სიმღერა დაგვიწყებიათ, აღარ გახსოვთ!.. ტანისამოსი თქვენებური აღარ გაცვიათ. ვინ იცის, იქნება, თქვენ ქართული ლაპარაკიც არ გეხერხებათ, ან ისეა შერყენილი, რომ ქართულს აღარ ჰგავს!.. ქართველებო, დასაფიქრებელ მდგომარეობაში ყოფილხართ!“ (24, 185).

ქართული ენისათვის ბრძოლაში ქართველ საზოგადო მოღ-ვაწეებს მხარში ედგნენ ასევე ამიერკავკასიის სხვა ხალხების შვილებიც – მირზა ფატალი ახუნდოვი, გაბრიელ სუნდუკიანცი, ოვანეს თუმანიანი და სხვები.

60-იან წლებში ქართული ენის შევიწროებას წინ აღუდგა სახალხო მასწავლებლობა და მთელი ქართველი ინტელიგენცია. პირველი სერიოზული ბრძოლა თავის თავზე მიიღო ჟურნალმა „ცისკარმა“, შემდეგ ეს საქმე იტვირთა ილია ჭავჭავაძის მიერ 1863 წელს დაარსებულმა ჟურნალმა „საქართველოს მოამბემ“.

1861 წელს ჟურნალ „ცისკრის“ (№2) რედაქტორი იე. კერესხ-ლიძე თავის წერილში ყურადღებას ამახვილებს საქართველოს სკოლებში ქართული ენის სწავლების ცუდად დაყენებაზე და დასძენს: „თუ გესურს ჩვენი შვილების განათლება, თუ გესურს იმათი კეთილ გზაზე დაყენება, პირველად იმას უნდა ვემცუ-დინოებდეთ, რომ მიეცეთ იმათ შემთხვევა ისწავლონ: პირველად თავიანთი მამაპაპის ენა... ეს საკმარისი არ გახლავთ. ქართულის მოსწავლის ქართველისათვის საჭიროა იცოდეს თავისი მამა-პაპის ისტორია, ისტორია თავისი ლიტერატურისა და კლასი-კებისა, რომელთა სმენას ჩვენი შვილები სასწავლებელში მოქ-ლებულნი არიან“ (24, 187).

ქართული ენის სწავლების მდგომარეობაზე ყურადღებას ამახვილებდა ასევე იმდროისათვის საკმაოდ ცნობილი პედაგოგი და სასოგადო მოღვაწე *ბესარიონ ლოლობერიძე*. იგი სათანადო არგუმენტების მოშველიებით დაბეჯითებით და დამაჯერებლად ამტკიცებდა ქართული ენის როლს ბავშვთა პიროვნების ფორმირებაში და მოითხოვდა სახელმწიფო ხარჯზე მის სწავლებას.

მაგრამ ბრძოლა ბრძოლადეკ რჩებოდა და ოფიციალური ხელისუფლება თავის საქმეს აკეთებდა. 1873 წელს გამოქვეყნდა წესდება, რომლის მიხედვითაც ქართული ენა მხოლოდ პროგიმნაზიულ სკოლებში ისწავლებოდა და ისიც მშობლების ხარჯზე. ეს წესები ცხრაასიან წლებამდე მოქმედებდა.

ასეთივე მდგომარეობა იყო სასულიერო სასწავლებლებშიც. არათუ მშობლიურ ენაზე სწავლება, არამედ ქართულ ენაზე უბრალოდ გადალაპარაკებაც კი იკრძალებოდა როგორც მასწავლებლებსა და მოსწავლეებს შორის, ისე ამ უკანასკნელთა შორისაც. „*ეაი საწყალი ქართველების ბრალი! – წერს იაკობ გოგებაშვილი. – თათრებს, სომხებს და ყველა სარწმუნოების ერს რუსეთის იმპერიაში გამართული აქვთ სასულიერო სასწავლებლები, სადაც ყოველი საგანი ისწავლება დუდა-ენაზე და სადაც რუსული ენა მხოლოდ საგანს შეადგენს სასწავლებლისასა. ქართულს სემინარიაში კი ყოველი საგნის სწავლება დაწესებულია რუსულს ენაზე და როცა ქართველები ხმას ამოიღებენ: – ქართული ენა მაინც რიგიანად ასწავლეთ მომავალს მწყემსებს ქართულის ერისასაო, მაშინვე გაისმის დაბეზლება სეპარატიზმისა და სხვა იზმებისა*“ (34, 83).

მაგრამ მეფის რუსეთი ამითაც არ კმაყოფილდებოდა. იმისათვის, რომ ქართველი ხალხის წინააღმდეგობა შეესუსტებინა და ქართველობის, როგორც ეროვნების, მოსპობა გაეადვილებინა, იგი შეეცადა დაეყო საქართველო ცალკეულ ნაწილებად და მისი სხვადასახვა კუთხე ერთმანეთისათვის დაეპირისპირებინა. კერძოდ, მეფის მოხელეებმა საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მოსახლეობის „მშობლიურ ენაზე“ ზრუნვის საბაბით გააჩადეს კამპანია დედასამშობლოსაგან სამეგრელოს, სვანეთის, აჭარისა და აფხაზეთის ჩამოსაშორებლად. ამ მიზნით მათ დაადგინეს აღნიშნული რეგიონების სკოლებში ქართულის ნაცვლად სწავლება მეგრულად, სვანურად, თურქულად და აფხაზურად წარმართათ და ამ ენათა მეშვეობით ესწავლებინათ რუსული ენა ყველა ეროვნების ბავშვისათვის. მეგრელებს და სვანებს ცარიზმი ცალკე ეროვნებად თვლიდა, აჭარლები კი თურქებად მიაჩნდა, რაც ხელს აძლევდა თურქოფილებს. ისინი ამის გამო

აჭარლებს თურქეთისაკენ ერეკებოდნენ.

1876 წელს გორში გაიხსნა საოსტატო სემინარია, ანუ ილიას სიტყვებით რომ ვთქვათ, „იმისთანა სასწავლებელი, რომელმაც უნდა მოამზადოს ოსტატები, მასწავლებელნი ჩვენის სახალხო სასწავლებლებისათვის. რასაკვირველია, თქვენ იფიქრებთ, რომ აქ ქართულს ენას პირველი ადგილი ეჭირება სხვათა შორის. მაგრამ ეგ ეგრე არ არის“ (133, 141).

სემინარიის დირექციას ქართული ენა ამოუღია სასწავლო გეგმიდან, მაშინ როცა სემინარიის 50 მოსწავლიდან 31 ქართველი ყოფილა. თავიანთი მსაკერული ჩანაფიქრის გამართლების მიზნით სემინარიის ხელმძღვანელობას იმერლები, გურულები, ფშაველები და საქართველოს სხვა კუთხის შვილები ქართველებად არ ჩაუთვლია, რითაც 31 ქართველი მოსწავლიდან მხოლოდ 13 უცვნია ქართველად. ამაზე აღშფოთებული ილია ჭავჭავაძე 1877 წელს თავის ყოველკვირეულ გაზეთ „ივერიაში“ ათავსებს სატირულ წერილს „ვიცინოთ თუ ვიტყვი“, რომელშიც იგი ირონიულად შენიშნავს: დირექტორს (ს. ი. დივარს – ნ. ბ.) უფიქრია, „მართლა ქართველი რომ ქართველად დარჩესო, ხომ მკითხავენ ოც-და-თერთმეტი ქართველი მოწაფე გყავს და რატომ ქართულს არ ასწავლიო; თავი რად ავიტკიეო. ის არა სჯობია, ესთქვა, რომ ქართველი ქართველი არ არისო“. ძალიან კარგადაც მოუგონია, სახელი და დიდება მომგონებელს... მაგრამ ჩვენ ამაზედ უნდა ვიცინოთ, თუ ვიტყვი“, – კითხულობს ილია (133, 142).

ამავე სემინარიასთან არსებული მოსამზადებელი კლასი (პროსემინარია), რომელიც ქართველებისათვის ყოფილა განკუთვნილი, მაგრამ მის მეორე განყოფილებაში ქართულს საერთოდ არ ასწავლიდნენ. „შესაძლებელია, – წერს ილია, – რომ გორის სემინარიის გამგეობას ქართულის ენისათვის დრო არა ჰქონდეს, რადგანაც გვარ-ტომობის გამოკვლევას ეგრე წარჩინებულად შესდგომია თვისდა სასახელოდ და იმ გამოკვლევაშია გართული. ჩვენ აქ არა გვეთქმის-რა, მაგრამ ქართულს სასწავლებელში რომ ქართულს არ ასწავლიდნენ – ეს მაინც-და-მაინც დაუჯერებელია. ჩვენ მართო ამას ვკითხულობთ: ამაზედ ვიცინოთ, თუ ვიტყვი?“ (133, 142).

მართალია, პროსემინარიის პირველ განყოფილებაში, სადაც მასწავლებლად მუშაობდა ვინმე ნათიევი, რუსულის პარალელურად ქართულიც ისწავლებოდა, მაგრამ ნათიევი მოსწავლეებს ქართულ სიტყვებს რუსულად აწერინებდა, თურმე, რისთვისაც მას „ჩვენი ხმების გამოსახატავად“ შეძოულია თხუთმეტამდე

ისეთი ნიშანი (ასო), რომელიც „რუსულს ანბანს აკლია“. ყველაფერ ამაზე იღია ირონიულად მიმართავს ბავშვებს: „ვაი თქვენი ბრალი, საწყალო ბავშვებო! არ გეყოფათ განა ამდენი ანბანები, რომ „ნათიაური“ ანბანიც, თქვენდა საუბედუროდ, არ გამოჩენილიყო? ჩვენ ამაზედ უნდა ვიცინოთ თუ ვიტიროთ?“ – სვამს კითხვას ავტორი და იქვე ამატებს: „მეცხრამეტე საუკუნეში, ესე აშკარად სამასხაროდ საქმე გამხდარა სადმე?“ (133, 143).

ილიას კრიტიკამ სასურველი ნაყოფი გამოიღო: გორის საოსტატო სემინარიის დირექტორი ს. დივარი 1878 წლის ივლისში გაათავისუფლეს თანამდებობიდან და მის ნაცვლად დანიშნეს პროგრესულად მოაზროვნე პედაგოგი დ. სემიონოვი, რომელმაც 1879 წლის სექტემბრიდან სემინარიაში შემოიღო ქართული ენის სწავლება და პირველ მასწავლებლად მოიწვია პეტერბურგის უნივერსიტეტის კურსდამთავრებული, ქართული ენის სახელმძღვანელოების ავტორი არისტო ქუთათელაძე, 1881 წლიდან კი – მ. ყიფიანი, ხოლო 1883 წლიდან 1915 წლამდე (გარდაცვალებამდე) გორის საოსტატო სემინარიაში ქართულ ენას ასწავლიდა ცნობილი ქართველი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე ნიკო ლომოური (111, 198).

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში იანოვსკები, კატკოვები, ლევიცკები, კუეშინსკები, სლავენსკები, ზავადსკები, რუდოლფები, სუვორინები, ვოსტორგოვები და „ბნელეთის სხვა მოციქულნი“, როგორც მათ ი. გოგებაშვილი უწოდებდა, ყოველნაირად ცდილობდნენ სკოლიდან განედევნათ ქართული ენა, უკიდურეს შემთხვევაში, ისე შეემცირებინათ ქართული ენისა და ლიტერატურის საათები, რომ ფაქტობრივად იგი მეორეხარისხოვან საგნად ექციათ. მათი მეთაური და სულისჩამდგმელი იყო კირილე პეტრეს ძე იანოვსკი, რომელიც საქართველოს 1878 წელს მოველინა. ამ წელს იგი კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველად დაინიშნა, ოცდაორი წლის მანძილზე (1878-1901 წწ.) ამ თანამდებობაზე მუშაობდა და ბევრი ბნელი საქმის ინიციატორი იყო. პირველი, რაც მან გააკეთა, ის იყო, რომ სკოლებიდან სრულიად განდევნა ქართული ენა. ქართველს საქართველოში მშობლიურ ენაზე არა თუ სწავლა-განათლების მიღება, არამედ, უბრალოდ, საუბარიც კი ეკრძალებოდა მაღალ საზოგადოებაში. ამიტომ ასეთი სიძულვილით იხსენიებს ი. მანსვეტაშვილი მეფის მთავრობასა და მის მოხელეებს საქართველოში. „...ჩვენ გეპულდა და ამ სიძულვილს არცა ემაღაუდით, – წერს იგი, – გეპულდა რუსეთის მთავრობა, გემაგდა რუსეთის წესწყობილება, გვეზიზღებოდა რუსეთის ის წარმომა-

დგენელნი ჩვენში, რომელნიც უხეშად, ბრიყულად გვიფურთხებდნენ და ფეხქვეშ გვითელავდნენ ყველა იმას, რაც ჩვენთვის წმინდას შეადგენდა. ნუ დაივიწყებთ, რომ ეს ის დრო იყო, როდესაც იანოვსკიმ სრულიად აკრძალა ქართული ენის სწავლება ყოველ დარგის სასწავლებელში. ეს ის დრო იყო, როდესაც ტფილისის არც ერთ ქართულ ეკლესიაში ქართულ წირვა-ლოცვას კელარ გაიგონებდით. ეს ის დრო იყო, როდესაც შავრაზმელ მღვდელ ეოსტორგოვს და მის დამქაშებს შედგენილი ჰქონდათ გეგმა მთელს საქართველოს სოფლებში გადგეგდოთ ქართულ ენაზე ღვთის მსახურება და ქართული საეკლესიო ენის მაგიერ შემოეღოთ სლავიანური ენა“ (60, 76).

პირველ ხანებში იანოვსკის ქართველი ხალხის მოსიყვარულედ მოჰქონდა თავი და ისეთ წერილებს ათავსებდა გაზეთ „კაეკასში“, რომ ილია ჭავჭავაძემ ჟურნალ „ივერიის“ 1879 წლის პირველ ნომერში მას იმედით აღსავსე წერილი უძღვნა: „განათლებას საზოგადოდ და ხალხის განათლებას კერძოდ კარგს მომავალს უქადის მიდრეკილება და მიმართულება მისი, – წერდა იგი, – ვინც ახლად დანიშნული იქნა კაეკასიის სამოსწავლო ოლქის მეთაურად და მზრუნველად“.

იანოვსკის მიმართ საქებარი სიტყვები არ დაიშურა ასევე სერგეი მესხმა, მაგრამ იანოვსკის სიტყვა ერთი იყო და საქმე სხვა. შუბი ხალათში დიდხანს არ დაიმაღა. კირილე პეტრეს ძემ სულ მალე გვიჩვენა თავისი ნამდვილი სახე. XIX საუკუნის 80-90-იანი წლებიდან იგი დაადგა ქართველი ხალხის სრული რუსიფიკაციისა და ქართული ენისა და კულტურის მოსპობის გზას. მალე მან შეიმუშავა 1881 წლის სასწავლო გეგმა და გამოაქვეყნა ცირკულარი, რომელთა მიხედვით ყველა ტიპის სკოლაში დაწყებითი კლასებიდანვე უნდა შემოღებულიყო რუსული ენის სწავლება, მშობლიური ენის სწავლება კი ქართულ სკოლებში გამოცხადებულ იქნა არასავალდებულოდ. დაწყებითი კლასების მოსწავლეებს ყველა საგანი მხოლოდ პირველ წელს უნდა ესწავლათ მშობლიურ ენაზე, მეორე წელს – სანახევროდ მშობლიურ და სანახევროდ რუსულ ენაზე, ხოლო მესამე წელს ყველა საგნის სწავლება რუსულ ენაზე უნდა წარმართულიყო და ქართული ენა: ცალკე დისციპლინადაც კი არ უნდა არსებულებო. ქართულ ენას, როგორც არასავალდებულო საგანს, სკოლაში პირველ და ნაწილობრივ მეორე კლასებში ეთმობოდა ძალზე უმნიშვნელო რაოდენობის საათები და ისიც მხოლოდ ყველა გაკვეთილის ბოლოს, როცა მოსწავლეები როგორც გონებრივად, ისე ფიზიკურად გადაქანცული იყვნენ. იანოვსკი ამითაც

არ დაკმაყოფილდა და 1885 წელს გამოაქვეყნა მორიგი ცირკულარი, რომლითაც ქართული ენა საესეებით განდევნა სკოლიდან (88, 644).

თავისი გეგმით იანოვსკი ეწინააღმდეგებოდა გაზეთ „კავკაზში“ ერთი წლის წინ მის მიერვე გამოქვეყნებულ სტატიას, რომელშიც იგი წერდა: „ყოველ კარგად მოწყობილ სკოლაში სწავლება უპირატესად დუდაენაზე უნდა წარიმართოსო“, გეგმაში კი, როგორც აღენიშნეთ, ყველა დისციპლინის სწავლება მესამე წლიდან რუსულ ენაზე უნდა წარიმართულიყო.

იანოვსკის ანტიპედაგოგიკური სისტემა გამოუვალ მდგომარეობაში აყენებდა არა მარტო რუსული ენის არმცოდნე ქართველ მოსწავლეებს, არამედ ქართული ენის არმცოდნე რუს პედაგოგებსაც, რომლებიც გამოსავალს ე. წ. „მუნჯურ მეთოდში“ (ბუნებითი მეთოდი) ეძებდნენ. მუნჯური მეთოდი აჩლუნგებდა მოსწავლეთა აზროვნებას და ტანჯავდა მასწავლებლებს. ამ მეთოდის დანერგვას მოჰყვა სკოლებიდან ქართულ მასწავლებელთა განდევნა, რომელთა ადგილს იჭერდნენ ქართული ენის არმცოდნე, უწიგნური რუსი მასწავლებლები. ამაზე ერთ-ერთმა პირველმა ხმა აიმაღლა სერგეი მესხმა. თავის წერილში „რუსული ენა ჩვენს გიმნაზიაში“ იგი სასტიკად გმობს ე. წ. „მუნჯურ მეთოდს“ და მოითხოვს, რომ რუსული ენის შესასწავლად გამოყენებულ იქნას მშობლიური ენა, ხოლო მოსამზადებელ კლასებში რუსული ენის მასწავლებლებად დაინიშნონ ის პირები, რომლებსაც ქართული ენა ეცოდინებათ და შესაძლებლობა ექნებათ, აუხსნან და განუმარტონ მოსწავლეებს გაუგებარი რუსული სიტყვები და გამოთქმები.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ იანოვსკი მარტო არ იყო ამ ანტიეროვნულ საქმეში. მას მხარს უმშვენიებდნენ ეგზარქოსი პავლე, თბილისის სემინარიის რექტორი ჩუდეცკი და ცარიზმის მრავალი სხვა შავრაზმელი მოხელე. ჩვენდა სამწუხაროდ, მას მხარდამჭერები ადგილზეც ჰყავდა, ე. წ. მედროვე მშობლების სახით, რომლებიც ფიქრობდნენ, რომ მათ შვილებს ფართო ასპარეზისათვის რუსული ენა უფრო სჭირდებოდათ, ქართული ენის ცოდნა კი არაფერში გამოადგებოდათ. ასეთებს თავიანთი შვილები, ეგრეთ წოდებული „მესამე ძალის“ ზეწოლის გარეშე, რუსულ სკოლაში შეყავდათ და არ ფიქრობდნენ იმაზე, რომ უცხო ენაზე განათლებამიღებული კაცისათვის ღედა ენად ის ენა ხდება, რომელზეც მან განათლება მიიღო, მისი მშობლიური ენა კი თანდათან მივიწყებას ეძლევა, მითუმეტეს მაშინ, როცა ოჯახში მშობლებიც არ ლაპარაკობენ თავიანთ ენაზე და უცხო

ენის ცოდნით იწონებენ თავს. ასეთი მედროვეები, სამწეხაროდ, დღესაც საკმაოზე მეტი გვყავს. ახლა საქართველოში ინგლისური ენის ბუმი და ბევრ ვაი-ქართველს შვილი ინგლისურენოვან სასწავლებელში შეჰყავს, ან ისეთ სკოლაში, სადაც ინგლისური ენა დაწესებითი კლასებიდანვე ისწავლება.

ჩვენდა საბედნიეროდ, XIX საუკუნეში გვყავდნენ სხვა მამულიშვილებიც, რომლებიც გაბედულად, ქედმოუხრელად ებრძოდნენ შავრახმელებს მშობლიური ენის დევენის წინააღმდეგ და, როცა საჭირო იყო, დიმიტრი ყიფიანით, თავსაც სწირავდნენ ერისათვის სასიცოცხლო მნიშვნელობის საქმეს. ესენი იყვნენ, უწინარეს ყოვლისა, ქართველი სამოციანელები, „თერგდალეულები“, რომელთა შორის, როგორც ყოველთვის, პირველი იყო ილია ჭავჭავაძე. მან ჯერ კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარა რუსი მოხელეები, რომელთაც განსრახული პქონდათ დედაბუდიანად აღმოეფხვრათ რუსთაველისა და გურამიშვილის ენა, „ის ენა, რომელზედაც დაიღიღინა ჩვენმა უკვდავმა რუსთაველმა თავისი უკვდავი „ვეფხისტყაოსანი“, ის ენა, რომელზედაც დაიგალობა თავისი ღვთიური სიმღერები თავად ალექსანდრე ჭავჭავაძემ...“ (136, 14), შემდეგ კი ხმა აიმაღლა ანტონ კათალიკოსის „სამი სტილის თეორიისა“ და ხელოვნური ენის „შემოქმედთა“ წინააღმდეგ. ილიას კარგად ესმოდა დიდი რუსი პედაგოგის კ. დ. უშინსკის სიტყვების აზრი, რომ „სანამ ცოცხლობს ხალხის ენა ხალხის ბაგეზე, მანამ ცოცხლობს თვით ხალხიც... წაართვით ხალხს ენა და ის ვერასდროს ველარ შექმნის მას; ხალხს შეუძლია თვით ახალი სამშობლოს შექმნა, მაგრამ ენისა კი – არასოდეს: მოკვდა ენა ხალხის ბაგეზე და მოკვდა თვით ხალხიც“ (94, 150).

კონსტანტინე უშინსკის ამ სიტყვების ჭეშმარიტება რეალურად დაადასტურა ჩვენმა ცხოვრებამ. სამოცდაათი წლის მანძილზე ყოფილი საბჭოთა კავშირის რუკიდან გაქრა ათობით ერი და ეთნიკური ჯგუფი. ამის ძირითადი მიზეზი იყო დედაენის დაკარგვა და რუსული ენის გათავისება, გამშობლიურება. ამიტომ ილიასათვის მთავარი იყო მშობლიური ენა, მისი დაცვა და განმტკიცება, რასაც მან მთელი თავისი სიცოცხლე შეაღწია. დედაენაში იგი ხედავდა უდიდეს აღმზრდელობით ძალას და თავისი მეცნიერული თუ პუბლიცისტური ნაშრომებით განამტკიცებდა საზოგადოებრივ აზრს მშობლიური ენის საფუძვლიანად შესწავლისა და მისი საიმედოდ დაცვის შესახებ. ამიტომაც იყო, რომ იგი თავდაუზოგავად ებრძოდა ცარიზმის რუსიფიკატორულ პოლიტიკას, რომლის მიზანს, პირველ ყოვლისა, ქართული ენის

დისკრედიტაცია და მისი მოსპობა შეადგენდა.

ი. მანსვეტაშვილის გადმოცემით, ასეთ რთულ ვითარებაში ყველა ქართველი ჭეშმარიტი მამულიშვილის ყურადღება მიპყრობილი იყო ილიასაკენ. იგი ყოველთვის გაჭირვების ტალკევის იყო. თვით იაკობ გოგებაშვილი, ეს ერთგული მოამაგე ქართული სკოლისა, ეს დაუღალავი მუშაკი ქართული ენის ხელშეუხებლობისა, რომელსაც ჭკუაც არ აკლდა და კალამიც უჭრიდა, ესეც კი ილიას მიაშურებდა და ეტყოდა: „გაგვიძეხ, ბერო მინდიაე! კარს საფრთხე მოგვდგომიაო“, გასრესას, გათელვას გვიპირებენ, ენას პირიდგან გეგლეჯამენ, შენ უნდა გვიხსნა ამ განსაცდელისაგან, შენ უნდა ამოიღო შენი ძალუმი ხმაო. ილია დინჯად მოუსმენდა ყველას, მასალას შეაგროვებდა, შეისწავლიდა, თავის გამჭრიახი გონების ცხრილში გაატარებდა... შეზელდა, თავის შემოქმედებით ნიჭს და ბუნებით მონიჭებულ მადლს შიგ ჩააყოლებდა და ისეთს ნამცხვარს გვიძღვნიდა, რომ მტერსაც კი შურით თვალი დაუბრმავდებოდა. ასეთ საგზალით შეუდგებოდა გზას და ბრძოლის ველიდან ძლეული არ დაბრუნდებოდა. წერილები ისე იწერებოდა, საგანს ისე გააშუქებდა ყოველ მხრივ, პედაგოგიის ისეთს ღრმა ცოდნას გამოიჩენდა, რომ თვით სპეციალისტებს უკვირდათ, ესე ზედმიწევნით როგორ შეუთვისებია ჩვენი მეცნიერებაო“ (60, 120).

ილიას შესახებ ი. მანსვეტაშვილის მოსაზრებებს თითქმის სრულად იმეორებს *კრიგოლ ყიფშიძე*. იგი წერს: „საზოგადოდ ილია, გაჭირვების ტალკევის რომ იტყვიან, სწორედ ის იყო. როცა საფრთხე რამ იყო მოსალოდნელი ჩვენი ქვეყნის ინტერესებისათვის, იმას შემოეხვევოდნენ ჩვენი მამულიშვილები, აბა, უნდა გვიშველო როგორმე, ხმა ამოიღო, ჩვენს საქმეს ემუქრებიან, დაბალ ღობედ დაგვსახეს, ლამის ზედ შეგვდგნენ და გაგვთელონო. მუდამ დინჯი, აუჩქარებელი, ილიაც ყურადღებით მოუსმენდა ხოლმე ყველას, სათითაოდ აკრებდა თითოეულის აზრს, ბოლოს ყველას ერთად თავისთავს მოუყრიდა, გააშუქებდა საგანს, რაც უნდა რთული და დახლართული ყოფილიყო და იკისრებდა გამოსვლას საბრძოლველად; გამოვიდოდა, როგორც გამოცდილი ფალაენი წინაღუე კარგად მოსაზრებულის საბრძოლველის გეგმით, შეიარაღებული ფერხით თხემამდე; გამოვიდოდა და იცავდა თავის ქვეყანას, თავის ძვირფას სამშობლოს ძნელად გასამეტს, უმაღლესს ინტერესებს“ (107, 72).

როგორც ყოველთვის, ილია ჭავჭავაძე ახლაც სათავეში ჩაუდგა მოწინავე ქართველი ინტელიგენციის ბრძოლას დედანაზე სწავლების უფლების მოპოვებისათვის. ილიამ მკვეთრად

გაილაშქრა სახალხო სკოლის იანოვსკისეული გეგმის წინააღმდეგ, რომელშიც ქართული ენა, როგორც სასწავლო საგანი, მეტად შევიწროებული იყო. გაზეთ „დროებაშიც“ რამდენიმე წერილი დაიწერა ამ ახალი სასწავლო გეგმისა და მისი სულისჩამდგმელის, კაეკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველის, შავრაზმელი იანოვსკის წინააღმდეგ.

მოგვიანებით შექმნილ ვითარებასთან დაკავშირებით ილია აფრთხილებდა ქართველ ხალხს: „ხმლიანმა მტერმა ვერ დაგვათმობინა, ვერ წაგვართვა ჩვენი მიწა-წყალი, ჩვენი ქვეყანა. ხმლიანს მტერს გაუძელით, გადავრჩით. ქვეყანა და სახელი შევინახეთ, სახსენებელი არ ამოვიკვეთეთ, შევირჩინეთ, საქოლაგი არავის აეაგებინეთ. ხმლით მოსეულმა ვერა დაგვაკლორა, – შრომით და გარჯით, ცოდნით და ხერხით მოსეული-კი თან გაგვიტანს, ფეხ-ქვეშიდამ მიწას გამოგვაცლის, სახელს გაგვიქრობს, გაგვიწყვეტს, სახსენებელი ქართველისა ამოიკვეთება, და ჩვენს მშვენიერს ქვეყანას, როგორც უპატრონო საყდარს, სხვანი დაეპატრონებიან“ (131, 13).

მკაცრი საცენზურო პირობების მიუხედავად, ცარიზმის რეაქციული პოლიტიკის წინააღმდეგ ხმა აიმაღლა ქართულმა პრესამ. პირველი ყუმბარა მტრის ბანაკში გაზეთ „დროების“ რედაქტორმა სერგეი მესხმა გადაისროლა. იგი თავის ღია წერილში იანოვსკისადმი წერდა: „ჩვენ აღტაცებული ვიყავით სიხარულისაგან, როდესაც პირველად გაზეთებიდამ შევიტყვეთ, რომ უმაღლესმა მთავრობამ ინება თქვენი წინა მოადგილის ბ. ნევეროვის გამოცულა და თქვენი დანიშვნა კაეკასიაში სწავლავანათლებლის საქმის გამგებლად...

თქვენი დანიშვნა იმის ადგილზედ გვიხაროდა იმიტომ, რომ პეტერბურლიდამვე კარგი ხმები ისმოდა თქვენს კეთილ-გონიერებაზედ, მიუდგომლობაზედ. გეწერდნენ და გვეუბნებოდნენ, რომ თქვენ მხოლოდ ხალხის განათლება, ახალგაზრდობის გონების გახსნა გექნებათ მხედველობაში, რომ თქვენ არ გაარჩევთ რუსს, ქართველს, სომეხს, თათარს თუ ყიზილბაშს, რომ თქვენთვის სულერთია, ვინც კი ისურვებს სწავლას, ყველას ერთნაირ საშუალებას მისცემთ, ყველას ერთნაირად მოეპყრობით... გვეუბნებოდნენ და გვარწმუნებდნენ, რომ თქვენ პოლიტიკასა და პედაგოგიას ერთმანეთში არ ურევთ და სხვა. – აი, ეს გეახარებდა ჩვენ.

და მართლაც, პირველი ნაბიჯები თქვენის მოქმედებისა ჩვენში თითქო გვაიმედებდნენ, რომ, რასაც ამბობდნენ თქვენზე, მართალი იყო, რომ ნამდვილ პედაგოგიურს მიზანს მისდევდით

და სხვას არაფერს... აცხადებდით, რომ ყველამ თავის სამშობლო ენა უნდა შეისწავლოს, ყველა კაცი თავის ქვეყნისა და მოქმედებისათვის უნდა იყოს მომზადებულიო; პირველ-დაწყებითი სწავლა სოფლის შოკლებში უეჭველად სამშობლო ენზედ უნდა იყოსო! იქამდინ მიდიო, რომ იქაურ მასწავლებლებში მყოფ რუსებსაც კი ვაღიძვრებოდად ხდიდით, რომ ქართული ენა შეესწავლათ; თითქოს ქართულ სახელმძღვანელოების გავრცელებას ცდილობდით და სხვა.

მაგრამ, ჩვენდა-სამწუხაროდ, ამ უკანასკნელს დროს რაღაც სხვა ხმები გვესმის და სხვა ნაყოფს ვხედავთ თქვენის შემოქმედებისას..." (66, 335-336).

ამ ფაქტთან დაკავშირებით ილია ჭავჭავაძემ „ივერიაში“, იაკობ გოგებაშვილმა კი „დროებაში“ სპეციალური წერილები გამოაქვეყნეს. ილია მკაცრად ილაშქრებდა იანოვსკის გეგმის წინააღმდეგ და უმტკიცებდა, რომ ის არ ითვალისწინებდა ბავშვის ასაკობრივ შესაძლებლობას დაწყებით კლასებში, რომ სამი წლის განმავლობაში შეუძლებელია ბავშვები ისე გაიწერონ ქართულ ენაში, რომ საგნები „ცნობიერად და გაგებით ისწავლონ“. „ნუთუ დედა-ენაში ჯერ კარგათ არ გაწერონულს და გავარჯიშებულს ბავშს ისე ეცოდინება სამს წელიწადში თავისი დედა-ენა და რუსულიცა, – წერს იგი, – რომ ან ერთი იქნას ნამდვილ ცოდნად ან მეორე? ნუთუ ეგ ნამდვილი და გამოსაყენებელი ცოდნა იქნება და არა გაზეპირება?" (137, 199-200).

დიდმა ილიამ ძალზე კარგად უწყოდა იანოვსკის მოთხოვნის მიზეზი და როცა მისი გადარწმუნება ვერ შეძლო სხვა ხერხს მიმართა: მოითხოვა დაწყებითი სკოლის კურსის სამი წლიდან ექვს წლამდე გაზრდა, სადაც პირველ სამ წელს სწავლება მშობლიურ (ქართულ) ენაზე იქნებოდა და ამით სკოლა თავის ძირითად მოვალეობას შეასრულებდა, ხოლო მეორე სამ წელს, როცა ბავშვები მშობლიურ ენაში კარგად გაიწაფებოდნენ, – რუსულ ენაზე. მაგრამ იანოვსკის ამის გაგონება არ სურდა. თავის უარს იგი იმით ასაბუთებდა, რომ ასეთი სკოლები რუსეთში არ არსებობსო. მართალია, მან ძალზე კარგად იცოდა, რომ რუსეთში არც ორ ენაზე მიმდინარეობდა სწავლება, მაგრამ ის, ილიას თქმით, „უსაბუთოებასაც საბუთად ხმარობდა“. მაშინ ილიამ სცადა, დაერწმუნებინა იგი, რომ მშობლიური ენა არის უცხო (ამ შემთხვევაში რუსული) ენის შესწავლის საფუძველიო, მაგრამ იანოვსკიმ არც ეს საყოველთაოდ ცნობილი ჭეშმარიტება მიიღო, რადგან მისი მიზანი ერთი იყო – ქართული ენის

განდევნა როგორც სახელმწიფო და საზოგადოებრივი ორგანიზაციებიდან, ისე ყველა ტიპისა და საფეხურის სკოლიდან.

„იანოვსკის რეაქციონერმა საგანმანათლებლო პოლიტიკამ, მეფის ერთგული დიშ. ყიფიანიც კი გამოიყვანა მოთმინებიდან: „რომელიმე ერის ენის შესლუღვა, – წერს იგი, – ნიშნავს მისი არსებობის შესლუღვას. ქართველები ამისაგან თავისუფალი უნდა იყვნენ“ (47, 222).

ქართველთა გარუსება-გადაგვარებისაკენ მიმართული მეფის რუსეთის პოლიტიკა მთელი ძალით მუშაობდა, მაგრამ ილია და მისი გუნდის წევრები ფარ-ხმალს როდი ყრიდნენ. ისინი გამუდმებით იბრძოდნენ მეფის შაერაზმელი მოხელეების მიერ შელანძლული ქართული ენის აღდგენისათვის. მიუხედავად ამისა, იმ პირობებში, რომელშიც უხდებოდათ მათ მოღვაწეობა, სასურველი მიზნის მიღწევა ძალზე ძნელი იყო. ამიტომაც იყო, რომ 1883 წელს ილია გულდაწყვეტილი წერდა: „ოცი წელიწადი გადის, რაც ქართულის ენის (უფლებას) იცავს ჩვენი უღონო აზრი და გონება, იცავს ძლიერად და თავგანწირულად და აქნობამდე არამც თუ სასამართლო უწყებაში (და საერთოდ საზოგადოებრივ საქმეებში, არამედ თვით პირველდაწყებით სკოლაში და, ასე გასინჯეთ, სასულიერო უწყებაშიაც კი ვერ დამკვიდრებულა რიგიანად“ (131, 281).

1884 წელს იანოვსკი ვერაგული გეგმის განხორციელებას შეუდგა. კაცი, რომელიც ყოველივე ქართულს ებრძოდა, მეგრელთა „ინტერესების დამცველად“ მოგვევლინა. მისი წაქეზებით, აღმოჩნდნენ ადამიანები, რომლებიც ამტკიცებდნენ, მეგრული ენა სხვა ენაა და მას საერთო არა აქვს ქართულთანო. ასეთები მოითხოვდნენ სამეგრელოს სამრევლო სკოლების სასწავლო გეგმიდან ქართული ენის ამოღებას და მეგრულ ენაზე სწავლებას, შემდეგ კი ამ უკანასკნელზე დაყრდნობით რუსული ენის სწავლების განხორციელებას. ქუთაისის სახალხო სკოლების დირექტორ ფ. ლევიტსკის აზრით, იმის გამო, რომ მეგრელები მათთვის უცხო ქართულ ენაზე სწავლობენ, მათი რიცხვი მცირეა როგორც საქალაქო და სასულიერო სასწავლებლებში, ისე საშასწავლებლო სემინარიებში, ინსტიტუტებსა და გიმნაზიებში.

ზემოთ გატარებული მოსაზრება იანოვსკიმ ოფიციალურად დაადასტურა პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტის თანამშრომელ, ენათმეცნიერ ალექსი ნიკოლოზის ძე გრენისადმი გაგზავნილ ბარათში, რომელშიც იგი წერდა: „სასწავლო უწყების მიზანია... მეგრულ ახალგაზრ-

დობას მიეცეთ შესაძლებლობა საჩეგრელოს სკოლებში განათლება მიიღოს მეგრულ ენაზე და არა ქართულ ენაზე, რომელიც მათთვის სრულიად უცხოა“ (24, 197).

მეგრელთა სწავლა-განათლების შესახებ თავისი მოსაზრებები იანოვსკიმ გამოთქვა ასევე 1886 წლის 18 თებერვალს განათლების მინისტრისადმი გაგზავნილ წერილში. მასში იგი წერდა: „მეგრული ენა სრულიად განსხვავდება ქართული ენისაგან და სრულიად გაუგებარია ქართველებისათვის, ისე როგორც ქართული გაუგებარია მეგრელებისათვის... სწავლება შეიძლება დაწყებულ იქნეს მეგრული წერა-კითხვით და არა ქართულით, რაც ადგილობრივ მეგრულ სკოლებში მიღებული იყო რუსული ენის შესწავლის საზიანოდ... მე აუცილებლად ვთვლი ამ ენისათვის შედგენილ იქნეს საკუთარი ანბანი... მეგრული ანბანი, ჩემი ღრმა რწმენით, რუსულ ალფაბეტზე უნდა იქნეს დაფუძნებული იმ საჭირო ცვლილებებით, რომელიც გამოწვეულ იქნება რუსულ გამოთქმაში არსებული რამდენიმე ბგერით“ (24, 197).

იანოვსკის მიერ განათლების მინისტრისადმი გაგზავნილ ამ წერილის საფუძველზე პეტერბურგიდან საქართველოში სპეციალურად მოავლინეს ქართველური ენების მცოდნე, ზემოთ აღნიშნული, ენათმეცნიერი ალ. გრენი, რომელმაც რუსულზე დაყრდნობით შექმნა მეგრული „ანბანი“. შემდეგ შინაც გამოგვიჩნდა დამპყრობლის მსახური და ლაქია ქართველი მასწავლებლის თადა (თადეოზ) აშორდიას სახით. ამ უკანასკნელმაც 1899 წელს რუსულზე დაყრდნობით შექმნა მეგრული ანბანი „დიდა ნინა“, რომელიც 1904 წლამდე გამოიყენებოდა სამეგრელოს სკოლებში.

1886 წლის 8 იანვარს დ. ყიფიანმა დონდუკოვ-კორსაკოვს წარუდგინა ერცელი მოხსენებითი ბარათი, რომელშიც იგი ააშკარავებდა იმ რეაქციულ ანტიქართულ პოლიტიკას, რომელსაც მეფის მთავრობა მეგრელების მიმართ ახორციელებდა. „შემიძლია მოგახსენოთ, – წერს დ. ყიფიანი მთავარმმართველს, – ერთი შეურყეველი და ახალი ფაქტი, რომელიც ამას გვეუბნება, რომ არსებობს მიდრეკილება ქართული ენის დევნისა. მოციქულთა დროიდან ქართული ენა იყო საეკლესიო და საკულტო ენა სამეგრელოში და იქ ეს ენა ყველას ესმის. ამჟამად კი ახალ კულტურას ნერგავენ, მეგრულ ენას ასწავლიან სხვა ენის საშუალებით. ასე რომ გავყევით, შეიძლება შეიქმნას ახალი კულტურები აჭარლებისა, ფშა-ხევსურებისა, ინგილოებისა, მთიულებისა და სხვათათვის. სასარგებლო კი იქნება ყოველივე

ეს იმ მთავრობისათვის, რომელმაც თავის მფარველობის ქვეშ მიიღო მრავალტანჯული საქართველო, რისთვისაც უსაზღვრო მადლობა დაიმსახურა?" (88, 669-670).

იაკობ გოგებაშვილი ყურადღებით ადევნებდა თვალს სამეგრელოში შექმნილ ვითარებას. მან არაერთი წერილი უძღვნა სამეგრელოს სკოლებში ქართული ენის შევიწროების საკითხს. ერთ-ერთ წერილში იგი აღნიშნავდა: „...აღმოჩნდნენ საქართველოს კეთილის მყოფელნი, აშორდიები, რომელნიც მეგრელებს ჩასჩინებენ: თქვენ ქართველები არა ხართ, განზე გადექით, განცალკევდით, გასწყვიტეთ ქართველებთან ძველთაგან ძველი კავშირი, ბუნებისაგან შექმნილი და ღვთისაგან ნაკურთხი, დაარღვიეთო. სწორედ ამისთანავე კეთილის მყოფელნი აღმო-უჩნდნენ ბოლოს წლებში ჩვენს აღმოსავლეთის ძმებს – ინგილოებს, რომელნიც ჩასძახიან, რომ თქვენ ჩამომავლობით თათრები ხართო და არა ქართველებო, წირვა-ლოცვა თქვენში უნდა სწარმოებდეს თათრულს ენაზედ, იმავე ენაზედ უნდა იბეჭდებოდეს თქვენთვის წიგნები თათრული ანბანითაო და სხვანი. ეს უცნაური და უკუღმართი წადილი მარტო საინგილოსათვის არ არის საშიში და მავნებელი. როგორც სამეგრელოს განშორება აზარალებს არა მარტო მეგრელებს, არამედ დაასუსტებს სხვა ქართველებსაც, ისე იმოქმედებს ინგილოების განცალკევება და მოწყვეტა ჩვენი ქვეყნის ბედზედ“ (31, 123).

იანოესკის რუსიფიკატორული პოლიტიკის წინააღმდეგ ხმა აიმაღლეს ასევე სამეგრელოს პროგრესულად მოაზროვნე პირებმა. მის გეგმას ფართოდ გამოეხმაურა ქართული პრესა. 1885 წელს გაზეთი „დროება“ აქვეყნებს ვ. ჩინჩალაიას წერილს, რომელშიც ნათქვამია: „მეგრელები კიდევაც რომ ქართველები არ იყვნენ, როგორც გონიათ ზოგიერთთ, მაშინაც დიდი უსამართლობა, შეცდომა იქნებოდა, რომ მეგრელებისათვის ქართული ენა არ ესწავლებინათ. აიღეთ თუნდა მარტო ეკონომიური მხარე, შეხედეთ მათ გონების თვალთ და მიხვალთ იმ დასკვნამდე, რომ ქართული ენა... ჩვენთვის, მეგრელებისათვის შეადგენს სულიერსა და ხორციელ საზრდოს. მართლა, თუ არა ქართული ენის, სხვა რომელი ენის საშუალებით ვიქონიოთ მეგრელებმა აღუბ-მიცემა იმერეთში, გურიაში, რაჭაში, ქართლ-კახეთში და ლენხუბში“ (24, 200).

გასული საუკუნის დასაწყისში ლუარსაბ ლოლუამ გამოსცა წიგნი „სამეგრელოს საერო სკოლები“, რომელშიც ავტორი გამოხატავს მთელი სამეგრელოს მოსახლეობის აზრს. მასში იგი წერს: „ცოდნა არ არის აუყაროთ (მეგრელებს) დაბეჩავენბუ-

ლის ცხოვრების გასაუმჯობესებელი საუკეთესო იარაღი, როგორც ამას ჩადიან ზოგიერთა არამკითხველნი ხალხის უცნობი ვაუბატონები?.. ეკითხოთ ამ მოღვაწეთ, რა სამართალია, რომ წაერთვას ნამდვილი მათი დედა-ენა ქართული, რომელთანაც იგინი ისე მჭიდროდ არიან შეკავშირებულნი, არა მარტო ნათესაობით, არამედ თოთხმეტის საუკუნის ღვთის მსახურებით და ორი ათასი წლის ისტორიულ-კულტურული ცხოვრებით?.. როგორ უნდა იცხოვროს მეგრელმა გარეშე გურიისა, იმერეთისა, ქართლისა და კახეთისა? რა ფასი უნდა ქონდეს ამ ადგილებში, თუ ქართული ენა და წერა-კითხვა არ ეცოდინება? ნუ თუ ეს ლუკმა პურის წართმევას არ ნიშნავს?..“ (31, 482).

ლ. ლოლუას ზემოთ დასახელებულ წიგნს დიდი მოწონებით შეხვდა იაკობ გოგებაშვილი. ამ წიგნს იაკობმა უძღვნა რეცენზია, რომელიც გამოქვეყნდა გაზეთ „ივერიის“ 1903 წლის 205-ე ნომერში. იგი ასე მთავრდება: „დიაღ, წინებულად ამბობს ავტორი და დარწმუნებულნი ვართ, კარგსა და გულ-მხურვალე გამგონელს იპოვნის ყოველს შეგნებულს ქართველში და მეტადრე მეგრელთა შორის, რომელთა რიცხვს ეკუთვნის იგი, როგორც განათლებული და ნიჭიერი შვილი სამეგრელოსა“ (31, 482).

მეგრული აღფაბეტის შექმნის უაზრობასა და ამ აღფაბეტზე შედგენილ სახელმძღვანელოზე ყურადღებას ამახვილებდნენ არა მარტო ქართველები, არამედ რუსი ინტელიგენციის წარმომადგენლებიც. იაკობ გოგებაშვილი გეთაუზობს „ნოვოე ობოზრენიეს“ 1902 წლის 25 სექტემბრის ნომრიდან ერთი ცნობილი რუსი ლიტერატორის, რომლის გვარსაც იგი არ ასახელებს, სტატიიდან ამონარიდს. მასში ნათქვამია: „ვინ არ იცის, რომ მეგრელები ლაპარაკობენ განსაკუთრებულ ქართულ კილოზე, რომელსაც მეგრული ეწოდება და შენარჩუნებული აქვს ქართული ენის ყველა თავისებურება. იშვიათია ისეთი მეგრელი, რომელმაც ბავშვობიდანვე ქართული ენა არ იცოდეს; წერა-კითხვის მცოდნენი კი მშობლიურ ენაზე წარმოებულ მიწერ-მოწერაში ქართულ ასოებს ხმარობენ, რადგან ყველა ქართული ასო სავსებით შეესაბამება მეგრული კილოს ყველა ბგერას, რაც, ცხადია, არ შეიძლება ითქვას რუსულ აღფაბეტზე, რომელიც, როგორც ცნობილია, ქართულისაგან სრულიად განსხვავებული ენისათვის არსებობს. ამის გამო ცხადი ხდება, რომ რადგან რუსული ენის სახელმძღვანელოს შემოღება სკოლებში განხორციელებული აქვთ მეგრულის პარალელურად, ამიტომ ეს უკანასკნელი უნდა დაიბეჭდოს ქართული

ასოების გამოყენებით. მაგრამ, ჩვენთვის გაუგებარი მოსაზრებით, მეგრული კილოსათვის გამოგონებულია განსაკუთრებული ალფაბეტი, რომელიც საესებით თვითნებურად შეცვლილი რუსული ასოებისაგან შედგება. ჩვენ ახლა წინ გვიდევს, მაგალითად, არ ვიცით ვის მიერ შედგენილი „მეგრული ანბანი“ (თბილისი, 1899), რომელიც მიმდინარე სასწავლო წელს სამეგრელოს სკოლებში მეგრული ბავშვებისათვის შემოუღიათ როგორც რუსული ენის სახელმძღვანელო... პირდაპირ გაუგებარი რჩება, რა საჭირო იყო რუსული ასოების შეცვლა და ახალი, ყველასათვის უცნობი ალფაბეტის შექმნა, მაშინ როდესაც არსებობს მეგრული კილოსათვის სრულიად შესაფერისი ქართული ალფაბეტი, რომელიც არავითარ შეცვლას არ მოითხოვდა. ეს, ასე ვთქვათ, კულტურის საერთო მოთხოვნების თვალსაზრისით, რომელიც, როგორც ცნობილია, არაფერს ხელოვნურს არ ითმენს. მაგრამ რუსული ენის სახელმძღვანელოში რუსული ალფაბეტის დამახინჯებას არსებითი ნაკლი აქვს პედაგოგიური მხრივაც, რადგან იგი მცირეწლოვან მოწაფეს ხელს შეუშლის კარგად დაიხსომოს ნამდვილი რუსული ალფაბეტი, რომელსაც ბავშვი თავის გონებაში აურევს დამახინჯებულ რუსულ ალფაბეტში. ამის გამო ბავშვი საბოლოოდ მხოლოდ დიდი წვადლებით შეძლებს ორივე ალფაბეტის დამახსოვრებას და გარჩევას, ხოლო ზოგჯერ, შესაძლებელია, ეს ვერც მოახერხოს. ამრიგად, სხვადასხვა კილოსათვის *ხელოვნურად შექმნილი ალფაბეტები საზიანოა* (კურსივი იაკობისაა – ნ. ბ.) და ასეთ ცდაზე ერთხელ და სამუდამოდ უნდა ავიღოთ ხელი; ის კი, რაც ამ მიმართულებით უკვე გაკეთდა, უნდა მოისპოს“ (34, 466-467).

სამეგრელოს სკოლებში XIX საუკუნის 90-იან წლებში ქართული ენის სწავლების შესახებ *იპოლიტე ვართაგაეა* მოგვითხრობს: „...იმ პერიოდში მთავრობამ სამეგრელოს ყველა სამინისტრო სკოლიდან საბოლოოდ განდევნა ქართული ენის სწავლება; ამ სკოლებში დაამყარა სასტიკი რეჟიმი: მოწაფეებს აკრძალული ჰქონდათ ქართული წიგნის კითხვა; ვისაც ქართულ წიგნს დაუნახავდნენ, შეუბრალებლად ერეკებოდნენ სკოლიდან. ქართული ენის სწავლების მომხრე ან უბრალოდ თანამგრძნობი ქართველი მასწავლებლები თანდათან იდევნებოდნენ სკოლებიდან და ადგილს უთმობდნენ უპრინციპო, მშიშარა, ხშირად პირდაპირ მოსყიდულ და მოღალატე მასწავლებლებს. უკანასკნელებს თანდათან რჩებოდათ ბურთი და მოედანი. ისინი იყვნენ ცარიზმის შავი ზრახვების გამტარე-

ბელნი და აგიტატორები. მათ შორის გამოირჩეოდა თავისი უსირცხვილო თავხედობით, დაუშალავე ჯაშუშობით და ყოველივე ქართულის წინააღმდეგ ბრძოლით თადა აშორდია“ (44, 186-187). ეველა საგანი, გარდა ქართული ენისა, განაგრძობს ვართაგავა, პირველ მოსამზადებელ კლასიდანვე რუსულად ისწავლებოდა. მოსწავლეთა უმრავლესობამ არც რუსული ენა იცოდა და არც ქართული. ასე, რომ სწავლების დასაწყისიდანვე ორი უცხო ენის შესწავლა გვიხდებოდაო (44, 44).

ორი ანბანის ერთდროულად დაბადებამ აშორდიასა და გრენს შორის მტრობა ჩამოაგდო. ორივე ცდილობდა თავისი ანბანის გავრცელებას. განათლების მოხელეები ცდილობდნენ ისინი შეერიგებინათ ერთმანეთთან და ორივეს ერთი საერთო ანბანი შეექმნათ, მაგრამ აშორდია პოზიციას არ თმობდა და მათი შერიგება ვერ მოხერხდა. უპირატესობა გრენის ანბანს მიეცა, რომელიც პეტერბურგში მისი დაკვეთით ჩამოასხეს, მაგრამ ამ ანბანის გამოყენებას ხელს უშლიდა მეგრული სახელმძღვანელოების, საკითხავი ტექსტებისა და ლიტერატურის არსებობა. ამიტომ იანოვსკი და ლევიტსკი აძალებდნენ მასწავლებლებს, შეედგინათ მოსწავლეებისათვის რუსული ასოებით მეგრული ტექსტები. იმ მასწავლებლებს, ვინც მეგრული ენა არ იცოდა და ამას ვერ ახერხებდა, ათავისუფლებდნენ და მათ ადგილებზე მეგრელებს ნიშნავდნენ. განათლების მოხელეთა ძირითადი მიზანი იყო მეგრელებსა და ქართველებს შორის შუღლის ჩამოგდება და მათი ურთიერთდაპირისპირება, საბოლოოდ კი, სამეგრელოს სკოლებიდან ქართული ენის გამოდევნა და რუსულის დამკვიდრება. ალ. გრენი თავისი მეგრული საამბანო სახელმძღვანელოს წინასიტყვაობაში აშკარად აცხადებდა: „ამ ანბანის შედგენისას მე მიზნად მქონდა, როგორმე, თუნდაც არაპირდაპირ, გამომეწვია ნაციონალური ბრძოლისათვის მეგრელები, რომელნიც ითვლებიან უფრო ძლიერი ქართველი ხალხისაგან. ასეთი ბრძოლა, ჭეშმარიტად, სრულიად შეუძლებელია საკუთარი ეროვნული ანბანის უქონლად, (იმ ანბანისა), რომლითაც მეგრელი თავის აზრებს ისევე გამოხატავდა, როგორც მისი მტერი, ამ შემთხვევაში – ქართველი“ (96, 147).

სამეგრელოს სკოლებში ქართული ენა გამოიყენებოდა მხოლოდ სამრევლო სკოლებში, რადგან ღვთისმსახურება ეკლესიებში ქართულ ენაზე მიმდინარეობდა და ენაც ქართული უნდა ყოფილიყო. ამიტომ მეგრულ ენაზე სწავლების მომხრეთა ერთი ნაწილი აქაურ ეკლესიებში წირვა-ლოცვის

მეგრულად წარმართვასაც მოითხოვდა. ყოველივე ეს მიმართული იყო ერის დაქსაქსვა-დაქუცმაცებისაკენ, მისი გადაგვარებისა და მთლიანობის შერყევისაკენ. იგრძნო რა საკითხის მთელი სერიოზულობა, პროგრესულად მოაზროვნე ქართველობამ – გრიგოლ ორბელიანის, დიმიტრი ყიფიანის, ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის და სხვათა მეთაურობით, ხმა აიმაღლა ეროვნული მთლიანობის შესანარჩუნებლად. მათ შორის აღმოჩნდა თავადი ოტია დადიანიც, იმპერატორ ალექსანდრე მეორის ყოფილი კამერგერი, პოლკოვნიკი, რომელიც მაშინ ზუგდიდში ცხოვრობდა. ერთხელ ოტია დადიანს შეიღლის ქორწილზე, სხვებთან ერთად, თადა აშორდიაც დაუპატიჟებია. როცა ღვინი ემხში შესულა, საუბარი ჩამოვარდნილა სამეგრელოს სკოლებში მეგრული ენის სწავლების შემოღების შესახებ. ამ საუბრის აქტიური მოთავე აშორდია ყოფილა, რისთვისაც „მეგრელებმა თადა აშორდია სასტიკად სცემეს, სიკუდილის პირას მიიყვანეს და ამით სამუდამოდ ამოავდებინეს გულიდან იანოვსკის „განმანათლებლური იდეებისადმი“ ერთგულებისა და მსახურების გრძნობა“ (38). ამასთან დაკავშირებით ზუგდიდში ჩამოსულან კირილე იანოვსკი და მისი ინსპექტორი სლავინსკი. ორივე ერთი დიდი თანამედრობის პირთან გაჩერებულან და იანოვსკის წერილი გაუგზავნია ოტია დადიანისათვის, რომელშიც ამ უკანასკნელს თავისთან იბარებდა. დადიანს წერილის მეორე მხარეს მიუწერია: „მე თქვენთან საქმე არაფერი მაქვს და თუ თქვენ გაქვთ ჩემთან საქმე, მე სახლიცა მაქვს და კარიც, აქ მობრძანდით და ვილაპარაკოთ“ (113, 63).

ასეთი მკვახე პასუხი თავმოყვარე იანოვსკის, რა თქმა უნდა, არ ესიამოვნა და დადიანს შინ არ სწევია, მაგრამ შემდგომ, ზუგდიდში ყოფნის დროს, მთავრობის დიდ მოხელეებს მაინც მოუხერხებიათ მისი დადიანთან შეხვედრა. იანოვსკის ოტიასათვის უთქვამს – ძალიან ცუდი საქმე ჩაგიდენიათ, ჩვენი მასწავლებელი თადა აშორდია რომ გაგოლახავთო, რაზედაც ოტია დადიანს ასეთი პასუხი გაუცია: „მეგრელები ქართველები ვართ და ჩვენ სკოლებში მეგრული ენის შემოღება კი არ გვინდა, არამედ მშობლიური ქართული ენის სათანადო დონეზე დაყენება გვსურს, რასაც თქვენის მხრით ძალიან ნაკლები ყურადღება ექცევა... და თუ კი იმისათვის გაისარჯეთ და ჩამობრძანდით, რომ აქ თადა აშორდიას ქომაგობა გაუწიოთ, ჩემი კეთილი რჩევაა, სანამ თქვენ და თქვენს მხლებელს აშორდიას ბედი არ გწევიათ, საჩქაროდ

აქედან გაემგზავრეთო“ (113, 63).

იანოვსკი, ცხადია, აშორდიას თავის ერთგულ კაცად თვლიდა და ამიტომაც გამოექომაგა, აშორდია კი თავის მხრივ უგზავნიდა იანოვსკის წერილებს და აცნობდა, თუ როგორ ავიწროებდნენ მას კუთხურობისათვის. ერთ-ერთ თავის პატაქში იგი წერს: „...სამეგრელოს სასულიერო სასწავლებლის მასწავლებლებმა მოტყუებით წამიყვანეს ლოგინიდან ახალსენაკის სადგურზე, სადაც ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ ერთმა მათგანმა, გ. მაფუორიამ მე დუელში გამომიწვია. აკაკი წერეთელი მეუბნებოდა დეკანოზისა და მისი შვილის იონა მეუნარგიას თანდასწრებით, რომ სასამართლოს შიში არ ჰქონდეს, მომკლავდა მე... ყოველივე ზემოთქმულიდან ჩანს, რომ ასე თუ ისე ისინი მე ამ საქმის მსხვერპლად გამხდიან, ამიტომ უმორჩილესად გთხოვთ თქვენს აღმატებულებას, დააჩქაროთ ანბანის ბეჭდვა“ (153, 40-41).

პედაგოგთა დიდმა ნაწილმა ფოთში, სენაკში, ზუგდიდში დააყენა საკითხი მეგრული ენის მეშვეობით სწავლების გაუქმებაზე. აღნიშნულ საკითხზე წარმოშობილი დავის გამო ქუთაისის გუბერნიის სახალხო სკოლების დირექტორს „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ გამგეობისაგან მოუთხოვია ძველი სენაკის სათავადაზნაურო სკოლის გამგის სამსონ ყიფიანის გათავისუფლება, როგორც „ზნეობრივი მხრით უაღრესად საეჭვო ადამიანისა“ (ვინმე შაფათაყას ქალს განუცხადებია – ყიფიანისაგან უკანონო შვილი მყავსო). „ამ ბრალდებას ემატებოდა პედაგოგიური ხასიათის დარღვევებიც: საზოგადოების წესდების მესამე პარაგრაფის დაუცველობა – მეგრულის ნაცვლად ქართულ ენაზე სწავლება. ამ დარღვევის გამოსწორებისათვის ქუთაისის გუბერნიის სახალხო სკოლების დირექტორი მოითხოვდა ძველი სენაკის სათავადაზნაურო სკოლაში სწავლება შემოღებულიყო მეგრულ ენაზე, ხოლო ქართული ენა ყოფილიყო, როგორც საგანი“ (153, 38). მიუხედავად კატეგორიული მოთხოვნისა, ილია ჭავჭავაძეს სამსონ ყიფიანი არ გაუთავისუფლებია, რადგან ადგილობრივი მცხოვრებლები მას დადებითად ახასიათებდნენ.

1881 წლის მარტის „შინაურ მიმოხილვაში“ ილია გაბედულად აყენებს საკითხს მშობლიური ენის მაღალი უფლების შესახებ. მან ძალიან კარგად იცის, რომ „არსებითი ნიშანი ეროვნობისა, მისი გული და სული – ენაა“, მაგრამ ეს იციან ცარიზმის მოხელეებმაც და „ამიტომაც ტლანქი ხელი უმეცა-

რის მოხელეობისა ყველაზედ უწინარეს ენას მისწვდა“. ამ უკანასკნელთა აზრით, დასძენს ილია, სახელმწიფოს ერთიანობა შეუძლებელია იქ, სადაც ყველანი ერთსა და იმავე ენაზე არ ლაპარაკობენო. იყო დრო, როცა რჯულის, სარწმუნოების შესახებაც ამას ამბობდნენ, განაგრძობს ილია, მაგრამ რეფორმაციამ დაამტკიცა, რომ ერთ სახელმწიფოში სხვადასხვა სარწმუნოების ხალხი კარგად თავსდებაო.

ილია, ეხება რა ცარიისმის მოხელეების „მოღვაწეობას“ საქართველოში, დასძენს, რომ მოხელე, რომელმაც არ იცის იმ ხალხის ენა, რომელსაც ის ხელმძღვანელობს, არ შეიძლება განაგებდეს ხალხის საქმეს და ებაროს მისი ბედი. ის ვერასოდეს გაიგებს ხალხის გირ-ვარამს, რომლის გარეშეც ძნელია, განაგო წესიერად ადამიანის ბედი. ამიტომ იგი მოითხოვს, რომ მოხელე, რომელსაც სახელმწიფო ამწესებს ხალხის სახელმძღვანელოდ, უნდა იყოს საკმაოდ განათლებული და იცოდეს ადგილობრივი ხალხის ენა, რომელსაც ის ხელმძღვანელობსო. მაგრამ რუსი მოხელეები არამცთუ თვითონ სწავლობდნენ ჩვენს ენას, არამედ, პირიქით, ქართველ მოხელეებსაც კი აიძულებდნენ დაევიწყათ თავიანთი მშობლიური ენა. ამის შესახებ ილია გულისტკივილით დასძენს: „იქ, საცა ჩვენის ხალხის მწყემსნი იზრდებიან, ჩვენის ხალხის მასწავლებელნი, მაგალითებრ – სასულიერო და საოსტატო სემინარიაში, იქიდანაც კი გამოდევნეს ჩვენი ენა. ქართველებსაც კი გზა არა გვაქვს ჩვენი ენა შევისწავლოთ, თორემ სხვას ვინა ჩივის“ (133, 171).

ი. ჭავჭავაძის აზრით, ისეთ სახელმწიფოში, სადაც მრავალი ერი ცხოვრობს, კანონით უნდა იყოს გათვალისწინებული ერის ინტერესები და არ უნდა ხდებოდეს ამა თუ იმ ერის ღირსების, მისი ისტორიის, ტრადიციებისა და ზნეჩვეულებების შებღალევა; კარგად უნდა იყოს გარკვეული, – „თუ სად თავდება უფლება ეროვნებისა და სად იწყება სახელმწიფოსი“. ეს თავად სახელმწიფოს ინტერესებიდანაც გამომდინარეობსო. „ადამიანის ღირსება, პატიოსნება, სინდისი, – წერს ილია, – მისი ზნეობითი და ძვირფასი კუთვნილებაა და ყოველივე ეს სახელმწიფოსაგან, საზოგადოებისაგან და თვითოეულ ადამიანისაგან პატივცემულ უნდა იყოს, სრულიად ხელშეუხებელი, ვიდრე ცხადი, უცილო, უტყუარი საბუთი არ გვექნება ხელში, რომ იგი მაგ კუთვნილებას სხვის სავნებლად ხმარობს“ (131, 167-168).

ცალკეული ერებისა და სახელმწიფოს ურთიერთობის

საკითხზე ამავე აზრის იყო რუსეთის პროგრესიული საზოგადოება. ილია აქვე იშველიებს ერთი რუსი მწერლის ნათქვამს: „ჩვენ, რუსებმაო, – ამბობს იგი, – არ უნდა დავივიწყოთ თავის-დღეში, რომ საქართველო ხმლით არ დაგვიჭერია; რომ ჩვენ თანასწორნი ძმები ვართ და არა მძლავრი ბატონები. ჩვენ არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ქართველნი შემოვიდნენ ჩვენს ოჯახში მისთვის, რომ ქართველადვე დარჩნენ და უცხო ჯიშმა, უცხო სარწმუნოებამ და უცხო ჩვეულებამ არ შთანთქას. ამიტომაც ყოველს ქართულს, ყოველსავე ქართველთაგან ისტორიით შეძენილს, ქართველთაგან პატივცემულს და წმინდანად აღიარებულს, ყოველსავე განსაკუთრებულს თვისებას ქართველისას – იმოდენად პატივი უნდა ეცეთ, იმოდენად მხარი მიეცეთ და ხელი შეუწყოთ, რამდენადაც ყოველსფერს ჩვენს საკუთარს რუსულს. კავშირი ძმათა შორის იმაში მდგომარეობს, რომ ერთი-მეორეს ძმურად შეეწოდეს, ერთი-მეორეს შეემსჯელოს, და არა იმაში – რომ ერთის ადამიანობა მეორეს მტლად დაედოს, ერთმა მეორე ჩაჰყლაპოს“ (131, 143-144).

1881 წლის მარტის მიმოხილვაში ილია მოითხოვს, რომ რუსეთის იმპერიაში შემავალ ცალკეულ ერთა სასამართლო პროცესი წარმოებდეს ეროვნულ ენაზე, იმ ენაზე, რომელზეც ხალხი ლაპარაკობს. მოსამართლემ კარგად უნდა იცოდეს მომჩივანის ენა, რათა უფრო უტყუარი და შეუცდომელი საბუთები შეაგროვოს, წინააღმდეგ შემთხვევაში ჭეშმარიტების დადგენა შეუძლებელიაო. თავისი მოსაზრების გასამტკიცებლად ილია იშველიებს მისი ლექტორის, ცნობილი იურისტის, პროფესორ სპასოვიჩის სიტყვას, რომელიც ამ უკანასკნელს 1881 წლის 2 თებერვალს რუსეთის იურიდიულ საზოგადოებაში წარმოუთქვამს. „სპასოვიჩს უთქვამს, – წერს ილია, – რომ საჭიროა სამართალი იმ ენაზედ სწარმოებდეს, რომელზედაც თითონ ერი ლაპარაკობსო. ეროვნობა, როგორც თვით სარწმუნოებაცა, პირადი გრძნობააო. სახელმწიფოს საქმე ამ შემთხვევაში მარტო ის არის, რომ სხვადასხვა ენებმა ერთმანეთის დაუშლელად იმოქმედონო. უფრო ადვილია ორიოდვე მოხელემ შეისწავლოს ერის ენაო, ვიდრე მთელმა ერმა დაივიწყოს თავისი დედა-ენა და უცხო ენა ისწავლოსო. „თქვენი ხელმწიფება, – უთქვამს სპასოვიჩს, – დაამკვიდრეთ თქვენის კულტურითა და კეთილის გამგეობითა, და მაშინ ხელმწიფებას თქვენის ენისას წინ არ დაუდგება რაო. რომაელთა სამართალმა და ნაპოლეონის კოდექსმა ისე დაიპყრა ერნი, რომ მათთვის

პირიდან ენა არ ამოუგლეჯნიაო“ (131, 82).

ამის შემდეგ ილიას მოჰყავს მაგალითი იმის შესახებ, რომ გერმანიის იმპერიაში შემავალ ეროვნულ ერთეულებში გერმანელი მოსამართლე ვერ დაიკავენს ადგილს თუ არ იცის ეროვნული ერთეულის ენა. „სხვა ქვეყნებში, – წერს ის, – მაგალითებზე, გერმანიაში ეს ამბავი დიდ ნაკლულევანებად ცნობილია სამართლისა და ქვეყნისათვის და იქ დადებულია პოლიონელთა გამო, რომ მოსამართლემ უსათუოდ უნდა იცოდეს ენა იმ ერისა, საცა მსამართლობს. უამისოდ პოზნანში მოსამართლის ადგილს ვერაინ მიიღებს. თუმცა გერმანია ძალიან მოწადინებულია, რომ პოლიონელთა დაავიწყებინონ მათი ენა და გერმანულად გარდაქმნან, მაგრამ სამართლის წმინდა დანიშნულებამ და მისდამი პატივისცემამ იძულებული ჰყო ებწადილი შეეწირა იმ უცილობელი და შეურყეველი აზრისათვის, რომ სამართლის ქმნა სამართლის ქმნისათვის უნდა იყოს და არა რას სხვას არ უნდა ემორჩილებოდეს“ (68, 254).

როცა ილია ამ საკითხზე საუბრობს, მას, ცხადია, მხედველობაში ჰყავს საქართველოც. ამიტომაც დასძენს იგი: „არსად იქნებ არ იყოს საჭირო ამ აზრის განხორციელება ისე, როგორც საქართველოში“ (68, 254).

ეროვნული მთლიანობის შენარჩუნებისათვის ბრძოლაში აქტიურად ჩაებნენ სასულიერო პირებიც. 1893 წელს, მარტვილის სამრევლო სკოლის გახსნისას, ეპისკოპოს გრიგოლს (დადიანს) ასე მიუმართავს მოსწავლეებისათვის: „დაიხსომეთ, გულში ღრმად ჩაიმარხეთ, შეილეთ, რომ მეგრელები ძველისძველი ქართველები ვართ... სამეგრელო ნაწილია ერთის ქვეყნისა, ჩვენი საზოგადო სამშობლოსი, საქართველოსი... ნუ დაუჯერებთ იმ ზოგიერთ სულმდაბლებს, რომელთაც მხოლოდ პირადის ინტერესებისათვის დაიწყეს ქადაგება ქართველისა და მეგრელის განსხვავებაზედ. ასრე პატარებო, იშრომეთ, ისწავლეთ და ნუ დაკარგავთ თქვენს საზოგადო სამშობლო ენასა“ (113, 66).

გრიგოლ ორბელიანი არაერთხელ გამოსარჩლებია შეგინებული და შეურაცხყოფილ ქართულ ენას, დაბეჩავებულ ქართველ კაცს, მაგრამ მის შუამდგომლობას, წარჩინების, ჩინმედლებისა და მდგომარეობის მიუხედავად, უშედეგოდ ჩაუვლია.

ერთხელ გრიგოლ ორბელიანს დიდი მთავრის მიხედვით ნიკოლოზის ძისათვისაც კი მიუმართვას და შევედრებია, სასულიერო სემინარიაში ქართული ენა მოსკეს და უბრძანეთ, ხელახლა შემოიღონო. მთავარმართებელს დახმარება აღუთ-

ქვამს, მაგრამ რამდენიმე დღის შემდეგ უთქვამს: „კნიაზო, მე ვნახე ექსარხოსი და მითხრა, რომ ქართული ენისათვის ხელი არავის უხლია. როგორ მოხდა, რომ თქვენთვის ტყუილი მოუხსენებიათ.

– თქვენო უმაღლესობაე, მაშ, მეც და მთელი ტფილისის სამღვდელეობაც მტერი ყოფილვართ ქართული ენისათვის“ (4, 12), – უპასუხნია გულდაწყევტილ მამულიშვილს, ღრმად დარწმუნებულს იმაში, რომ ამ საკითხზე საუბარს არავითარი აზრი არ ჰქონდა.

1902 წელს იანოვსკი გარდაიცვალა. პეტერბურგის პედაგოგიურმა საზოგადოებამ ყოფილი წევრის პატივსაცემად ხსოვნის საღამო გამართა, სადაც აღინიშნა მისი „დიდი დამსახურება“ ერისა და ქვეყნის წინაშე. კერძოდ, სხდომაზე ითქვა: „განსვენებული განსაკუთრებული დამსახურება ის გახლავთ, რომ მან გრუზინიზმი და პანგრუზინიზმი დაამარცხა და დათრგუნაო. პანგრუზინიზმი კი ქართველებს თურმე იმით გამოუხატავთ, რომ ქართული ენის შემოილება და გავრცელება მოუხდომებიათ გური-ასა და სამეგრელოში“ (12, 55).

აღნიშნულ სხდომაზე ვინმე ველივანოვს უთქვამს: „კავკასიაში თოთხმეტ წელიწადს ეცხოვრობდიო. ამ თოთხმეტ წელიწადს ისე შევისწავლე კავკასია, როგორც ჩემი ხუთი თითი. ყოველი მხარე დაეიარე, არაფერი არ დამრჩენია უნახავი და უნდა გაუწყოთ, რომ კავკასიელები არ იფიწყებენ თავის ენას, და ეს იმიტომ, რომ უკანასკნელ დრომდის მათ რუსულ ენას არ ასწავლიდნენ „ბუნებრივის მეთოდითო...“ მაგრამ ყველაზე სამწუხარო ის არის, რომ ქართველები ცდილობენ (დღემდის მაინც ცდილობდნენ!) მთელის კავკასიის გაქართველებას! წარმოიდგინეთ, ქართველებს უნდათ, რომ ქართული ლაპარაკი იყოს, ქართულად სწირავდნენ სამეგრელოსა და გურიაშიო“ (38).

აი, ამ ვინმე ველივანოვის ნაცოდვილარში აშკარად ჩანს ის „დანაშაული“, რაც ქართველ ხალხს მიუძღოდა დამპყრობელთა წინაშე.

რაღა შორს მივედივართ, განა ახლახან არ იყო, ვინმე ზეიმალს გული შესტკიოდა იმის გამო, რომ ჩვენ თურმე ქართველებად ვწერთ არა მარტო იმათ, ვისი მშობლიური ენაც ქართულია, არამედ მეგრელებსა და სვანებსაც, ვისაც თავიანთი მშობლიური ენა გააჩნიათ.

სამეგრელოს სკოლებში მიმდინარე პროცესები ტიპური იყო აგრეთვე სვანეთის სკოლებისათვისაც. აქაც იყო ცალკეული ცდები სვანური დამწერლობისა და სვანურ ენაზე სწავლების

შემოღებისა. ამ საკითხზე ი. გოგებაშვილი წერს: „ის, რაც მეგრულთა შტოს შესახებ ითქვა, საესებით შეეხება ქართველი ხალხის მეორე შტოსაც – სვანებს, რომელთა არაქართველებად გადაქცევის ლაშობენ იგივე გულმოდგინე, მაგრამ ხეკრე პოლიტიკანები, წინააღმდეგ ამ სიმპათიური მთიელი ქართველების სურვილისა, რომლებიც ჩვენი წელთაღრიცხვის IV საუკუნიდან დღემდე მხოლოდ ქართულ ენას და ქართულ აღფაბეტს ხმარობენ ეკლესიაშიც, სკოლაშიც და თავისი ცხოვრების ყველა სხვა სფეროშიც“ (34, 472-473).

ილია ჭავჭავაძე მუდამ ქართული ენის სიწმინდის სადარაჯოზე იდგა. ეროვნული ცნობიერების აღორძინების უმთავრეს პირობად მას ქართულ სინამდვილეში ქართული ენის დაბრუნება, მის კანონიერ უფლებებში აღდგენა და მისი სიწმინდის დაცვა მიაჩნდა. დიდმა ილიამ თავისი გაზეთი „ივერია“ ქართველი ჟურნალისტებისა და მწერლების მშობლიურ ენაში დაოსტატების კერად აქცია. ახალგაზრდა მწერლებსა და ჟურნალისტებს იგი უღვივებდა ფრაზის გრძნობას, ასწავლიდა ქართული ენისადმი პატივისცემასა და საღვთო რიდს. აქ მან არაერთი კარგი მოქართულე და „მშობლიური ენის ტრფიალი გამოზარდა“.

„ივერიაში“ ილიამ შემოიკრიბა არა მარტო ქართველი მწერლები, არამედ მთელი მოაზროვნე ქართველობა და წესად აქცია კვირაში ერთხელ მათთან შეხვედრა. „ვინ არ ესწრებოდა ამ შეკრებებს, – წერს ლ. მინაშვილი: – *იაკობ გოგებაშვილი და აკაკი წერეთელი, რაფიელ ერისთავი და პეტრე უმიკაშვილი, გიორგი წერეთელი და გრიგოლ ვოლსკი, ანტონ ფურცელაძე და დავით ერისთავი, ალექსანდრე ყიფშიძე და ალექსანდრე ნანუიშვილი, ნიკოლოზ ხიზანიშვილი და გიორგი ზდანოვიჩი...*“ (72, 36 – კურსივი ავტორისაა – ნ. ბ.)

„ივერიის“ ერთ-ერთი აქტიური თანამშრომელი და ილიას პირველი ბიოგრაფი გრიგოლ ყიფშიძე ასე აგვიწერს დიდი მწერლის გაზეთში მოღვაწეობას: „თვითონ ღრმად მცოდნე იყო ქართულისა და ყოველის ღონისძიებით სცდილობდა, რომ გაზეთში დასაბუკდი – წმინდა ქართულით ყოფილიყო დაწერილი. ამ საქმეში თვით იკისრა უფროსობა და ჩაგვიყოლია უნცროსები. მთელი რედაქცია სიამოვნებით იღებდა მონაწილეობას წერილების სწორებასა და გადასინჯვაში იმის მეთაურობითა და ხელმძღვანელობით...“

ეს იყო ღამ-ღამობით. ამ დროს რომ გარეშეს ვისმე შემოეხედნა რედაქციაში, ეგონებოდა, აქ რედაქცია-კი არა, ტაძარია

და რაღაც მღვდელ-მოქმედება სწარმოებსო. ღამე გატყდებოდა, მამლები ყოვილს დაიწყებდნენ და არა-იშვიათად თავს დაგვათენდებოდა ხოლმე. ისე დავეიქანკებოდით, რომ სავატობა აღარა გვექონდა. ილიას-კი, არ მახსოვს, ან დაღლილობა შემწნოდეს, ან ძილი მოპრეოდეს“ (107, 77-78).

ილია გაბედულად იცავდა მშობლიურ ენას არა მარტო ცარიზმის რუსი მოხელეების მიერ აბუჩად აგდებისაგან, არამედ არაეის ინდობდა, ვინც კი უდიერად ექცეოდა ქართულ ენას. მისი აზრით, „ენა საღვთო რამ არის, საზოგადო საკუთრებაა, მაგას კაცი ცოდვილის ხელით არ უნდა შეეხოს“ (136, 25). ამიტომაც იყო, რომ მან 1861 წელს ჟურნალ „ცისკარში“ გამოაქვეყნა წერილი „ორიოდე სიტყვა თავად რევაზ შალვას ძის ერისთავის მიერ კაზლოვის „შეშლილი“-ს თარგმანზედა“. მასში ახალგაზრდა პოეტმა მკაცრად გააკრიტიკა ძველი თაობის წარმომადგენელი რევაზ ერისთავი იმის გამო, რომ მან უხეიროდ თარგმნა კოზლოვის ისედაც უსუსური პოემა „შეშლილი“. ილია აღშფოთებულია იმით, რომ რ. ერისთავმა თავისი თარგმანით შეურაცხყო ის ენა, რომელზედაც დაიწერა შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“, ალ. ჭავჭავაძის, გრ. ორბელიანის, ნ. ბარათაშვილისა და სხვათა ლექსები. „გვიკვირს, – წერს იგი, – კაცმა როგორ უნდა გამოიმეტოს თავის დედ-მამის ენა ისე, როგორც თავად ერისთავს გამოუმეტნია!.. რომ არა გვეყვანდნენ რუსთაველი, ალ. ჭავჭავაძე, ნიკოლოზ ბარათაშვილი, გრიგოლ ორბელიანი, კიდევ ჰო, რომ გვეყვანან, რატომ არ ვსწავლობთ იმათ მშვენიერს ლექსებში მშვენიერს ენას?“ (136, 15).

ამავე წერილში ღიდი ილია ჩააგონებს საზოგადოებას: „სამი ღვთაებრივი საუნჯე დაგერჩა ჩვენ მამა-პაპათაგან: მამული, ენა და სარწმუნოება. თუ ამათაც არ უპატრონეთ, რა კაცები ვიქნებით, რა პასუხს გავსცემთ შთამომავლობას? სხვისა არ ვიცით და ჩვენ-კი მშობელ მამასაც არ დაუთმობდით ჩვენ მშობლიურ ენის მიწასთან გასწორებას“ (136, 25).

ი. ჭავჭავაძის აღნიშნულმა სტატიამ ააფორიაქა და ფეხზე დააყენა მთელი იმდროინდელი საქართველო. ვისაც წერა ემარჯებოდა, თითქმის ყველამ გამოთქვა თავისი აზრი ამ წერილის შესახებ. ზოგი მას იწონებდა, ზოგი კი მკაცრად აკრიტიკებდა. ილიას საპასუხო წერილები გამოაქვეყნეს „მამათა“ მხრიდან გიორგი ბარათაშვილმა, ბარბარე ჯორჯაძემ, სარდიონ ალექსიმესხიშვილმა, ექვთიმე წერეთელმა, გენ. გიორგი ერისთავმა და სხვებმა, ილია ჭავჭავაძეს კი მხარი დაუჭირეს აკაკი წერეთელმა, ნიკო ნიკოლაძემ, გიორგი წერეთელმა, სერგეი მესხმა,

კირილე ლორთქიფანიძემ და ახალი თაობის სხვა წარმომადგენლებმა. გაკრიტიკებული რეაზ ერისთავი კი თავს იმით იმართლებდა, რომ კოზლოვის პოემა დიდი ხნის წინ ეთარგმნეო. ბოლოს იგი ილიას მისამართით წერდა: „მამული, სარწმონოება და ენაო“, – მეოთხეს – ჩვენი წინაპრების ნაანდერძე ზრდილობას კი იფიწყებსო. ზრდილობაზე ერისთავი იმიტომაც ამახვილებს ყურადღებას, რომ იმ დროს ილია მხოლოდ 24 წლის იყო და უფრო მეტი მორიდება გმართებს უფროსებისადმიო, – ჩააგონებდა რ. ერისთავი.

ზემოთ ნახსენებ ტრიადაში (მამული, ენა და სარწმუნოება) ილია ენას მეორე ადგილზე აყენებს, მაგრამ მან ძალიან კარგად იცოდა, რომ მამულისა და ერის გადარჩენის ძირითადი გზა ენაა. ამიტომ იგი შემდგომ მთელი თავისი სიცოცხლის მანძილზე ქართული ენის გადარჩენისა და მისი აღორძინებისათვის იბრძოდა. ილიას ენა მიაჩნდა ეროვნების არსებით ნიშნად, ერის უმთავრესი ძარღვად, ეროვნული ცნობიერების განმტკიცების ძირითად საშუალებად. „ამ დებულებას იგი მრავალგზის იმეორებდა. ენა და ერი მჭიდრო კავშირში არიან ერთმანეთთან. ენის ამოღლება ერის ამოღლებას ნიშნავს, ენის დაცემა ერის დამდაბლებათა, ერის კულტურის დაცემა.“

„მტერობა ენის არს მტრობა ქვეყნის –

მაგ აზრისა ვართ თანახმა ჩვენა“. – წერდა ილია „პასუხის პასუხში“ 1872 წელს; „არსებითი ნიშანი ეროვნებისა, მისი გული და სული – ენაა“, – იმეორებდა იგი 1881 წელს“ (108, 48).

ენისა და ერის ურთიერთობის საკითხში ამავე აზრისა იყო იაკობ გოგებაშვილი. იგი წერს: „ერის განვითარება პირდაპირ დამოკიდებულია ენის განვითარებაზე. თუ ენა ერთ წერტილზეა შეჩერებული, ერის წინმსვლელობაც მოსპობილია. თუ ენა უკან-უკან მიდის და ღატაკდება, აზროვნებაც ერისა ქვეითდება, უძლურდება, ღარიბდება. სამაგიეროდ თუ ენა წინ მიდის, დღითი-დღე იფურჩქნება, ვითარდება, მდიდრდება ფორმებითა, ერის აზროვნებაც წელში იმართება, ძაღლონეს იძენს, აყვავების ხანა უდგება“ (34, 313).

ამიტომ ენის სიწმინდის დაცვა ყველას ვალაია, რაც მამათა თაობამ ვერ შეძლო. ილია საყვედურობს „მამებს“:

ის არ ხართ თქვენა,

რომ ღვიძლი ენა

ბრძანებით დასთმეთ აღმოსაყეთად?!

შიშით – არც კარში

და აღარც სახლში

მას აღარ ხმარობთ თქვენდა სარცხვენად.
 ენა მაღალი,
 მის სიღრმე, ძალი,
 ჩვენგან კი არა, თქვენგან წამხდარა;
 პირველ თქვენგანმა,
 იმა ბედშავმა,
 მას მკედრის სუდარი გადააფარა.
 ენა მდიდარი,
 თქვენს ხელში მკედარი,
 ჩვენ მიგვიღია გასაცოცხლებლად,
 და ამასაც თქვენ
 ცოდვად გვითვლით ჩვენ,
 რალა პირითა დახვალთ ამ ქვეყნად!
 თქვენგან გმობილი,
 თქვენგანით ღტოლვილი
 ენა ჩვენს ქოხში ჩვენ შევაფარეთ;
 კარგად თუ ავად,
 ჩვენ მას ვინახავთ
 და მის სიკვდილით არ გაგახარებთ (134, 112-113).

ერის არსებობის, მისი განვითარებისა და უკვდავების საერთო ნიშნად იღია ჭაგჭაგაძეს მიაჩნდა მშობლიური ენა. ეს მოსაზრება წითელ ზოლად გასდევს მის მთელ შემოქმედებასა და მოღვაწეობას. „რა ენა წახდეს, ერიც დაეცესო“, – ხშირად იმეორებდა გრ. ორბელიანის ამ სიტყვებს თურმე. ამიტომაც ისე თავგამოდებითა და დიდი შემართებით იცავდა იგი მშობლიურ ქართულ ენას.

„ენა უნდა დავიცვათ შერყენილებისგან, – ამბობდა იგი, – ენას ისე უნდა ეულოლიაოთ, მოეუაროთ, როგორც დედა თავის პირმშო შეილს. ენა არის დედა ბოძი საქართველოს ერთიანობისა, მთლიანობისა და თუ ეს დედა ბოძი გამოვაცალეთ, თუნდ არა ბოროტ განზრახვით, არამედ ჩვენი უვიცობით, გულგრილობით... მაშინ ჭერი ჩამოგვეგრევა, სახლს ქვეშ მოიტანს, და ჩვენი მშობელი ქვეყანა, ჩვენი საქართველო განადგურდება, განიადდება დედა-მიწის ზურგზეო“, – ასე მოაქვს თავის მოგონებებში ილიას გამონათქვამი იაკობ მანსვეტაშვილს (60, 74).

ეროვნული სული, ეროვნული ხასიათი და ფსიქიკა ყველაზე მეტად მქლავნდება დედაენაში. უდედაენოდ არ არსებობს ეროვნული თვითმყოფადობა, ეროვნული კულტურა, ეროვნული აზროვნება და თვითშეგნება; ენაშია ხალხის ხსოვნა, მისი ისტორია, მისი აწმყოცა და მომავალიც. ერის დაცემა კი მაშინ იწყება,

გეასწავლის დიდი ილია, როცა მას ეკარგება წარსულის ხსოვნა. ეს ჭეშმარიტება კარგად იცოდნენ იმათ, ვისაც პატარა ერების მოსპობა სურდა. ამიტომ იწყეს სკოლაში ეროვნული ისტორიისა და კულტურის შესწავლისათვის განკუთვნილი საათების თანდათანობით შემცირება და ბოლოს თითქმის ნულამდე დაიყვანეს. ამ ფაქტის წინააღმდეგ ერთ-ერთმა პირველმა ილია ჭავჭავაძემ აიმაღლა ხმა. იგი ხმალშემართული იბრძოდა მშობლიური ენის დასაცავად. დედაენაზე სწავლებას დიდი მგოსანი „ჭირთა ამხსნელ“ სახსარს, „კეთილდღეობის მომჟენ საშუალებას“ უწოდებდა. „ჩვენ რომ ვერე დაჟინებით და უკან-დაუხევლად ვთხოულობთ დედა-ენისათვის სრულს და დაუბრკოლებელს გ'სას სასწავლებელში, – წერს იგი, – ეგ, მარტო დედა-ენის სიყვარულით არ მოგვდის. ვთხოვულობთ და ენატრულობთ იმიტომაც, რომ უდედა-ენოდ გონების გახსნა ბავშვისა ყოვლად შეუძლებელია. მაშინ სკოლა გონების გახსნის სახსარი-კი არ არის, გონების დაჩაგურისაა, გონების დახშვისაა, დათრგუნვისაა, გათახსირებისაა. – და განა ეს სასურველია ვისთვისმე?“ (137, 195).

თავისი აზრის გასამტკიცებლად ილია ჭავჭავაძე ხშირად იშველიებს გამოჩენილი კლასიკოსი პედაგოგების ი. ა. კომენსკის, პ. პესტალოცის, ა. დისტერვეგის, კ. დ. უშინსკისა და სხვათა მოსაზრებებს. აი, ვის მოსაზრებებს ეყრდნობა ილია წერილში – „ბ-ნ იანოვსკის წერილისა გამო“:

ი. ა. კომენსკი ამბობდა, – წერს იგი: „საერო სკოლა საკუთრივ დედა-ენის სკოლააო, რომელიც უნდა შეისწავლოს ყველა ყმაწვილმა იმისდა მიუხედავად, განაგრძობენ მერე სწავლას გიმნაზიებში, თუ არაო“.

ი. პ. პესტალოცი წერდა: „ბავშვის სულიერნი ძალნი შორეულზედ, უცხოზედ არ უნდა ავარჯიშონო, ვიდრე ძირი არ გაჰმაგრებიან და არ განათლებულან იმაზედ ვარჯიშობითა, რაც მახლობელია ბავშვისა, რაც გარს არტყია, რაც ბავშვის ღვიძლი და თავისიანიო“.

ა. დისტერვეგი ამბობდა: „...ოსტატმა განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიაქციოს იმ ენასა, რომელსაც ყმაწვილები ხმარობენ სკოლაში შესვლის დროსაო. ახალი უნდა აიხსნას ძველის შემწვობითა, უცნობი – ცნობილითაო. სხვა გზა არ არის, სხვა ღონე და საშუალება შეუძლებელი საქმეაო“.

„ბავში რომ სწავლობს დედა-ენას, იგი სწოვს სულისათვის სიცოცხლეს და ღონეს ღვიძლის ენის ღვიძლის ძუძუდამაო, – ამბობს უშინსკი, – დედა-ენა ისე უხსნის ბუნებას ყმაწვილს,

როგორც ვერც ერთი ბუნების მცოდნე კაცი; ისე აცოდინებს ხასიათს იმ ხალხისას და საზოგადოებისას, რომელთა შორისაც ბავში სცხოვრობს, მათს ისტორიას, თვისებას და მიდრეკილებას, როგორც ვერც ერთი ისტორიკოსიო“.

„ერს რომ თავისი ენა არ ასწავლოთო, – ამბობს მეორე გამოჩენილი რუსი პედაგოგი ევსეელი, – ეგ ის იქნება, რომ არ გინდათ ერის აზრი, მისი სულიერი ძაღლონე, ნიჭი გაიხსნას და გაიმართოსო. ეგ ის იქნება, რომ არ გინდათ ერი ბაღლობიდან გამოვიდესო. თუ ჩვენ არ დაეაწყებინებთ ერს თავისის დედაენის სწავლებას და, თუნდაც მის მაგიერ სხვა, ძალიან მახლობლის ენის სწავლებას მოეყოლებითო, მაშინ უფრო უარესს ვიზამთო: სრულებით შეეშლით ერის გონებითს განვითარებას, სრულებით შეეშლით მის სულიერს ბუნებასო“ (137, 194-195).

ზოგჯერ ილია პედაგოგიკის მეცნიერებასაც მიმართავს. იგი წერს: „პედაგოგიის ძირეული კანონი... ამბობს, რომ თუ ცნობიერად და გაგებით უნდათ ბავშმა რამე ისწავლოსო, ჯერ თავისი (ენა – ნ. ბ.) კარგად უნდა შეისწავლოსო, რომ მერე სხვისას შეუდგესო“ (137, 199).

ამრიგად, ზემოთ ჩამოთვლილი კლასიკოსი პედაგოგების მოსაზრებათა მოშველიებით ილია მიიჩნევს, რომ ახალი ისწავლებოდეს ძველის მეშვეობით, შორეული მახლობლით, უცნობი ცნობილით და ამ საქმეში შუამავლის როლი მშობლიურმა ენამ უნდა შეასრულოს; ბავშვის აზროვნების განვითარება უნდა მოხდეს მხოლოდ მშობლიური ენის საშუალებით. ამიტომ ყოველი ეროვნების ბავშვი თავის დედაენაზე უნდა იწყებდეს როგორც მეტყველებას, ისე სწავლას. ამასთან, დედაენა ყველამ ძალიან კარგად უნდა შეისწავლოს, რადგან მისი ჭეშმარიტი ცოდნა აადვილებს მშობლიურ ენაზე სხვადასხვა საგნის შესწავლას. ილიას აზრით, საერო სკოლა სხვა არა უნდა იყოს რა, თუ არა, დედაენისა და სამშობლო ქვეყნის მასწავლებელი სკოლა. „ნურავის ნუ პგონია, საერო სკოლის საკუთარი ტვირთი ისე მსუბუქი იყოს, – წერს იგი, – რომ განიზრახოს სხვა საპალნეც აკიდოს რამე“ (137, 197).

დაწყებით კლასებში ყველა საგნის მშობლიურ ენაზე სწავლების მოთხოვნით ილია რუსული ენის წინააღმდეგ კი არ გამოდიოდა, არამედ ემყარებოდა მეცნიერულად დასაბუთებულ იმ ჭეშმარიტებას, რომ „ბავშმა თავდაპირველად თავის დედაენაზედ უნდა გაიხსნას გონება და უცხო ენის სწავლას მხოლოდ მაშინ მიჰყოს ხელი, როცა თავის დედაენაზედ საკმაოდ გაწვრთნილი იქნება“ (133, 209). მისი აზრით, თუ ამას არ გაეი-

თვალისწინებით და ერთდროულად დაეაწყებინებთ ორივე ენის შესწავლას, მაშინ ბაეში ამაოდ დაშვრება და ვერც ერთს შეისწავლის და ვერც მეორეს. იანოვსკიმ კი ყოველივე ეს „დაივიწყა“ და ილიას ცილი დასწამა, თითქოს იგი სკოლიდან რუსული ენის განდევნას მოითხოვდა.

ბრძენ ილიას კარგად ესმოდა დიდი გოეთეს სიტყვების მნიშვნელობა: „ვინც დედაენის გარდა არა ენა არ იცის, მან რიგიანად არც ეს დედაენა იცისო“. ამიტომაც მოუწოდებდა იგი ქართველ ახალგაზრდებს, მშობლიურ ენასთან ერთად, საფუძვლიანად შეესწავლათ უცხოური ენები, განსაკუთრებით კი რუსული ენა, რომელსაც თავად ბრწყინვალედ ფლობდა. რუსულ ენას იგი „გონების საზრდოს“ უწოდებდა.

მშობლიური ენა არის ადამიანთა ურთიერთობისა და აზროვნების საშუალება. უცხო ენაზე სწავლება ადამიანში ახშობს სიტყვისა და აზრის სრულყოფილად გამოთქმის შესაძლებლობას, რადგან კაცი უცხო ენას ისე ვერ დაეუფლება, ისე ვერ გაითავისებს, რომ ამ ენაზე შეძლოს სრულყოფილად აზროვნება. „მე ერთის თქმა მინდა, – წერდა ილია, – ის სულ სხვას მაღაპარაკებს, ენა ჩემი იძვრის – სიტყვა იმისია, კალაში ჩემი სწერს – აზრი იმისი გამოდის. რა მემართება, არც მე ვიცი“ (131, 332). უცხო ენას კაცი ისე მოირგებს, ამბობს ილია, როგორც „სხვის ტანზედ შეკერილ ტანისამოსს“. ამიტომაც იყო, რომ ილია ერთ-ერთ თავის წერილში გულისტკივილით წერდა: „ცოცხალი ლაპარაკი, ის დარბაისლური ქართული საუბარი, ის საამური ქართულის სიტყვის მიხერამოხერა, ის სიმდიდრე ქართულის სიტყვიერებისა აღარ ისმის, აღარ არის. გადაგვაეიწყდა ყოველივე, რაც ენის შეენებას შეადგენს, რადგანაც ჩვენი აზრი ჩვენის ენით აღარ მოძრაობს, ჩვენი გული ჩვენის ენით აღარ თბება“ (131, 39).

როცა ილია ამ სიტყვებს ამბობდა, მას მხედველობაში ჰყავდა ისინი, ვინც მშობლიური ენაზე საუბარს თაკილობდა და უცხო ენაზე „ჭიკჭიკებდა“. დიდი მწერლის სიტყვებით, ასე იქცეოდა „ჩვენი ეგრეთ-წოდებული მაღალი საზოგადოება, ნამეტნავად ქალაქში“, რომელიც ყველაზე მეტად გაჰკიოდა ქართველი ერის სიყვარულსა და სამშობლოსათვის წამებულ რაინდებზე. სწორედ ასეთებში ხედავდა მეფის რუსეთი საიმედო დასაყრდენს თავისი კოლონიური მიზნების განხორციელებასა და ქართული ენის გაუქმების საქმეში.

მიუხედავად იმისა, რომ ილია მკაცრად ილაშქრებდა ცარიზმის გამარუსებელი პოლიტიკის წინააღმდეგ, ამას სრულიად

არ შეუშლია მისთვის ხელი მტკიცე მეგობრობა შეენარჩუნებინა რუსი ხალხის საუკეთესო შვილებთან და ობიექტურად შეეფასებინა მათი მიღწევები ლიტერატურაში, მეცნიერებასა და ხელოვნებაში. ამასთან, იგი არ უარყოფდა იმ დიდ ზემოქმედებას, რაც რუსულმა ლიტერატურამ ქართველი ახალგაზრდობის სულიერ ფორმირებაზე მოახდინა. „თქმა არ უნდა, – წერდა იგი, – რომ რუსულმა ლიტერატურამ დიდი ხელმძღვანელობა გაგვიწია წარმატების გზაზე... არ არის დღეს ჩვენში არც ერთი მოღვაწე და მომქმედი კაცი მწერლობაში, თუ საზოგადო საქმეთა სარბიელზედ, რომ თავისუფალი იყოს ხსენებულ ლიტერატურის ზეგავლენისაგან. საკვირველიც არ არის: რუსულმა სკოლამ – მეცნიერებამ გაგვიღო კარი განათლებისა და რუსულმავე ლიტერატურამ მოაწოდა საზრდო ჩვენს გონებასა და გამოჰკეცა ჩვენი აზრი მოძრაობის გზაზე... ამიტომაც საბუთი გვაქვს ვსთქვათ, რომ თვითოეული ჩვენგანი რუსულის ლიტერატურით გაზრდილა“... (137, 277-278).

საყოველთაოდა ცნობილია ის უდიდესი სიყვარული და მოწიწება, რომლითაც ილია იყო გამსჭვალული დიდი რუსი ხალხისა და მისი ენისადმი; რუსულ ენას იგი მიიხნევდა მსოფლიო ცივილიზაციასთან ქართველი ხალხის ზიარებისა და ინტელექტუალური წრთობის საუკეთესო საშუალებად. მაგრამ, მისი სამართლიანი მოსაზრებით, რუსული ენის შესწავლას, ისევე როგორც ყოველგვარი ცოდნისა და გამოცდილების გადმოღებას სხვა ერებისაგან, საფუძვლად უნდა დაედოს ქართული ენისა და კულტურის ცოდნა. ეს აზრი ილიას გატარებული აქვს თავის არაერთ ნაშრომში, მაგრამ ამ მხრივ მაინც გამოირჩევა მისი წერილი „თერგ-დაღუულნი“ და ახალი თაობა“, რომელშიც იგი წერს: „...ჩვენ იმ აზრისა ვართ, რომ რუსულის მწერლობის შესწავლა და ცოდნა ჩვენთვის აუცილებლად საჭიროა... რუსეთი ყოველის მხრით იმდენად შესანიშნავია, რომ დაწინაურებული ევროპა, საიდგანაც რუსეთმა გადმონერგა საკუთარის ნიადაგზე სწავლა-მეცნიერება და საიდგანაც დღესაც ეზიდება წყალსა და ჯავარსა განათლებისას, ჰკვირობს რუსულის მწერლობის სიმდიდრეს და თავისებურებას. ჩვენც, რასაკვირველია, ზედმოწევნით უნდა გავიცნოთ რუსული მწერლობა და აგრეთვე უნდა ვსცდილობდეთ, სხვა უცხო მწერლობაც შევისწავლოთ. ჩვენთვის ეს იმდენად აშკარა და ჭეშმარიტია, რომ მეტი ლაპარაკი საჭირო არ არის... ხოლო ჩვენი აზრი ის არის, რომ ყოველს სწავლასა და ცოდნას საძირკვლად საკუთარის მწერლობისა და ეთარების ცოდნა უნდა დაედოს... მაგალითად, თუ დიდმა და

პატარამ ქართული ენა საკმარისად არ ვიცით, ცხადია, რომ ამ ენის შესწავლა ჩვენთვის აუცილებელი და უმთავრესი საგანია; თუ ეს ენა კარგად შევითვისეთ, მაშინ აშკარაა, უცხო ენასაც და მწერლობასაც უკეთ შევისწავლით... ერთისა და მეორის შესწავლა ჩვენთვის აუცილებლად საჭიროა; მხოლოდ იმ პირობით-კი რომ რაც შეიძლება მეტი ძალღონე მოვახმაროთ ჩვენს მწერლობას და საკუთარის ვითარების შესწავლა გავიხადოთ ქვეყნთხედად ყოველისავე ცოდნისა“ (136, 282-283).

მიუხედავად რუსეთზე, მის ხალხზე და ენაზე ზემოთ ნათქვამისა, ილია, როცა საჭირო იყო, სიმართლის თქმას არ ერიდებოდა. ამის საილუსტრაციოდ მარტო მ. ლერმონტოვის სტროფზე გაკეთებული მისი პაროდია რად ღირს! „მას აქეთ, რაც კურთხევა ღვთისა მიეცა ტანჯულს ივერიის ერს, რაც კარგი ექნას რუსის შტიკსა, ღმერთმა იმ რუსსავე ასეცად მისცეს“ (19, 84).

ილია ჭავჭავაძეს საყურადღებო მოსაზრებები აქვს გამოთქმული ასევე ენის განვითარების საკითხზე. მას ენა წარმოდგენილი ჰქონდა, როგორც ცოცხალი ორგანიზმი, რომელიც ზრდისა და განვითარების კანონებს ემორჩილება. „კაცის ენა, – წერდა იგი, – კერძო პირსავე იზრდება და ვითარდება; ამ ზრდაში იცვლება, როგორც ჩვენ კაცი ზრდაში ვიცვლებით ხოლმე... ამიტომაც ახალი ენა ძველს ენას არა ჰგავს, როგორც ახალი კაცი არა ჰგავს ძველ კაცსა“ (136, 37). ამა თუ იმ ენაში შემავალი სიტყვები ხშირად იცვლის ფუნქციებს, შინაარსს, ელფერსაც კი. ენაში წარმოიქმნება ახალი სიტყვები, ტერმინები, ზოგიერთი სიტყვა კი დროთა განმავლობაში მივიწყებას ექვევება და ბოლოს, ისე როგორც ცოცხალი არსება, კედება. ამ ცვალებადობისა და გარდაქმნის მიზეზად ილია მიიჩნევს ხანდაზმულობას და ენაში უცხო სიტყვების შემოჭრას, რასაც ვერც ერთი ენა თავს ვერ დააღწევს და ეს არცაა სასურველი, რადგან ამის გარეშე ენა ვერ განვითარდება. ასე გამდიდრდა და განვითარდა ქართული ენაც. ამიტომ ილია მოითხოვდა არა მარტო უცხოური ენების შესწავლას, არამედ ქართულ ენაში უცხო სიტყვების შემოტანასაც. იგი ღრმად იყო დარწმუნებული იმაში, რომ ვერც ერთი ენა ვერ განვითარდება და გამდიდრდება, თუ მან მონაწილეობა არ მიიღო ენებს შორის არსებულ აღებ-მიცემობაში. მაგრამ ცალკეულ ენებს შორის ასეთი კავშირ-ურთიერთობა მას დასაშვებად მიაჩნდა მხოლოდ მაშინ, როცა მსესხებელ ენას თავის ლექსიკურ ფონდში სანაცვლი სიტყვა არ გააჩნია და უცხო სიტყვისა და გამოთქმის გადმოღება აუცილებლობით არის გამოწვეული. ილიას აზრით, „ენის გამდიდრება სხვისა

სიტყვებითა ერს არ დაამდაბლებს, თუ არ აამაღლებს“. ამ აზრის მოწინააღმდეგეების საყურადღებოდ იგი წერდა: „ინგლისის ენაში თითქმის ნახევარი სიტყვები ფრანგულია, მოდით და წინ გადაუდგეს ან ენაწმინდა ქართუელი, ან ენაწმინდა სომეხი და დაუჟინოს, – ჩვენ გვჯობივართო“ (138, 45).

ილია დღენიდაგ ზრუნავდა ქართული სალიტერატურო ენის სიწმინდის დასაცავად. მან მრავალი ომი გადაიტანა, ვიდრე ქართული ერის სხვა მოწინავე შეიღებთან ერთად საბოლოოდ დააკანონებდა იმ ენას, რომელზედაც ახლა ვწერთ და ვლაპარაკობთ. გერონტი ქიქოძის აზრით, ილიამ, რუსთაველის მსგავსად, ქართული ენა გაათავისუფლა არქაული, მწიგნობრული ნორმებისაგან და ხალხის სალაპარაკო ენას დაუახლოვა. „საუკუნეზე მეტი გავიდა მას შემდეგ, – წერს აკად. გურამ შარაძე, – რაც ილია ჭაჭავაძემ საკუთარი თვითმყოფადი ანბანისა და უძველესი სამწერლობო ტრადიციების მქონე ქართული ენა ისეთ ახალ სალიტერატურო კალაპოტში მოაქცია, ისეთი უსაზღვრო შესაძლებლობისა და მოხმარების შარაგზაზე გაიყვანა, რომ დღევანდელი ქართული ისე წერს და ლაპარაკობს, რომ არც კი კითხულობს, ვინ შექმნა თანამედროვე ქართული“ (112, 8).

პროფესორ ვ. ბერიძის გადმოცემით, აკ. შანიძემ ილიას არქივში აღმოაჩინა ი. გოგებაშვილისადმი გასაგზავნი სტამბურად დაბეჭდილი წერილი, რომელიც 1886 წლის 9 მარტით არის დათარიღებული. მასში ეკითხულობთ:

„მოწყალეო ხელმწიფე იაკო სიმონიეს ძე! დღეს, 9 მარტს, საღამოს 8 საათზე „ივერიის“ რედაქციაში დანიშნულია პირველი სხდომა სალიტერატურო ენის დამდგენი კომისიისა. გთხოვთ დაესწროთ.

განსახილველი საკითხები იხილე მეორე გვერდზე.“

„და მართლაც მეორე გვერდზე სტამბურადვე დაბეჭდილია სია იმ საკითხებისა, რომელიც ენის ხაზით მაშინ საკამათოდ ითვლებოდა. მას შემდეგ ბევრი ათეული წელი გავიდა, – წერს ვ. ბერიძე. – ამ ხნის განმავლობაში ბევრი რამ ითქვა და დაიწერა ქართული სალიტერატურო ენის ყველასათვის ერთგვარად მისაღებ და სავალდებულო ენის შესახებ, მაგრამ გამოტეხილი უნდა ითქვას, რომ დღესაც ზოგი ამ საკითხთაგანი კვლავ საკითხადვე რჩება, დღესაც არაა გადაწყვეტილი.

რომელია ეს საკითხები?

1. „ჟ“ და „ს“-ს ხმარება ზმნებში.

2. როგორ უნდა ვაწარმოოთ ქართულად ის, რასაც რუსულად *депричастие* ჰქვია; შეიძლება თუ არა *придя* ქართულად:

„მოვიდა რა?“ არის ეს ქართული, თუ ეწინააღმდეგება ქართულის თვისებას?

3. როგორ ეწეროთ ვნებითს ბრუნვაში: დ თუ თ?

4. საჭიროა თუ არა შემასმენლის შეთანხმება ქვემდებარესთან მრავლობით რიცხვში ყოველთვის, ე. ი. მაშინაც, როცა ქვემდებარედ ე. წ. უსულო საგანია?“ (16, 242-243).

ეს პრობლემა დღევანდელი სატკივარიც არის. დღესაც ბევრი რამ სადაო და საკამათოა, მაგრამ ამაზე, სამწუხაროდ, არაუნი ფიქრობს. „არადა, რამდენი მოსაგვარებელი პრობლემა გაუჩნდა ქართულს, – წერს პროფ. მ. ფაღავა. – დიახ, დამოუკიდებელ ქვეყანაში სახელმწიფო ენას საფრთხე ექმნება, მოგვარებაზე კი არაეინ ზრუნავს. წელიწადში ერთხელ, 14 აპრილს მშობლიური ენის გახსენება და ქართული წატრახახება, თუ რა გმირობა ჩაეიდინეთ ამ მართლაცდა მნიშვნელოვან დღეს, ვერაფერს შეეღის მის სიწმინდეს“ (95, 52).

ამრიგად, წარსული დიდების ტრფობა საქმეს არ შეეღის, საჭიროა ახალი გზების ძიება ჩვენი მშობლიური ენის დაცვისა და მისი შემდგომი განვითარებისათვის.

დიდი ილია ერთი წუთითაც არ კარგავდა იმის იმედს, რომ დადგებოდა დრო და ქართული ენა კვლავ აღსდგებოდა, კვლავ მოიპოვებდა ჩვენს სკოლებში თავის პირვანდელ უფლებას, ქართველი ხალხი კი ეღირსებოდა ნანატრ ეროვნულ თავისუფლებას. ამ საქმეში საგანგებო როლი ეროვნულ სკოლას უნდა შეესრულებინა.

როგორც დავინახეთ, ილია ჭავჭავაძე იყო ახალი საღიტერატურო ენის მესვეური, რეფორმატორი, მისი სიწმინდის დამცველი, სულისჩამდგმელი და მასაზრდოებელი. თავისი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის მეტად რთული პერიოდის მიუხედავად, მან ვაჟაკურად გადალახა ყოველგვარი დაბრკოლება და მთელი ნახევარი საუკუნის მანძილზე ღირსეულად ატარა ჭეშმარიტი მამულიშვილის სახელი და ეროვნული დროშა, რომელიც მას ქართველმა ხალხმა გადასცა, როგორც თავის სულიერ მამასა და წინამძროლს. ერის სხვა ღირსებებთან ერთად, მან დაცვა და განავითარა „ენა მაღალი, მის სიღრმე, ძალი“ და დაგმო „ენა არმობის, ენა ლაყბობის, ენა მზაკერობის და თვალთმაქცობის“ (17, 86).

არ დარჩენილა თითქმის არც ერთი ქართველი საზოგადო მოღვაწე მწერალი და მწიგნობარი თუ პედაგოგი, რომელსაც იანოვსკის საგანმანათლებლო პოლიტიკის წინააღმდეგ წერილები არ დაეუბჯდოს „ცისკარში“, „ივერიაში“, „კეალში“, „მოამბე-

ში“, „დროებაში“, „მწყემსში“ და სხვა ქართულ პრესაში. პროფესორ გრ. ხუნდაძის აზრით, „იმ მრავალრიცხოვან გამოსვლაში, რომელიც იანოვსკის წერილისა და გეგმის წინააღმდეგ იყო მიმართული, მხოლოდ ილიამ შეძლო ღირსეული, დასაბუთებული პასუხის გაცემა“. „ქართველი ხალხის მრავალსაუკუნოვანი კულტურა“, „ქართველი ხალხის ერთგულება ტახტისადმი“, „სამშობლოს და ქართული ენის სიყვარული არ ეწინააღმდეგება რუსეთის ინტერესებს“ – ასეთი იყო დ. ყიფიანის, ს. მესხისა და სხვათა არგუმენტები. ილია ჭავჭავაძემ კი, ემყარებოდა რა უშინსკისა და სხვა მოწინავე პედაგოგების იდეებს, ქართული ენის სწავლების საკითხი წმინდა პედაგოგიური თვალსაზრისით განიხილა“ (148, 102).

შეიძლება თამამად ითქვას, რომ განსაკუთრებული როლი ამ ბრძოლაში მაინც იაკობ გოგებაშვილმა შეასრულა. ის არ დაემაყოფილა ჟურნალ-გაზეთებში ცალკეული სტატიების გამოქვეყნებით და გამოსცა სპეციალური უნიკალური ნაშრომი „ბურჯი ეროვნებისა“, რომელიც ქართული პედაგოგიური მეცნიერების სიმწიფის მაჩვენებელი იყო. „ბურჯი ეროვნებისა“ პირველად „ივერიაში“ გამოქვეყნდა 1890 წელს, შემდეგ „მწყემსში“ ამავე წელს, მაგრამ ოდნავ შეცვლილი შინაარსით, ხოლო 1892 წელს ცალკე წიგნადაც გამოიცა (24, 191).

იაკობი თავისი მოღვაწეობის დასაწყისიდანვე ებრძოდა სახალხო განათლების დარგში ცარისტულ პოლიტიკას და მის წარმომადგენლებს, ისეთ რეაქციონერებს, როგორიც იყვნენ: კატკოვები, იანოვსკები, კუეშინსკები, ლიხაჩოვები, ზახაროვები, ოსტროგოროვები და სხვები. მის სახელთან არის დაკავშირებული ქართული პედაგოგიკური მეცნიერების ჩამოყალიბება და განათლების დემოკრატიზაცია. თავისი პედაგოგიკური და პუბლიცისტური წერილებით იაკობი შეუპოვრად იცავდა ქართულ ენას და ამ ენაზე სწავლების უფლებას. ქართული ენის დევნას თუ შევიწროებას იგი არავის აპატიებდა, არც შინაურს და არც უცხოელს, მით უფრო მის მტრებს, რომლებიც მიზნად ისახავდნენ ენის მოსპობით ქართველი ხალხის გადაგვარებასა და გადაშენებას. „ი. გოგებაშვილს, – წერს თედო სახოკია, – ბედმა არგუნა გამოსულიყო საზოგადო სამსახურის ასპარეზზე იმ დროს, როცა... მშობლიური ენა დევნილი იყო სკოლებში, პატივ-აყრილ ოჯახებში; არისტოკრატიას ესირცხვინებოდა ქართულად ხმის ამოდება, თავისმოსაწონად მიაჩნდა რუსულად ლაპარაკი, თითზე ჩამოსათვლელი ინტელიგენცია რუსულად ფიქრობდა, რუსულად მეტყველებდა...“ (90, 388).

ჯერ კიდევ 1971 წელს იაკობმა რუსულ ენაზე შეადგინა და თბილისის სასულიერო სემინარიის გამგეობას წარუდგინა „სასულიერო სასწავლებელთა გარდაქმნის პროექტი“, რომელშიც მან პირველად დააყენა ქართული ენის სწავლებისათვის განკუთვნილი საათების გაზრდისა და მისი სწავლების ხარისხის გაუმჯობესების საკითხი. ეს ნაბიჯი მას მთავრობის საწინააღმდეგო მოქმედებად ჩაუთვალეს და, როგორც პოლიტიკურად არასაიმედო პირი, აღრიცხვაზე აიყენეს. ამის შემდეგ იაკობს ერთი წუთითაც ყურადღება არ მოუდენებია ამ საკითხზე. მიუხედავად დევნისა და შევიწროებისა, იგი შეუპოვრად განაგრძობდა მშობლიური ენისათვის ბრძოლას.

ახორციელებდა რა პრინციპს „დაყავი და იბატონე“, რუსეთის ცარიზმი ყოველმხრივ ცდილობდა ხელი შეეშალა ერთიანობისაკენ მისწრაფებისა და მჭიდრო კულტურული კავშირისათვის საქართველოს ცალკეულ რეგიონებს შორის. ამ მიზნით იყო შეთითხნილი პროვოკაცია, თითქოს საქართველო ეროვნულად არ იყო მთლიანი და თითქოს იგი თემების გროვას წარმოადგენდა. ამის დასამტკიცებლად ცარიზმის მოხელეები ცალკე ხალხებად აცხადებდნენ თუშებს, ფშავ-ხევსურებს, რაჭველებს, იმერლებს, მეგრელებს თუ სვანებს და ქართველებს თავიანთ სამშობლოში ნაციონალურ უმცირესობად აცხადებდნენ, რითაც მშობლიურ ენაზე განათლების მიღების უფლებას უსპობდნენ. 1902 წელს ვინმე გერცენშტეინმა გამოსცა რუსული კალენდარი, რომელშიც ქართველთა რაოდენობა და მისი ეროვნული შემადგენლობა აშკარად გაყალბებული იყო: თბილისში მცხოვრები ქართველები უმცირესობად იყვნენ გამოცხადებული, რადგან ქართველებად გერცენშტეინს მიუჩნევია მხოლოდ ქართლ-კახელები, ხოლო იმერლები, გურულები, თუშები, ფშავ-ხევსურები და სხვა კუთხის ქართველები ცალ-ცალკე ეროვნებად ჩაუთვლია, მათი მეტყველება კი დამოუკიდებელ ენობრივ ერთეულებად მიუჩნევია. გერცენშტეინს სომხებად ჩაუთვლია არა მარტო ქართველი გრიგორიანები, არამედ ყველა ქართველი კათოლიკი (35, 240-241).

„...ეს უბრალო ფაქტიური ტყუილი როდია, – წერს ი. გოგებაშვილი, – რომელსაც შეუძლიან წარმოშობის მხოლოდ კერძო უსიამოვნება. იგი შეადგენს დიდად მავნებელს სიცრუეს, რომელიც არამც თუ ძლიერ ამცირებს ქართველობის მნიშვნელობას მისს დედა-ქალაქში, არამედ ძირს უთხრის ეროვნულს ერთიანობას, საბუთს აძლევს ჩვენს მტრებსა სთქვან, რომ ქართველები ერის ხარისხამდე ვერ ასულან და თემების ხარისხამდე დარჩე-

ნილანო, და ამ მხრივ დაბლა სდგანან არამც თუ სომხებზე, არამედ ლეკებზედაც, ოსებზედაც, აისორებზედაც და ყველა კავკასიის ხალხებზედ, რომელნიც მთლიან ერებად იწოდებიანო“ (34, 345).

ი. გოგებაშვილი ყოველივე ამაში დიდ პოლიტიკურ საფრთხეს ხედავდა. უწინარეს ყოვლისა, საფრთხე მოელოდა საქართველოში ერთიანი ქართული ენის გაერცვლებას და ქართველ ტომებში მის დამკვიდრებას. ამიტომაც იგი აღშფოთებული წერდა: „ამ უკანასკნელ წლებში ზოგნი სულთერნი, გათამამებულნი ხსენებულის ცრუ აზრის გაერცვლებით, უკვე გაიძახიან პირითაც და კალმითაც, სიტყვითაც და ბეჭდვითაც: თუშებს, მთიულებს, ფშაველებს, ინგილოებს, მეგრელებს და სხვებს რად უნდა ვასწავლოთ საგნები ქართულ ენაზე და ქართული წიგნი, როდესაც ივინი ითვლებიან ცალკე ხალხებად; მაშასადამე, თავისი საკუთარი ენა აქეთ, განცალკევებული ქართული ენიდგანაო. მაგრამ არც ეს პროვინციური ენებია სახმარებელიო, რადგანაც მათზე არ არსებობს არც წერა-კითხვა, არც ლიტერატურა და არც წირვა-ლოცვაო“ (34, 345-346).

ცარიზმის რეაქციულმა მოხელეებმა ერთხანს მიადწიეს კიდევ იმას, რომ ქართულ ენაზე სწავლება აკრძალეს სამეგრელოსა და სეანეთის სკოლებში, რაშიც ზოგიერთ ადგილობრივ მკვიდრსაც მიუძღოდა გარკვეული წვლილი, თუმცა მოსახლეობის უმრავლესობა ამის კატეგორიული წინააღმდეგი იყო. ქართველ სამოციანელებს დიდი ბრძოლა დასჭირდათ ამგვარი ეითარების შესაცვლელად და საქმის წაღმა შემოსაბრუნებლად. ამ ბრძოლაში იაკობს ყოველთვის მოწინავე პოზიციები ეჭირა. აღნიშნულ საკითხზე მან არაერთი წერილი გამოაქვეყნა პრესაში, რომლებშიც გაატარა ის აზრი, რომ ყველა ქართველი ტომი ერთ ეროვნულ ორგანიზმს შეადგენს და დედაენა ყველას საერთო აქვს. ერთ-ერთ მათგანში იგი წერდა: „...ყოველ ერს აქვს მთავარი ენა, რომელიც საერთო საუნჯეს შეადგენს ამ ერის ყველა ნაწილისათვის და იწოდება მისს დედა-ენად, და თემური კილო-კაეები (наречья), რომელნიც იხმარებიან ადგილობრივ... ყველა სკოლებში სწავლება მოწყობილია დედა-ენაზე და ადგილობრივს კილო-კაეებს ხმარობენ ასახსნელად და განსამარტებლად იმ საერთო სიტყვებისა, რომელნიც ადგილობრივ ბაეშვებს კარგად არ ესმით. ამ სახით ეფინება მთელს ხალხში დედა-ენის სრული ცოდნა და მასთან ერთად ერცელდება განათლება. ასეთი წესია ევროპაში, ამერიკაში და ყველა კულტურულს ქვეყნებში“ (137, 516).

„ი. გოგებაშვილის ზემოხსენებულ მოწოდებებს ფართო გამოხმაურება მოჰყვა. ქართულ ენაზე სწავლების აუცილებლობას ასაბუთებდნენ და სამაგრელოსა და სვანეთის მოსახლეობის გულწრფელ სურვილებს გამოხატავდნენ თავიანთი საჯარო გამოსვლებითა და წერილებით მოწინავე პედაგოგები და საზოგადო მოღვაწეები (ლ. ლოლუა, ვ. მასხულია, დუტუ მეგრელი და სხვები). შეიქმნა ძლიერი ეროვნული ფრონტი, რომელმაც დაიცვა და შეინარჩუნა საერთო-ეროვნული ქართული ენის უფლებები საქართველოს ყველა ნაწილში“ (97, 27).

საქართველოს მიმართ ცარიზმის პოლიტიკა დღესაც ძალაშია. რუსები ვერა და ვერ შერიგებიან საქართველოს რესპუბლიკის, და არა მარტო საქართველოს, რუსეთის ფარგლებიდან გასვლას, მისი ორასაუკუნოვანი მონობიდან თავის დახსნას და ყველა საშუალებას მიმართავენ, რომ იგი ისევ თავიანთ კლანჭებში მოაქციონ და დაიმორჩილონ.

ქართულ-აფხაზური და ქართულ-ოსური კომფლიქტები, 2006 წელს რუსეთ-საქართველოს შორის მოქალაქეთა მიმოსვლის აკრძალვა, ყველა სახის ტრანსპორტის, გზაინიღების შეწყვეტა, ქართველების გამოდევნა რუსეთის ქალაქებიდან, 2008 წლის აგვისტოს მოვლენები, რამაც ათასობით უდანაშაულო ადამიანის სიცოცხლე შეიწირა, გეაფიქრებინებს, რომ რუსეთს მცირერიცხოვანი ერებისა და მათ შორის საქართველოს მიმართ თავისი პოლიტიკა არ შეუცვლია. ამის კიდევ ერთი დასტურია 2010 წელს რუსეთში ჩატარებული მოსახლეობის აღწერის მასალები, რომელშიც ქართველები 12 ეროვნებადაა დაყოფილი. პროფ. ტარიელ ფუტყარაძის გადმოცემით, „ეროვნების გრაფაში ქართველი ერი უფრო დაშლილადაა წარმოდგენილი (2002 წელს ჩატარებულ აღწერასთან შედარებით – ნ. ბ.) (აღდგენილია მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის რუსული „მოდელი“); კერძოდ, „გათიშე და იბატონეს“ გზით საქართველოს (კავკასიის) სამუდამოდ დაპყრობის მოსურნე იმპერიის მესვეურნი ერთ ეროვნებად ჩამოძვრნენ ქართველებს 12 დამოუკიდებელ ნაციად წარმოგვიდგენენ: аджарцы, грузины, гурийцы, имеретинцы, ингилойцы, хакетинцы, лазы, мегрелы, месхи, турки-месхетинцы, рачинцы, хевсуры“ (Т. Футყарадзе интервью <http://medianews.ge/index.php/ka/content/2978>).

კიდევ კარგი, რომ ლეჩხუმლები და ფშაველებიც ცალკე ეროვნებად არ წარმოგვიდგინეს!

კომენსკის, უშინსკისა და კორფის მოძღვრებათა ერთგული ი. გოგებაშვილი ამოდიოდა იმ ძირითადი პრინციპებიდან, რომ

მშობლიური ენა განათლების პირველი საფუძველია, ურომლი-
სოდაც შეუძლებელია წარმოვიდგინოთ ბავშვის ნორმალური
განვითარება. იაკობის აზრით, უცხო ენის შესწავლა უნდა
აიგოს მშობლიური ენის ჯეროვან ცოდნაზე. იგი ხშირად იშვე-
ლიებდა ი. ა. კომენსკის სიტყვებს იმის შესახებ, რომ „გსურდეს
ასწავლო ბავშვს უცხო ენა მანამდე, სანამ ის მშობლიურ ენას
ისწავლიდეს, ეს იმას ნიშნავს, რომ გსურდეს ცხენოსნობა ასწა-
ვლო ბავშვს იმაზე ადრე, ვიდრე ის სიარულს დაიწყებდეს“.
დედანის ცხოველმყოფელ გავლენას მოკლებული ბავშვი ვერა-
სოდეს განვითარდება სრულყოფილად, ვერ ისწავლის „ჯეროვან
აზროვნებას“ და „ისეთივე უხეირო ჭკუის პატრონი გამოვა, რო-
გორც უხეირო მემუსიკედ შეიქმნება ადამიანი, მესკრიპკედ დაბა-
დებული და მეფორტეპიანედ ძალად გაზრდილი“ (34, 10). უცხო
ენაზე გაზრდილ ბავშვს იაკობი ადარებს იმ საცოდავ მერც-
ხალს, რომელსაც მერცხლის ჭიკჭიკს უკრძალავენ და შოშიას
სტევენას ასწავლიან. „ამ უკუღმართი გზით აღზრდილი ბავშვი, –
დასძენს იგი, – ვერას დროს ვერ ავა იმ გონების სიმაღლემდის,
რომელიც შეეფერება მის ბუნებობის ნიჭსა, ვერ მიეწევა, ვერ
ელირსება ჯეროვანს სიღრმეს აზრისას და გრძნობისას, მეტნაკ-
ლებობით გამოვა ნეკერ-ნეკერა, ქარაფშუტა პირი, უხასიათო
ადამიანი და იმის ნახევარსაც ვერ გააკეთებს თავისს სიცოცხ-
ლეში, რის გაკეთების ნიჭიც მისთვის ბუნებას მიუცია“ (34, 10).

დიდი იაკობის ეს მოსაზრება დღესაც ინარჩუნებს აქტუალო-
ბას და მას ანაგარიში უნდა გავუწიოთ.

ზემოთ გამოხატული აზრის დასასაბუთებლად იაკობი რუსი
ხალხის ცხოვრებიდან იშველიებს შემდეგ მაგალითს: „...მას შემ-
დეგ, როდესაც მაღალს წოდებაში ფრანგულის თაყვანისცემა
შემცირდა და ჯეროვანი პატივი მიენიჭა. რუსულ ენას და ლიტე-
რატურას როგორც ოჯახობაში, ისე სკოლაში, – წერს იგი, –
სალიტერატურო ასპარეზზე უნიჭო სუმაროკოეების, ხერასკოვე-
ბის, ტრედიაკოვსკების მაგიერ გამოვიდნენ გრიბოედოვი, გოგო-
ლი, პუშკინი, ლერმონტოვი, ბელინსკი და სხვები“ (34, 30).

აი, კიდევ მეორე მაგალითი. წინათ აჭარლები და „შავშელ-
ერუშელები“, დასძენს იაკობი, განთქმული იყვნენ თავიანთი
მამაცობით და ვაჟკაცობით, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ისინი მოე-
ქცნენ ოსმალეთის უღლის ქვეშ, უღალატეს ეროვნებას და დაი-
ვიწყეს მშობლიური ენა, საეალალო შედეგები მოიმკეს. „ვისაც
კი ბ-ნ ყაზბეგის მოგზაურობა წაუკითხნია, ...ცოდინება, რომ
ეხლა შავშელ-ერუშელები ყოვლად საცოდავნი, მხდალნი და
წყალწაღებულნი არიან. წინად მათ შურის თვალთ უყურებ-

დნენ მეზობლები, ახლა კი დაბრეკებულნი და მასხრად აგდებული კყავთ. სრულიად სხვა სურათისა ვხედავთ აჭარაში. მართალია, აჭარლებმაც სარწმუნოება შეიცვალეს, მაგრამ ენასა და ეროვნებას არ უღალატეს და თავით ფეხებამდის დარჩნენ ქართველებად. და დახვთ, რა ვაჟკაცობით, გამბედაობით და მხნეობით არიან შემკულნი!“ (34, 34-35).

ი. გოგებაშვილს ღრმად სწამდა, რომ „სადაც-კი ტყეშმარიტის განათლების ლამპარი დანთებულა, დედა-ბოძად მას ჰქონია და აქვს დედა-ენა, სწავლება დედა-ენაზედ, როგორც საუკეთესო ღონე გონების განვითარებისა და ცოდნის შეძენისა... რომელს ქვეყანაშიაც კი გადაუხვევიათ ამ გზისათვის, იქ გონების გახსნის მაგიერ მისი დახშობა მიუღიათ, განათლების მაგიერ – დაბნელება და ზნეობის განწმენდის და ამაღლების მაგიერ – მისი დაცემა“ (34, 50).

იაკობი მთელი სიცოცხლის მანძილზე დარაჯად და ქომაგად ედგა მშობელ ხალხსა და მის ენას. ამიტომ ყველა, ვისაც გული შესტკიოდა ქართული ენის შევიწროებისა და დაბეჩაეების გამო, მას მიმართავდა. ერთ-ერთ თავის საპასუხო წერილში სილოვან ხუნდაძე (1860-1928 წწ.) იაკობს წერს: „დიდად პატივცემულო ბატონო იაკობ! დიდი ხანია ვიცი, რომ გულწრფელად შეგტკივთ გული ჩვენი ეროვნული საქმეებისა და საზოგადოთ ჩვენი ხალხის კეთილდღეობისათვის, და ამიტომაც თქვენი ჩემდამი მოწერილი ბარათიც საესეა საზოგადოებრივი გულშემატკივრობით. მართლაც და სავალალო ის არის, რომ ჩვენს უიმისოდაც შერყეულ ციხეს, მტრებისაგან გარშემორტყმულს, შიგნით ყავს ხშირად უგუნური დამცველნი და კიდევ უფრო ხშირათ მოღალატე ღვიძლი შვილნი... დღემდი ჩვენს შორის ათასში და ათიათასში ერთს არ აქვს შეგნებული ის გარემოება, რომ ჩვენისთანა მდგომარეობაში მყოფი ხალხის ეროვნების დასაცავათ უპირველესი საშუალება ენის დაცვაა... ჩვენ კი რას ეშვრებით? – თვით ჩვენი სახელოვანი მოღვაწენი, თვით ჩვენი ლიტერატორნი მუდამ უცხო ენას აჭიკჭიკებენ, თითქოს თავს იწონებენ უცხო ენითო, და ამ სახით აქეზებენ და ათამამებენ უმცროს თანამოძმეებს, თავის მსმენელებს, ბრბოს, რომ ისინიც მათებურად მოიქცნენ, და მართლაც – ისინიც ბაძავენ თავის მეთაურ მოძღვრებს – და აჭრელებენ საბრალო ქართულ ენას საშინელი ბარბარიზმებით...“ (148, 67). შემდეგ ს. ხუნდაძე ი. გოგებაშვილს აცნობს, რომ არსებული მდგომარეობის გამოსასწორებლად იგი ფიქრობს მოსახლეობაში მშობელთა შორის ფართო აგიტაციის გაშლას. წინააღმდეგ შემთხვევაში რა უნდა

ეუსაყვედუროთ მთავრობას, დასძენს იგი, „როდესაც თვით ჩვენი თანამოქმენი გულგრილათ ეპყრობიან ამ საქმეს, როცა თვით ჩვენი საზოგადოების დიდ უმრავლესობას ფეხზე კიდია ჩვენი ენა და ჩვენი მწერლობა... მთავრობის სასწავლებლები სავსეა მშობელთა თხოვნით: გთხოვთ – ჩემს შვილს ქართულს ნუ ასწავლითო!.. აი რას უნდა წამლობა; ჯერ თვით ჩვენ უნდა შევიგნოთ ჩვენი ეროვნული თავმოყვარეობა, და მერე სხვებიც პატივიცემით მოგვეპყრობიან“ (148, 67).

მშობლიური ენის ასეთმა უფულებობამ და მისმა განდევნამ როგორც სკოლებიდან, ისე ოჯახებიდან ათქმევინა იაკობს: „ქართული ენა ამ ჟამად ჰგავს მშვენიერს ფოლადის სახნისსა, რომელიც უგუნურს პატრონს კუნჭულში მიუგდია, იშვიათად ჰხმარობს და ჟანგს ატმევინებს“-ო (34, 7). ამ პირობებში ქვეყანას ესაჭიროებოდა კონკრეტული ვითარების შესაფერისი სახელმძღვანელო, რომელიც ხელს შეუწყობდა არა მარტო წერა-კითხვის გავრცელებას ხალხში, არამედ ქვეყნის ეროვნულ აღორძინებას, განათლების გავრცელებას და მსოფლიოს კულტურის უდიდეს მონაპოვართა ათვისებას. ეს დიდი საშეი-ლიშვილო საქმე თავს იდო იაკობ გოგებაშვილმა და, როგორც ცნობილია, ბრწყინვალედ დააგვირგვინა. მაგრამ იმ დროს, როცა ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა ი. გოგებაშვილი, იანო-სკები, კატკოვები, ლევიცკები, ორლოვები, რუდოლფები და „ბნელეთის სხვა მოციქულები“, ყოველნაირად ცდილობდნენ სკოლიდან განედევნათ ქართული ენა, უკიდურეს შემთხვევაში, ისე შეემცირებინათ ქართული ენისა და ლიტერატურის საათე-ბი, რომ იგი ფაქტობრივად მეორეხარისხოვან საგნად ექციათ. იაკობ გოგებაშვილის სახით, სკოლებიდან განდევნილ და აბუჩად აგდებულ ქართულ ენას გამოუჩნდა ერთგული ჭირის-უფალი და დამცველი, რომელმაც მსოფლიო პროგრესული პედაგოგიკური აზრის მოშველიებით, არა მარტო დაასაბუთა დედაენისა და დედაენაზე სწავლების როლი და მნიშვნელობა მონარდი თაობის პარმონიულ განვითარებაში, არამედ, ამას-თან ერთად, ნათლად გვიჩვენა ქართული ენის სიდიადე და ბრწყინვალეობა. იაკობის აზრით, „ქართული ენა ისეთივე მდი-დარია და მრავალ-მხროვანი, როგორიც არის ბუნება კავკა-სიონისა... ისეთივე მრავალ-ფეროვანია, როგორიც არის ჩვენი ერის ისტორია“ (34, 6).

იაკობ გოგებაშვილს დედაენა მიაჩნდა ეროვნულობის ძირი-თად ნიშნად, ერის სულიერი ცხოვრების მატრიანედ, იმ მთავარ ძარღვად, რომლითაც ადამიანი თავის ერს უკავშირდება. ერთან

კავშირს კი იგი მაშინ წყვეტს, როცა მის ენას იეიწყებს. სწორედ აქედან იწყება მისი ეროვნული გადაგვარება. ამიტომაც იყო, რომ მშობლიურ ენას დიდმა პედაგოგმა „ეროვნების ბურჯი“ უწოდა.

ხალხის სწავლა-განათლების, მის სულიერ შესაძლებლობათა გამოუმჯაღებლისა და ნიჭის გაფურჩქვნისათვის მშობლიური ენის ძალა განუზომელია. იაკობის აზრით, არც ერთ სხვა ენას, რაგინდ კარგად იყოს მასზე სწავლება მოწყობილი, არ შეუძლია იმდენი სამსახური გაუწიოს მოსწავლეს, რამდენიც მშობლიურ ენაზე სწავლების დაწყებით მოხერხდება. ი. გოგებაშვილი ამ საკითხში ხშირად იმოწმებს გამოჩენილი პედაგოგების, ენათმეცნიერებისა და მწერლების – ი. ა. კომენსკის, კ. დ. უშინსკის, პოტებნიას, ვესელის, ფოხტის, ტურგენევისა და სხვათა შეხედულებებს და იძლევა დედაენის თავისებურების მხატვრულ დახასიათებას: „...მარტოდენ დედაენას შეუძლიან გაუწიოს ბაგეშის ბუნებას დალოცვილი გუთნის სამსახური, მხოლოდ მას ძალუძს ღრმად შესძრას იგი, მოჰხნას, შეამუშაოს და აეარჯიშოს ძირიან-ფესვიანად“ (34, 21).

თავის „განმარტებით წერილში სამეურნეო სასწავლებლის გეგმისა, რომელიც არსდება სოფელს წინამძღვრიანთ-კარში“ დედაენის მნიშვნელობის შესახებ იაკობი კ. უშინსკის შრომებიდან აკეთებს ერცელ ამონარიდს: „ენაში სახიერდება მთელი ხალხი და მთელი მისი სამშობლო... მაგრამ ხალხის ენის ნათელ და გამჭვირვალე სიღრმეში აირეკლება არა მარტო ბუნება სამშობლო ქვეყნისა, არამედ ხალხის სულიერი ცხოვრების მთელი ისტორიაც. ხალხის თაობანი ერთმანეთს ცვლიან, მაგრამ თითოეული თაობის ცხოვრების შედეგები რჩება ენაში – შთამომავალთა მემკვიდრეობად... სანამ ცოცხლობს ხალხის ენა ხალხის ბაგეზე, მანამ ცოცხლობს თვით ხალხიც. და არ არსებობს უფრო აუტანელი ძალადობა, ვიდრე ის, როდესაც სურთ ხალხს წაართვან მის გარდასულ წინაპართა უამრავი თაობების მიერ შექმნილი მემკვიდრეობა. წაართვით ხალხს ყველაფერი და მას შეუძლია კელავ დაიბრუნოს იგი; მაგრამ წაართვით ხალხს ენა და ის ეერასდროს ვეღარ შექმნის მას; ხალხს შეუძლია თვით ახალი სამშობლოს შექმნა, მაგრამ ენისა კი – არასოდეს; მოკვდა ენა ხალხის ბაგეზე და მოკვდა თვით ხალხიც“ (33, 270)¹

¹ ეს ციტატა იაკობს წარმოდგენილი აქვს რუსულ ენაზე, ჩვენ კი მკითხველს ვთავაზობთ მის თარგმანს, რომელიც მოთავსებულია კ. უშინსკის რჩეულ პედ. თხზ., თბ., 1974, გვ. 149-150.

კ. დ. უშინსკის ის მოსაზრებები დედაენის მნიშვნელობის შესახებ, რომელსაც იაკობი იშველიებს თავისი ნათქვამის დასასაბუთებლად, მშვენიერად გაუღუქსავს სიმონ გუგუნავას. აი, ისიც:

დედას რომ შეილი მოსტაცო
აღარ აჩვენო თვალითა,
მშობლურის გრძნობით ნაწლავი
დაეწვის ცეცხლის ალითა;
ვერ შეუმცირებ სატანჯველს
ვერა ყინულის წყალითა,
მაგრამ მეორეს დაბადებს
ბუნებრივისა ძალითა.
...თუ ხალხს სამშობლო წაართვით
განსდევნეთ სხვაგან ბნელშია,
ხალხი კელაუ ხალხად დარჩება,
არ დაინთქება ხერელშია:
– ან შეიქმნს ახალ სამშობლოს,
უდაბურს ტყე და ველშია,
ან დაიბრუნებს თავისას,
მტერს გამოსტაცებს ხელშია.
რაცა აქვს, ყველა წაართვით,
ნუ შეეხებით ენასა,
და როცა ენას წაართმევთ,
დაჰკარგავს ხედვა-სმენასა!
ვერ დაიბრუნებს წართმეულს,
დაიწყებს კბილთა ღრჭენასა,
ბოლოს გაქრება, მოკედება,
მოსპობს სულისა ქშენასა... (63, 20).

როგორც დავინახეთ, დედაენის დაკარგვა ერის გადაგვარებას, მის სიკედილს ნიშნავს. ამიტომ, როცა იაკობი ქართული ენის უფლებებსა და მშობლიურ ენაზე სწავლებისათვის იბრძოდა, ამით იგი ეროვნების შენარჩუნებისა და ქართული ენის გადარჩენისათვის იღვწოდა.

ძნელია გადაეფასოთ დედაენის მნიშვნელობა ბავშვთა სწავლა-განათლებაში. იაკობის აზრით, დედაენა არის ენა გონების, გულისა და გრძნობებისა. ამასთან, იგი არის ბავშვის აღზრდა-განათლების ძირითადი გზა და საშუალება, „ძვირფასი იარაღი, რომელიც ბუნებას ზედ გამოუჭრია ადამიანის სულსა და ხორცზედ, მის ფსიქოლოგიურს და ფიზიოლოგიურს აგებულებაზედ. ყოველს ადამიანს დაბადებიდან ჰყვება მიდრეკილება და

ნიჭი დედა-ენის ადვილად და ღრმად შესწავლისა სწორედ იმ გეარად, როგორც ბუღბუღს ჰყვება დაბადებითგანვე ბუღბუღის გალობის ნიჭი, იადონს – იადონურის გალობის ნიჭი და სხვა“ (34, 9).

მშობლიური ენის გარეშე ი. გოგებაშვილს ვერ წარმოედგინა ბავშვისა და, საერთოდ, პიროვნების სრულყოფილი განვითარება, მისი ინტელექტუალური ძალების მთლიანად გაშლად გაფურჩქნა. დიდი პედაგოგის აზრით, სკოლა დედაენის გარეშე „საპრობილეა ემაწვილის ნორჩი ბუნებისათვის... აქ სუფევს გულმოსაკლავი, უაწრო ზეპირობა გაუგებარი სიტყვებისა და მშრალი მექანიზმი“ (36, 62). ამიტომ ბავშვმა სასკოლო განათლება მშობლიურ ენაზე უნდა მიიღოს. წინააღმდეგ შემთხვევაში მისი ნიჭი სრულყოფილად ვერ გაიშლება. დედაენას მოკლებული ბავშვი, – დასძენს იაკობი, – „თუ იგი გენიოსად იყო დაბადებული, გამოეა მხოლოდ შესანიშნავი ნიჭის პატრონი, თუ ნიჭიერად იყო გაიწილი, საშუალო ნიჭის ადამიანი შეიქმნება და თუ ბუნებისაგან დაყოლილი ჰქონდა უბრალო ნიჭი, მტკნარს სიტუტუცევად ჩამოხტება. ეს ხდება იმიტომ, რომ ეროვნული აგებულება ყოველს კაცს ძლიერ მტკიცედ აქვს შესისხლბორცებული და ამ აგებულების შეცვლა ითხოვს უცხო ბუნების და ცხოვრების მეტად დიდის ხნის გაუგენასა“ (34, 16-17).

ასე სჯის ბუნება ყველა იმას, ვინც მისი კანონების წინააღმდეგ მიდის და ბავშვს ართმევს იმ იარაღს, რომელიც ხალხს თავისი არსებობის მანძილზე შეუქმნია და მისთვის მშობლიური, ანუ დედაენა უწოდებია. იაკობის აზრით, ასეთი ბავშვი მოგვიანებით რაგინდ საფუძვლიანად შეისწავლოს მშობლიური ენა, თავისი ერისათვის უცხო არსებად იქცევა; იგი ვერასოდეს გაუგებს თავის ხალხს და ხალხი მას.

ი. გოგებაშვილი აფრთხილებდა ასევე მშობლებსა და მოსწავლეებს, რომ ერთბაშად არ შეჭიდებოდნენ რამდენიმე ენას. მისი აზრით, როცა ბავშვს ერთდროულად ასწავლიან ორ და მეტ უცხო ენას, „ეს გახლავთ ორკეცი და სამკეცი უკულმართობა, რომელსაც მოსდევს სწორედ საშინელი შედეგი ბავშვის გონებისა და ხასიათისათვის... ამ შემთხვევაში ენები ერთმანეთს ხელს უშლიან, ერთი ენა მეორეს არ აცლის მოიკიდოს ფესვები ბავშვის ბუნებაში, შეუხორცდეს იმის მეხსიერებას და გონებას“ (34, 18).

იაკობი ქებით იხსენიებდა წინამძღვრიანთკარის სასოფლო-სამეურნეო სკოლას, სადაც ყველა საგნის სწავლება ქართულ ენაზე წარმოებდა და საგრძნობ წარმატებებსაც აღწევდა. ი. გო-

გეგაშვილის აზრით, ეს სკოლა არის „განხორციელებული პრინციპი ჭეშმარიტის განათლებისა, იმისთანა პრინციპი, რომლის გარეშე ერის ფეხზე წამოყენება და მისი წარმატება ყოფილად შეუძლებელია“ (34, 50).

დედაენის უდიდესი შემეცნებითი მნიშვნელობის ასეთი დამარწმუნებელი დასაბუთების შემდეგ, ბუნებრივია, რომ მის შესწავლას და მასზე სწავლებას საგანგებო ყურადღება უნდა მიქცეოდა საქართველოს სკოლებში, მაგრამ, სამწუხაროდ, ეს ასე როდი იყო. ვრცელ სტატიაში „მშობლიურ ენაზე სწავლების საკითხები“ ი. გოგებაშვილი ილაშქრებს თბილისის ალექსანდრეს სახელობის სამასწავლებლო ინსტიტუტის დირექტორის ზახაროვის წინააღმდეგ იმის გამო, რომ ინსტიტუტთან არსებულ სამოქალაქო ორკლასიან სასწავლებელში არათუ გაუქმებული იყო მშობლიურ ენაზე სწავლება, არამედ „ამ სკოლაში აკრძალული იყო მშობლიურ ენაზე დაწერილი წიგნების კითხვაც კი მეცადინეობისაგან თავისუფალ დროს... ადგილობრივი ენებისადმი ასეთი უცნაური დამოკიდებულების შედეგი ის იყო, – წერს ი. გოგებაშვილი, – რომ ალექსანდრეს სახელობის სკოლის მოსწავლენი, კურსის დამთავრების შემდეგ, სრულ უვიცობას იჩენდნენ მშობლიურ ენაში“ (36, 129).

ამავე საკითხზე ყურადღებას ამახვილებს სერგეი მესხი თავის წერილში „კიდევ ქართული ენის დევნაზედ“. იგი წერს: „ჩვენ ნამდვილათ ვიცით, რომ ალექსანდრეს სამასწავლებლო ინსტიტუტის დირექტორს, უფ. ზახაროვს ჟამივით სძულს ის შაგირდები, რომელნიც ქართულს გაზეთებსა და წიგნებს პკითხულობენ, და ყოვლის ღონისძიებით ცდილობს, რომ რამე მიზეზი მოუნახოს და გამოყაროს ისინი ინსტიტუტიდან“ (65, 153).

ი. გოგებაშვილის აზრით, „უკუღმართობას მხოლოდ ერთი რამით ვუშველით: *პირველი სამი წლის განმავლობაში* დაწყებითი კურსის საგნების *დედაენაზე* სწავლების დაწესებით, დაკანონებით. მხოლოდ მეოთხე წელს, როცა ბავშვები საკმაოდ განვითარდებიან, გონებრივად გამაგრდებიან და შეგნებულად დაეუფლებიან რუსულ ენას, შეიძლება და კიდევ უნდა შევუცვროთ ისინი რუს ბავშვებს ერთ სასკოლო კალაპოტში და მათი სწავლების საერთო ენად გავხადოთ სახელმწიფო ენა“ (36, 135-136). იაკობის აზრით, ასე უნდა მოვიქცეთ „არა მარტო ალექსანდრეს სახელობის სასწავლებელში, არამედ *ყველა ჩვენს დაწყებითს სამოქალაქო სასწავლებელშიც*“ (36, 136. – კურსივი აქაც და ზემოთაც იაკობისაა – ნ. ბ.).

რაც უფრო ძნელია უცხო ენა, დასძენს იაკობი, მით უფრო

გვიან უნდა იწყებოდეს მისი შესწავლა. ასეთია, მისი აზრით, რუსული ენა. ნათქვამის საილუსტრაციოდ იაკობი იშველიებს ცნობილი ინგლისელი ისტორიკოსის ბოკლის სიტყვებს, რომელმაც შეისწავლა რა ოცამდე ევროპული და აზიური ენა, აღიარა, რომ არც ერთი უცხოური ენის შესასწავლად იმდენი დრო და ჯაფა არ დამჭირებია, რამდენიც რუსულს მოვანდომეო. გარდა ამისა, იაკობის აზრით, „ქართულსა და რუსულს ენას შორის არაფერი მსგავსება არ არის არც გრამატიკული, არც ლექსიკური. ცხადია, რომ ქართული სკოლის შეგირდებს მხოლოდ მაშინ შეუძლიათ რუსულის ენის სწავლის დაწყება, როდესაც გონება საკმაოდ გაეხსნებათ...“ (33, 279). იანოვსკის 1881 წლის სასწავლო გეგმით კი სახალხო სკოლებში რუსული ენის სწავლება გათვალისწინებული იყო პირველი წლის მეორე ნახევრიდან, რომლის წინააღმდეგაც თავგამოდებით იბრძოდნენ ქართველი სამოციანელები.

აღექსანდრეს სახელობის სკოლაში მშობლიურ ენაზე სწავლების მდგომარეობას ართულებდა ისიც, რომ ორი მასწავლებლიდან არც ერთს არ ესმოდა ქართული ენა. უამისოდ კი შეუძლებელი იყო პედაგოგიკის იმ ძირითადი წესების დაცვა, რომელიც მოითხოვს – „ასწავლო ისე, რომ გასაგები იყოს“, მაგრამ განა შეიძლება „გასაგები სწავლება“ ბავშვებისათვის „გაუგებარ ენაზე?“

თუ როგორ ღრმად და საფუძვლიანად ესმოდა ი. გოგებაშვილს მშობლიური ენის როლი და მნიშვნელობა სწავლა-აღზრდის საქმეში, ამაზე მეტყველებს მისი სიტყვები:

„ჩვენი პედაგოგები თუ ფიქრობენ, რომ ენას თავისთავადი მნიშვნელობა აქვს ერთისა და იმავე სახელმწიფოს სხვადასხვა ნაწილის მტკიცედ შეკავშირებაში, – ისინი ღრმად ცდებიან. ისტორია და თანამედროვეობა იძლევა მაგალითებს, რომლებიც ნათლად მეტყველებენ ენის ასეთი მნიშვნელობის წინააღმდეგ.

ძველი საბერძნეთის ხალხებს ენა ერთი ჰქონდათ, მაგრამ ისინი მუდამ დაყოფილნი იყვნენ, ვერასოდეს ვერ შექმნეს მთლიანი სახელმწიფო ერთეული, მუდამ ერთმანეთს მტრობდნენ და კიდევ დაღუპეს ერთმანეთი დაუსრულებელ ჩხუბსა და დავაში. ინგლისელებსა და ჩრდილოამერიკელებსაც ერთი ენა ჰქონდათ და აქვთ, მაგრამ ენამ ვერ უშველა საქმეს – წარსულ საუკუნეში მათ შორის ძლიერი ანტაგონიზმი განვითარდა და საქმე იმით გათავდა, რომ ამერიკა გამოეყო ინგლისს. მეორე მხრივ, შეიძლება მოვიყვანოთ შვეიცარიელების მაგალითი, რომლებიც სამ სხვადასხვა ენაზე ლაპარაკობენ, მაგრამ ერთ ხალხს

წარმოადგენენ, შემჭიდროებული არიან ერთ მთელად, ერთ სახელმწიფოში და ეს სახელმწიფო ბევრად უფრო მყარი და განუყოფელია, ვიდრე ცენტრალიზებული სახელმწიფოები, რომლებსაც თავი მოაქვთ ენისა და ეროვნების ერთიანობით. ჩრდილო ამერიკელი ხალხის სხვა-და-სხვა ნაწილი ძალიან განსხვავდება ერთმანეთისგან ენით, მაგრამ ეს ხელს არ უშლის მათ მთლიანობის შეგნებაში და ოდნავადაც არ ასუსტებს სახელმწიფოებრივი ორგანიზმის სიმკვიდრეს.

მაგრამ ყველაზე გასაოცარ და პირდაპირ ამაღელვებელ მაგალითს ამ მხრივ წარმოადგენენ ელზას-ლოტარინგიელები. ისინი ენითა და ეროვნებით გერმანელები არიან... მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ისინი სულისკეთებითა და მიმართულებით მეტად მხურვალე და თავდადებულ ფრანგ პატრიოტებად რჩებიან; ამიტომაც ისინი მთელი არსებით პროტესტს აცხადებდნენ და აცხადებენ იმის გამო, რომ ისინი უხეშად და ძალად მოგლიჯეს მათთვის საყვარელ საფრანგეთს და ძალადვე შეუერთეს მათთვის საძულველ გერმანიას, რომელიც მათ უნდა ყვარებოდნენ, ენის ერთიანობა რომ სულიერი ერთიანობის პირობას წარმოადგენდეს. დიდი ჰუმანური იდეებით გამსჭვალულმა საფრანგეთმა... იმით მიიჯახა გერმანელი ხალხის ერთ-ერთი განშთოება და ის თავის ორგანიზმის განუყოფელ ნაწილად აქცია, რომ არასოდეს არ მიუნიჭებია რაიმე მნიშვნელობა ენისა და ფორმის ერთიანობისათვის და მუდამ წრფელი პატივისცემით ეპყრობოდა თავის გერმანელ შეილთა ეროვნულ თავისებურებებს. საფრანგეთს რომ სიბეცე გამოეჩინა და სხვაგვარად მოქცეოდა გერმანელი ხალხის შემოერთებულ ნაწილს, იგი რომ ცდილიყო ამ ნაწილის ეროვნულ თავისებურებათა ჩახშობას, რომ მოენდო-მე-ბინა მათი გადაგვარება, ფრანგებად გადაქცევა — მაშინ ელზას-ლოტარინგია აღშფოთებითა და წუხილ-გოდებით კი არ შეხედებოდა საფრანგეთთან გათიშვას, არამედ მიესალმებოდა ამას, როგორც მისთვის სასურველ განთავისუფლებას“ (36, 149-150).

ეს ვრცელი ამონარიდი იაკობის ზემოთ დასახელებული სტატიიდან იმიტომ მოვიშველიეთ აქ, რომ გვეჩვენებინა, თუ როგორ ნათლად და გასაგებადაა წარმოჩენილი დიდი პედაგოგის ნააზრევში მშობლიური ენის თავისებურებანი და მისი როლი ერის ცხოვრებაში. ძნელად თუ მოინახება უფრო არგუმენტირებული დასაბუთება დედაენი როლისა და მისი სწავლების აუცილებლობისა პედაგოგიკურ ლიტერატურაში, როგორც ამას ხევდებით ი. გოგებაშვილთან.

ი. გოგებაშვილს კარგად ესმის ენისა და ერის ერთიანობა,

მშათი განუყოფლობა, სისხლხორცეული კავშირი. ერისათვის დედაენა მარტო კომუნიკაციის, ადამიანთა ურთიერთობის საშუალება როდია. ენაშია ხალხის ხსოვნა, მისი ისტორია, მისი აწმყოცა და მომავალიც. „დედა-ენა გარეგნობით როდია ადამიანის არსებასთან შეკავშირებული, იგი როდი ჰგავს ტანისამოსსა, რომლის გამოცვლა ადვილად და უვნებლად შეიძლება, – წერს იაკობი. – მას აქვს ღრმად გამდგარი ფესვები ადამიანის ტვინში, ნერვებში, ხმის ორგანოებში, ძვალსა-და რბილში, მთელს მის ბუნებაში; იგი არის ძვირფასი იარაღი, რომელიც ბუნებას ზედ გამოუჭრია ადამიანის სულსა და ხორცზედ, მის ფსიქოლოგიურს და ფიზიოლოგიურს აგებულებაზედ. ყოველს ადამიანს დაბადებიდან კყევა მიდრეკილება და ნიჭი დედა-ენის ადვილად და ღრმად შესწავლისა სწორედ იმ გეარად, როგორც ბუღბუღს კყევა დაბადებითგანვე ბუღბუღის გაღობის ნიჭი, იადონს – იადონურის გაღობის ნიჭი და სხვა...“

ამასთან დედა-ენა არის ძვირფასი საღარო, დაუსრულებელი რკეული, რომელშიაც დაცულია მთელი სიმდიდრე ხალხის გონებისა, ფანტაზიისა და გულისა, ნაფიქრისა, ნაგრძნობისა და ნამოქმედარისა და რომლის შესწავლა ბავშვს აკავშირებს მთელის ერის სულთან და გულთან, მის ხანგრძლივ ისტორიულს ცხოვრებასთან და ავსებს მას სულიერის ღონით და მხნეობით“ (34, 9).

იაკობ გოგებაშვილი ხმალშემართული ებრძოდა ზოგიერთების დემაგოგიურ გამოსვლებს, თითქოსდა მშობლიური ენის შესწავლაზე დროის დაკარგვა აღარ ღირს, იგი ისედაც იცინა ბავშვებმაო. ასეთები გასაგონად იაკობი წერდა: „ღიდი შეცდომა იქნებოდა – გეფუქრა, რომ სკოლაში შესვლის დროს ბავშვმა სრულიად იცის დედა-ენა – უმდიდრესი საუნჯე; ბავშვს გაცნობილი აქვს მხოლოდ მცირედი ნაწილი დედა-ენისა, ის კუნჭული, რომელიც საჭიროა იმისთვის სხვა-და-სხვა პირებთან და საგნებთან ყოველდღიურ დამოკიდებულებისათვის; ის ნაწილი კი დედა-ენისა, რომელშიაც გამოიხატება ნაყოფი მთელის ხალხის სულიერის ცხოვრებისა, სრულიად უცნობია მისთვის. თუ გვინდა, რომ ბავშვს გაუზიაროთ ის აღმზრდელი წყარო, უნდა გულ-დადებით და დალაგებით ვასწავლოთ მას დედა-ენა; დედა-ენავე უნდა იყოს გზად და ხიდად ბავშვის გულთან იმ საგნებისა და ცოდნისა, რომელიც წილად ხედება მას მთელის კურსის განმავლობაში“ (33, 273).

ი. გოგებაშვილი გულისტკივილით აღნიშნავს, რომ „ევროპასა და ამერიკაში ყოველს ერს თავის დედა-ენაზედ აქვს

მოწყობილი სწავლა ყოველგვარს სასწავლებელში. რომელ სასწავლებელშიაც უნდა შევიდეს აქაური გლეხის შვილი, ყველგან მას დახედება გამეფებული მისი ღვიძლი ენა, რომელიც ჩინებულად ესმის. ჩვენში-კი წამლადაც ვერ მოსძებნით ვერც ერთ საშუალო სასწავლებელს, სადაც საგნებს დედა-ენაზე ასწავლიდნენ“ (35, 75).

სასკოლო სწავლა-განათლების მიღებას მხოლოდ დედაენაზე რომ ითხოვდა, ამით ი. გოგებაშვილი უცხო ენების შესწავლის წინააღმდეგ როდი გამოდიოდა. დიდ იაკობს მტკიცედ სწამდა, რომ მშობლიური ენისა და კულტურის დაცვისათვის ზრუნვა, მისი სიყვარული და პატივისცემა არ ნიშნავს სხვისი ენისა და კულტურის სიძულვილს. მან კარგად იცოდა, რომ „ძლიერი სიყვარული სამშობლოსი კბადავს ძლიერს სიყვარულს კაცობრიობისას“ (35, 150).

ამ საკითხზე საუბრისას იაკობი ეყრდნობა ჟან-ჟაკ რუსოს მოსაზრებას, რომ ყოველი დედა, რომელსაც სურს, შვილი ჯანმრთელი ჰყავდეს, საკუთარი ძუძუთი უნდა ზრდიდეს მასო, მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, დასძენს რუსო, რომ ბავშვს დედის რძის მეტი ნურაფერს მიაკარებთო, არამედ იმას, რომ ბავშვი ჯერ დედის რძით უნდა საზრდოობდეს და როცა საკმაოდ მომაგრდება, სხვა საჭმელიც უნდა მიეწოდოთო. იაკობის აზრით, იგივე შეიძლება ითქვას დედაენის შესახებაც. „პირველს სულიერს საზრდოს, – წერს იგი, – დედა-ენა უნდა აძლევდეს ბავშვსა და როდესაც ეს საზრდო გაამაგრებს მის გონებასა, მაშინ დედა-ენა უნდა გახდეს საძირკველად, რომელზედაც აშენდება უცხო ენათა გონიერული შეთვისება... მხოლოდ მტერს შეუძლიან ურჩიოს ქართველებს: შეაქციეთ ზურგი უცხო ენებსა და დარჩით მარტო დედა-ენის ამარაო“ (34, 26-27). მაგრამ უცხო ენის შესწავლა ბავშვს უნდა დაეწყებინოთ მაშინ, როცა იგი საფუძელიანად დაეუფლება მშობლიურ ენას, რადგან დედაენა არის მყარი საძირკველი, რომლის ნოყიერ ნიადაგზე უნდა იხაროს სხვა ენის ნერგმა. შუამავლის როლი ამ საქმეში მშობლიურმა ენამ უნდა შეასრულოს. „ქედაგოგიაში აქსიომად არის აღიარებული, – წერს იაკობი, – რომ ბავშვმა მას უკან უნდა იწყოს უცხო ენის შესწავლა, როცა უკვე კარგად აქვს შეთვისებული თავისი დედა-ენა“ (35, 306-307). ეს ყველამ კარგად იცის, „არ იციან“ მხოლოდ ცარიზმის მოხელეებმა ან განგებ ივიწყებენ მას და სკოლაში ახალფეხშედგმულ ბავშვებს ჰკიდებენ ზურგზე ორმაგ ტვირთს: მოსწავლეებს ერთდროულად უხდებათ როგორც მშობლიური, ისე უცხო ენის შესწავლა, რის

წინააღმდეგაც მკაცრად ილაშქრებდა იაკობ გოგებაშვილი. ამ უკანასკნელის აზრით, „...თუ ერთსა და იმავე დროს დააწყებინებენ მას (ბაეშეს – ნ. ბ.) ორივე ენის შესწავლას, ერთად აკიდევენ ბაეშეის გონებას ორ ტვირთსა, იგი ვერც ერთს ვერ მოერევა, ტვინი დაეჩაგვრება, დაუსუსტდება და ვერც ერთს საგანს ვერ შეისწავლის“ (109, 5). ამიტომაც გულისტკივილით წერს იგი: „დღეა მიწის ზურგზედ საქართველოს გარეთ თქვენ ვერ იპოვნით იმისთანა შოლას პატარა ბაეშეებისათვის, სადაც რომ მათ მაშინვე, შოლაში შესვლის უმაღლეს, აწყებიან ბუნებრივად სამშობლოს წერა-კითხვასთან უცხო წერა-კითხვის სწავლებასაცა. ვერ იპოვნით იმითომ, რომ მარტო სამშობლოს წერა-კითხვის სწავლება მეტად რთული საქმეა და ბაეშეს ამ საქმის დაძლევა მაშინაც კი უძნელდება, როდესაც მისი ყურადღება დამყარებულია მარტო ამ საგანზედ. საზოგადოთ ბაეშეის ჩვილ და სუსტ გომებას ერთსა და იმავე დროს მხოლოდ ერთი სიძნელის ატანა შეუძლიან... ამიტომ პატაგოგიაში არსებობს ერთი კანონი, რომელიც ამ გვარათ გამოიხატება: *ერთბაშად ბაეშეს მიეცეს მარტო ერთი სიძნელე* (36, 83 – კურსივი იაკობისა – ნ. ბ.).

ქართველთათვის უცხოური ენებიდან განსაკუთრებით დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ი. გოგებაშვილი რუსული ენის საფუძვლიანად შესწავლას. მისი აზრით, რუსულ ენას „ჩვენთვის, ქართველებისთვის... მრავალ-გვარი მნიშვნელობა აქვს... იგი კულტურული ენაა, რომლის დახმარებით ვითვისებთ ევროპულ განათლებას... ამიტომ რუსული ენა უნდა მიუცილებლად მისდევდეს ქართულ ენასა, როგორც სკოლაში, ისე სახლობაში, და ქართველნი უნდა ეცდილობდეთ სრულად შევითვისონ ეს ენა და მისი ლიტერატურა“ (34, 27).

იაკობ გოგებაშვილმა კარგად იცოდა, რომ დედაენაზე დაფუძნებული სკოლების ფართო ქსელი ხელს შეუწყობდა მოსწავლეთა მიერ შეძენილი ცოდნის ცხოვრებაში, პრაქტიკაში გამოყენებას, ქართველი ერის გაერთიანებას და მის ეკონომიკურ გაღონიერებას. ეს იყო „თერგდალეულთა“ ერთ-ერთი მთავარი სამოქმედო მიზანი, რომლის გამხორციელებასაც წარმატებით ემსახურებოდა ი. გოგებაშვილი. დიდ იაკობს ღრმად სწამდა, რომ ახლო მომავალში შეიქმნებოდა ხელსაყრელი პირობები მშობლიური ქართული ენის სათანადო სიმაღლეზე დაყენებისა და გაფურჩქვნისათვის. იგი წერდა: „ათასი წლების ქარტეხილებს გადაურჩა ეს ენა, ისეთ ქარტეხილებს, რომლებმაც მრავალი ენა და ხალხი აღგავა პირისაგან მიწისა... ამიტომ ამ ენას არ შეიძლება არ პქონდეს ნათელი იმედი იმისა, რომ ხელსაყ-

რელი ვითარებანი მისცემენ საშუალებას კელავინდებურად აუვაედეს, კიდევ უფრო განვითარდეს, გაუმჯობესდეს და მის შემქმნელ ხალხს გაუწიოს ის უდიდესი პედაგოგიური სამსახური, რა სამსახურის გაწევაც ძალუძს დედაენას, განსაკუთრებით განვითარებულ დედაენას – ამ უდიდეს პედაგოგს, უშინსკის გამოთქმით“ (58, 31-32).

პროფესორ იოსებ მეგრელიძის აზრით, იაკობ გოგებაშვილის „საქმიანობა არა მარტო ქართული ენის უფლებების დაცვით იფარგლება, არამედ საქართველოს საზღვრებსაც გასცდა. ი. გოგებაშვილი ებრძოდა რუსეთის რეაქციონერებს როგორც ქართულ, ისე რუსულ პრესაში, მოითხოვდა ერებისა და ენების თანასწორუფლებიანობას, ამტკიცებდა, რომ სასკოლო სწავლება უნდა მიმდინარეობდეს ადგილობრივი მოსახლეობის უმრავლესობის ენაზე“ (63, 9). ეს მოთხოვნა მას უფრო სამართლიანად მიაჩნდა იმის გამოც, რომ სკოლებს საზოგადოების უმრავლესობა თავისი ხარჯით ინახავდა.

იაკობს გული წყდებოდა იმის გამო, რომ ქართული ენა მხოლოდ დაწყებით კლასებში ისწავლებოდა და ისიც სურვილის მიხედვით. „...წინათ ქართული ენა იყო სავალდებულო და საშტატო საგანი და მისი რიგიანი სწავლა იმდენადვე საჭირო და აუცილებელი იყო კურსის დასრულებისათვის, როგორც სხვა საგნებისა, – წერს იგი. – მაგრამ ამ ოცი წლის წინად ჩვენი ენა გამორიცხულ იქნა შტატის საგნებიდან. მასუკან ქართულს ენას მხოლოდ დაბალს კლასებში ასწავლიან მსურველთ, ისიც კვირაში ერთხელ-ორჯელ, ყველა სხვა გაკვეთილების შემდეგ, მეექვსე დამატებით გაკვეთილზე“ (34, 245). ამასთან, ქართული ენის მასწავლებლები შტატში არ ირიცხებოდნენ, სამსახური არ ეთვლებოდათ და მცირე ხელფასიც ეძლეოდათ.

ანალოგიური მდგომარეობა ყოფილა სხვა სასწავლებლებშიც. „ავიღოთ მაგალითად, – წერს იაკობი, – თბილისის პირველი გიმნაზია. გალობას და წერას ხომ უკანასკნელი ადგილი უჭირავს საგნებს შორის და ისწავლებიან მხოლოდ უმცროსს კლასებში, მაგრამ ქართულს ენაზედ-კი მაინც უფრო მომეტებული ადგილი ჰქონიათ; წერისათვის განწესებული ყოფილა 299 გაკვეთილი, გალობისათვის 242 და ქართულის ენისთვის მთელის წლის განმავლობაში – იცით რამდენი გაკვეთილი ყოფილა? 23 (ოც-და-სამი), მაშინ როდესაც სომხურს ენას ამ სასწავლებელში რგებია 101 გაკვეთილი“ (33, 242-243). „მაგრამ იქაც-კი, საცა ქართულს მცირედი ადგილი მაინც შერჩენია, – განაგრძობს იაკობი, – ისე ასწავლიან, რომ ბევრად უმჯობესი იქნებო-

და სრულიად არ ესწავლებინათ. ჯერ ერთი, ქართულისათვის დადებულია შეექვსე დამატებითი გაკვეთილი და მოღალულ მოქანცული ქართველი ბავშვები უნდა კვლავ ჩაუსხდნენ სწავლას მაშინ, როცა რუსთა ბავშვები სახლში მიდიან; მეორედ, მთავრობა ისეთს მასწავლებლებს იწვევს, რომელთაც თვითონ არ იციან ქართული, — ამიტომ უთავებოლოდ აწარმოებენ სწავლების საქმეს. უმეტეს ნაწილად თარგმნიან ქართულს რუსულად და ქართულის სწავლების მაგიერ იგივე რუსულის სწავლება გამოდის; მესამედ, ოთხსავე პროგიმნაზიულს კლასში დაწესებულია სულ 6 გაკვეთილი კვირაში, ხოლო მეხუთე კლასიდან სრულიად ისპობა დედა-ენის სწავლება ყველა სასწავლებელში“ (36, 522).

ქართული ენის სწავლების ასეთივე მდგომარეობა გაგრძელებულა საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებაზე. „საშუალო ტიპის სასწავლებლებში, მათ შორის პროგიმნაზიებში, — წერს პროფესორი ს. სიგუა, — ქართული ენა ისწავლებოდა, როგორც არასავალდებულო საგანი, მას კვირაში 2 საათი ეთმობოდა და ისიც უკანასკნელი მე-5-6 გაკვეთილი.

ქართული ენის სწავლების ოფიციალური პროგრამა არ არსებობდა, პროგრამას მასწავლებელი თავის შეხედულებით თვითონ ადგენდა. არ იყო მოწესრიგებული სახელმძღვანელოების საკითხი. ქართული ენის სწავლებას ხელმძღვანელობასა და კონტროლს არავინ უწევდა, მასწავლებელი თავისთავზე იყო მინდობილი. შემდეგ კლასში გადაყვანის და სკოლიდან გამოშვების დროს ქართულ ენაში შეფასება მხედველობაში არ მიიღებოდა. ქართული ენის სწავლებისათვის თანხები ბიუჯეტით გამოყოფილი არ იყო, მასწავლებლის ხელფასის დასაფარავად ან მოსწავლეებს უნდა შემოეტანათ დამატებითი გადასახადი, ანდა სკოლის სპეციალური სახსრებიდან გადაეხადათ. ქართული ენის მასწავლებელი არ ირიცხებოდა შტატში და არ სარგებლობდა გიმნაზიის მასწავლებლის უფლება-უპირატესობით.

ქართული ენის ცოდნა არ იყო სავალდებულო უმაღლეს სასწავლებლებში შემსვლელთათვის, ქართულ ენაზე მეცნიერული დისციპლინები არ ისწავლებოდა, ქართული ენა არ გამოიყენებოდა დაწესებულებებში“ (91, 12).

თბილისში არსებულ მასწავლებელ ქალთა საზოგადოების სკოლა, მიხეილ ჯავახიშვილის გადმოცემით, არაფრით არ განსხვავდებოდა სხვა ჩვეულებრივი სკოლებისაგან. ამ სკოლაშიც მშობლიური ენა აბუჩად ყოფილა აგდებული და გაბატონებული ყოფილა იგივე მუნჯური მეთოდი, რაც სხვა სკოლებში. დიდი

მწერლის სამართლიანი აზრით, „პირველდაწყებით სკოლაში სამშობლო ენა სწავლების საფუძველი უნდა იყოს. ეს იმდენად საამბანო პედაგოგიური ტექნიკებია, რომ მისი აუსრულებლობა და ღალატი შეგნებულ პედაგოგს არ ეპატიება, მით უმეტეს, როცა ეს ღალატი ხდება არა ერთეულ ადამიანისაგან, არამედ პედაგოგთა მთელ საზოგადოებისაგან“ (155, 95).

აღნიშნულ სკოლაში მშობლიური ენა ცალკე საგნად არ ისწავლებოდა. ვისაც მისი შესწავლა სურდა, ფული უნდა გადაეხადა, რაც სამშობლო ენის სკოლიდან განდევნის საუკეთესო საშუალება იყო, რადგან შეუგნებელ მშობელთა დიდი ნაწილი ფულის გადახდას თავს არიდებდა და შვილების გარუსებას უწყობდა ხელს.

მშობლიური ენის ასეთმა უუფლებობამ ათქმევინა იაკობს: „ქართული ენა აშკარად ჰგავს მშვენიერს ფოლადის სახნისსა, რომელიც უგუნურს პატრონს კუნჭულში მიუგდია, იშვიათად ჰხმარობს და ჟანგს ატმევინებს“-ო (34, 7).

მოგვიანებით იაკობი კვლავ უბრუნდება ამ საკითხს და წერს: „ენა, როგორც მოგეხსენებათ, ცოცხალი ორგანიზმია. იგი თხოულობს მუდმივ ზრდას, განვითარებას. შეაჩერეთ მისი ზრდა და იგი დაჟანგებას იწყებს, უკან-უკან წავა, გაღატაკდება, დატყნება, დაიშრება და სამარეში თან ჩაიტანს თავის შემქნელ ერსაც... სიკვდილის გზას ადგია ყოველი ენა, რომელიც გამეფებული არ არის ოჯახსა და სკოლაში“ (35, 73-74).

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულის გამო, ი. გოგებაშვილი მთავრობისგან დაუინებით მოითხოვდა, რომ ქართული ენა მიეწიათ სავალდებულო საგნად ყველა ქართველთათვის და მას მინიჭებოდა სრული უფლება საშტატო საგნისა, ხოლო მისი სწავლება უნდა წარმართულიყო ისე, როგორც ისწავლებოდა იმ დროს ყველა სხვა საგნი, „ხუთის ნორმალურის საათის განმავლობაში“ და არ ყოფილიყო მიბმული „რალაც უმნიშვნელო კუდად“. „მისს მასწავლებლებს უნდა ჰქონდეთ იგივე ცენზი, იგივე სამსახურის უფლება და ეძლეოდეთ იმდენივე ჯამაგირი ხაზინიდან, – წერდა იაკობი, – რა ცენზიც მოეთხოვება, რა უფლებაც აქვს და რა ფასიც ეძლევა სხვა საშტატო საგნების მასწავლებელთა“ (35, 334-335). სხვა ადგილას იაკობი წერდა: „მასწავლებელნი ქართული ენისა და ლიტერატურისა უნდა იქნენ ჩარიცხულნი შტატში და გათანასწორებულნი სხვა საგნების მასწავლებლებთან როგორც ჯამაგირით, ისე ყოველგვარი უფლებით“ (33, 270).

ი. გოგებაშვილი, სხვა საგნებთან ერთად, მოითხოვდა ასევე

საღვთო რჯულის სწავლებას მშობლიურ ენაზე, რადგან იგი ღრმად იყო დარწმუნებული, რომ „სარწმუნოება, როგორც გრძნობის სფერო, მხოლოდ მაშინ მოქმედებს ადამიანზე, როდესაც იგი ღვიძლი ენის საშუალებით გადევნება მას“ (35, 216). სხვა ადგილას იაკობი ისევ უბრუნდება ამ საკითხს და წერს: „რელიგია სფეროა გრძნობისა და გრძნობა კი მხოლოდ დედენაზე შეიძლება ჩაინერგოს, განვითარდეს და გაძლიერდეს. როგორც პოეტობა არ შეიძლება უცხო ენაზე, ისე გუწრფელი სარწმუნოება ვერ გავრცელდება სხვა ენაზე“ (35, 328).

დიდ პედაგოგს გული წყდებოდა იმის გამო, რომ რუსეთის იმპერიაში შემავალ სხვა ეროვნების ხალხებს უფლება ჰქონდათ, საღვთო რჯული ესწავლებინათ მშობლიურ ენაზე, ქართველები კი ამის უფლებას მოკლებული იყვნენ. უცხო ენაზე სწავლებას იგი „ეროვნულ შავ ჭირს“ უწოდებდა და ყველა ჭეშმარიტ ქართველს მოუწოდებდა, თავგამოდებით ებრძოლათ ქართულ სკოლებში მშობლიურ ენაზე სწავლებისათვის და თავი დაედწიათ დამამცირებელი მდგომარეობისათვის.

მიუხედავად იმისა, რომ ქართველ ბავშვებს უხდებოდათ მათთვის გაუგებარ რუსულ ენაზე სწავლა, ისინი სწავლაში რუსებს კი არ ჩამორჩებოდნენ, არამედ ზოგიერთ სკოლაში კიდევაც სჭარბობდნენ მათ. მაგალითად, 1898 წელს ქართველებს რუსებისათვის გაუსწრიათ ქუთაისისა და თბილისის პირველ გიმნაზიებში. ამავე წელს თბილისის პირველ გიმნაზიაში ქართველების წარმატება ყოფილა 87%, რუსებისა – 85% და სომხებისა 80%, ხოლო ორივე გიმნაზიაში ქართველებს უკან ჩამოუტოვებიათ სომხები და ერთში – რუსები (34, 233, 235). მაგრამ ყველაზე საველადლო მდგომარეობა ის იყო, რომ ქართველ მოსწავლეთა რიცხვი სკოლებში საგრძნობლად ჩამორჩებოდა რუსებისა და სომხების რიცხვს. ამის ძირითად მიზეზად იაკობი ასახელებს ქართველთა სიღარიბეს და მათ სოფლად ცხოვრებას.

ი. გოგებაშვილი არა მარტო ქართული მეცნიერული პედაგოგიკის ფუძემდებელი, საბავშვო მწერალი და ქართული ენის სწავლების საუკეთესო მეთოდისტი იყო, არამედ იგი თავისი დროის ერთ-ერთ პროგრესულად მოაზროვნე ენათმეცნიერადაც გვევლინებოდა. მის სახელთანაა დაკავშირებული შეიდი ბრუნეის დაკანონება ქართულში, ვითარებითი ბრუნეის ნიშნად „დ“-ს აღიარება („თ“-ს ნაცვლად), მოქმედებითი ბრუნეის ნიშნად „-ით“-ის დამკვიდრება, სახელისა და ზმნიზედის ერთმანეთისაგან გამოჯენა, წოდებითი ბრუნეის დაცვა ქართულში და მის ნიშნად „ო“-ს („ვ“-ს) მიჩნევა და სხვა (36, 16).

იაკობი ქართული ენის ღრმა მეცნიერულ ცოდნას ამჟღავნებდა და გაბედულად იბრძოდა მისი სიწმინდის დაცვისათვის. ამის დასტურია მისი მეცნიერულ-პოლემიკური ხასიათის წერილები მ. ნათაძის, ა. წერეთლის, ს. ხუნდაძის, დუტუ მეგრელის, მ. ჯანაშვილის, კ. დოდაშვილის, გ. წერეთლისა და სხვათა მისამართით. მის ენათმეცნიერულ მოსაზრებებს თავის დროზე სახელმძღვანელო მნიშვნელობა ჰქონდა, ბევრ მათგანს კი დღესაც არ დაუპარავს ეს მნიშვნელობა.

ამრიგად, იაკობ გოგებაშვილის დეაწლი ქართველი ენის წინაშე განუზომელია. იგი იყო არა მარტო ბრწყინვალე სახელმძღვანელოების ავტორი, არამედ ქართული ენისა და ქართველი ხალხის დიდი ქომაგი. „მან მთელი თავისი სიცოცხლე ხალხის, ერის სამსახურს შეაღია. მადლიერმა ქართველმა ხალხმა იგი დიდების კვარცხლბეკზე დააბრძანა, უკვდავების მარაგანდევით შემოსა და სალოცავ ხატად გაიხადა“ (36, 5-6)

„...იაკობ გოგებაშვილი გაცვეთილი კოსტუმითა და ლანჩე-დაკერებული ფეხსაცმლით ჩავიდა სამარეში, – წერს პროფესორი ზურაბ ჭუმბურიძე, – მაგრამ მშობლიურ ხალხს დაუტოვა უდიდესი სულიერი განძი – „დედაენა“, რითაც საუკუნო ადგილი დაიმკვიდრა ერის უკვდავ შვილთა შორის“ (143, 89).

აკაკი წერეთელი, ისე როგორც XIX საუკუნის მეორე ნახევრის სხვა ქართველი განმანათლებლები, პიროვნების ჭეშმარიტ მამულიშვილად ჩამოყალიბებაში გადამწყვეტ როლს ანიჭებდა მშობლიურ ენაზე სწავლებას. მშობლიური ენა აკაკის მიაჩნდა ერის აღმავლობის, საკუთარი აზრისა და გრძნობის გამოხატვის საუკეთესო საშუალებად, ადამიანთა ურთიერთობის იარაღად, ერის ნაფიქრ-ნააზრევის გამოვლენის ძირითად გზად და მისი წინსვლა-წარმატების მაჩვენებლად. „ქართული ენა არის ერთი უძველესი ენათაგანი, – წერდა იგი. – მეათე საუკუნეში ენის კანონები, გრამატიკა, დამთავრებული იყო არა მარტო ქაღალდზე, ხალხშიაც კი სასაუბროდ. რუსთაველს ენა კი არ შეუქმნია, იმან მხოლოდ ხალხის ენა გადმოიღო უმეტ-ნაკლებოდ, რადგანაც მის ღროს ენა გაწმენდილი იყო!...“ (121, 389-390).

აკაკის აზრით, ქართულ ენას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ქართველი ხალხის ცხოვრებაში. უდედაენოდ ყოველად შეუძლებელია ბავშვის გონების გახსნა და მისი სასახელო ადამიანად ჩამოყალიბება. სწავლა რომ „დედის რძესავეთ შეერგოს ყმა-წვილს“, – გვასწავლის დიდი მგოსანი, – „ის უნდა იყოს ადვილად გასაგები, შესათვისებელი და საჭაპან-წყვეტო ძალას არ უნდა ატანდეს ნორჩ გრძნობა-გონებას. ამისათვის საჭიროა... მო-

სწაველემ თვალი გაახილოს და გულისყური გაიხსნას იმ ხელსაწყოს წყალობით, რომელიც უფრო ეადვილება, ე. ი. იწყოს სწავლა იმ ენაზე, რომელზედაც იმას პირველად ხმა ამოუღია და შეუთვისებია“ (124, 460).

სწავლება სკოლის ყველა საფეხურზე უნდა მიმდინარეობდეს მშობლიურ ენაზე. წინააღმდეგ შემთხვევაში მას სკოლასტიკური ხასიათი ექნება და თავის დანიშნულებას ვერ შეასრულებს. ამიტომაც იყო, რომ აკაკი, ქართველ სამოციანელებთან ერთად, თავგამოდებით იბრძოდა ცარიზმის გამარუსებელი პოლიტიკისა და მისი მოხელეების წინააღმდეგ. ამ უკანასკნელთა საყურადღებოდ, რომლებიც გამუდმებით ცდილობდნენ ქართული სკოლებიდან მშობლიური ენის გაჩეხვას და ქართველი ხალხის ეროვნულ გადაგვარებას, აკაკი წერდა: „ზოგიერთები შეცდომით ჰფიქრობენ, რომ მხოლოდ მაშინ შეიძლება რომელიმე ხალხის შეკავშირ-შეთვისება, როდესაც ის დაივიწყებს დედა ენას, და ჰგმობს თავის წარსულს, უარყოფს მომავალს და აწმყოს აუკუღმართებსო...“

მაგრამ ვინ არ იცის, რომ ხალხი ამ გვარად გადასხვარჯულებული მკედარია და აღარავის აღარად არგია!“ (119, 204).

დიდი მგოსნის აზრით, როცა ბავშვი დედაენაზე იწყებს სწავლას, ის ძალდაუტანებლად იძენს ცოდნას და მშობლიურ ენასაც უკეთ ეუფლება, შემდეგ კი უფრო ეადვილება უცხოური ენების შესწავლა, ხოლო ისინი, ვინც მშობლიურ ნიადაგს „მოსწყდებიან“ და უცხო ენაზე დაიწყებენ სწავლას, „ორთაშუა რჩებიან და ვეღარც ერთს ვერ წელებიან“. „აბა მიჩვენეთ ჩვენში იმისთანა ნიჭიერი მოღვაწე ვინმე, რომ თავდაპირველად მშობლიურ ენაზე არ დაეწყო ვარჯიშობა, არ ესწავლოს მხედრული და ხუცური წიგნი, ზღაპრები და ანდაზები არ ცოდნოდეს“, – წერს იგი (3, 181).

ბავშვისათვის გაუგებარ, უცხო ენაზე სწავლება, დასძენს აკაკი, ჯოჯოხეთად აქცევს მის ცხოვრებას, ტანჯავს და აუბედურებს მას. „როგორც ყოველწლობით, ისე ახლაც ეხედავთ ქუჩა-ქუჩა მომგირალ პატარა ყმაწვილებს და მათთან ერთად დაღლილებულ და თითქმის ყველასა და ყოველისფრის მგმობელ გამწარებულ მოხუცებულებს“, – წერს იგი (119, 198). ამის მთავარ მიზეზად აკაკის მიაჩნია ბავშვებისათვის უცხო, გაუგებარ რუსულ ენაზე სწავლება.

პატარა მოთხრობაში „ორი სიზმარი“ აკაკი გვიჩვენებს იმდროინდელი რუსი მასწავლებლების დამოკიდებულებას ქართველი მოსწავლეებისა და ქართული ენისადმი. ქართულ ენას ისინი

„ძაღლის ენას“ უწოდებდნენ და ქართველ ბავშვებს აიძულებდნენ ყველაფერი რუსულ ენაზე ესწავლათ, უფრო მეტიც, ქართულ ენაზე დაწერილი წიგნების კითხვასაც კი უკრძალავდნენ. ერთხელ სახეთო სჯულის მასწავლებელმა აკაკის მისცა რუსულ ენაზე დაწერილი სახარება, მაგრამ პატარა კაკომ მასში ბევრი ვერაფერი გაიგო. მაშინ მამამ მას ქართულ ენაზე დაწერილი სახარება მისცა და ბიჭმა შევებით ამოისუნთქა. „...შევედექი კითხვას, – წერს იგი, – და ადვილის ენის წყალობით ყველაფერი გავიგე და დაემშვიდდი.

– როგორ ხართ შენ და შენი სახარება, კითხულობ ხოლმე?
– დამეკითხა ერთხელ რჯულის მასწავლებელი.

– როგორ არა, ვკითხულობ კი არა, გაყრითაც არ ვეყრები, სულ თან დამაქვს.

– ძალიან კარგი გიქნია! მაშ აბა, ერთი მაჩვენე აქა!

მე მაშინვე მიუართე ჩემი სახარება. იმან დააჭყიტა თვალები, გადაატრიალ-გადმოატრიალახელში და მკითხა: რა არის ეს?

– სახარება!

– ეს რა სახარება არის?

– ქართულის. ქართულად არის დაწერილი.

– მერე და ამის კითხვა გითხარი მე შენ?

– ის ვიკითხე და ვერ გავიგე.

– კმ!.. მაშ აგრე?.. ჩვენი წმინდა სახარება, სამართლმადიდებლო და საქრისტიანო, მიაგდე განზე და ამას ამჯობინე თქვენი, რაღაც ძაღლის ენაზე დაწერილი წიგნი?..

ამ სიტყვებით მიახეთქა წიგნი კედელს... ისეთის გულ მოსულობით, რომ ფურცლებზე ფრიალი დაიწყეს აქეთ-იქით.

მთელი კლასი ფეხზე წამოდგა. მე გაეშეშდი და რაღაც უწვეულო გრძნობამ გამკრა გულში. გამოვევარდი კლასიდან ისარნაკრავივით და როდის, რანაირად მივედი სახლში, აღარ მახსოვს!.. მხოლოდ ის კი მაგონდება, რომ პირდაღმა ბალიშში თაქნადებული გულამომგდარი ვტიროდი და თავსემდგომი დამფრთხალი დედ-მამა მანუგეშებდა“ (123, 396-397).

ქართული ენის შევიწროება და დევნა იყო სწორედ სწავლისადმი ქართველი ახალგაზრდობის გულგრილი დამოკიდებულების მიზეზი და არა „ველურობა“, როგორც ამას ქუთაისის გუბერნიის სახალხო სკოლების დირექტორი ორლოვი ამტკიცებდა. ა. წერეთელმა დამაჯერებელი პასუხი გასცა გაზეთ „კავკასში“ (1882, №225) გამოქვეყნებულ მის სტატიას, რომელშიც რაჭის, ლეჩხუმისა და შორაპნის მაზრების მოსახლეობის ჩამორჩენილობასა და სწავლისადმი გულგრილობას ამტკიცებდა.

აკაკიმ ახალგაზრდობის გულგრილი დამოკიდებულება სწავლისადმი ახსნა სკოლის უფარგისობით და, უწინარეს ყოვლისა, მშობლიური ენის უგულვებელყოფით. „რა ბრალთა ყმაწვილის, რომ მისი დედა ენა სხვა არის და არ იცის ის ენა, რომელზედაც ასწავლიან?“ – კითხულობს მწერალი (119, 199). ხალხის ზნეჩულებებს, ტრადიციებს, ადამიანებსა და მშობლიურ ენას მოწყვეტილ სკოლას აკაკი ჯოჯოხეთს ადარებს და მკაცრად ილაშქრებს ასეთი სკოლების წინააღმდეგ.

ერთ-ერთ თავის წერილში აკაკი, ილიას მსგავსად, გულისტკივილით წერდა: „სადღა არის ძველებური დარბაისლობა, ზრდილობა, რიგიანობა, ტკილ-ქართულობა, აუკარგობის გარჩევა და ადამიანობა? დღეს თავხედობა და კუდაბზიკობა კაცობის ნიშნათ მიგვაჩნია, უზრდელობა – განათლებათ და „მაიატეოიაობა“ დიდ სწავლათ“ (119, 29).

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, აკაკი წერეთელი მშობლები-სა და მასწავლებლებისაგან მოითხოვს სწავლების დედაენაზე დაფუძნებას და ცოდნა-განათლების მშობლიურ ენაზე მიღებას. დედაენას იგი თვლის ეროვნულობის ბურჯად, „გონების კარის პირველ გასაღებად“. მწერალი გვაფრთხილებს, რომ დედაენის უარყოფას მოსდევს „უზო-უკელობა, უმეცრება, ცხოვრებაში გაბოროტება და ზნეობითი სიკედილი“ (119, 405).

აკაკის აზრით, დედაენაზე დაფუძნებული სწავლება აადვილებს ასევე შესასწავლი მასალის შეგნებულ შეთვისებას, ყმაწვილებს ათავისუფლებს უაზრო სიტყვების ზეპირობის მძიმე ტვირთისაგან, ხელს უწყობს მოსწავლეთა ინტერესების გაძლიერებას, ინიციატივისა და შინაგანი ძალების თავისუფალ განვითარებას, რაც კარგ პირობებს ქმნის ეროვნული სიამაყის გრძნობის განვითარებისა და ღირსეულ მამულიშვილთა აღზრდისათვის. 1872 წლით დათარიღებულ თავის ერთ პატარა მოთხრობაში – „საუბარი ორთა შუა“ აკაკი ავითარებს იმ აზრს, რომ დედაენა ადამიანებს ბავშვობიდანვე მოჰყვება, შესიცოცხლებულია მათთან ძალდაუტანლებლად, ორგანულად. უცხო ენა კი მეხსიერების საშუალებით იდგამს ფესვს ადამიანების გონებაში. მეგზური გლეხის შეკითხვაზე – რატომ ხდება, რომ, როცა გულით გინდა თქვა რაიმე, დედაენას მიემართავთო, აკაკი პასუხობს: „სხვისი სიტყვა დაჭერილი გეყავს, დამწყვდეული თავში, ისე როგორც ჩიტი გალიაში, გამოთქმის დროს ჯერ უნდა გაიხსენო, მერე გამოიღო თავიდან და ისე თქვა. შენი სიტყვა კი შენი თანშობილია და გაუჭირებლად გამოდის გულიდანო“ (117, 224). სწორედ ამ თელსაზრისით განიხილავდნენ

დედაენის ბუნებას ცნობილი ენათმეცნიერებები ვ. ჰუმბოლდტი, ი. გრიმი, გ. შტეინტალი, ა. პოტენია, რუსო, უშინსკი და სხვები.

აკაკი წერეთელს რომ თავდავიწყებით უყვარდა თავისი მშობლიური ენა, ეს ყველასათვის ცნობილია. ამას იგი ყველგან და ყოველთვის ამჟღავნებდა. ამის ერთ-ერთი მაგალითია ასევე 1890 წელს მსოფლიოში სახელგანთქმული იტალიელი მსახიობის ერნესტო როსის პატივსაცემად გამართულ ვახშამზე წარმოთქმული მისი სიტყვები: „მარტო ენის უცოდნელობას ნუ მიაწერ, რომ მე დღეს ქართულად გიპირებ შესხმით სიტყვას!.. გამოვტყდები, ზედმიწევნითაც რომ ვიცოდე უცხო ენა, მაინც მაშინაც ქართულს ვერ ვუღალატებდი, რადგანაც ეს ჩემი დედა-ენაა, ყოველ ენაზე უფრო უტკბესი და უძვირფასესი ჩემთვის, და ამიტომაც მსურს, რომ გულითად სარჩულად დაეუდვა იმ აზრებს, რომელსაც შენ შესახებ წარმოვსთქვამ“ (120, 5).

აკაკის ეს სიტყვები ალბათ იმათ გასაგონად უფრო ითქვა, ვინც მშობლიურ ენაზე ლაპარაკს თაკილობდა და უცხო ენაზე „ჭიკჭიკებდა“. ასეთი ქართველები კი იმ დროისათვის საკმაოდ იყვნენ, მეტწილად თავადაზნაურთა წრეში. გამოჩენილი ინდოელი კლასიკოსი მწერალი და პედაგოგი რაბინდრანათ თაგორი იგონებს: ერთხელ, როცა მამამ ერთ-ერთი ნათესავისაგან ინგლისურ ენაზე დაწერილი წერილი მიიღო, იგი მაშინვე უკან დააბრუნაო.

დიახ, ყველა ასე უნდა იქცეოდეს, რადგან იმ კაცისაგან, რომელიც პატივს არ სცემს თავის მშობლიურ ენასა და კულტურას, სიკეთეს ნუ მოელი. ასეთი მოქმედება ნიშნავს – კაცს დედა დავიწყებოდეს და დედინაცვალს ფიცულობდეს. ეს კარგად უნდა შეიგნოს ყველამ, რადგან ჩვენშიც ცოტანი როდი არიან „დედინაცვალზე“ უზომოდ შეყვარებულები (7, 146).

დიდი აკაკი გულისტკივილით წერს, რომ შაჰ-აბასის დროიდან სპარსეთში გადასახლებული ქართველები დღესაც წმინდათ ლაპარაკობენ ქართულს და აქ შუაგულ საქართველოში კი „მშობლები განძრახვით არ ასწავლიან დედა-ენას. – ბევრს ოჯახს შეხვდებით, სადაც დედ-მამა, სიამოვნებით ტრაბახობს, რომ მისმა შვილებმა ერთი სიტყვაც არ იციან დედა-ენისა“ (124, 325). დღევანდელი დედები, განაგრძობს აკაკი, ყმაწვილებს „მამისა“ და „დედის“ ნაცვლად, „პაპისა“ და „მამას“ ასწავლიან (124, 325).

დედაენისადმი ამგვარ უპატივცემულო დამოკიდებულებას აკაკი „ურგებ-შეილობას“ უწოდებდა და „მაღალ წრეებში“ ქართველ ქალთა ერთ ნაწილში გავრცელებულ ამ სენს აძაგებდა.

მას გულს უკლავდა ის გარემოება, რომ „ჩვენ ქართველობაში, რაც უფრო მაღლა ავიხედავთ, უფრო თვალ-და-თვალ ეხედავთ მამულის უფარგო-შვილობას... ბევრს ოჯახს შეხედებით მისთანა-სა, სადაც დედაც ქართველია და მამაც (ენის ცოდნით) და შვილებმა კი ერთი სიტყვაც აღარ იციან ქართული. თავისი ერცხვინებათ, სხვისი კი ექებათ. ასს ქალში ოცს ვერ ნახავთ, რომ ქართულის წაკითხვა შეეძლოს და რაც შეეხება წერას, უბრალო პაზრის გამოთქმაც არ შეუძლიათ მოახერხონ“ (119, 124).

აკაკი სასტიკად გმობს იმ ქართველი ახალგაზრდების საქციელს, რომლებმაც ჯერ ქართულიც არ იციან რიგიანად და უცხო ენას ეპოტინებიან. 1868 წელს გამოქვეყნებულ ერთ-ერთ უსათაურო ლექსში იგი ასეთი ახალგაზრდების საყურადღებოდ ამბობს:

ჯერ ქართულიც არ იცი,
უცხოს რაღას ედები? ფე
სიარული რომ გიჭირს,
მაღლა რაღაზე ხტები?

აკაკი წერეთელს თავისი სიცოცხლის ბოლომდე არ შეუწყვეტია ბრძოლა დედაენის უფლებების დაცვისათვის. პოემაში „ეორონცოვი“, რომელიც ცენზურამ აკრძალა და პოეტის სიცოცხლეში არ გამოქვეყნებულა, იგი წერს:

სასწავლებელში ყველგან საერთოდ
მოსპობილია ენა ქართული.
გვიგმობენ აწმყოს და მას ცდილობენ,
რომ შეგვაძულონ ჩვენი წარსული.
დღევანდელ გეგმით ჩვენი შვილები
ვერა სწავლობენ, ტყვილად ცდებიან,
და ორთა შუა გამომწყვდეული,
ვერც აქ და ვერც იქ ველარ წდებიან!”

იგივე აზრია გატარებული ლექსში „რაჭა-ლეჩხუმი“:
„შკოლებში მოსწავლეებსა
უსპობენ დედა-ენასა,
ყურს არ უგდებენ იმათი
მშობლების ცრემლის დენასა.

აკაკი წერეთელი, ილია ჭავჭავაძესთან ერთად, გამუდმებით ზრუნავდა ქართული ენის სრულყოფისა და განვითარებისათვის. განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა იგი ენის სიწმინდის დაცვას, მკაცრად იბრძოდა უცხო სიტყვებით მისი დანაგვიანების წინააღმდეგ. პოეტი დაუნდობლად კიცხავდა ყველა იმას, ვინც წერის დროს უმართებულო ენობრივ ფორმასა და ლექს

სიკას მიმართავედა. ამის ნათელი მაგალითია მისი გალაშქრება ჟურნალ „მწყემსის“ წინააღმდეგ, რომელსაც ქართული ენის სპეციფიკის გვერდის ავლით შემოჰქონდა ისეთი გრამატიკული ფორმა, რომელიც ქართულს არ ახასიათებს. „მწყემსი“, – წერდა აკაკი, – თავის თავადაც ვარდება ხოლმე ცოდვაში, როცა რუსულის წამხედურობით ქართულშიაც შემოაქვს სქესი და მდედრობით სქესს ხმარობს: „მეფა“, „ხელმწიფა“, „ეპრაელების კნეინა“ წმ, ნინა (ნინოს მაგიერ) და სხვანი“ (120, 389).

ქართულ სკოლებში მშობლიურ ენაზე სწავლებისათვის დაუცხრომლად იბრძოდა ასევე გიორგი წერეთელი. რუსეთიდან საქართველოში დაბრუნებისთანავე მან დაიწყო ქართული ენისა და ლიტერატურის მასწავლებლობა სკოლაში და ქართველ ბავშვებს უღვივებდა მშობლიური ენისა და ლიტერატურის სიყვარულს. 1879 წელს „დროების“ 31-ე ნომერში გ. წერეთელმა გამოაქვეყნა ნეკროლოგი ცნობილი პედაგოგის ბესარიონ ღოღობერიძის გარდაცვალების გამო, რომელშიც მან ამ უკანასკნელს დიდ დამსახურებად ჩაუთვალა ის, რომ იგი თავგამოდებით იბრძოდა სკოლებში ქართული ენის დანერგვისათვის.

გ. წერეთელი დაჟინებით მოითხოვდა, რომ ახალგაზრდებს მისცემოდათ განათლება „იმ ენაზე, რომელიც იმას ესმის და დედის ჰუძუსთან შერგებია“. ასეთ ვითარებაში მშობლიური ენისათვის ბრძოლა გამძვინვარების ტოლფასი იყო.

მშობლიურ ენაზე სწავლება გიორგი წერეთელს მიაჩნდა პირველი რიგის ამოცანად, ბავშვის გონების განვითარებისა და ხალხის გათვითცნობიერების ძირითად პირობად. ეს ნათლად ჩანს მის სიტყვებში, რომლებშიც იგი გაზეთ „დროებას“ ეხება. „დროებაშ“ დაიწყო თუ არა ლაპარაკი, – წერს გ. წერეთელი, – მაშინვე ჯავრობა დაუწყეს. ეს სადაური ქართულია, რომ ნახევარი სიტყვების მთლათ არ გვესმისო... დიახ, მაგაში ჩვენც თანახმა ვართ. „დროება“ ნამდვილი ქართული ენით არ ლაპარაკობდა, მაგრამ ან კი სად უნდა ესწავლა ქართული ლაპარაკი. ცოტათ მოზრდილან თუ არა „დროების“ თანამშრომელნი, მაშინვე იმისთანა სასწავლებელში მიუციათ, სადაც ქართულ ენაზედ ერთი აზრიც არ მოსმენიათ. ისინი გაზრდილან უცხო ენაზედ და ნამდვილს ქართულს სიტყვიერებას თან-და-თან გადაჩვევიან. იმათი გონება და აზრი თან-და-თან უცხო ენის კილოზედ დაწყობილა და ამის გამო ბუნებითი ენის კილოც დაქარგვიათ. ამაში ვინ არის დამნაშავე? მიუცილებლათ თვითონ საზოგადოებაა. ის თუ კი არ იზრუნებს თავის ენაზედ შეილის

განათლებლას, შეიღოს სად ექნება იმდენი ღონე და მიხედვითა, რომ თვითონ იფიქროს თავის სამშობლო ენაზედ“ (126, 93).

გ. წერეთელი თავის ერთ-ერთ წერილში დასცინის იმ მშობლებს, რომლებიც

ქართულ ენას არად ხდიან,
შვილებს რუსულათა პზრდიან,
ტრეტიაკოვსკის აქებენ და
რუსთაველს კი დასცინიან.
ეს გახლავან ჭრელაძენი,
საქართველოს ფუჭნი ძენი,
უსწაველელნი სწავლულები,
კოტრი-კრეზნი, სულელ ბრძენნი (126, 381).

ამრიგად, გ. წერეთელი მშობლებისაგან დაბეჯითებით მოითხოვს, რომ შვილებს სწავლა-განათლება მიაღებინონ მშობლიურ ენაზე. წინააღმდეგ შემთხვევაში მათი საუბარი ახლობლებისათვის გაუგებარი იქნება.

1893 წელს გ. წერეთელმა „კვალში“ გამოაქვეყნა წერილი „სწავლის საქმე ჩვენში“, სადაც საუბრობს იმაზე, როგორ გულცივად შეხვდა ოზურგეთსა და ახალსენაკში მოსახლეობა სკოლების გახსნას, როცა გაიგეს, რომ სწავლა ქართულ ენაზე არ იქნებოდა. ოზურგეთელებს, როცა შეუტყვიათ, რომ სწავლება ქართულ ენაზე არ იქნებოდა, უარი უთქვამთ რეალური სასწავლებლის გახსნაზე. იგივე მოთხოვნები წამოუყენებიათ ახალსენაკელებს ქუთაისის გუბერნატორისათვის, როცა იგი მათთან სკოლის გახსნის თაობაზე ჩასულა (140, 13).

გიორგი წერეთელი მხარს უჭერდა ოზურგეთისა და ახალსენაკის საზოგადოებას მშობლიურ ენაზე სწავლების მოთხოვნაში და დაუღალავად იბრძოდა ამ მოთხოვნის სისრულეში მოყვანისათვის. ამიტომ თავის როგორც პუბლიცისტურ წერილებში, ისე მხატვრულ ნაწარმოებებში გვიჩვენებს, თუ რა შედეგი მოსდევს სწავლებაში მშობლიური ენის უგულარყოფას. ამის ნათელი მაგალითია მისი რომანი „პირველი ნაბიჯი“. ამ ნაწარმოების ერთ-ერთი მთავარი პერსონაჟია იერემია წარბა. მასწავლებელთა უმრავლესობის უვარგისობამ და გაუგებარი სიტყვების უაზრო ზეპირობამ გამოიწვია იერემიას სულის დამახინჯება და მისი ცხოვრების გზის გაუკუღმართება.

ცხრა წლის იყო იერემია, როცა მშობლებმა სკოლაში შეიყვანეს. ბიჭი დასაწყისში სწავლას დიდი მონდომებით შეუდგა, მაგრამ მეფის მთავრობის ეროვნული პოლიტიკის შედეგად სკოლაში ქართული ენის სწავლება შეწყვიტეს. „ის დრო, რომელიც

ხმარდებოდა ქართულ ენას, ქართულის მწიგნობრობისა და მისი ისტორიის შესწავლას, ლათინურისა და ბერძნული ენის გაკვეთილებს უნდა მოხმარებოდა“ (127, 319-320). ამ მდგომარეობამ ქართველი მოსწავლეები მეტად მძიმე მდგომარეობაში ჩააყენა, რადგან აქამდე ისინი რუსულ ენას მშობლიური ენის საშუალებით სწავლობდნენ, ახლა კი მათთვის უცნობი რუსული ენის საშუალებით ბერძნული და ლათინური ენები უნდა შეესწავლათ. პედაგოგიკის მეცნიერება კი გეასწავლის, რომ უცნობი ცნობილით უნდა იქნას შესწავლილი. ამიტომ მოსწავლეებმა სწავლაზე გული აიცირეს და თითო კლასში ორი-სამი წელი ისხდნენ. მათ შორის ერთ-ერთი პირველი იყო იერემია წარბა, რომელმაც შემდეგში სახელი ავაზაკობით გაითქვა. „იერემიამ დაკარგა ადამიანური წონასწორობა, თანდათან დაეშვა უზნეო ცხოვრების უფსკრულისაკენ. მისთვის ცხოვრების აზრად ბიოლოგიური მოთხოვნილების დაკმაყოფილება გადაიქცა. დაუსრულებელი ქეიფი, აყალ-მაყალი, ცემა-ტყეპა, ჩხუბი, თავდასხმა, უწმაწურობა, ქალების გაუპატიურება – მისთვის ჩვეულებრივი საქმე გახდა“ (142, 381). თავისი უზნეო საქციელით იერემია წარბამ აიკლო დასავლეთ საქართველოს ქალაქები და სოფლები. საბოლოოდ კი კაცის (ესმა) მკვლელად და საზოგადოებისათვის ზედმეტ ბარგად, ხორცმეტად იქცა, რაშიც მწერალი იმდროინდელ საზოგადოებრივ ცხოვრებას, უწინარეს ყოვლისა კი, ცარიზმის კოლონიურ პოლიტიკას აბრალებს.

მიუხედავად ამისა, გ. წერეთელი სიმპატიით ეკიდებოდა „დიდ რუს ერს“ და აღიარებდა რუსული კულტურის კეთილმყოფელ გავლენას ქართულ კულტურაზე. რუსეთი მას ქართველი ხალხის განათლებისა და კულტურის წყაროდ მიაჩნდა, „მაგრამ იგი წინააღმდეგი იყო ქართველი ხალხის ძალდატანებითი გარუსებისა და დაუღალავად ებრძოდა რეაქციული რასიული თეორიის მომხრეებს“ (26, 39).

მშობლიური ენის სკოლებიდან განდევნის წინააღმდეგ ერთ-ერთი პირველი გამოვიდა ასევე სერგეი მესხი, რადგან მან კარგად იცოდა, რომ „ყოველგვარ სწავლასა და განათლებას ათასჯერ უფრო ადვილათ და ნაყოფიერათ შეითვისებს კაცი, როცა პირველ დასაწყისი სწავლა მშობლიურ ენაზე ეძლევა იმას“ (64, 114). სხვა ადგილას იგი წერს: „ნამდვილი პედაგოგია, ანუ სწავლის გადაცემის მეცნიერება მოითხოვს, რომ ყმაწვილმა პირველ-დაწყებითი სწავლა მაინც, თავის მშობლიურ ენაზედ მიიღოს“ (65, 151). ამიტომ ს. მესხი თავის უშუალო მოვალეობად მიიჩნევს ქართველი ხალხის მშობლიურ ენასა და მის ზნე-

ჩვეულებებზე, ადამ-წესებსა და ტრადიციებზე ზრუნვას. თავის საცოლეს ეკატერინე მელიქიშვილს (პეტრე მელიქიშვილის დას) იგი წერს: „...ახლანდელი დროის ქართველებს დიდი მოვალეობა გვაწევს, ხალხი კრიზისულ მდგომარეობაშია ყოველის მხრით; ერთი უმთავრესთაგანი საუნჯე ჩვენი ხალხისა – ენა – ისეთ დენაშია, რომ დღეს თუ ხეალ შეიძლება სრულიად მოსპონ, თუ ვინმე დამცველი და მეპატრონე არ ეყოლა. განა მარტო ენა? აიღე სხვა ყველაფერი, რაც კი რომელსამე ხალხს ხალხათ ხდის! აიღე, მაგალითად ხასიათი, ჩვეულება, მიწა-წყალი და საზოგადოთ ჩვენი ზნეობითი და მატერიალური მხარეები. ყველაფერს გარეშე და შინაური მტრები ეშუქრებიან, ყველაფერს დარაჯი და დამცველი სჭირია... როგორც ყარაულმა უნდა დაიცოს რომელიმე სახლის ან ვსთქვათ ადამიანის სიმრთელე, ისე ჩვენც ვალდებულნი ვართ რაც ღონე გვექნება და მოხერხება ნებას მოგვცემს დავიცვათ ჩვენი საწყალი საქართველო“ (67, 2).

ეს იდეა წითელ ზოლად გასდევს ყველა სამოციანელისა და მათ შორის სერგეი მესხის წერილებსაც. თავისი ქვეყნის, მამულის სიყვარული მას ძვალ-რბილში ჰქონდა გამჯდარი. „მეც სხვებსავე უბრალო კაცი ვარ და თუ რამე ღირსება მაქვს, ეს ღირსება ჩემს სამშობლოსადმი მტკიცე და თავგანწირულ სიყვარულში მდგომარეობს“, – ამბობს იგი (67, 48). ამიტომაც იყო, რომ ს. მესხი გაბედულად წინ აღუდგა კირილე იანოვსკის მზაკერულ გეგმას და თავდაუზოგავად იბრძოდა მშობლიური ენის მოქალაქეობრივი უფლებისათვის. ამ უკანასკნელის „ღია წერილის“ პასუხად მესხი წერდა: „ორი ათასი წელიწადია, რაც ჩვენი ხალხი ისტორიულის ცხოვრებით ცხოვრობს; ორი ათასი წელიწადია, რაც თითქმის დაუწყნარებლად, მოუსვენრად იბრძვის თავის დედა-მიწის, სარწმუნოებისა, ენის და ერობის დასაცავად... ამ ორი ათასი წლის განმავლობაში საქართველოს ხალხს ერთს ხელში მიწის სამუშაო იარაღი ეჭირა და მეორე ხელში შინაგან და გარეგან მტრის მოსაგერიებელი იარაღი. მუდამ დღე, მუდამ წამს ქართველის კაცის ფიქრი იმაზედ იყო, რომ ვინმე იმის ქვეყანას, იმის რჯულს, ენასა და ერობას არ შეჰხებოდა.

...პოლშელს პოლშური ენა, ქართველს ქართული, სომეხს სომხური, თათარს თათრული არასოდეს არ დაუშლის რუსის ერთგულ ქვეშევრდომობას, სწავლა-განათლების გზაზე სვლას და მშვიდობიანად ცხოვრებას.

და თქვენ გნებავთ ახლა, რომ... უეცრად მოსპოთ ხალხის ენა და უცხო ენაზე აგვალაპარაკოთ? და თქვენ გნებავსთ, რომ

ერთის თვალის დახამჩამებაში ხალხმა დაივიწყოს ის, რაც ორი ათასი წლის განმავლობაში სისხლის ღვრითა და ტანჯვა-წვალებით შეუძენია და ძვირფას საუნჯეთ გადმოუცია თავის შთამომავლობისათვის?.. ქართველების სურვილი იგივეა, რაც ყველა ხალხებისა: დაიცვან თავისი სამშობლო ენა... თქვენი სურვილია კი, რომ ქართველებს ქართული დაავიწყოთ...“ (65, 337-338).

ს. მესხი მიიჩნევს, რომ ხალხის ენა, ჩვეულება, ხასიათი და მთელი ცხოვრება იმ ბუნებაზეა დამოკიდებული, რომელშიც ის ცხოვრობს. მშობლიური ენა ერის არსებობის საფუძველია. მისი წართმევა სიცოცხლის წართმევას უდრის.

თავისი მოსაზრებების გასამაგრებლად ს. მესხი იშველიებს პეტრე უსლარის სიტყვებს, რომელმაც თორმეტი წელი დაღესტნის ერთ მიყრუებულ აულში გაატარა და აქაურ ხალხთა ენა და ისტორია შეისწავლა. მისი გადმოცემით, თავის ერთ-ერთ სტატიასში („წერა-კითხვის გავრცელება მთიულებში“) უსლარი წერს: „მორალური დაახლოება იმ უცხო ხალხთან, რომელნიც ან ძალით არის დაპყრობილი ან დიპლომატიური ტრაქტატებით, საზოგადოთ ძალიან ძნელია... არც ერთი საშუალება არ მოეხმარება რუსეთს მთიულების დასაახლოებლად ისე, როგორც ადგილობრივი ენები. სამშობლო ენის სწავლის უყურადღებოდ დაგდება არ შეიძლება. ამ ენაზე ყველაფერს ადვილად შეითვისებს ყმაწვილი მოსწავლე. თუ მთიელების შკოლებში, რომელიც ბლომათ არის იქ გამართული, სამშობლო ენას ექნება ყურადღება მიქცეული, თუ ამ ენაზე იქნება პირველ-დაწყებითი სწავლა, მაშინ დარწმუნებული უნდა ვიყვნეთ, რომ ესენი ერთი-ორად უფრო მაღე და უფრო ადვილად შეითვისებენ რუსის განათლებას და ამნაირად ჩქარაც უფრო მოხდება ჩვენსა და იმათ შუა მორალური დაახლოება...“ (65, 95).

საქართველოს სკოლებში ქართული ენის სწავლების გაუმჯობესება ს. მესხს შესაძლებლად მიაჩნია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ:

„ა) ქართული ენა ვალდებულებით საგნად შეიქმნება ჩვენს გიმნაზიებში და საზოგადოთ ყველა სასწავლებლებში, ე. ი. როდესაც ყოველი ქართველი შაგირდი და მთავრობა მოვალე იქნება, რომ ისეთივე ყურადღება მიაქციოს ამ ენის შესწავლას, როგორიც აქვს ახლა, მაგალითად, რუსულ ენას, მათემატიკას, სამღეთო წერილს და სხვ. საგნებს.

ბ) როდესაც ქართული ენის მასწავლებელს შტატის მასწავლებლად ჩარიცხავენ სამსახურში, ე. ი. მიანიჭებენ ყველა იმ

უფლებასა და უპირატესობას, რაც სხვა საგნების მასწავლებელთა აქვთ.

გ) როდესაც ქართული ენის სწავლება ჩვენს გიმნაზიებში მარტო პროგიმნაზიულ კლასებით კი არ გათავდება, არამედ ყველა კლასებში იქნება დაწესებული, და

დ) როდესაც ქართული ენის პროგრამაში, თვითონ ენისა და ლიტერატურის გარდა, ჩარიცხული იქნება აგრეთვე შემოკლებით მაინც უმაღლესს კლასებში საქართველოს ისტორიის შესწავლაც.

ეს ოთხი პირობა უმთავრესს და აუცილებელ პირობად მიგვაჩნია ქართულის ენის რიგიანად შესწავლისათვის. თუ ეს პირობები შესრულებული იქნება, მაშინ, უეჭველია, ქართულის ენის ხეირიანი მასწავლებლის პოვნაც ადვილად შეიძლება; ახლა კი, როდესაც ეს ენა ასე მიგდებული და აგდებულია, როდესაც მთავრობა ყურადღებას არ აქცევს იმას, როდესაც ეს მასწავლებელი სამსახურში არ ითვლება, როდესაც იმას ხეირიანი ჯამაგირი არ ეძლევა, ახლა ეამბოვთ, ძნელია რიგიანი კაცი და ნასწავლი ვინმე დადგეს ამ ენის მასწავლებლად“ (66, 146-147).

ს. მესხის მიერ ზემოთ წამოყენებული მოთხოვნები საეცებით კანონზომიერი და გონიერული იყო, მაგრამ ამიერკავკასიის სასწავლო ოლქის ხელმძღვანელობას მათი განხორციელება აზრადაც არ მოსვლია, რადგანაც იგი არსებითად ეწინააღმდეგებოდა ცარიზმის საგანმანათლებლო პოლიტიკას საქართველოში.

1975 წელს „თფილისის მოამბის“ მეორე ნომერში დაიბეჭდა ამ გაზეთის თანამშრომლის სემენკოს წერილი ქუთაისის გუბერნიაში წერა-კითხვის გავრცელების მდგომარეობის შესახებ. წერილის ავტორის აზრით, გურიის მოსახლეობის გონებრივ განათლებას იმ გარემოებამ შეუწყო ხელი, რომ აქ მუდამ იდგა „რუსის ჯარი“, თვით გურულების უმრავლესობას „უმსახურნია და ახლაც მსახურობს გურიის ქვეითთა მილიციაში“ და გურიის მცხოვრებთა თითქმის მეოთხედი დანათესავებულნი ყოფილან რუსებთან, ხოლო „სამეგრელოს ხალხის გონების გახსნას ეხმარებოდა და ახლაც ეხმარება აგრეთვე რუსის ჯარი და ერთის მხრით მოსამსახურე პირებიც, რომელთაც ამ ჟამად ზუგდიდში ორი კლუბი აქვთ გამართული...“ (65, 7).

ს. მესხმა მკაცრად გააკრიტიკა არა მხოლოდ წერილის ავტორი, არამედ გაზეთის რედაქტორიც და მიუთითა, რომ მართალია, ყველას აქვს უფლება სისულელეების ლაპარაკისა, მაგრამ რედაქტორის მოვალეობაა ასეთ სისულელეებს და „ხეპრულ აზრებს“ მწვანე შუქი არ მისცეს.

„ამ გეგარად, უფ. სემენკოს აზრით, — დასძენს ს. მესხი, — გამოდის, რომ შკოლების გახსნა და სხვა ამგვარები საჭირო აღარ უნდა იყოს. თუ რომელიმე ხალხის გონების გახსნა და განათლება გსურთ, სალდათები ჩააყენეთ შიგა და დარწმუნებული იყავით, რომ ეს ხალხი მალე უგანათლებულეს და უწარმატებულეს ხალხად გადაიქცევა“, — ირონიით დასძენს ს. მესხი (65, 7).

სერგეი მესხი იბრძოდა არა მარტო ცარიზმის გამარუსებელი პოლიტიკის წინააღმდეგ, არამედ შინაურების წინააღმდეგაც, კერძოდ, იმათ წინააღმდეგ, ვინც არ უფრთხილდებოდა მშობლიურ ენას და ანაგვიანებდა მას უცხო სიტყვებით. 1874 წელს თავისი საცოლისადმი გაგზავნილ ერთ-ერთ წერილში იგი დაევით მიქელაძეზე (მეველე) გამოთქვამს საყვედურს, რომ იგი გაზეთ „დროებაში“ გამოქვეყნებულ წერილებში „ერთობ ბევრ უცხო სიტყვებს ურევს და ხშირად ისეთ ალაგს, სადაც სრულიად საჭირო არ არის“ (67, 97).

ქართველ სამოციანელებთან ერთად, მშობლიურ ენას მედგრად იცავდა ასევე დიმიტრი ყიფიანი. „იგი ცდილობდა ენერგიულად დაეცვა ქართული ენა და კულტურა მტრის შებოჭვისაგან და ამიტომ სურგს უმაგრებდა ქართველ მოწინავე ინტელიგენციას ბრძოლის დროს. მაგრამ „ენის გაუპატიურებას“ შინაურებსაც არ აპატიებდა და ცხარედ ეკამათებოდა მათ (ასე დაუწუნა მან ი. გოგებაშვილს „ბუნების კარის“ ენა — ნ. ბ.). „მაგრამ დ. ყიფიანისთვის მთავარი და ძირეული იყო პირველი ბრძოლა, ბრძოლა აგილობრივი ხელისუფლების აგრესიულ და რუსუფიკატორულ პოლიტიკის წინააღმდეგ და იგიც ამ ბრძოლის ფრონტზე შეუდგა პოზიციების გამაგრებას“ (149, 228). ამიტომაც იყო, რომ მან მხარი დაუჭირა ს. მესხის „ღია წერილს“. იანოვსკის იგი ასე გამოეხმაინა: „ჩინგისხანმა, ლანგთემურმა, შაჰაბაზმა, ნადირშამ ვერ შემუსრეს ჩვენი ხალხოსნობა და ახლა თქვენ გინდათ შემუსროთ, როდესაც ჩვენ ჩვენის კეთილის ნებით, სიყვარულით და სასოებით მივენდეთ რუსეთს, რომლსაც გარსშეუწერელი ერთგულება შეურყევლადა გვაქვს გულში ჩანერგილი?!“ (149, 223). ბოლოს დ. ყიფიანი დასძენს, რომ „ბ. იანოვსკი შემცდარი კი არა, შემცოდავი იქნება ორგვარად: ჯერ რუსეთის წინაშე, რომ ერთი უერთგულეს თაყვანისმცემელი ხალხის გაორგულება განუზრახავს, და მერე მეცნიერების წინაშე, რომ კედაგოგიას ურღვევს დიდი მეცადინეობით შემუშავებულს კანონსა, რომელიცა პრძანებს: „წულსა ყრმასა (ესე იგი ყმაწვილს) ჯერ საშინაო ენას ასწავლიან და მერე საქვეყნოსაო“ (147, 223).

ჩვენს ქვეყანაში მოსარდი თაობის სწავლა-აღზრდის სათანადო დონეზე დაყენების მიზნით *ნიკო ცხეველაძემ* 1878 წელს საგანგებოდ იმოგზაურა დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში და ეს საკითხი შეისწავლა პოლონეთში, ავსტრიასა და გერმანიაში. იგი განსაკუთრებით აღფრთოვანებული იყო პოლონეთის სკოლებით, სადაც სწავლება მშობლიურ – პოლონურ ენაზე მიმდინარეობდა, გერმანული ენა კი, რომელიც მაშინდელი გერმანიის იმპერიაში მოქცეული პოლონეთის სახელმწიფო ენას წარმოადგენდა, მხოლოდ ცალკე საგნად ისწავლებოდა და ისიც არა ყველა ტიპისა და საფეხურის სკოლებში. „სამხედრო გიმნაზიებს გარდა, ყველა სასწავლებელში მეცნიერებას ასწავლიან მარტო პოლშურს ენაზე; არც ერთ საგანს არ ასწავლიან სახელმწიფო, ე. ი. ნემცურ ენაზე. ერთის სიტყვით, პოლშური ენა არის საზოგადო ენად მიღებული და ამ ენაზე ავრცელებენ მეცნიერებას და განათლებას. რაც შეეხება ნემცურ ენას, ...ერთკლასიან და ორკლასიან სასოფლო სასწავლებლებში მისი ხსენება სრულებით არ არის, ამის სწავლას იწყებენ მხოლოდ სამკლასიან სასწავლებელში, – ანუ მესამე კლასიდან, სადაც ბავშვები სრულებით დახელოვნებულნი არიან თავიანთ ღვიძლის ენის (კოდნაში“ (101, 29).

ანტიქართული მოძრაობა ჩვენს ქვეყანაში კიდევ უფრო გაძლიერდა 80-იან წლებში, როდესაც სასწავლებლებში შეამცირეს ქართული ენის შესწავლისათვის განკუთვნილი საათების რაოდენობა და მისი შესწავლა რუსულად დაადგინეს. ამის წინააღმდეგ გაილაშქრა ნიკო ნიკოლაძემ. იგი, სხვა ქართველ განმანათლებლებთან ერთად, მთელი სიცოცხლის მანძილზე იბრძოდა ქართულ სკოლებში ქართულ ენაზე სწავლების დასაფუძნებლად და ქართველი ბავშვების მიერ სწავლა-განათლების მშობლიურ ენაზე მიღებისათვის. იგი ღრმად იყო დარწმუნებული იმაში, რომ „უცნობ ენაზე რაიმეს სწავლება ფიზიკურად შეუძლებელია“ (79, 469).

მიუხედავად იმისა, რომ ნ. ნიკოლაძე ძირითადად რუსულ ენაზე წერდა თავის ნაწარმოებებს, მან ძალზე კარგად იცოდა მშობლიური ენის ფასი, რომ „ქართული ენა, ისევე როგორც ყველა მშობლიური ენა, სახალხო განათლების ძირითადი საფუძველია“ (79, 173). ხალხის განვითარება, მეცნიერების მიღწევების გაცნობა-შესწავლა და „მეცნიერებაში საჭირო წარმატებების“ მოპოვება ძალუძს მხოლოდ მშობლიურ ენაზე აღზრდილ და განათლებულ ადამიანს. ამიტომ „პედაგოგიური მეცნიერება მოითხოვს სწავლა-განათლების მშობლიურ ენაზე მიღებას“ (79,

467). აქედან გამომდინარე, ბავშვმა, სანამ უცხო ენის შესწავლას შეუდგებოდეს, საფუძვლიანად უნდა შეისწავლოს მშობლიური ენა და მხოლოდ ამის შემდეგ ხელი მიჰყოს იმ უცხო ენის შესწავლას, რომელიც მას სურს.

6. ნიკოლაძის შეხედულება ერის ცხოვრებაში მშობლიური ენის როლსა და მნიშვნელობაზე კარგად ჩანს ქვემოთ მოყვანილ მის დიალოგში. ბათუმის ნავსადგურში იგი შეხვედრია აჭარელთა ერთ ჯგუფს, რომლებიც ირგვლივ მსხდარან და ერთი მათგანი მათ ხმამაღლა უკითხავდა გაზეთს. ნიკოლაძეს მათთვის უკითხავს:

„ – თათრულ გაზეთს რომ ჰკითხულობთ, ქართულს რატომ არ ჰკიდებთ ხელს?..

– ...ქართული კითხვა რომ კაკალმა კაცმა არ იცის აქაით?

– რატომ არ იცით, მერე? ლაპარაკი თუ ქართული იცით, წერა-კითხვა თათრული რათ ისწავლეთ? განა ქართული უფრო ძნელი სასწავლებელი იყო?

– იგი გვასწავლეს და იგი ვისწავლეთ, შე კაცო. აგი რა საკითხავია?

– ეხლა რომ წერა-კითხვა დაგივიწყნიათ, ენაც და ლაპარაკიც რომ დაჰკარგოთ, როგორც რჯული დაგიკარგათ, მაშინ რა კაცები იქნებით?..

– ლაპარაკის დაკარგვა ჩემმა მტერმა თქვა. ლაპარაკს სწავლა როი სჭირია.

– არ სჭირია სანამ ერთათ სახლობთ, სანამ მარტო თქვენ, აჭარლები, დასახლებული ხართ ერთ მაზრაში. მაგრამ ეგ ჩერქეზები რომ ჩამოგისახლეს და დაგიყენეს აქა-იქ, სოფლებს და ცალკე სახლებს შუა? იმათთან ხომ ქართულს ვერ ილაპარაკებთ, და მაშინ ენაც დაგეკარგებათ.

– ...ი დედა-გაქუცულებს ჩემ ლაპარაკთან რა უნდა. მე ჩემთვის და იგი თავისთვის იყოს, თვარა მოკლულ ბატივით დაეაღებინებ პირს... აგი ჩემი მაჭახალა ფიშტო ტყუილათ კი არ მირჭვია ბელყაისში.

– ვიცოი რომ მარჯვე ბიჭი ხარ და მაჭახალა ფიშტოც ბელყაიშში გირჭვია, მარგამ ენას ასე ხელ-და-ხელ კი არა, კაცი მოგტაცებს ნელ-ნელა და თან და თან გამოგაპარებენ და დარჩები შიშვლათ გაცურებული...

– მეტი არაა ჩემი მტერი იგი მაგას ვერ მოესწროს, აბდალაი ნუ კი გგონია შენ აჭარლები.

– მაგას კი არ გეუბნები, დავიწყე მე, იმას ვამბობ ენას გაუფრთხილდით მეთქი, ენა მაგ თქვენ მაჭახალა ფიშტოზე

უფრო გამოსადეგია, რადგანც ის შეგაერთებს და ძალას მოგცემს იმ გაჭირვების თავიდან ასაცილებლად, რომელიც თათრებიდგან გადგიათ..." (78, 82-83).

6. ნიკოლაძე ღრმად იყო დარწმუნებული, რომ მშობლიური ენის ცოდნა ხელს უწყობდა ქართველთა ეროვნული შეგნების ამაღლებას. ამიტომ იგი მკაცრად ილაშქრებდა ცარიზმის გამარუსულებელი პოლიტიკის წინააღმდეგ, რომელიც, უწინარეს ყოვლისა, ქართული ენის სკოლებიდან განდევნისა და დაეიწყებოდა იყო მიმართული.

6. ნიკოლაძის აზრით, „სურვილი იმისა, რომ რომელიმე ენა ხელოვნურად გააერცელო, იძულებითი გზით, მმართველობის უმნიშვნელოვანეს დარგებში, სხვა არაფერია, თუ არა შეცდომა, რაც ცხადად დაამტკიცა მთელმა რიგმა ისტორიულმა ფაქტებმა... მეორე შეცდომა ისაა, რომ ენა აღიარო სახელმწიფო კავშირის იარაღად, რაც აგრეთვე დაამტკიცა გამოცდილებამ. ელზასელები გერმანულად ლაპარაკობენ, მაგრამ ეს მათ ხელს არ უშლის უყვარდეთ საფრანგეთი და სძულდეთ გერმანია. შვეიცარიელები სამ ენაზე ლაპარაკობენ და სამივე ენაზე მართავენ სახელმწიფოს. მაგრამ ეს მათ ხელს არ უშლის მტკიცედ დაიცვან სახელმწიფოს მთლიანობა... და, ბოლოს, ჩვენმა წინაპრებმა, ქართველებმა, ერთი რუსული სიტყვა არ იცოდნენ, როცა რუსეთისაკენ სწრაფვა დაიწყეს; ზუსტად ისევე, როგორც საქართველოს მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა ახლაც არ იცის რუსული ენა, რაც სრულიად არ უშლის მას ხელს - ერთგულად დაიცვას რუსეთი ყოველთვის, როცა ამას უმაღლესი ხელისუფლება მოითხოვს..." (79, 174).

6. ნიკოლაძის სამართლიანი მოსაზრებით, მომავალმა ეკლესიის მსახურმა, რომელსაც სურს ქრისტეს მოძღვრებით ქართველების განათლება, საფუძვლიანად უნდა შეისწავლოს ის ენა, რომელზეც მისი მრეკლი ლაპარაკობს. დიდ მოაზროვნეს გული შესტკიოდა იმის გამო, რომ საქართველოს სასულიერო სასწავლებლებში ნაკლები ყურადღება ექცეოდა ქართული ენის შესწავლას. ამ ენას პირველ და მეორე კლასებში ეთმობოდა თითო გაკვეთილი, მესამე და მეოთხეში კი - ორ-ორი.

კიდევ უფრო უარესი მდგომარეობა იყო სასულიერო სემინარიებში. აქ პირველ და მეორე კლასებში ქართული ენა საერთოდ არ ისწავლებოდა, ხოლო მესამე, მეოთხე და მეხუთე კლასებში ეთმობოდა კვირაში თითო გაკვეთილი. ეს ხდებოდა მაშინ, როცა ამავე სასწავლებლებში ბერძნულ ენას კვირაში ეთმობოდა: სასულიერი სასწავლებლებში: მეორე კლასში - 5, მესა-

მეში - 7 და მეოთხეში 9 გაკვეთილი. პირველ კლასში კი ბერძნული ენა არ ისწავლებოდა. სემინარიებში: პირველ-მეოთხე კლასებში ეთმობოდა ხუთ-ხუთი გაკვეთილი, მეხუთე და მეექვსე კლასებში კი - ორ-ორი. ბერძნულზე უფრო მეტი გაკვეთილები ეთმობოდა ლათინურ ენას (79, 453-454).

ნ. ნიკოლაძე გაბედულად ილაშქრებდა არა მარტო ცარიზმის ასიმილაციურ პოლიტიკის წინააღმდეგ, არამედ იგი ასევე დაუნდობლად ებრძოდა იმ ვაი-ქართველებს, რომლებიც პრაგმატული თვალსაზრისით უდგებოდნენ მშობლიურ ენას და გაიქცაოდნენ: „რა საჭიროა ქართული ენა“, „მე თქვენ მოგახსენებთ, ჩინს მომცემენ ან ჯამაგივს მომიმატებენ ქართული ენის ცოდნისათვის“ (46, 187-188). ასეთი გადაგვარებული ქართველები, ნიკოლაძის თქმით, არა მარტო ალმაცურად უყურებდნენ ქართულ ენას, არამედ მზად იყვნენ „მისი ღვენაც დაეწყოთ, რათა ამით დაემტკიცებინათ თავისი ერთგულება“ ცარიზმის აგენტებისათვის.

აი, ასე თავდაუზოგავად იბრძოდა ნ. ნიკოლაძე ქართული ენის ღვენის წინააღმდეგ და მისი სიწმინდის დაცვისათვის. მაგრამ ყოველივე ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ ნ. ნიკოლაძე წინააღმდეგი იყო რუსული ენის შესწავლისა, რომელსაც თავად ბრწყინვალედ ფლობდა. პირიქით, იგი მოითხოვდა ლათინური და ბერძნული ენებისათვის დამოუკიდებელი საათების დიდი რაოდენობიდან ნაწილი რუსული და ქართული ენებისათვის ყოფილიყო გამოყენებული.

ამ მოთხოვნით „ობზორი“ არსებითად ილაშქრებდა 1871 წლის რეაქციული სასკოლო დებულების წინააღმდეგ, რომლის თანახმად სასწავლებლებში, მშობლიურ ენასთან შედარებით, უპირატესობით ლათინური და ძველი ბერძნული ენები სარგებლობდნენ.

ნ. ნიკოლაძეს კარგად ესმოდა ი. ჭავჭავაძის, ი. გოგებაშვილისა და სხვა ქართველი განმანათლებლების მოსაზრებები ამ საკითხზე, კერძოდ, ი. გოგებაშვილი წერდა: „...რუსული ენის ცოდნა უდიდესი სიკეთეა ყველა კავკასიელიისათვის, რადგან იგი შესაძლებლობას აძლევს მათ..., ეზიარონ მდიდარ რუსულ ლიტერატურას“ (31, 424) და პრაქტიკულადაც გამოიყენონ ეს ენაო.

კ. დ. უშინსკი კი აღნიშნავდა, რომ ძველი ენების შესწავლა სასწავლებლებში ხელს უშლიდა მშობლიური ენის სწავლების სწორ ნიადაგზე დაყენებას და „გვაიძულებდა სხვისი სათვალეებით გვეცქირა ცხოვრებაზე“.

დედაენის შევიწროება საქართველოში დღითი დღე უფრო იზრდებოდა. ცარიზმის „განმანათლებელი“ მოხელეები ყველა საშუალებით ცდილობდნენ, რომ კიდევ უფრო მეტად და მეტად შეეზღუდათ დედაენა სკოლებში. ამ ამოცანას ემსახურებოდა ჩვენს სკოლებში „მუნჯური მეთოდის“ დანერგვა, მეთოდი, რომელიც უცხო ენის შესწავლისას მთლიანად უარყოფს მშობლიური ენის გამოყენებას. ქუთაისის გუბერნიის სახალხო სკოლების დირექტორის, შავრაზმელ ლევიციკის აზრით, მშობლიური ენა ხელს უშლის სხვა ენების შესწავლას. ამიტომ სახალხო სკოლების რუსული ენის მასწავლებლებს კატეგორიულად ეკრძალებოდათ ამ საგნის სწავლება მშობლიური ენის მომარჯვებით, რაც დედაენის შევიწროებისათვის იყო მოგონილი და არა რუსული ენის საფუძვლიანად დაუფლებისათვის. ამ მეთოდის მანიკერი მხარეები მკაცრად არის მხილებული ი. გოგებაშვილის მრავალ წერილში. ამავე საკითხს გოგებაშვილის საქმის გამგრძელებელმა, ნიჭიერმა ქართველმა პედაგოგმა ლუარსაბ ბოცვაძემ რუსულ ენაზე უძღვნა დიდი სტატია, რომლის სათაურია «Неестественность естественного метода обучения»: აღნიშნული სტატია დაიბეჭდა ჟურნალ «Вестник воспитания»-ში, შემდეგ კი ცალკე ბროშურადაც გამოიცა.

მშობლიური ენის დაცვისათვის ბრძოლაში ქართველ სამოციანელებს მუდამ გვერდში ედგა ასევე გრიგოლ ვოლსკი (უმწიფარიძე). იგი ერთი იმ საზოგადო მოღვაწეთაგანი იყო, რომელმაც ზედმიწევნით იცოდა ქართული ენა, უყვარდა ის და იბრძოდა მისი დაცვისათვის. ჯერ კიდევ მოსკოვის უნივერსიტეტის სამედიცინო ფაკულტეტის სტუდენტი იყო იგი, როცა 1882 წელს გაზეთ „შრომაში“ მოათავსა წერილი სათაურით – „თოთხმეტი შავი დალი“. ამ წერილში ვოლსკი ილაშქრებს იმ 14 გადაგვარებული თავადაზნაურის წინააღმდეგ, რომლებმაც 1882 წლის 9 მაისს თბილისის თავადაზნაურთა სხდომაზე დაგმეს და უარყვეს ერის საუნჯე – მშობლიური ენა, უარი თქვეს ქართული ენის სწავლებაზე საქართველოს სკოლებში. ვოლსკი აღშფოთებული იმ ფაქტით, რომ კერნჯისყრის დროს 131 თეთრ კენჭთან 14 შავი კენჭიც აღმოჩენილა. იგი წერს: „აქამდის ჩვენში იყვნენ ზოგი იმისთანა პირები, რომ არ სჯეროდათ, თუ საქართველოს ნიადაგზე იმგვარი ქართველი იქნებოდა, რომელსაც საჯაროდ, საქვეყნოდ, თავის გონებაში კი არა (ამგვარები ბევრი ვიცით), საზოგადო კითხვის გადაწყვეტის დროს აეღო ხელი საკუთარ ღვიძლ და მშობლიურ ენაზე. ახალა კი ყველასათვის ნათელი გახდა და ცხადი შეიქმნა, რომ საქართველოს თავად-

აზნაურობას ურევია თოთხმეტი იმისთანა სულიერი (კაცს უკაც-რავად მათ ვერავინ დაუძახებს), რომელთაც არ აეწვათ პირის კანი და ხელისგული იმ წამს, როცა გაშავება დაუპირეს თავის წმინდა წინაპართ ენას. ეს თოთხმეტი შავი კენჭი თოთხმეტ შავ დაღად აზის დღეიდან მოკიდებული საქართველოს თავადაზნაურობას“ (74, 79-80).

სოციალური და ნაციონალური ჩაგვრის პირობებში, როცა მშობლიური ენა დამცირებული და განდევნილი იყო სახელმწიფო დაწესებულებებიდან, ქართველ ახალგაზრდობას, რომელიც სუსტად ფლობდა რუსულ ენას, განათლების მიღების გზა დახშული ჰქონდა. ამიტომ ქართველი სამოციანელების შეუპოვარი ბრძოლის შედეგად 80-იანი წლების პირველ ნახევარში საქართველოს სკოლებში ქართული ენა ცალკე საგნად იქნა შემოღებული. ამით აღფრთოვანებული გრიგოლ ვოლსკი „დროების“ 1883 წლის 189-ე ნომერში წერდა:

„დღეიდან ქართული ენა შტატის საგნად იქნება ჩარიცხული და მისი მასწავლებელი შტატის მასწავლებლად. ახლა საქმე იმაზეა დამოკიდებული, თუ როგორი პროგრამა ექნება ქართულ ენას და როგორი მასწავლებელი ეყოლება, მეტადრე ამ პირველ ხანს. დიდი მოვალეობა ედება კისრად და დიდი შრომა მოელის ქართული სიტყვიერების მასწავლებელს, თუ რიგიანად ესმის დედა-ენის მასწავლებლობის მნიშვნელობა საზოგადოდ და მისი სიმძიმე და ღვაწლი“ (74, 81).

არჩილ ჯორჯაძის აზრით კი, ჩვენი მშობლიური ენის დაკარგვაში ბრალი ჩვენვე მიგვიძღვის, რადგან მას არ ეხმარობთ არც ოჯახში და არც სხვადასხვა ქართულ დაწესებულებაში, სადაც იგი კანონით აკრძალული არ არის, მაგრამ „...კაცის ბუნება იმ გეარადაა მოწყობილი, — წერს იგი, — რომ თავისი შეცდომა და დანაშაულობა სხვას თუ არ დააბრალა, ვერ მოისვენებს, ჩვენც სწორედ ეს გვემართება. რასაკვირველია, სკოლებში რომ ქართულს არ გეასწავლიან და საზოგადო დაწესებულებაში რომ არა ხმარობენ ჩვენ ენას, ყველა ამას დიდი ზიანი მოაქვს ჩვენთვის, ცოტა არ იყოს გვავიწყებინებს დედა-ენას... ქართული ენა იკარგებაო. დიდაც დაიკარგება. რომელი ენა გაუძლებს ამგვარ ძალმომრეობას? რატომ არა ესარგებლობთ ჩვენ იმ კანონის შეღავათით, რომლის ძალითაც ჩვენ გვაქვს ნება ჩვენი საქმეები ჩვენს კრებაზე ქართულად ვაწარმოოთ? განა თავადაზნაურობის (წარსულ) საგანგებო კრებაზე წამლად ერთი ქართული სიტყვა წარმოითქვა? ქართული ენა არ ვიცითო. მაშ რომელი ენა ვიცით?“ (156, 301).

კიდევ უფრო უარესი მდგომარეობა იყო აჭარაში, სადაც მედრესეებთან არსებულ სკოლებში სწავლება თურქულ ენაზე მიმდინარეობდა, რუსეთის მიერ გახსნილ სამოქალაქო სასწავლებლებში კი – რუსულ ენაზე. ამის მთავარი მიზანი იყო აჭარლებში ეროვნული სულის საბოლოოდ ჩაკედა და მათი ქრისტიან მოძმეთაგან სრული ჩამოშორება. ამიტომ აჭარელთათვის ერთნაირად მიუღებელი იყო როგორც სულთანის თურქეთი, ისე მეფის რუსეთი. აჭარა თავის ხსნას მხოლოდ საქართველოსთან ერთობაში ხედავდა. მას სამშობლო ქვეყნის, საერთო ქართული საზრუნავ-საფიქრალის გარეშე ერთი დღეც არ უცხოვრია მაშინაც კი, როცა იგი სამასწლიან ტყვეობასა და კარზე მომდგარ გადაშენებას ებრძოდა, მომავლის რწმენა არასოდეს დაუკარგავს და ხსნა სხვაგან არ უძებნია. მოგვიანებით დიდი მამულიშვილი მემედ აბაშიძე წერდა: „გურჯების ქვეყანას საუკუნოებით ებრძოდნენ, იპყრობდნენ, ატყვევებდნენ, მაგრამ ვერ იმონებდნენ. ძველთაგან ამაჟ და რაინდ გურჯისტანს ოსმალეთმა ჩამოაშორა მისი საუკეთესო ნაწილი ბათუმი და მთელი მისი ოლქი, მაგრამ ამ კუთხეში მცხოვრებ გურჯებს გურჯის სახელი ვერ წაართვა.

რუსეთის გაბატონების შემდეგ ბათუმიდან და მთელი გურჯისტანიდან ჩვენი ზოგიერთი ძმები ოსმალეთში გადასახლდნენ, დასტოვეს სახლ-კარი, ყველაფერი. მხოლოდ მარტო გურჯის სახელი წაიღეს. დღესაც ღირსეული გურჯისტანის შვილები ღირსეულად ატარებენ მამა-პაპეულ გურჯის სახელს. თვით ოსმალეთიც მათ ეძახის „მოჰაჯირ გურჯს“ და არა თურქს. ძველმა რუსეთმა კი დატყვევებულ გურჯისტანს გურჯის სახელიც კი წაართვა და რუსებს ეძახდა, სდევნიდა და აქუცმაცებდა, ჰკლავდა ერთობას და თავისუფლებას. ასევე სჩადის ბოლ-შევიკური რუსეთი დღეს. რა განსხვავება არის ძველსა და ახალ რუსეთს შორის? ძველი რუსეთიც იპყრობდა და ავიწროებდა პატარა ერებს, ანთხევდა შურს და მტრობას მოძმეთა შორის; იმერელს ანსხვავებდა გურულისაგან, გულულს – აჭარელისაგან. ამასვე სჩადიან ბოლშევიკ-დენიკინელები დღეს ჩვენში“ (1, 208).

ამრიგად, ტრადიცია გრძელდებოდა, მაგრამ „აჭარლებმა... ენასა და ეროვნებას არ უღალატეს და თავით ფეხებამდის დარჩნენ ქართველებად“ (ი. გოგებაშვილი). ამაში კი გადამწყვეტი როლი მშობლიურმა ქართულმა ენამ შეასრულა. ქართული ენა იყო საუკუნეების მანძილზე ქრიატიან და მაჰმადიან ქართველთა შორის „ჩატეხილი ხიდის“ გამთლიანების ერთადერთი ბურჯი. ამასთან, ქართული ენა აჭარელისათვის (მუსლიმანი ქართველი-

სათვის) არა მარტო მშობლიური ენა, არამედ მისი რწმენაც იყო. ცნობილი ქართველი მწერალი ფრიდონ ხალვაში წერილში „ჩემო აჭარაე“ ასე მიმართავს მკითხველს: „ენა ქართული, შენს გულში ღრმად ჩაფეხილი და შენი გულის ცეცხლით აყვავებული, ეროვნული რწმენის ტაძრად იქცა“ (145, 552), ხოლო რომანში „შეიძლება თუ არა მუსლიმანი იყოს ქართველი“, იგი მთავარი პერსონაჟის შიო შავაძის პირით ამბობს: „ჩვენ აჭარლებმა... დაეკარგეთ ძველი სარწმუნოება ჩვენი, ქართველთა სარწმუნოება, მაგრამ არ დაეკარგეთ ენა ჩვენი. მაგ ჩვენმა მშობელმა ენამ გადაგვარჩინა და შეგვინახა, თვარა ისე, რელიგია შეცვლილნი, სხვისი სარწმუნოებით, სხვისი ენით, ვიღან ვიქნებოდით? ვიქნებოდით ნამდვილი თათრები. გაუშარჯოს ქართულ სიტყვას, რომელიც აქაც, ამ სუფრაზე, მთავარი თამადაა დღეს“ (144, 205-206).

1979 წელს ფრიდონ ხალვაშს ლექსების კრებულისათვის „ასი მზე დედის გულისა“ შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო პრემია მიენიჭა. ეს იყო მწერლის დიდი ნიჭის აღიარება და დაფასება, მაგრამ პოეტმა ეს ჯილდო აჭარაში გადარჩენილი ქართული სიტყვის ჯილდოდ მიიჩნია და ამავე სახელწოდების ლექსში განაცხადა:

საქართველო აჯილდოებს
განა მხოლოდ შეიღს და პოეტს, –
აჭარაში გადარჩენილ
ქართულ სიტყვას აჯილდოებს.

მშობლიური ენის შენახვა-გადამალვაში და საბოლოოდ მის გადარჩენაში კი ლომის წილი აჭარელ დედას მიუძღვის. სწორედ იგი ლენაქში გამოხვეული ქართული სიტყვით დამლეროდა შეიღს ნანას ტკბილად და პატარას ჩვილობიდანვე მშობლიური ენით კვებავდა, ქართული ენის სიყვარულს უნერგავდა. ეს რომ ასეა, ამას ნოდარ დუმბაძის სიტყვებიც ადასტურებს. იგი წერს: „ამ რამდენიმე წლის წინათ თურქეთში გახლდით. იქ ერთ გათურქებულ ქართველს ვუსაყვედურე – ქართული რატომ არ იცი-მეთქი.

– ნენეი მომიკვდა და იმიტომ, – ასე მიპასუხა.

მე ვუსურვებ ყველა ერის კაცს, ყველას, ყველას, მუდამ ჰყავდეს ცოცხალი ენის შემნახველი, ერის შემნახველი, კაცობის შემნახველი დედა“ (7, 294-295).

ახლა პირველ აჭარელ პოეტ ქალს ნანა გვარიშვილს მოვუხმინოთ:

აჭარელო დიდო დედავ,

ნისლში მანდილს ეხედავ.
შენ იხსენი ბულბულთ სტვენა –
ტკბილი დედაენა.
სანუკვარი მოიპარე
და აკვანში მალე,
მე შენს ქართულ კაბა-ქათიბს,
დედავ, ვეთაყვანე.

აკაკი წერეთელმა, როცა 1878 წელს აჭარის დელეგაციის წევრებთან შეხვედრისას შერიფ ხიმშიაშვილის უზადო ქართულით წარმოთქმული სიტყვა მოისმინა, აღტაცებულმა განაცხადა: „დღეს ჩვენ შეგვიძლია მივიღეთ ჩვენის წინაპრების საფლავებთან და ჩავსიძახოთ, რომ მათი ანდერძი... არ გაგვიფუჭებია.

და რა იყო, ბატონებო, ეს ანდერძი?

...ეს ანდერძი იყო: დედაენა და ერთობა! ამაების სადიდებლად ბევრი შრომა გაუწევიათ და დიდი მსხვერპლი შეუწირავს ჩვენს ნეტარხსენებულს მამა-პაპებს.

პირველი, ესე იგი, ენა, ისე მდიდრულად შეუკასმავთ და ისეთი გემოც მიუციათ, რომ ჯერ კიდევ ვერ მოგვიხერხებია მისი დავიწყება, და არა თუ ჩვენ, იმ ჩვენ მოძმეებსაც, რომელნიც რამოდენიმე საუკუნის განმავლობაში დაშორებულები გვევდნენ, იმათაც კი შერჩენიათ დედა-ენა ტკბილად სასაუბროდ.

მეორე, ესე იგი, ერთობა, ისე მდიდრულად შეუმუშავებიათ და ისეთ გვარად აუბეჭდავთ, როგორც გარეგანის, ისე შინაგანის, საკუთრად ქართველის ერის საკუთვნელ ნიშნებით, რომ დღესვე ქართველი ერთის შეხედვისთანავე იცნობა. ესევე ნიშნები დარჩენია ჩვენს მოძმეებსაც: ამის დასამტკიცებლად შორს ნულარ წავალთ. – საკმაოა, რომ აქვე, აი სუფრაზედ მივიხედმოვიხედოთ.

ახლა ვხედავთ, რომ ჩვენის წინაპრების დანაპირები აქეთაც და იქეთაც შენახულა და ამით სჩანს, რომ ჩვენ შორის ძმური კავშირი თურმე არასოდეს არ ყოფილა მოშლილი!“ (52, 138).

ასე და ამრიგად, ვერც თურქებმა და ვერც ცარიზმის ასიმილატორებმა ვერ აღკვეთეს ქართველი ხალხის ბრძოლა ეროვნული თვითშეგნებისა და მშობლიურ ენაზე სწავლებისათვის, ვერ მოსპეს მისი ენა და კულტურა, ეროვნული ცნობიერება, ვერ დაავიწყებინეს ქართველს ქართული ენა. 1927 წელს ილია ჭავჭავაძის მეუღლის ოღლა ჭავჭავაძე-გურამიშვილის დაკრძალვაზე თავის გამოსათხოვარ სიტყვაში ცნობილმა ქართველმა მწერალმა და საზოგადო მოღვაწემ, ილიას ერთგულმა თანამებრძოლმა იოსებ იმედაშვილმა ახალგაზრდების გასაგონად თქვა:

„თქვენ, ახალგაზრდობავ, ბედნიერი ბრძანდებით იმით, რომ აი, აქვე ჩვენს დედაქალაქში გაქვთ უნივერსიტეტი, რომლის აშენებაში ილიამ, ოლღამ და მათმა ახლო მეგობრებმა დიდი მონაწილეობა მიიღეს. თქვენ გაქვთ რამდენიმე ათასი ქართული სკოლა. ქართულ ენაზე სახელმწიფო ბეჭდავს უამრავ წიგნს და სამშობლო ქართული ენის ცოდნა დღეს სავალდებულოდ არის გამოცხადებული საქართველოში, – მე კი მოგახსენებთ იმ ხანაზე, როდესაც ქართული წიგნი დიოგენის ფანრით იყო საძებარი, ქართული სკოლა სანატრელი გექონდა: ქართული ენა იდეენებოდა, მისი სწავლება ოფიციალურად იკრძალებოდა. მონარქიზმის შავრაზმელ მოხელე რუსიფიკატორთა მთელი ლაშქარი კატკოვიდან დაწყებული, როგორებიც იყვნენ ცნობილი რეაქციონერები – იანოვსკი, მიხ. რომანოვი, ლევიცკი, ეგზარხოზი ალექსი, ეოსტორგოვი... აშკარად ბრძანებდნენ – რის სამშობლო, რა საქართველო, ბუნების კანონი ასეთია – დიდი თევზი ყლაპავს პატარა თევზს, დიდი ერი პატარა ერს“. ამ მგლური ეთიკით ჩვენ უკვე „სულთა თანასა“ გვიგალობდნენ... იმასაც ცდილობდნენ, რომ სამეგრელო სხვა ხალხად ჩაეთვალიათ, მეგრულ ენაზე ანბანი და განათლება შემოეღოთ, იმ მიზნით, რომ საქართველო შემცირებულიყო, ადვილად დასაპყრობი გამხდარიყო!.. ამავე მიზნით მიაჩნდათ, რომ გურულები, იმერლები, ფშავლები, ქართლები, ინგილოები ქართველები არ არიანო...

ასე განიბნა ყოველად უსამარუთლოდ წამოყენებული ქართველი ერის, ენისა და კულტურის მოსპობის მახინჯი აზრი და განზრახვა და ამ ბრძოლაში საქართველოს განახლება აღორძინების საქმემ კიდევ უფრო ღრმად გაიდგა ფესვები...“ (112, 415-416).

ამ საშვილიშვილო საქმეში გადამწყვეტი როლი შეასრულეს XIX საუკუნის ქართველმა განმანათლებლებმა, „თერგდალეულებმა“, რომელებსაც ილია ჭავჭავაძე მეთაურობდა. ამრიგად, განუზომელია მათი ღვაწლი ქართველი ახალგაზრდობის აღზრდის, სწავლების, განათლებისა და ეროვნული გათვითცნობიერების საქმეში. ამდენადვე დიდია მათი დამსახურება ჩვენი სკოლისა და ქართული პედაგოგიკური აზროვნების განვითარებაში.

დასკვნის მაგიერ

წარმოდგენილი ნაშრომიდან ჩანს, რომ XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართველი განმანათლებლები – ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი, გიორგი წერეთელი, ნიკო ნიკოლაძე, სერგეი მესხი, დიმიტრი ყიფიანი, ნიკო ცხეუდაძე, ბესარიონ ღოღობერიძე, კირილე ლორთქიფანიძე და სხვები მთელი თავიანთი სიცოცხლის მანძილზე მდგრად იდგნენ ჩვენი ეროვნული ინტერესებისათვის ბრძოლის წინა ხაზზე, ნათელი მომავლის უზრუნველყოფის სადარაჯოზე და ხმალშემართული იბრძოდნენ მეფის რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ. მათი მთავარი მიზანი იყო საქართველოს გამოხსნა ცარიზმის კოლონიური უღლისაგან და ქართული სულიერების არა მარტო შენარჩუნება, არამედ მისი ახალ სიმაღლეზე აყვანა. ეს ამოცანა დიდმა ილიამ მოკლედ და კონდენსირებულად გამოხატა თავის „მგზავრის წერილებში“ ცნობილი ფორმულით: „ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუდნესო“. ეს იყო ქართველ სამოციანელებთა ძირითადი ამოცანა. საამისოდ საჭირო იყო ქართულ სკოლებში მშობლიურ ენაზე სწავლების უზრუნველყოფა, რადგან, მათი აზრით, ერის აღორძინება და აღზევება შესაძლებელია მხოლოდ ენის ერთობით. მაგრამ „თერგდალეული“ განმანათლებლები უცხოური ენების შესწავლის წინააღმდეგ კი არ გამოდიოდნენ, არამედ ემყარებოდნენ მეცნიერულად დასაბუთებულ იმ ურყევ ტეზმარტებას, რომ ბავშვმა თავდაპირველად თავის მშობლიურ ენაზე უნდა გაიხსნას გონება და უცხო ენის სწავლას მხოლოდ „მაშინ მიჰყოს ხელი, როცა თავის დედა-ენაზედ საკმაოდ გაწვრთნილი იქნება“ (ი. ჭავჭავაძე).

ყურადსაღებია ასევე კლასიკოსი პედაგოგებისა და ქართველი სამოციანელების მითითება იმის შესახებ, რომ ნებისმიერი უცხოური ენის სწავლება უნდა მოხდეს მშობლიური ენის ბაზაზე. ორივე ენას შორის შუამავლის როლი მშობლიურმა ენამ უნდა შეასრულოს. მაგრამ რატომღაც ვივიწყებთ ყოველივე ამას და საქართველოში ინგლისური ენის მასწავლებლებად ვიწვევთ ისეთ პირებს, რომლებმაც, როგორც იტყვიან, საყველპურო ქართულიც არ იციან. ამასთან, ეს ხდება მაშინ, როცა

ასობით ინგლისური ენის ქართველი სპეციალისტი დაუსაქმებელია.

ყოველივე ზემოთქმული დღესაც აქტუალური და ყურადსაღებია, რადგან ჩვენში კვლავ აქვს ადგილი ბავშვების მიზარებას უცხოურ ენაზე სწავლების სკოლებში. ამასთან, საქართველოს განათლებისა და სპორტის სამინისტროს განზრახული აქვს ინგლისური ენის სწავლების შემოღება დაწყებითი კლასებიდან, უფრო მეტიც, პირველი კლასიდან, რაც მთლიანად და საესებით ეწინააღმდეგება კლასიკოსი პედაგოგების – ი. ა. კომენსკის, კ. დ. უშინსკის, ი. გოგებაშვილისა და სხვათა მოსაზრებებს.

ჩვენი თანამემამულეების ერთ ნაწილში, სამწუხაროდ, კვლავ შეიმჩნევა ერთგვარი ნიჰილისტური დამოკიდებულება ყოველგვარი ეროვნულისადმი, საკუთარი ენისა და კულტურისადმი. კვლავ ძალაშია უცხოურის გაფეტიშება და წამხედურობა, რაც იმას ნიშნავს, რომ კაცს დედა დაევიწყებოდეს და დედინაცვალს ფიცულობდეს. ჯერ იყო და ფირნიშებზე, აბრებსა და რეკლამებზე რუსულ წარწერებს ვანიჭებდით უპირატესობას, ახლა კი ინგლისურს ვაყენებთ წინა პლანზე. უფრო მეტიც, ზოგან მშობლიური ენა საესებით იგნორირებულია და მხოლოდ ინგლისური ენა დომინირებს, რასაც ღრმად დაფიქრება, დიდი სიფრთხილე და წინდახედულება სჭირდება, თორემ შემდეგ, როგორც იტყვიან, გვიან იქნება თითქმის კბენანი.

Борьба просветителей Грузии второй половины XIX века за обучение на родном языке

Резюме

Родной язык очень ценен и близок для каждого человека, так как он является основным признаком нации, той жилой, что связывает человека со своим народом. Связь с народом человек теряет тогда, когда он забывает его язык. Именно с этого начинается отчуждение от своей нации. Наверно поэтому выдающийся грузинский педагог Я. Гогешашвили родной язык назвал стержнем нации.

По мнению великого русского педагога К.Д. Ушинского, народ может создать даже новую родину, «но языка никогда, – вымер язык в устах народа, вымер и народ». Поэтому каждый народ старается сохранить свой язык. Наилучший пример этого показали просветители Грузии второй половины XIX века.

В данной работе рассматриваются взгляды Грузинских просветителей второй половины XIX века – И. Чавчавадзе, А. Церетели, Я. Гогешашвили, Г. Церетели, С. Месхи, Н. Николадзе и других – на роль и значение обучения на родном языке в развитии личности, а также их упорная борьба против русификаторской политики царской России, которая была направлена на обрусение грузин.

В работе говорится также о социально-политическом положении в Грузии во второй половине XIX века, о создании грузинскими просветителями «Общества распространения чтения и письма среди грузин» и о его работе.

Данная работа имеет и практическую ценность, ибо основательное изучение прошлого наследия и его творческое использование – залог правильного определения будущего.

Книга окажет большую помощь студентам, научным работникам, педагогам общеобразовательной школы, родителям и всем, кто интересуется вышеуказанной проблемой.

Nodar Basiladze

The struggle of enlighteners of the second half of the XIX century for teaching native language

Summary

Native language is precious and familiar for every authentic person, since it is the main sign of nationality, chronicle of the nation's spiritual life, it is the main lode from which people are connected to its nation. People cease the links with their nation when they forget their language. Exactly this causes the beginning of their national degeneration. Maybe that was the reason why great Jakob called the language "Pier of nation".

Loss of language is the basis for nation disappearance. "People can create new motherland but never language. Language died on people's mouth and people died as well" – K.D Ushinski says. Therefore every nation tries to keep their language and bring young generation up on their native language. Georgian enlighteners of the second half of the XIX century showed the excellent example of this.

In the preceding work there was generally told about enlightenment and the views of Georgian enlighteners, 60s – Ilia Tchavtchavadze, Akaki Tsereteli, Jakob Gogebashvili, Giorgi Tsereteli, Niko Nikoladze, Sergei Meskhi and others opinions about the role and importance of teaching native language for developing a person and their obstinate struggle against the russified politic of czarism which was directed to make people forget native language and kill national spirit in them. That is why they were fighting determinedly for protection the holiness of their mother tongue and upbringing Georgian young generation on this language.

Work discusses social-political situation that was created in Georgia during the second half of the XIX century and the establishment of the "Society for the Spreading of Literacy among Georgians" by 60s.

Work along with theoretical meaning has a practical value as well, since studying past heritage thoroughly and learning contemporaries is the basis for foreseeing the future.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. აბაშიძე მ., თხზულებანი, გამომცემელი გ. შარაძე, თბ., 1998.
2. აბაშიძე პ., აჭარა მის ამაგს არასოდეს დაივიწყებს, გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 1959, 29 დეკემბერი.
3. ასათიანი ე., მოზარდი თაობის პარმონიული განვითარების პრობლემა XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართველ განმანათლებელთა პედაგოგიკურ მემკვიდრეობაში, თბ., 1993.
4. ახელედიანი მ., ბასილაძე ი., სოხაძე ნ., ნარკვევები განათლების ისტორიიდან ქუთაისში (XIX საუკუნის და XX საუკუნის 20-იანი წლები), ქუთაისი, 2007.
5. ახნაზაროვი ა., ილია ჭავჭავაძე და მისი დრო (მოგონება), საიუბილეო კრებული „ილია ჭავჭავაძე“, თსუ გამომცემა, თბ., 1939.
6. ბასილაძე ნ., ილია ჭავჭავაძის პედაგოგიკური შეხედულებანი, ბათუმი, 1997.
7. ბასილაძე ნ., ნარკვევები პედაგოგიკური აზროვნების ისტორიიდან, ბათუმი, 2007.
8. ბასილაძე ნ., ო, ენაე, ჩემო! „მწერლის გაზეთი“, 2003 წლის 11-17 დეკემბერი.
9. ბასილაძე ნ., ხმათა ხავერდების და ღმერთების ენა, გაზ. „აღორძინება“, 2003 წლის 22 სექტემბერი.
10. ბასილაძე ნ., ჰუმანიზმის პედაგოგიკა, ბათუმი, „ალიონი“, 2007.
11. ბაქრაძე ა., თხზულებანი, ტ. 1, თბ., 2004.
12. ბაქრაძე ა., ილია ჭავჭავაძე (წიწამური), თბ., „ნაკადული“, 1984.
13. ბაქრაძე ა., ნიკო ნიკოლაძე, თბ., „ნაკადული“, 1989.
14. ბაცანაძე ა., ილია და იაკობი მშობლიური ენის სწავლებისათვის ბრძოლაში, უერნ. „სკოლა და ცხოვრება“, 1988, №12.
15. ბენაშვილი დ., ალექსანდრე ყაზბეგი, ლ. ასათიანის რედაქციით, თბ., 1939.

16. *ბერიძე ე.*, ილია ჭავჭავაძე – ახალი სალიტერატურო ენის ფუძემდებელი და დამცველი, საიუბილეო კრებული „ილია ჭავჭავაძე“, თბ., 1957.

17. *ბეროშვილი ი.*, განაცხადებული ადამიანი, თბ., „განათლება“, 1989.

18. *ბიბილეიშვილი ი., გვარიშვილი ო.*, მემედ-ბეგ აბაშიძე მწერალი და მოაზროვნე, ს.ს. „გამომცემლობა აჭარა“, ბათუმი, 1999.

19. *ბიბილეიშვილი ი.*, ილია ჭავჭავაძე – ჩვენი უკვდავი თანამედროვე, კრებულში: „ილია ჭავჭავაძე – 170“, ბათუმი, 2007.

20. *ბოცვაძე ი.*, პრესა და მწერლობა, თბ., „განათლება“, 1976.

21. *ბოცვაძე ი.*, სერგეი მესხი და 70-80-იანი წლების ქართული პრესა, თბ., „განათლება“, 1968.

22. *ბოჭორიშვილი ე.*, სამშობლო განა მარტო ღამასი მთებია? გაზ. „სახ. განათლება“, 1971, 28 აპრილი.

23. *გაბერაძე რ.*, გლობალიზაცია და მშობლიური ენა, საქართველოს განათლების მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, 2003, №6.

24. *გაგუა ე.*, სახალხო განათლება მე-19 საუკუნის რეფორმის შემდგომ საქართველოში, თბ., „განათლება“, 1974.

25. *გამეზარდაშვილი დ.*, ილია ჭავჭავაძე – დიდი ქართველი სამოციანელი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბ., 1989.

26. *გაფრინდაშვილი მ.*, ქართული განმანათლებლობა, თბ., „მეცნიერება“, 1966.

27. *გაფრინდაშვილი მ.*, ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორია უძველესი დროიდან მეოცე საუკუნემდე, თბილისი, „მეცნიერება“, 2002.

28. *გობრონიძე ა.*, იაკობ გოგებაშვილი და აჭარა, ს.ს. „გამომცემლობა აჭარა“, ბათუმი, 2000.

29. *გობრონიძე ა.*, ილია და პედაგოგია, ბათუმი, 1997.

30. *გოგებაშვილი ი.*, თხზულებანი, გ. თავიშვილის და დ. ლორთქიფანიძის რედაქციით, ტ. 1, თბ., ინსტიტუტის გამოცემა, 1954.

31. *გოგებაშვილი ი.*, თხზულებანი, გ. თავიშვილის და დ. ლორთქიფანიძის რედაქციით, ტ. 3, თბ., 1954.

32. *გოგებაშვილი ი.*, თხზულებანი, გ. თავიშვილის და დ. ლორთქიფანიძის რედაქციით, ტ. 4, თბ., 1955.

33. გოგებაშვილი ი., რჩეული თხზულებანი ხუთ ტომად, ტ. I, თბ., „განათლება“, 1989.
34. გოგებაშვილი ი., რჩეული თხზულებანი ხუთ ტომად, ტ. II, თბ., „განათლება“, 1990.
35. გოგებაშვილი ი., რჩეული თხზულებანი ხუთ ტომად, ტ. III, თბ., „განათლება“, 1990.
36. გოგებაშვილი ი., რჩეული თხზულებანი ხუთ ტომად, ტ. IV, თბ., „განათლება“, 1990.
37. გორგილაძე ლ., ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიიდან, თბ., 1961.
38. გრიგალაშვილი ნ., ისტორიის გზაჯვარედინი, ბრძოლა ქართული ენის წინააღმდეგ, გაზ. „სოფლის ცხოვრება“, 1990, 27 იანვარი, №12.
39. გუგუნიძე ნ., მემედ აბაშიძე განმანათლებელი, ს.ს. „გამომცემლობა აჭარა“, ბათუმი, 1997.
40. დიასამიძე ბ., ერის ღირსებისა და ისტორიის დიდი ქომაგი, კრებულში: „ილია ჭავჭავაძე – 170“, ბათუმი, 2007.
41. დონაძე ე., ქართველი სამოციანელები ახალი ისტორიის პრობლემათა შესახებ, თბ., 1970.
42. ეაუა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული ხუთ ტომად, ტ. V, თბ., 1961.
43. ეაუა-ფშაველა, თხზულებანი, შემდგენელი მურმან ლებანიძე, თბ., 1985.
44. ეართაგავა იპ., მოგონებები, ნაწილი პირველი, თბ., 1956.
45. ზამბახიძე ე., ნიკო ნიკოლაძე, სახალხო განათლების ქართველი მოღვაწეები და სახალხო მასწავლებლები, კრებული II, თბ., 1955.
46. ზამბახიძე ელ., ნიკო ნიკოლაძის პედაგოგიური იდეები, თბ., გამომცემლობა „განათლება“, 1971.
47. თაეზიშვილი გ., რჩეული პედაგოგიური თხზულებანი, ტ. II, თბ., „განათლება“, 1977.
48. იაშვილი ს., თბილისის ქართული გიმნზია და ილია ჭავჭავაძე, კრებულში: „ილია ჭავჭავაძე თანამედროვეთა მოგონებებში“, თბ., 1987.
49. ილია ჭავჭავაძის სიკედილი და დასაფლავება, თფ., 1907 (თბ., 1989).
50. იოსელიანი ა., საქართველოს ისტორიის პრობლემები და თერგდალეულნი, თბ., 1972.

51. იოსელიანი ო., ენა – ერის სული, გაზ. „ლიტ. საქართველო“, 1999 წლის 16 – 23 აპრილი.

52. იყო და მარად იქნება, შემდგენელი მ. ვარშანიძე, ბათუმი, 1978.

53. კეკელიძე პრ., აკაკი წერეთელი, თბ., 1953.

54. კვაჭანტირაძე თ., სიტყვა, თბ., „სამშობლო ფორტე“, 2002.

55. კლდიაშვილი დ., ჩემი ცხოვრების გზაზე, ბათუმი, 1984.

56. კომახიძე თ., ქალაქ ბათუმის განათლებისა და კულტურის ისტორიის საკითხები, ბათუმი, ს.ს. „გამომცემლობა აჭარა“, 1996.

57. ლაისტი ა., საქართველოს გული, წიგნი მეორე, თფ., 1927.

58. ლორთქიფანიძე დ., დიდი ქართველი პედაგოგი იაკობ გოგებაშვილი (დაბადების 120 წლისთავის გამო), თბ., 1960.

59. მალაზონია შ., მამულიშვილური საქმე, ჟურნ. „სკოლა და ცხოვრება“, 1990, № 8.

60. მანსვეტაშვილი ი., მოგონებები, ნახული და გაგონილი, ლევან ასათიანის წინასიტყვაობით და შენიშვნებით, თბ., 1985.

61. მახარაძე აპ., ლიტერატურული ნარკვევები, თბ., საბ-ლიტგამი, 1945.

62. მგალობლიშვილი ს., მოგონებანი, თბ., „ფედერაცია“, 1938.

63. მეგრელიძე ი., იაკობ გოგებაშვილი და ახალი ქართული ენა, სახელმძღვანელოები, გრამატიკის საკითხები, თბ., „განათლება“, 1973.

64. მესხი ს., თხზულებანი სამ ტომად, ტ. I /1868-1874/, თბ., 1962.

65. მესხი ს., თხზულებანი სამ ტომად, ტ. II /1875-1878/, თბ., 1963.

66. მესხი ს., თხზულებანი სამ ტომად, ტ. III /1878-1883/, თბ., 1964.

67. მესხი., წერილები, იოსებ ბოცვაძის რედაქციით, წინასიტყვაობითა და შენიშვნებით, სოხუმი, აფხაზეთის სახელგამი, 1950.

68. მეტრეველი ე., ილია ჭავჭავაძე სამართლისა და მართლმსაჯულების შესახებ, საიუბილეო კრებული „ილია ჭავჭავაძე“, თბ., 1977.

69. მეუნარგია ი., დღიურები, ლიტერატურული მატერიკი, თბ., 1942.

70. *მინაშვილი ლ.*, ილია ჭავჭავაძე, თბ., „ნაკადული“, 1986.
71. *მიქაბერიძე ა.*, მოამბე და წინამძღოლი, კრებულში: „ილია ჭავჭავაძე თანამედროვეთა მოგონებებში“, თბ., 1987.
72. *მიშველაძე რ.*, გლობალიზაცია და ეროვნული ფენომენი, „მწერლის გაზეთი“, 2010 წლის 1-28 თებერვალი.
73. *მჭედლიძე თ.*, ილია ჭავჭავაძე – განმანათლებელი, კრებულში: „ილია ჭავჭავაძე – 170“, ბათუმი, 2007.
74. *ნაცვალაძე დ.*, გრიგოლ ეოლსკი, სახელმწიფო გამომცემლობა, ბათუმი, 1955.
75. *ნიკოლაძე ნ.*, რჩეული ნაწერები, ტ. I /სიმონ ხუნდაძის რედაქციით, წინასიტყვაობითა და შენიშვნებით/, ტფ., 1931.
76. *ნიკოლაძე ნ.*, რჩეული ნაწერები, ტ. II /პუბლიცისტური წერილები, 1870-1877, სიმონ ხუნდაძის რედაქციით, წინასიტყვაობით და შენიშვნებით/, ტფ., 1932.
77. *ნიკოლაძე ნ.*, თხზულებანი /1870-1871, პროფ. დ. გამეზარდაშვილი რედაქციით/, ტ. II, თსუ, თბ., 1960.
78. *ნიკოლაძე ნ.*, თხზულებანი /1872-1873, პროფ. დ. გამეზარდაშვილის რედაქციითა და შენიშვნებით/, ტ. III, გამომცემლობა „ცოდნა“, თბ., 1963.
79. *ნიკოლაძე ნ.*, თხზულებანი, ტ. VI, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამოცემა, პროფ. დ. გამეზარდაშვილის რედაქციითა და შენიშვნებით, თბ., 1970.
80. *ნიორაძე გ.*, პირველი ქართული სკოლა ბათუმში, თბ., „ცოდნა“, 1952.
81. *ობოლაძე უშ.*, აკაკი და ახალგაზრდობა, თბ., „განათლება“, 1965.
82. *ობოლაძე უშ.*, აკაკი წერეთელი, კრებულში: „სახალხო განათლების ქართველი მოღვაწეები და სახალხო მასწავლებლები“, თბ., 1953.
83. *პედაგოგიკის ისტორია*, აკად. ნ. ვასაძის რედაქციით, თბ., 2004.
84. *რატიანი პ.*, ილია ჭავჭავაძე, ფილოსოფიური და სოციალურ-პოლიტიკური შეხედულებანი, თბ., 1954.
85. *სანიკიძე ი.*, „ცისკარი“ – კონსერვატორთა და რეფორმატორთა ასპარეზი, ჟურნ. „ლიტერატურული აჭარა“, 2001, №2.
86. *საქართველოს განათლების მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე*, №6, 2003.
87. *საქართველოს ისტორია*, XIX საუკუნე, პროფ. ე. გურულისა და დოც. ბ. კუპატაძის რედაქციით, თბ., „არტანუჯი“, 2004.

88. *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, საქართველო XIX საუკუნის 30–90-იან წლებში, ტ. V, თბ., 1970.
89. *სახალხო განათლების ქართველი მოღვაწეები და სახალხო მასწავლებლები*, კრებული II, თბ., 1955.
90. *სახოკია თ.*, სამშობლოს მოამბე და ჭირისუფალი, საიუბილეო კრებული: „იაკობ გოგებაშვილი“, გ. კიკნაძის, გ. თავაშვილის და ყიფშიძის რედაქციით, თბ., 1940.
91. *სიგუა ს.*, სახალხო განათლება რევოლუციამდელ საქართველოში (1907-1917 წწ.), თბ., „განათლება“, 1969.
92. *სიფრაშვილი ელ.*, რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატებისა და თერგდალეულების იდეური ურთიერთობა, თბ., 1962.
93. *სრესელი ი.*, რამდენიმე ეპიზოდი იაკობ გოგებაშვილის ცხოვრებიდან, თბ., 1965.
94. *უშინსკი კ. დ.*, რჩეული პედაგოგიური თხზულებანი, თბ., 1974.
95. *ფალავა მ.*, ილია ჭავჭავაძე და ქართული სალიტერატურო ენის პრობლემები, საიუბილეო კრებული „ილია ჭავჭავაძე – 170“, ბათუმი, 2007
96. *ფუტყარაძე ტ.*, საქართველოსა და რუსეთის ურთიერთობის ისტორიიდან, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „დიდაზარობა“, შპს „სეზანი“, თბ., 2010.
97. *ქეთარაძე იე.*, იაკობ გოგებაშვილი და ქართული ენა, თბ., 1956.
98. *ქართული კალენდარი*, შემდგენლები თ. ნადუნელი და სხვები, თბ., 2003 წლის 19 ნოემბერი,
99. *ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია*, ტ. 4, თბ., 1979.
100. *ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია*, ტ. 11, თბ., 1987.
101. *ქაჯაია ე.*, გამოჩენილი ქართველი პედაგოგები, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბ., 1973.
102. *ქინქლაძე ო.*, ქართული დემოკრატიული პედაგოგიის ჩამოყალიბება, თბილისი, „განათლება“, 1980.
103. *ქიქოძე გ.*, მოგონებები, თბ., 1956.
104. *ქიქოძე გ.*, წერილები, ესეები, ნარკვევები, შემდგენელი ლ. ასათიანი, თბ., „მეურანი“, 1985,
105. *ყაზბეგი აღ.*, თხზულებანი ორ ტომად, ტ. II, თბ., 1955.
106. *ყიფიანი დ.*, მემუარები, თბ., 1990.
107. *ყიფშიძე გრ.*, ილია ჭავჭავაძე (ბიოგრაფია), წიგნში: „ილია“, შემდგენელი გ. გვერდწითელი და ს. ცაიშვილი, თბ., 1987.
108. *შალამბერიძე გ.*, ილია ჭავჭავაძის ენა, თბ., 1966.

109. შამელაშვილი რ., იაკობ გოგებაშვილი და უცხოური ენები, ჟურნ. „უცხოური ენები სკოლაში“, 1991, №1.
110. შანიძე აკ., ილია ჭავჭავაძე როგორც მებრძოლი ახალი სალიტერატურო ქართულის დამკვიდრებისათვის, საიუბილეო კრებული „ილიას სამრეკლო“, თბ., „განათლება“, 1988.
111. შარაძე გ., ილია ჭავჭავაძე (1837-1907), ცხოვრება, მოღვაწეობა, შემოქმედება, წიგნი I, გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბ., 1987.
112. შარაძე გ., ილია ჭავჭავაძე (1837-1907), ცხოვრება, მოღვაწეობა, შემოქმედება, წიგნი II, გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბ., 1990.
113. შატაიძე ნ., იანოვსკი, ლევიცი, აშორდია და სხვები, ჟურნ. „სკოლა და ცხოვრება“, 1988, №5.
114. შონია აკ., აჭარის მოჭირნახულე, ბათუმი, 1987.
115. ჩიქობავა არ., ილია ჭავჭავაძე ენის შესახებ, თბ., 1938.
116. ძიძიგური შ., ნიკო მარი ქართული კულტურის მკვლევარი, თბ., „ნაკადული“, 1965.
117. წერეთელი აკ., თხზულებათა სრული კრებული 15 ტომად, ტ. VII, თბ., 1958.
118. წერეთელი აკ., თხზულებათა სრული კრებული 15 ტომად, ტ. XI, თბ., 1960.
119. წერეთელი აკ., თხზულებათა სრული კრებული 15 ტომად, ტ. XII, თბ., 1960.
120. წერეთელი აკ., თხზულებათა სრული კრებული 15 ტომად, ტ. XIII, თბ., 1961.
121. წერეთელი აკ., თხზულებათა სრული კრებული 15 ტომად, ტ. XIV, თბ., 1961.
122. წერეთელი აკ., თხზულებანი, შემდგენელი მ. ლებანიძე, თბ., 1980.
123. წერეთელი აკ., რჩეული ნაწარმოებები ხუთ ტომად, ტ. III, თბ., 1989.
124. წერეთელი აკ., რჩეული ნაწარმოებები ხუთ ტომად, ტ. IV, თბ., 1990.
125. წერეთელი აკ., რჩეული ნაწარმოებები ხუთ ტომად, ტ. V, 1990.
126. წერეთელი გ., თხზულებათა სრული კრებული, ტ. I, ტფ., 1931.
127. წერეთელი გ., რჩეული ნაწარმოებები, ტ. I, თბ., 1947.
128. წერეთელი გ., რჩეული ნაწარმოებები, ტ. II, თბ., 1948.

129. *წულუკიძე ე.*, პირველი ქართული სკოლა აჭარაში, ბათუმი, 1982.
130. *ჭავეჭავაძე ი.*, თხზულებათა სრული კრებული, პ. ინგოროყვას რედაქციით, ტ. III, თბ., 1953.
131. *ჭავეჭავაძე ი.*, თხზულებათა სრული კრებული, პ. ინგოროყვას რედაქციით, ტ. V, თბ., 1955.
132. *ჭავეჭავაძე ი.*, თხზულებანი, შემდგენელი მ. ლებანიძე, თბ., 1984.
133. *ჭავეჭავაძე ი.*, პედაგოგიური თხზულებანი პროფ. გ. თავიშვილის რედაქციით და წინასიტყვაობით, თბ., 1938.
134. *ჭავეჭავაძე ი.*, რჩეული ნაარმოებები ხუთ ტომად, ტ. I, თბ., 1985.
135. *ჭავეჭავაძე ი.*, რჩეული ნაწარმოებები ხუთ ტომად, ტ. II, თბ., 1985.
136. *ჭავეჭავაძე ი.*, რჩეული ნაარმოებები ხუთ ტომად, ტ. III, თბ., 1986.
137. *ჭავეჭავაძე ი.*, რჩეული ნაარმოებები ხუთ ტომად, ტ. IV, თბ., 1987.
138. *ჭავეჭავაძე ი.*, რჩეული ნაწარმოებები ხუთ ტომად, ტ. V, თბ., 1987.
139. *ჭელიძე ე.*, ივანე მაჩაბელი, გამომჩენილ ადამიანთა ცხოვრება, თბ., „ნაკადული“, 1968.
140. *ჭილაია ა.*, გიორგი ექვთიმეს ძე წერეთელი /1842-1900/, სახალხო განათლების ქართველი მოღვაწეები და სახალხო მასწავლებლები, კრებული მესამე, თბ., „განათლება“, 1968.
141. *ჭილაია ა.*, გიორგი წერეთლის პედაგოგიური შეხედულებანი, ჟურნ. „სკოლა და ცხოვრება“, 1966, №2.
142. *ჭილაია ა.*, გიორგი წერეთელი, თბ., „განათლება“, 1967.
143. *ჭუმბურიძე ზ.*, მაღლი დედანისა, თბ., 1982.
144. *ხალვაში ფრ.*, თხზულებანი სამ ტომად, ტ. II, გამოცემლობა „საქართველო“, თბ., 2000.
145. *ხალვაში ფრ.*, თხზულებანი სამ ტომად, ტ. III, გამოცემლობა „საქართველო“, თბ., 2000.
146. *ხარანაული ბ.*, ქართული ენა და ეროვნული ფასეულობანი, გაზ. „ლიტ. საქართველო“, 1997 წლის 30 მაისი – 6 ივნისი.
147. *ხომღელი, რჩეული ნაწერები*, პროფ. დ. გამეზარდაშვილის რედაქციით და შესავალი წერილით, თბ., „ცოდნა“, 1963.

148. *ხუნდაძე სილოვან*, წერილი ი. გოგებაშვილისადმი, ჟურნ. „სკოლა და ცხოვრება“, 1990, №10.
149. *ხუნდაძე სიმონ*, დიმიტრი ყიფიანი, სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამოცემა, ტფ., 1936.
150. *ხუნდაძე ტრ.*, ნარკვევები სახალხო განათლების ისტორიიდან საქართველოში (XIX ს.), თბ., 1951.
151. *ხუნდაძე ტრ.*, ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, თბ., 1960.
152. *ხუნდაძე ტრ.*, ცარიზმის საგანმანათლებლო პოლიტიკა საქართველოში (80-იანი წლები), თბ., 1940.
153. *ჯაფარიძე რ.*, დედაენა გვიღებს კარებს, გაზ. „ნორჩი ლენინელი“, 1988, 23 მარტი.
154. *ჯიბლაძე გ.*, ილია ჭავჭავაძე, თბ., 1966.
155. *ჯიბლაძე გ.*, ილია ჭავჭავაძე და პედაგოგიკის პრობლემები, ჟურნ. „სკოლა და ცხოვრება“, 1978, №5. 154.
156. *ჯავახიშვილი მ.*, რჩეული თხზულებანი, ტ. III, თბ., 1960.
157. *ჯავახიშვილი მ.*, რჩეული თხზულებანი, ტ. 6, თბ., 1964.
158. *ჯორჯაძე ა.*, სამშობლო და მამულიშვილობა, თბ., 1990.
159. *Футкарадзе Т.*, интервью <http://medianews.ge/index.php/ka/content/2978>.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

წინასიტყვაობა -----	3
შესავალი -----	12
თავი I. ცოტა რამ განმანათლებლობასა და ქართველ განმანათლებლებზე -----	21
თავი II. სოციალურ-პოლიტიკური ვითარება XIX საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოში -----	44
თავი III. ქართველი განმანათლებლები სწავლა-აღზრდისა და ცოდნა-განათლების მნიშვნელობის შესახებ -----	63
თავი IV. სამოციანელები და „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“ -----	93
თავი V. „თერგდალეულთა“ ბრძოლა მშობლიურ ენაზე სწავლებისათვის -----	107
დასკვნის მაგიერ -----	195
რეზიუმე რუსულ ენაზე -----	197
რეზიუმე ინგლისურ ენაზე -----	198
გამოყენებული ლიტერატურა -----	199

**გამომცემლობის დირექტორი
მურმან ცეცხლაძე**

**გამომცემლობის რედაქტორი – ჟუჟუნა შაინიძე
ტექნიკური რედაქტორი – ემზარ ბასილაძე
კორექტორი – დიანა ბასილაძე**

წიგნზე მუშაობდა – ნოდარ ბასილაძე

**ჩაბარდა წარმოებას 30. 01. 2011
ხელმოწერილია დასაბეჭდად 10. 02. 2011
ქაღალდის ზომა 60X84 1/16
ფიზიკური თაბახი 13**

ტირაჟი 200.

შასი სახელმწიფოებრივი

გამომცემლობა „ლაზარე“

Нодар Базиладзе

**Борьба просветителей Грузии второй половины
XIX века за обучение на родном языке**

**Издательство «Лазарэ»
Батуми – 2011**